

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

На правах рукопису

ОСИПОВА СВІТЛАНА АНАТОЛІВНА

УДК 316.334

**СУЧАСНІ ПРАКТИКИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В СВІТОВОМУ
ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук

Науковий консультант
доктор політичних наук, професор
Наумкіна Світлана Михайлівна

Одеса – 2016

Зміст

Вступ	4
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження процесу державотворення: досвід становлення дослідної парадигми	16
1.1. Основні теоретико-методологічні підходи до визначення природи і структури процесу державотворення.	16
1.2. Концептуальні аспекти класичних і сучасних парадигм процесу державотворення.	39
Висновки до першого розділу.	54
Розділ 2. Методологічний інструментарій вивчення процесу державотворення в історичному і сучасному політичному просторі	58
2.1. Місце періодизації політичної історії в методології дослідження процесу державотворення.	58
2.2. Детермінанти процесу державотворення в сучасному політичному просторі.	70
Висновки до другого розділу.	90
Розділ 3. Особливості процесу державотворення в контексті трансформації світового політичного простору в ХХ – на початку ХХІ ст.	94
3.1. Політико-правовий досвід становлення нових держав у сучасному світі.	94
3.2. Сецесійні тенденції світового політичного простору як фактор утворення нових держав	125
Висновки до третього розділу.	149
Розділ 4. Самовизначені (невизнані) держави як продукт процесу державотворення в сучасному світі	153
4.1. Самовизначені (невизнані) держави в сучасному міжнародно-правовому полі.	153
4.2. Історичні передумови виникнення та політичні умови існування пострадянських самовизначених держав.	181
4.3. Міжнародне визнання нових держав у контексті міжнародної і регіональної безпеки.	220
Висновки до четвертого розділу.	248
Розділ 5. Інститут міжнародно-правового визнання і технології легітимації нових держав.	251

5.1. Інститут міжнародно-правового визнання нових держав і його вплив на процес державотворення.	251
5.2. Проблеми формування механізму міжнародно-правового визнання самовизначених держав у нових геополітичних реаліях.	282
5.3. Референдна демократія як інструмент самовизначення народів і легітимації нових держав.	304
5.4. Інституціоналізація зовнішньополітичної діяльності самовизначених держав та її роль в їх міжнародній легітимації.	323
Висновки до п'ятого розділу.	344
Висновки	350
Список літератури	365

Вступ

Державотворчі процеси останнього десятиліття ХХ – початку ХХІ ст., спричинили системні зміни світоустрою і, як наслідок, надали нового імпульсу в політичних дослідженнях.

Поява на політичній мапі світу нової (навіть невеликої, спірної чи невизнаної міжнародною спільнотою) держави здатна змінити геополітичну конфігурацію всього політичного простору, призвести до локальних та регіональних протиріч, конфліктів і крайніх їх проявів – війн. Як очевидний факт такий стан справ визнається не тільки вченими, що займаються дослідженням процесів державотворення, а й політиками як національного, так і світового рівня, які безпосередньо беруть участь у формуванні та зміні поточної геополітичної реальності.

В умовах сучасного світоустрою на тлі розпаду СРСР та інших східно-європейських держав, встановлення багатопольного світового порядку, трансформацій світового політичного простору, викликаних глобалізацією, ступінь актуалізації зазначеної в назві роботи наукової проблеми зростає, а сама проблема набуває особливої гостроти.

Початок ХХІ ст. ознаменувався знаковими подіями, що вплинули на розвиток процесу державотворення: протягом 2008–2016 рр. більшість (109 – станом на 22 липня 2016 р.) держав-членів ООН визнали незалежність Республіки Косово, а в 2011 р. абсолютне визнання і членство в ООН отримала Республіка Південний Судан. Ці події стали свого роду стимулом для активізації боротьби за незалежність вже існуючих де-факто держав у всьому світу.

Поряд з визнанням Косова, події початку ХХІ ст. – збройний конфлікт Грузії та Південної Осетії, визнання лише Росією та деякими іншими державами незалежності Абхазії і Південної Осетії, військова агресія проти України, нелегітимний референдум та включення Криму (Україна) до складу Російської Федерації в якості суб'єкта країни,

референдуми з питань незалежності в Шотландії і Каталонії – роблять звернення до проблем процесу державотворення в сучасному світі вкрай необхідним.

При цьому питання про право народів на самовизначення і створення самостійної держави, про визнання або невизнання новостворених держав, про критерії такого визнання є найбільш дискусійними в сучасній політичній науці і викликають суперечливі судження і оцінки, як з теоретичної, так і з практичної точок зору.

Держава являє собою форму існування народів і суспільств, тому вона нерозривно пов'язана з усіма історичними (політичними) процесами, найважливішим елементом яких є державотворення, тобто взаємопов'язана послідовність і обумовленість виникнення, розвитку, функціонування і загибелі одних держав, на зміну яким приходять або поруч з якими виникають нові держави, в свою чергу, переживаючи періоди розквіту і занепаду.

Складність вивчення процесу державотворення полягає насамперед у тому, що це явище досить важко піддається однозначній інтерпретації. З одного боку, утворення нових держав свідчить про еволюційний поступальний характер суспільного розвитку, з іншого – сама ймовірність виникнення нової держави в тому чи іншому регіоні світу постає загрозою, дестабілізуючим фактором стабільному сталому розвитку.

Сучасний етап політичної історії відноситься до тих періодів суспільного розвитку, які пов'язані з появою на міжнародній арені нових держав, що, на жаль, відбувається не завжди демократичним шляхом. Крім того, можливість виникнення нових держав не виключена і в майбутньому. Тому дослідження процесу державотворення є досить доцільним, що обумовлює актуальність теми даної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема і зміст дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми кафедри політичних наук і права

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Соціально-політичні проблеми України в контексті глобальних процесів» (№ державної реєстрації 0114U007155), одним із виконавців яких є дисертант.

Мета та завдання дослідження. Метою є обґрунтування сучасних практик державотворення як системного елементу політичного простору і виявлення основних соціально-політичних і інституційно-правових / неправових сценаріїв утворення нових держав.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання таких дослідних завдань:

- узагальнити основні теоретико-методологічні підходи до визначення природи і структури процесу державотворення;
- проаналізувати концептуальні аспекти класичних і сучасних парадигм процесу державотворення;
- визначити місце періодизації політичної історії в методології дослідження процесу державотворення та вирізнити її об'єктивні критерії як моделі системного розвитку держави;
- уточнити детермінанти процесу державотворення в сучасному політичному просторі;
- здійснити компаративний аналіз політико-правового досвіду становлення нових держав у сучасному світі;
- обґрунтувати сецесійні тенденції світового політичного простору як фактор утворення нових держав та виявити їх основні особливості в сучасному світовому просторі;
- визначити історичні передумови виникнення та політичні умови існування пострадянських самовизначених держав;
- проаналізувати питання міжнародного визнання нових держав у контексті міжнародної і регіональної безпеки;

- виявити основні проблеми формування механізму міжнародно-правового визнання самовизначених держав у нових геополітичних реаліях;
- дати оцінку референдній демократії як інструменту самовизначення народів і легітимації нових держав;
- проаналізувати та визначити роль інституціоналізації зовнішньополітичної діяльності самовизначених держав в їх міжнародній легітимації.

Об'єкт і предмет дослідження. *Об'єктом* дисертаційного дослідження виступає процес державотворення як одна із ключових функціональних характеристик соціально-політичного простору.

Предметом – особливості сучасних практик державотворення в світовому політичному просторі, їх передумови та наслідки.

Методологічну основу даного дисертаційного дослідження склали як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання, вибір яких обумовлений метою та завданнями роботи, а також принципами об'єктивності, науковості, системності, історичності, соціального детермінізму і верифікованості. В основу дослідження покладено діалектичну методологію як найважливіший загальнонауковий підхід, що дозволяє вирішити найскладніші дослідницькі завдання, пов'язані з теоретико-методологічним обґрунтуванням досліджуваної проблеми і формуванням науково обґрунтованих інтерпретацій процесу державотворення в сучасному світі.

Одним з основних методів дослідження став системний підхід, який дозволив підійти до предмету вивчення як комплексу проблем єдиного політичного процесу, виявити взаємозв'язок і взаємозалежність його різних елементів.

Для виявлення причин і передумов виникнення нових держав сучасності як спосіб розуміння політичної дійсності був застосований детерміністський підхід, що дозволив виявити в процесі державотворення

системність, а також сформулювати прогностичні висновки про перспективи подальшого розвитку процесу державотворення. Застосування ситуативного методу дало можливість врахувати всі умови і обставини, які супроводжують хід багатогранного і суперечливого процесу виникнення, розвитку та функціонування нових держав у світовому політичному просторі.

В рамках інституційного підходу процес державотворення розглянуто крізь призму держави, як соціально-політичного інституту, що є головним суб'єктом політичного процесу, який здатний мати і відстоювати власні інтереси; одночасно виявлено вплив інституту міжнародно-правового визнання держав на процес державотворення та в цілому на хід політичного розвитку світової спільноти.

Структурно-функціональний метод уможливив виявити місце і роль процесу державотворення в сучасному політичному полі і визначити його основні функціональні навантаження як одного з найбільш значних елементів політичного розвитку на сучасному етапі суспільного життя.

Метод системно-історичного аналізу дозволив виявити основні історичні (в незначній ретроспективі) і політичні аспекти виникнення і розвитку нових держав як явища суспільного життя, а також тих чинників, які формують нові умови взаємовпливу процесу державотворення і політичної системи. Історичний підхід в цілому уможливив розгляд досліджуваних соціально-політичних і політико-правових явищ і процесів у їх генезі від зародження до кульмінації в сучасному світі, встановлення їх зв'язку з минулим, сьогоденням і майбутнім, оцінку фактів політичного розвитку в контексті реалій конкретних історичних періодів. Крім того, для виявлення періодизації процесу державотворення, аналізу нормативно-правових актів та інших документальних свідчень з проблеми, був застосований хронологічний метод, який додав викладу дослідного матеріалу деяку впорядкованість.

Структурно-ціннісний метод допоміг відповісти на питання про самоідентифікацію держав, що самовизначилися, в процесі сучасних трансформацій, їх ціннісні пріоритети, цілі і завдання. Нормативно-ціннісний метод дав можливість виявити, які моделі політичного визнання новостворених держав і засоби їх практичного втілення розроблені і відображені в суспільно-політичній практиці світового співтовариства, і в сукупності з аксіологічними підходом став основою для виявлення найбільш ефективних шляхів розвитку досліджуваного політичного явища.

У доктринальному сенсі автор опирався на праці вітчизняних і зарубіжних авторів, в яких сформульовані альтернативні підходи до осмислення проблеми державотворення в політико-правовому, геополітичному, регіонально-конфліктному та етнонаціональному контекстах.

Емпіричну базу дослідження склали міжнародні та національні нормативні акти, що торкаються проблеми державотворення і визнання нових держав (у т. ч. Міжнародний пакт про політичні і громадянські права людини 1966 р.; Конвенція Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 р; Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р.; резолюції Генеральної Асамблеї ООН з питань визнання нових держав; конституції і законодавчі акти більш ніж 20 держав та ін.); дані національної та міжнародної статистики, результати референдумів, масових соціологічних опитувань, пов'язаних з предметом даного дослідження; тексти виступів, заяв політичних лідерів; матеріали сучасної періодичної преси, матеріали Інтернет-ресурсів.

Наукова новизна дослідження одержаних результатів полягає в тому, що дана робота є першим цілісним, системним дослідженням теоретичних та політико-правових сучасних практик державотворення в світовому політичному просторі. На основі аналізу широкого кола

першоджерел і дослідницької літератури, здійсненого з позиції та інструментарію політичної науки, це конкретизується у таких положеннях:

Вперше:

– визначено, що процес державотворення насамперед поширюється на конвенціональні (нормативні) зміни, які характеризують механізми конкуренції у боротьбі за державну владу і владно-державні відносини, що відповідають правилам політичної гри і політико-правовим нормам, прийнятим в суспільстві. Поряд з цим, однак, в його рамках відбуваються трансформації, пов'язані з виходом суб'єктів процесу державотворення за межі їхніх політичних ніш і загальноприйнятих стандартів, зміною їх рольових функцій, зафіксованих в нормативно-правових актах, перевищенням ними своїх повноважень в межах існуючих державних організацій. Тому в зміст процесу державотворення на сучасному етапі політичної історії можливе включення не тільки виникнення, розвитку і функціонування нових держав, а й пов'язаних з ними громадянських воєн, етнічних, конфесійних та інших конфліктів, тероризму, кримінальних діянь політичних лідерів і т. д.;

– обґрунтовано введення терміну «процес державотворення». Авторська позиція полягає в спробі надати більш глибокий світоглядний сенс поняттю «процесу державотворення». Нова лексична форма дозволяє розглядати процеси виникнення, становлення і розвитку держави розтягнутими у часі, розуміючи, що утворення держави – не одноразовий акт, а процес, пов'язаний не тільки зі зміною форм організації людського співжиття, а й з їх розвитком, тобто переходом в якісно нові стани відповідно до викликів історичного часу. Іншими словами, розуміння процесу розвитку держави, її форм, соціально значущих якостей і функцій як процесу державотворення дозволяє розглядати державу в часі і просторі, в ретроспективному і перспективному розвитку, в порівняльному плані і т. д., що відкриває перед дослідником нові методологічні можливості. Як лексична одиниця, слово «державотворення» включає в

себе дві основи – «держава» і «утворення», тобто означає якусь дію, дієвий ряд, пов'язаний з процесом утворення держави. На переконання автора, для розкриття досліджуваної проблеми потрібно рухатися не від держави як політичного інституту, а від процесу як динамічної характеристики політичної системи суспільства;

– доведено, що в сучасній політичній науці і політичній практиці визнається факт сецесії як явища політичного життя суспільства, яке характеризує передумови і процес утворення нових держав у сучасному світі. Однак однозначного розуміння природи цього явища і єдиних підходів до його оцінки в політичній теорії не склалося, а практика визнання сецесійних домагань і, як наслідок, утворення самостійної держави, залишається непослідовною. Прикладами успішних сецесій, що призвели до утворення нових незалежних держав в політичній практиці останнього десятиліття ХХ ст. є розпад СРСР (15 держав) і Югославії (6 держав), а спочатку ХХІ ст. – відділення Південного Судану. Однак навіть позитивний за результатами сецесійний досвід практично завжди пов'язаний з феноменом самовизначених невизнаних і частково визнаних держав (у постюгославському Косово і пострадянських Абхазії, Нагірному Карабасі, Придністров'ї, Південній Осетії), а також кровопролитних війн за незалежність як засобу для досягнення суверенітету (як у названих утвореннях, так і, наприклад, у визнаному Південному Судані);

– на основі емпіричних даних політичної практики складена класифікація детермінантів процесу державотворення, що обумовлюють еволюційну можливість виникнення нових держав у сучасному політичному просторі. В соціо-синергетичних системах, таких як держава (та й суспільство в цілому) проявляються складні типи детермінації, до яких слід віднести: системну детермінацію, що характеризує обумовленість самою системою стану, поведінки, властивостей її елементів і, навпаки, залежність системи від її елементів; структурну детермінацію, в рамках якої виникає нова локальна структура, здатна

взаємодіяти зі старою, що може привести як до зміни останньої, а пізніше і до трансформації всієї системи, так і до знищення елементів нової структури; цільову детермінацію, яка можлива тільки в самоорганізованих відкритих системах, а внутрішні і зовнішні фактори розвитку в такому випадку взаємодіють відповідно до мети.

Уточнено:

– значення термінів «нові держави», «де-факто держави», «невизнані держави», «самопроголошені держави», «квазідержави», «альтернативні форми суверенної державності», «самовизначені / невизнані держави», що використовуються в теорії держави і державотворення для позначення державних утворень, які виникли наприкінці ХХ ст. – ХХІ ст. В сучасній політичній лексиці термін «нові держави» в прив'язці до часу їх виникнення відображає реальний політико-правовий стан самовизначених (невизнаних) держав у сучасному світі;

– історичні етапи реалізації права народів (націй) на самовизначення і становлення інституту міжнародно-правового визнання, характеристики сучасного стану та перспективи вдосконалення механізму міжнародного визнання держав, а також технології легітимації утворених держав;

– співвідношення декларативної та конститутивної теорій практичної поведінки визнаних держав у ставленні до нових самовизначених державних утворень та їх ролі у світовій політиці. Декларативна теорія виходить з тези, що суб'єктом міжнародного права держава є з моменту свого політичного оформлення в силу об'єктивного факту щодо свого суверенного існування. Конститутивна теорія базується на діаметрально протилежній тезі, згідно з якою політичне оформлення нової держави не збігається з її становленням як нового суб'єкта міжнародного права; політичною реальністю міжнародна

правосуб'єктність такої держави стає тільки після визнання її незалежності міжнародною спільнотою;

– поняття «частково визнана асоційована держава» – як особлива форма конфедерації нерівнозначних держав, які об'єдналися на двосторонній основі, в якій одна (менша, слабша) держава, зберігаючи формально суверенітет, значну частину своїх владних компетенцій (як правило, питання зовнішньої політики, зв'язку, транспорту, збройних сил) «довіряє» іншій (більшій, сильнішій) державі;

– інтерпретацію феномена «невизнання», який має наступні прояви: квазідержавні утворення, існуючи поза міжнародно-правовим полем і практично ніким не визнані офіційно, неминуче внутрішньо криміналізуються; політичний приклад існуючих квазідержавних утворень створює небезпечний прецедент, що надихає на самовизначення все нових претендентів.

Дістало подальший розвиток:

– розробка проблеми конфліктного потенціалу політико-правової колізії права народів (націй) на самовизначення та принципу непорушності кордонів у контексті її впливу на розвиток інституту визнання держав і урядів;

– концептуальне обґрунтування взаємовпливу процесу державотворення і стану регіональної та міжнародної безпеки, а також їх обумовленості геополітичними інтересами регіональних і світових держав, які виступають на стороні нової або метропольної держави;

– класифікація форм прояву визнання в сучасному світі, а саме: загальне визнання, практичне визнання, фактичне визнання, часткове визнання, мінімальне визнання.

– вивчення ролі референдної демократії і зовнішньополітичної діяльності нових держав як інструментів їх легітимації. Визначено потенційні варіанти легітимації нових держав у сучасному світі: політико-правові сценарії, в рамках яких міжнародно-правове визнання

самовизначених держав потенційно можливо; інституційно-правову легітимацію цих держав через їх інтеграцію до складу іншої держави, але не метрополії; компроміс між правом націй (народів) на самовизначення і принципом територіальної цілісності через зміну конституційно-правових основ метропольних держав, включаючи створення привабливих умов реінтеграції для територій «проблемного суверенітету».

Практичне значення отриманих результатів полягає насамперед у тому, що положення і висновки дисертації створюють теоретико-методологічну основу для розуміння політичних процесів, пов'язаних з виникненням, розвитком і функціонуванням нових держав, що мають місце в сучасному політичному просторі і, як наслідок, дозволяють усвідомити політичні ризики процесу державотворення, а значить, звести до мінімуму його негативні наслідки і побічні ефекти.

Використаний в дослідженні емпіричний матеріал, основні положення і результати можуть бути застосовані в науково-дослідній діяльності при розробці нових підходів до оцінки соціально-політичних процесів в тій чи іншій країні і в світі, в прогнозуванні подальших шляхів розвитку держави як соціально-політичного інституту в складних геополітичних умовах ХХІ ст., а також у політичній практиці, пов'язаної зі зміцненням державності. Крім того, положення даного дисертаційного дослідження можна розглядати як рекомендації практичної дипломатії щодо врегулювання проблем, викликаних становленням і розвитком нових держав.

Отримані результати можуть використовуватися в навчальному процесі при розробці та викладанні курсів політології, політичної теорії, теорії держави і права, теорії та історії міжнародних відносин.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на наукових конференціях та методологічних семінарах кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», оприлюднювалися на

регіональних, всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях: «Северная война и Приднестровье: история и современность» (м. Тирасполь, 18-19 вересня 2009 р.), «Перспективи скоординованого соціально-економічного розвитку Росії та України в загальноєвропейському контексті» (м. Москва, 14–15 листопада 2013 р.), «Україна і світ у третьому тисячолітті: політичний, економічний, правовий та культурний виміри» (м. Одеса, 13–14 березня 2015 г.), «Актуальные проблемы международных отношений в условиях формирования мультиполярного мира» (м. Курськ, 22 січня 2015 р.), «Сепаратизм – загроза для сучасного суспільства (м. Кишинів, 23 квітня 2015 р.)», «Країни Східного партнерства – V 4: проблеми і перспективи співпраці» (м. Одеса, 22 квітня 2016 р.).

Публікації. Основні положення та найважливіші висновки дисертаційного дослідження опубліковані в індивідуальній монографії, 23 наукових статтях, 7 з яких опубліковано у зарубіжних наукових виданнях, 9 – у тезах конференцій, 7 – в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Специфіка проблем, що стали об'єктом дисертаційного дослідження, зумовили її логіку та структуру. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, які містять чотирнадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Всього – 422 сторінки. Загальний обсяг дисертації – 364 сторінки. Список використаних джерел включає 421 назву (55 сторінок).

Розділ 1

Теоретико-методологічні основи дослідження процесу державотворення: досвід становлення дослідної парадигми

1.1. Основні теоретико-методологічні підходи до визначення природи і структури процесу державотворення.

З початку перших згадок про державу і до сьогодні вона залишається головним організаційним інститутом соціуму, стрижнем суспільного життя, тому історія людського суспільства – це, перш за все, історія держави, яка, в свою чергу, міцно «прив'язана» до процесу державотворення.

Процес державотворення – один з найбільш суперечливих і, мабуть, найскладніший з процесів, що протікають в політичному просторі. Він представляє найважливішу складову політичного розвитку, як на ранніх етапах історії людства, так і в сучасному світі. Поняття «процес державотворення» можливо застосовувати до будь-якого регіону земної кулі, до кожного народу та історичної епохи. Науково-методологічна значущість будь-якого поняття полягає в його функції, пов'язаної з фіксуванням істотних властивостей, зв'язків і взаємодій тих чи інших явищ шляхом розкриття їх природи і сутнісного наповнення. У досліджуваному конкретному випадку таке поняття, з одного боку, розкриває процес виникнення, становлення і розвитку держави як найважливішого соціально-політичного інституту, а з іншого – пов'язане з появою і еволюцією конкретних держав, існуючих в сучасному політичному просторі. Лише за умови формування поняття, виявлення його сутнісних характеристик, властивостей та ознак процесу державотворення можливо визначити його структуру, основні види та форми протікання і, в кінцевому рахунку, ту роль, яку досліджуваний процес відіграє в соціальній еволюції.

Спроби осмислення процесу державотворення, пошук відповіді на питання про те, яким чином держава виникла, перетворившись надалі в найважливіший соціально-політичний інститут, зустрічаються вже в античній політичній філософії. Так, Аристотель, описуючи державу, вказує, що вона є «з'єднання багатьох родів і селищ заради кращого досконалого життя ... Держава починається з родини, роду, які для кращого життя розширюються до держави» [11, с. 462]. Таким чином, античним мислителем закладалися традиції розуміння передумов і причин походження держави, що становить значний сегмент процесу державотворення.

Засноване на зауваженні французького історика, засновника історичної школи «Аннали» М. Блока, що «причини в історії не можна постулювати, їх треба шукати» [36, с. 106], справедливим є твердження, що процес державотворення завжди був і залишається закономірним, відображаючи об'єктивну сторону суспільно-політичного розвитку: його однаково складно як спровокувати в умовах відсутності об'єктивної зумовленості, так і зупинити в разі, якщо для появи нової держави склалася об'єктивна сукупність історичних, соціально-економічних, політичних та інших передумов.

Вибираючи методологічні підходи для комплексного аналізу ключового поняття дослідження – процесу державотворення, автор дисертації ґрунтується на авторитетній думці професора О. Соловйова, у визначенні якого метод в найбільш широкому сенсі розуміється як «спосіб пізнання, що включає в себе найчастіше дві змінні: 1) принципи, на яких ґрунтується те чи інше розуміння об'єкта дослідження і які, таким чином, обумовлюють вибір підходів до постановки та вирішення дослідницьких завдань; 2) сумарна сукупність тих чи інших процедур, технік і прийомів пізнання, застосовуючи які слід враховувати характер досліджуваного явища, завдання, що стоять перед дослідниками, і умови, в яких проводиться дослідження» [347, с. 22]. Не можна не погодитися з

цитованим автором, що «політичні об'єкти відрізняються складністю і багатомірністю, в силу чого при їх вивченні не варто обмежуватися якимось одним методом, а слід застосовувати певну комбінацію різного роду методів, які збігаються один з одним лише в найзагальніших підходах до тлумачення природи політики; при цьому поєднання методів і прийомів, що використовуються при вивченні та описові політичних явищ, являє собою найважливіший показник розвитку політичного знання в цілому» [347, с. 22].

У підходах до оцінки місця і ролі процесу державотворення в політичному розвитку суспільства логічно можна виділити два концептуальних напрямки. З одного боку, процес державотворення зумовлює існування держави, за яким в політичній системі суспільства справедливо закріплений статус головної ланки політичної системи і основного політичного інституту, тому його можна розглядати як один з унікальних різновидів політичного процесу. З іншого – протікання і результативність процесу державотворення неможливо уявити поза політичним простором і політичним часом, поза інфраструктурою політичного розвитку, атрибутом якого є держава, тому до нього може бути застосовано визначення системного елемента розвитку світу політичного.

Дані сторони можна визначити як основні теоретико-методологічні підходи до інтерпретації процесу державотворення і розглянути предмет дослідження крізь призму функціонального, структурно-функціонального та системного методів. Крім того, в зв'язку з тим, що процес державотворення безпосередньо пов'язаний з державою, в роботі застосовані елементи т.з. нового інституціоналізму, що поєднує традиційний інституціональний підхід з теоріями розвитку.

Політичний процес, представляючи собою форму функціонування політичної системи суспільства, характеризує її зміни в просторово-часовому континуумі. Це послідовність політичних подій; певний сукупний прояв активності суб'єктів політики, що забезпечує

поступальний розвиток і стабільне функціонування політичної системи. Під політичним розвитком, у свою чергу, розуміється послідовна зміна її еволюційних станів, поєднана з переходом всієї системи або її елементів на якісно новий рівень функціонування.

У сучасному політологічному дискурсі сформувалися три найбільш поширені точки зору, що розкривають сутність політичного процесу: по-перше, цим поняттям позначають «все, що відбувається в політичній сфері»; по-друге, дану категорію ототожнюють з поняттям «політика»; по-третє, термін трактують як «зміну станів політичної системи суспільства» [347, с. 23]. Кожне з визначень може бути застосовано в предметному полі даного дослідження, а остання інтерпретація політичного процесу найбільшою мірою підходить для розуміння природи процесу державотворення.

Розвиток політичного процесу, на думку Т. Парсонса, основоположника школи структурного функціоналізму, «відображає не що інше, як наростання складності і структурованості його змісту, що підвищує адаптивність владних структур до зовнішніх соціальних умов» [282, с. 44]. Розгортання політичних процесів є свідченням того, що політична система в суспільстві не тільки існує, але успішно функціонує і розвивається. Наявність же в політичній системі процесу державотворення є показником еволюційної динаміки держави як найважливішого з усіх політичних «винаходів» людства, яке, як справедливо зауважує німецький соціолог, основоположник геополітики Ф. Ратцель, «виникає там, де все суспільство об'єднується в ім'я цілей, які є цілями всього суспільства і можуть бути досягнуті лише завдяки спільним зусиллям протягом певного часу» [Цит. за: 120, с. 33].

У контексті даного дослідження цікавий підхід до визначення поняття запропонований політологом О. Мелешкіною, на думку якої, «політичний процес є пов'язана послідовність дій і взаємодій політичних акторів, здійснювана в часі і в просторі» [291, с. 7]. Іноді, – стверджує

дослідниця, – «взаємодії політичних акторів можуть бути випадковими; іноді вони закономірні або навіть «запрограмовані» – не в деталях, зрозуміло, а в цілому, за своїм характером, типом; в результаті створюються стійкі зв'язки і взаємини і виникають правила, норми, організації та т. д., які в сукупності позначаються поняттям «інститут». З урахуванням даних обставин політичний процес можна визначити як упорядковану послідовність одиничних дій і взаємодій політичних акторів, створюють і відтворюють політичні інститути» [291, с. 7]. Ще одне визначення, сформульоване О. Мелешкіною, відрізняючись від першого лексичною формою, в змістовному сенсі виявляється досить близьким йому, інтерпретуючи політичний процес як «розгортання політики в часі і в просторі у вигляді впорядкованої послідовності одиничних дій і взаємодій, яку пов'язує певна логіка або зміст» [291, с. 8]. Таким чином, визнаючи за державою статус головного політичного інституту, слід визнати і за державотворенням статус найважливішого з політичних процесів, що розгортаються в політичному просторово-часовому континуумі.

Сучасне розуміння сутності процесу державотворення передбачає плюралізм наукових думок. Так, наразі склалося різноманіття визнаних політичною і правовою науками методологічних підходів до виявлення сутності, природи і змісту процесу державотворення як особливого політичного процесу та обумовлює існування безлічі його інтерпретацій. Наприклад:

– в рамках інституційного підходу процес державотворення зв'язується з трансформацією державних інститутів та інститутів державної влади;

– артикуляційний підхід розглядає процес державотворення як результат артикуляції соціальних потреб, пов'язаних із забезпеченням правопорядку, соціально-економічної стабільності і т. д., задоволення яких забезпечується в політичній сфері;

– соціологічний підхід особливу увагу приділяє соціальним і соціокультурним факторам процесу державотворення. До перших відносяться ступінь політичної активності населення, конфліктогенність міжгрупової взаємодії та ін.; до другого – ціннісно-змістовні переваги і установки, політичні ідеали та ін.;

– прихильники інтеракціоністського підходу сприймають процес державотворення як соціальну взаємодію різних політичних сил в рамках того чи іншого політичного простору в певний час для досягнення конкретних політичних цілей;

– представники біхевіористського підходу розглядають процес державотворення крізь призму політичної поведінки як результуючий вектор політичних інтересів і воль суб'єктів політики;

– нарешті, структурно-функціональний підхід пояснює процес державотворення як своєрідний алгоритм взаємодії соціальних суб'єктів, за допомогою якого в політичному просторі відбувається виникнення, становлення, функціонування, розвиток і занепад держав.

Разом з тим, жоден з представлених підходів не є універсальним, враховуючи складність досліджуваного процесу. Кожен з підходів націлений на вирішення дослідницьких завдань певного типу, орієнтований на аналіз специфічних проблем і формування певної моделі політичного мислення, що характеризує особливості соціокультурного середовища конкретного суспільства, в рамках якого спостерігається процес державотворення.

Структура цього процесу може бути виявлена за допомогою аналізу соціально-політичної взаємодії його суб'єктів, або ж шляхом визначення його динаміки (тобто у вигляді виділення основних фаз досліджуваного процесу, позначення основних характеристик їх зміни і т. д.). Певне значення має оцінка факторів, що впливають на процес державотворення. Таким чином, структуру даного процесу можна визначити як певну логічну послідовність подій політичної історії, пов'язаних з еволюцією

держави, як інституційної основи суспільного життя; своєрідний сценарій суспільно-політичного розвитку, що включає виникнення, становлення, функціонування, розквіт і занепад держав «у періоді».

Процес утворення будь-якої окремо взятої держави являє собою унікальну сюжетну лінію і тому має свою, тільки їй притаманну структуру, однак все різноманіття таких процесів вкладається в логіку процесу державотворення як загальноцивілізаційного і всеісторичного.

Структура процесу державотворення включає елементи, властиві і будь-якому іншому політичному процесі, – суб'єкти процесу (в т. ч. учасники), об'єкт процесу (власне саме нова держава), а також мета, засоби (в т. ч. методи і ресурси), які в сукупності пов'язують суб'єкти і об'єкт процесу державотворення в процесуальне ціле. Це дозволяє розглядати виникнення і розвиток нових держав не тільки як процес, але і як систему взаємопов'язаних, об'єднаних логікою суспільного розвитку елементів.

Суб'єкти процесу державотворення – активні актори (на етапі первинного державотворення – класи і стани, в сучасному світі – політичні об'єднання і громадські інститути), що діють усвідомлено і цілеспрямовано, які прагнуть до самовизначення, об'єднання в державу як особливу політичну організацію (корпорацію) і заняття в ній ключових владних позицій. Окремо розглядаються учасники процесу державотворення – організовані і неорганізовані групи (маси) і окремі індивіди, залучені в нього цілеспрямовано або випадково. На перший погляд, роль учасників процесу державотворення може здатися незначною на тлі діяльнісного внеску суб'єктів процесу державотворення. Однак це не так: рухаючись за харизмою політичного лідера саме маси своєю участю роблять перспективу життєздатності новоутвореної держави політичною реальністю.

На це вказує автор першого в історії юридичного визначення держави римський мислитель і громадський діяч Цицерон, на думку якого,

«державна є надбання народу, а народ – не будь-яке об'єднання людей, зібраних разом яким би то не було способом, а об'єднання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права і спільністю інтересів» [375, с. 20].

Об'єктом процесу державотворення є сама держава як політична мета і результат політичного розвитку; держава як явище, яке розвивається історично, соціально-економічно, політично і морально-етично; держава як найбільш важливий інститут політичної системи суспільства, що забезпечує управління життєдіяльністю соціуму, охорону соціально-економічних, політико-правових та ідеологічних засад суспільства; держава як особливий тип соціальної організації життя людей.

Ресурсами процесу державотворення можуть служити ідеологія, класова і національно-визвольна боротьба, виробничі, фінансові, технічні та інші засоби, політичні технології, громадська думка, настрої мас та інші чинники, що роблять побудову нової держави здійсненим процесом.

Так, ідеологія, акумулюючи ідеї, які виражають інтереси тих чи інших суб'єктів політичної діяльності, створює для організованих політичних дій теоретичну основу, виступаючи потужним генератором політичної активності. Ідеологія, яка містить концепт самовизначення, здатна об'єднати етнічні, територіальні та конфесійні спільності для досягнення найрізноманітніших цілей, в т. ч. і для створення власної (самостійної) держави. Така ідеологія надає громадському руху сенс і напрямок, особливо в тому випадку, якщо її основні положення виражають інтереси цих людей. На думку британського дослідника Л. Брауна, «ідеологія – не тільки віра, це і зобов'язання діяти в підтримку своїх переконань, які можуть бути настільки сильними, що люди готові померти в ім'я своїх ідеологічних переконань, це свого роду набір колективних понять, які притаманні більшості представників суспільства» [405, р. 28].

Наприклад, національною ідеєю каталонців, які уже кілька століть претендують на самостійну державність, став каталонський націоналізм

(каталонізм), який значною мірою відрізняється від інших націоналізмів європейських провінцій і представляє собою «соціальний, культурний і політичний рух, що склався в каталонських країнах і закликає затвердити політичну, мовну і культурну ідентичність Каталонії, а також територій, які є зоною поширення каталанської мови» [167, с. 20].

Каталонія, що відрізняється історично сильною національною ідеєю, в різний час робила спроби проголошення (відновлення) своєї незалежності від Іспанії, і в даний час володіє реальною автономією, в т. ч. визнанням каталонців самостійною, окремою від іспанців (кастильців) нацією і офіційного статусу каталонської мови. У 1990-х роках в Каталонії, «незважаючи на прогнози, що успіхи в демократизації приведуть до вирішення національних проблем, настав своєрідний націоналістичний ренесанс, пов'язаний, на думку професора Абердинського університету М. Кітінг, з активізацією регіоналістських політичних рухів, які почали відігравати роль нового актора, характеризуючись прагненням до перебудови політичного простору Європи, в т. ч. і Іспанії» [Цит. за: 167, с. 110-111]. В даний час прагнення Барселони до незалежності і самостійної державності вважається найбільш близьким до реалізації сепаратистським рухом в Європі.

Класова боротьба як ресурс процесу державотворення в сучасному світі в умовах демократизації суспільного життя втратила свою актуальність, але слід пам'ятати, що, наприклад, більшість сучасних національних держав в Європі – результат буржуазних і буржуазно-демократичних революцій XVIII–XIX ст. Національно-визвольна боротьба народів Африки, в свою чергу, стимулювала в 1960-ті роки розпад світової колоніальної системи і, як наслідок, утворення на цьому континенті нових незалежних держав.

Сучасне людство представлено складною етнічною структурою, яка включає в собі тисячі етнічних спільнот і груп, що відрізняються чисельністю, типом соціально-політичних відносин, рівнем розвитку,

методами економічної діяльності і т. д. Тому етнічний фактор, поряд з економічним і зовнішньополітичним, характеризується високим ступенем впливу на процеси державотворення в сучасному світі. На думку етнопсихолога Т. Стефаненко, «саме етнос в обставинах крайньої соціальної нестабільності виступає для індивіда як своєрідна «аварійна» група підтримки, тому в періоди політичних криз людині властиво орієнтуватися на етнічну спільність, з якою вона себе ідентифікує, при цьому нерідкі випадки перебільшення ступеня позитивної відмінності своєї спільності від інших» [352, с. 15]. Однією з характерних рис сучасного політичного розвитку стає прагнення народів до збереження і розвитку своєї самобутності, пропаганді унікальності своєї культури і психологічним складом, що призводить до зростання національної самосвідомості або, в термінології етнопсихології, етнічної ідентичності.

Це явище має назву «етнічний парадокс сучасності» [352, с. 12]. Воно торкається безлічі країн на всіх континентах, утворюючи в умовах глобалізованого світу дихотомічну пару зростаючої уніфікації матеріальної і духовної культури. В результаті, за аналогією з окремими людьми, у цілих народів спостерігається прояв різноманітних форм інтересу до свого «коріння». На практиці це призводить до спроб реанімувати старовинні звичаї та обряди, активного пошуку «загадкової народної душі», фольклоризації професійної культури і, нарешті, прагненню створити або, в разі якщо був історичний досвід її існування, відновити самостійну державність.

Знаковою політичною подією останнього десятиліття ХХ ст. став розпад СРСР, який спричинив зростання напруженості у відносинах між етнічними групами, які в умовах радянської політичної системи вдавалося нівелювати. Найбільш запеклі етнічні конфлікти спалахнули в автономних утвореннях на території Грузії (Абхазія та Південна Осетія) і Азербайджану (Нагірний Карабах), що в кінцевому підсумку призвело до

самовизначення народів і проголошення в автономіях незалежних від метрополій самовизначившихся держав.

Етно-конфесійне розмежування населення Судану призвело його в безодню двох громадянських воєн, які з деякими перервами тривали півстоліття. Результатом кровопролитного протистояння між Північчю і Півднем цієї африканської країни закінчилося в 2011 р. проголошенням і міжнародно-правовим визнанням нової держави-члена ООН – Південний Судан.

Прикладом найзапеклішого етнічного протистояння, в результаті якого в кінці ХХ – початку ХХІ ст. політичну мапу світу поповнили нові незалежні держави, безперечно, є постюгославський простір.

Нарешті, особливість сучасного етапу процесу державотворення полягає в тому, що, як ніколи раніше, його важливим ресурсом стає зовнішньополітичний тиск. Професор Йоханнесбургського університету Д. Гелденгейс приходить до висновку, що визнання нових держав у сучасному світі характеризується різноманіттям ступенів і відтінків, що призводить до формування феномена спірних (невизнаних міжнародною спільнотою) державних утворень. Спірні держави, на думку дослідника, можуть заручитися визнанням з боку декількох десятків країн (наприклад, Тайвань або Косово), однієї-двох (Абхазія і Південна Осетія) або жодного повноправного міжнародного суб'єкта (Придністров'я або Нагорний Карабах визнані тільки один одним, а також двома спірними державами – Абхазією і Південною Осетією). З аналізу, представленого Д. Гелденгейсом, випливає, що «визнання нової держави є результатом «холодного» політичного розрахунку і ніяк не спирається на моральні чи правові міркування» [408, р. 21]. «Скласти протекцію» спірним державам можуть великі держави, вони ж в інших обставинах підтримують держави, що «постраждали» від сецесії, тому «найбільш гострі суперечності, супроводжувані ескалацією аж до збройної фази та інтернаціоналізацією конфліктів, породжуваних у процесі державотворення, виникають, на

думку Д. Гелденгейса, навколо нових держав, які підтримуються тим чи іншим постійним членом Ради Безпеки ООН» [408, р. 22]. Це означає, що в сучасному світі нові держави можуть з'явитися там і тоді, де і коли це стане вигідним найбільшим учасникам «великої політичної гри».

Аналіз ресурсів процесу державотворення в сучасному політичному просторі дозволяє стверджувати, що виникнення і становлення нових держав відчувають на собі вплив двох, з одного боку – самостійних, з іншого – взаємопов'язаних процесів – глобалізації та демократизації, що характеризують основні тенденції суспільного розвитку на сучасному етапі політичної історії.

Дослідники геополітичних процесів сходяться на думці, що «глобалізація реконструює світовий політичний простір, руйнуючи Вестфальську державницько-центристську модель світу, основу якої складають принципи територіальної незалежності, формальної рівності держав, невтручання у внутрішні справи інших держав і міждержавну згоду» [96, с. 521]. В обставинах, що склалися «держави і суспільства на всіх континентах, без винятку, намагаються адаптуватися до нових умов політичного світоустрою, в якому більше немає чіткого поділу між зовнішніми і внутрішніми справами. Глобалізація певною мірою підриває авторитет національної держави, впливаючи на формування зовнішньої та внутрішньої політики практично будь-якого з представлених на політичній мапі світу сучасних держав» [96, с. 230]. Однак, як справедливо стверджує політолог-міжнародник М. Лебедева, «суверенна держава, незважаючи на всі виклики, які відчуває, продовжує існувати як політична структура, здатна мобілізувати і матеріальні, і людські ресурси» [191, с. 63].

Глобалізація, впливаючи на сучасні держави, призводить до зміни і скорочення обсягу їхніх суверенних повноважень. У цьому сенсі, можливо, слід погодитися з точкою зору Л. Гринина, за твердженням якого, «в сучасному політичному полі є всі підстави говорити про перехід більшості країн і в цілому системи міжнародних відносин до нового стану,

швидше навіть еволюційного типу суверенності. Зміна характеру суверенітету, вважає дослідник, вплине надалі на процеси трансформації не тільки політичної сфери, а й усього життя, включаючи зміни суспільної психології та ідеології (факт, який, на жаль, поки не дооцінюється)» [101, с. 133]. Тому, трансформацію суверенітету необхідно розглядати не тільки як одну з найважливіших сучасних тенденцій суспільного розвитку, але і як імпульс до процесу державотворення.

Однак, з іншого боку, незважаючи на те, що глобалізація сприяє розмиванню національного суверенітету, ключовими акторами в політичному просторі залишаються держави. Більш того, триває процес державотворення, тобто виникають і розвиваються нові держави. Так, в середині ХХ ст. – на момент створення Організації Об'єднаних Націй – в її складі налічувалося 51 держава, на початок 1990-х років – уже 166, а в даний час – 193 [95]. З початку ХХ ст. кількість держав, представлених на політичній мапі світу, збільшилася більш ніж в три рази, і національна держава, на думку Т. Лебедевої, «продовжує залишатися одиницею політичної відповідальності» [192]. Правда, підпадаючи під вплив двох протилежних (і, можливо, руйнівних) тенденцій, сучасна національна держава або під впливом глобалізації розчиняється в структурі великих міждержавних об'єднань, або розпадається на безліч етнічних компонентів.

Процес державотворення у відношенні до різних народів не має єдиного стандарту. Виникнення і становлення нової держави, підпорядковуючись загальним закономірностям, у конкретно-історичних умовах відбувається під впливом специфічних закономірностей, обумовлених різноманітністю шляхів і факторів еволюційного розвитку людського суспільства.

Безумовно, збігаючись за своїми масштабами з геополітичним простором, процес державотворення насамперед поширюється на конвенціональні (нормативні) зміни, які мають характеристику певних

механізмів конкуренції у боротьбі за державну владу і владно-державні відносини, відповідно до правил політичної гри і політико-правовим нормам, прийнятим в суспільстві. Звичайно, існують трансформації, пов'язані з виходом суб'єктів процесу державотворення за межі їхніх політичних ніш і загальноприйнятих стандартів, зміною їх рольових функцій, зафіксованих у нормативно-правових актах, перевищенням ними своїх повноважень в межах існуючих державних організацій. Відповідно, до процесу державотворення на сучасному етапі політичної історії можливе включення не тільки виникнення, розвитку і функціонування нових держав, а й пов'язаних з ними громадянських воєн, етнічних, конфесійних та інших конфліктів, тероризму, кримінальних діянь політичних лідерів і т. д.

Іншими словами, державотворення як процес, що протікає в сучасному політичному полі, відображає зміни, які реально склалися, і може бути охарактеризований в ненормативних категоріях. Процес державотворення, будучи особливим різновидом політичного процесу і системним елементом політичного розвитку в цілому, поєднує в собі, як і будь-який інший процес в політиці, всі існуючі типи руху – хвилеподібний, циклічний, лінійний та ін., що представляють різноманіття форм і способів еволюції політичних явищ. Складно прогнозоване поєднання всіх названих типів, форм і способів позбавляє утворення у сучасному політичному полі нових держав суворой визначеності та стійкості.

Зміни, що відбулися на межі XX–XXI ст. у світі, серйозні структурні геополітичні зміни і надали продовжують здійснювати значний вплив на хід політичної історії, в т. ч. і на становлення, розвиток і функціонування нових держав, що з'явилися на політичній мапі світу в означений період. В умовах сучасного світоустрою ступінь актуалізації даної наукової проблеми зростає, а сама проблема набуває особливої гостроти. Виступаючи функціональною (динамічною) характеристикою

політики, змістовно політичний процес включає в собі політичні зміни і політичний розвиток, тому важливим методологічним підходом до його розуміння і пояснення є принцип розвитку.

Стосовно до процесу державотворення принцип розвитку розкриває його діалектичну природу: політична зміна означає народження нової якості в характері і способах взаємодії політичних суб'єктів, політичної системи і зовнішнього середовища (прикладом може служити територіальний принцип об'єднання людей, що прийшов на зміну спадковому, або конститутивна теорія визнання держав, замінила декларативну); політичний розвиток – накопичення якісних змін в політиці, включаючи стан інститутів (в т. ч. держави) і політичних систем (в рамках нашого дослідження прикладом можуть слугувати Вестфальська, Віденська, Версальсько-Вашингтонська і Ялтинсько-Потсдамська системи міжнародних відносин). Вибір еволюційних альтернатив політичного розвитку залежить від сукупності факторів, які тією чи іншою мірою впливають на нього. Відповідно і у процесі державотворення немає єдиного заданого алгоритму; в ході цього процесу можливі найрізноманітніші сценарії і найрізноманітніші результати.

Різноманіття політичних процесів обумовлює різноманіття підходів до їх класифікації, підставами якої можуть виступати різні критерії. Так, виходячи з масштабності поширення, розрізняють «повсякденні історичні та еволюційні політичні процеси» [291, с. 9]. Повсякденні політичні процеси пов'язані з безпосередніми взаємодіями «дрібних» акторів – індивідів, малих соціальних груп і об'єднань, первинних політичних організацій (прикладом таких політичних процесів можуть слугувати законотворчий процес в парламенті будь-якої країни, протестні виступи населення і т. д.). Історичні політичні процеси пов'язані з будь-якими історичними подіями, а їх учасниками виступають більші, ніж в повсякденних політичних процесах, актори – великі соціальні групи і політичні інститути (зокрема, як процес подібного роду можуть бути

представлені президентські чи парламентські вибори, державний переворот, політична революція). Еволюційні політичні процеси вимірюються в великомасштабних тимчасових одиницях і характеризуються участю «великих» політичних акторів – соціальних інститутів і політичних систем (до цієї групи політичних процесів можна включити модернізацію політичної системи в результаті реформування, або перехід до демократії як результат демонтажу авторитарної системи правління).

У контексті соціальної значущості механізмів політичного регулювання соціальної взаємодії політичні процеси диференціюють на «базові і периферійні» [347, с. 292]. Базові політичні процеси представлені змінами системних властивостей політики (до таких процесів можна віднести формування системи органів державної влади), а периферійні – змінами менш істотних параметрів, що не роблять принципового впливу на форми і способи організації влади в державі.

З позицій аксіологічного підходу прийнято виділяти закриті і відкриті політичні процеси [347, с. 293]. Перші характеризують зміни, які можуть бути оцінені, причому досить однозначно, в категоріях «бажане / небажане», «краще / гірше» і т. д.; другі демонструють зміни, які не дозволяють визначити, який характер – позитивний чи негативний – матимуть політичні трансформації або яка із стратегій, можливих в майбутньому, більш краща.

Іншими словами, відкриті політичні процеси пов'язані зі змінами, що відбуваються в неясних і невизначених умовах і які передбачають високий ступінь гіпотетичності здійснюваних або планованих політичних дій.

Нарешті, можна говорити про «стабільні і перехідні політичні процеси» [347, с. 293]. Стабільними називають процеси, які передбачають відтворення політичних відносин, що відрізняється стійкістю, а перехідними – процеси, в яких відсутнє чітке переважання будь-яких

базових організаційних властивостей влади, і які здійснюються в умовах дисбалансу політичних сил.

Грунтуючись на визнаних в політичній науці підходах до типологізації політичних процесів, державотворення можна класифікувати як еволюційний, базовий, відкритий і перехідний політичний процес. Процес державотворення значною мірою визначає поступальний вектор цивілізаційного розвитку суспільства в цілому і людських спільнот зокрема.

Будь-яка людська спільнота, починаючи від племені та закінчуючи сучасною цивілізацією, є складною динамічною системою. Специфіка системного аналізу в політиці визначається тим, що орієнтує дослідника на розгляд цілісного об'єкта у взаємозв'язку із механізмами, що його забезпечують, на виявлення всього різноманіття зв'язків, що складаються в складному організмі об'єкта, з подальшим зведенням їх в єдину теоретичну модель, здатну забезпечити ефективну політичну практику. Віддаючи перевагу системному підходу дослідники процесу державотворення акцентують увагу на виявленні факторів, що забезпечують тією чи іншою мірою збереження цілісності політичної сфери, тобто, на внутрішній взаємозв'язок елементів політики, яка перевершує за силою її взаємодію з зовнішнім середовищем і представляє політику як якісно визначене, інтегроване зсередини явище, зі своєю цілком сформованою нішею в соціальному житті.

Політична система, по суті, відображає передумови і базові чинники відтворення політичних відносин, в т. ч. між державою і соціумом, характеризуючи в масштабах всього суспільства якісно певні, глибинні основи публічної державної влади. У визначенні О. Соловйова, «політична система – це ансамбль однорідних, однотипних структур і відносин, що володіють внутрішньою цілісністю і відтворюють домінуючі позиції у владі тих чи інших соціальних сил» [347, с. 230]. Таким чином, функцією політичної системи стає якісна характеристика політичного

порядку, що відображає внутрішню впорядкованість, організованість і однотипність тих базових елементів, що в сукупності складають політичну владу. Не складає труднощів помітити, що всі перераховані характеристики як не можна краще підходять для опису процесу державотворення.

Дослідження держави і процесу державотворення в рамках системного методу, тобто в якості елемента політичної системи і політичної структури суспільства, призводить до виявлення загальних закономірностей розвитку названих явищ світу політичного. При цьому стає обгрунтованою внутрішня диференціація і процесу державотворення, і самої держави на ті структурні компоненти (свого роду матрицю політичного розвитку), які володіють сутнісним значенням для з'ясування ступеня їх впливу на соціальну еволюцію. За допомогою системного підходу можна простежити, яким чином «в певних точках політичного простору відбувається концентрація влади, структурна диференціація і інституціоналізація владних відносин, а також особливості їх формалізації в рамках конституційних і правових систем» [347, с. 231], що в сукупності і складає процес державотворення.

Процес державотворення як системний елемент сучасного політичного розвитку розгортається в межах політичної системи тієї чи іншої країни, а потім набуває регіональний і навіть глобальний масштаб, поширюючись у просторі регіональної та світової систем міжнародних відносин. Це в черговий раз доводить, що процес державотворення, як будь-який інший політичний процес, розкриває по відношенню до політичної системи її еволюцію, динаміку, зміну в часі і просторі.

Розглядаючи процес виникнення і розвитку нових держав, погодимося з думкою ряду авторитетних дослідників (М. Ільїна, О. Мелешкіної, О. Мельвіль, О. Неклесса та ін.), роботи яких тією чи іншою мірою торкаються проблеми державотворення в сучасному політичному полі, які стверджують наявність у сучасному суспільстві

ознак системної кризи. Так, на думку заступника директора Інституту економічних стратегій О. Неклесси, «світ перебуває в процесі складної багатовимірної трансформації, наповненою химерно з'єднаними, часом суперечливими явищами і тенденціями» [233, с. 70]. У 2005-2007 рр. спільними зусиллями Інституту суспільного проектування і МДІМВ Університету МЗС Росії був реалізований інноваційний дослідний проект «Політичний атлас сучасності», основною метою якого став комплексний порівняльний аналіз політичних систем всіх країн світу, розробка їх багатовимірної класифікації, виявлення динамічних змін в структурах світової політики і моделювання індивідуальних траєкторій їх розвитку. Успішна реалізація дослідження дозволила «розширити теоретико-методологічні та емпіричні основи розуміння сучасної світової політики та її структури, визначення ролі і місця в ній конкретних держав і їх угруповань, а також крізь призму компаративістських, багатомірностатистичних та ін. методологічних підходів розкрити динаміку їх розвитку» [220, с. 10]. В рамках проекту доведено, що, взаємодіючи, зовнішні і внутрішні чинники розвитку стимулюють формування все більш складних і масштабних міжнародних систем, що включають все більш різноманітне представництво держав (в т.ч. тих, що самовизначилися) як територіальних одиниць їх складових. Дані, отримані дослідниками, уможливають моделювання генеалогії держав, які виникають в тих чи інших міжнародних системах, а також дозволяють виявити характерні для кінця ХХ – початку ХХІ ст. риси і особливості еволюції державності і еволюційно-морфологічні характеристики сучасних державних утворень.

Для аналізу держав, що виникли в умовах трансформації сучасної системи світового порядку, доцільно скористатися розробленою учасниками проекту «системою комплексних індексів: 1) індексом державності; 2) індексом зовнішніх і внутрішніх загроз; 3) індексом потенціалу міжнародного впливу; 4) індексом якості життя; 5) індексом

інституційних основ демократії» [220, с. 67], що дозволяють поєднати системний аналіз з можливостями політологічної компаративістики, використовуючи кількісні виміри і порівняння, і відповідно це буде застосовано в емпіричній частині цієї роботи.

Застосування системного підходу до аналізу процесу державотворення дозволяє зробити висновок, що національні держави, включені в реальну дійсність, що відтворюється і трансформується в структуру світової політичної системи, займають у ній різне становище і здійснюють взаємодію як між собою, так і з системою в цілому. На думку професора О. Мельвіля, «виявлення сукупності параметрів і факторів, відповідно до яких відбувається порівняльний аналіз, безумовно, несе в собі певний елемент суб'єктивізму і спрощення, бо ідеального інструменту політичних порівнянь не існує, проте навіть суб'єктивно сконструйований інструмент порівняння буде виправданий, якщо з його допомогою вдасться розкрити значущі межі політичної реальності» [220, с. 12]. У руслі логіки емпіричних гіпотез, висунутих О. Мельвілем і командою щодо «статусів і взаємодій національної політики (держав)» [220, с. 13], доцільно застосувати припущення дослідників до характеристики процесу державотворення:

– на складання передумов (імпульсів) процесу державотворення впливає якість державності існуючих політій, а також здатність держав забезпечувати досить високий ступінь ефективності функціонування і відтворення політичних інститутів;

– параметри функціонування і відтворення політичних інститутів залежать від того, наскільки успішно держава справляється з викликами, що генеруються зовнішнім і внутрішнім середовищем, і якою мірою вона здатна реалізовувати функцію із життєзабезпечення власного населення;

– стійкість існуючих держав і перспективи виникнення нових обумовлені наявним у них ресурсом впливу на політичну систему;

– на становище держав в структурі світової політичної системи впливає наявність (або відсутність) у них інституційного потенціалу демократичного розвитку, що включає традиції політичної конкуренції, представництва та участі, і ступінь його реалізації.

Крім того, розглядаючи процес державотворення крізь призму принципу розвитку, визнаючи його поступальний характер, що обумовлює вдосконалення державного механізму як інституційної основи політики, можна простежити логічний зв'язок процесу державотворення і модернізації – перманентного процесу, що здійснюється за допомогою реформування та інновацій; перехід до постіндустріального суспільства; в певному сенсі повна або часткова реконструкція соціальної системи з метою прискорення суспільного розвитку. Звідси основною передумовою політичного розвитку (в т. ч. процесу державотворення), в слід за Т. Парсонсом, слід визнати функціональну диференціацію як внутрішню характеристику будь-якої суспільної системи і політичної в т. ч.

Поряд з функціональною диференціацією, основними передумовами і головними процесами розвитку, які у взаємодії один з одним забезпечують прогресивну еволюцію, пов'язану з переходом на більш високі системні рівні, Т. Парсонс називає адаптивну здатність, а також генералізацію вироблених соціумом цінностей. Таким чином, за Парсонсом, «основний зміст суспільного розвитку становить підвищення адаптивної здатності системи в результаті функціональної диференціації й ускладнення соціальної організації» [282, с. 43–44].

Відомий американський політолог С. Хантінгтон в якості важливого параметра політичного процесу розглядає взаємодію політичної системи (або її елементів) і зовнішнього середовища, а також роль політичних інститутів у здійсненні такої взаємодії. На думку дослідника, «основний фактор політичного розвитку обумовлений ступенем інституціоналізації інтересів і специфікою політичних інститутів в тій чи іншій країні». При цьому ним особливо підкреслюється залежність

«характеру політичного розвитку від того, чи відповідають характеристики інституціоналізації рівню політичної участі громадян і ступеню соціальної мобілізації в суспільстві. Відставання процесу інституціоналізації від темпів зростання мобілізації та участі, вважає С. Хантінгтон, є основною причиною політичних криз і нестабільності в перехідних суспільствах» [369, с. 290-291]. На думку автора, те, що американський політолог називає «третьою хвилею демократизації», є нічим іншим як відображення процесу державотворення в 1970-1990-ті роки, тобто процесу розпаду, що не відповідає викликам часу політичних (державних) систем, утворення перехідних суспільств і побудова на їх основі нових політичних (державних) систем.

Іншим видатним американським політологом Г. Алмондом і його колегами, які прийняли за аксіому ідею структурного функціоналізму про диференціацію і підвищенні адаптивності як рушійної сили суспільного розвитку і його основних проявах, запропонована концепція еволюції політичних систем. Теоретичні висновки вчених засновані на трьох основних показниках: зростанні субсистемної автономії, збільшенні структурної диференціації і культурної секуляризації [349, с. 37]. Таким чином, модель політичного розвитку включає: підвищення структурної диференціації, яка тягне за собою виникнення субсистемної автономності, розвиток якої, в свою чергу, закінчується розпадом політичної системи. Розвиток політичної системи розглядається Г. Алмондом на прикладі держави [349, с. 39]. Так, на його думку, «можлива безліч варіантів переходу від одного типу політичної системи до іншої, включаючи деградацію і розпад політичних систем, а також приклади нелінійного розвитку». Дослідник вважає, що «бюрократичні імперії часто народжувалися не тільки в результаті еволюції патримоніальних, феодалських систем, а й демократичних міст-держав» [349, с. 40].

Аналіз процесу державотворення в ХХ – початку ХХІ ст. показує, що він нерозривно пов'язаний з «найскладнішими» політичними поворотами

сучасної історії, а виникнення, становлення і розвиток нових держав є невід'ємною частиною соціально-політичних трансформацій сучасності. Державотворення як політичний процес включає всю сукупність динамічних змін, пов'язаних з державою, його діяльністю, взаємодією державних інститутів і всіх інших елементів державної системи, що здійснюються під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів.

Оцінюючи сучасний етап процесу державотворення, професор І. Кудряшова, зокрема, зазначає багатоаспектність питання про формування сучасних держав та їх основних ознак. На думку дослідниці, по-перше, очевидним є факт, що «зростання взаємозалежності в державі посилює динаміку змін»; по-друге, в світі досить багато формально визнаних держав, нездатних виконувати свої функції, і процеси, які відбуваються в таких державах, показують, що в найближчому майбутньому такий стан справ навряд чи зміниться, значить постає питання про адекватність політичної організації цього простору; по-третє, на територіях сучасних держав, незважаючи на визнання принципу територіальної цілісності, час від часу формуються політичні одиниці, які заявляють про право на самовизначення і демонструють при цьому ефективність і життєздатність (кантони, регіони, руху, «самопроголошені республіки» і т. д.); по-четверте, спостерігається політизація територіально «яка не співпадає» з існуючими кордонами етнічності [184, с. 7–8]. У такому контексті вивчення «політичних станів» і політичних змін, пов'язаних з процесом державотворення, виступає як одна з першочергових завдань політичної науки.

Процес державотворення виявляється, таким чином, системоутворюючою функцією сучасного політичного світоустрою, що забезпечує суспільний розвиток і впорядкування соціальної дійсності та свідчить про їх поступальний розвиток і здатність суспільства відповідати на виклики часу.

1.2. Концептуальні аспекти класичних і сучасних парадигм процесу державотворення.

Питання, пов'язані з процесом державотворення, є першочерговими і не втрачають своєї значущості, незважаючи на те, що історія держави як соціального явища налічує не одне тисячоліття. Це цілком зрозуміло, оскільки саме спроможність держави, її стабільний і сталий розвиток є не тільки фактором поступального розвитку і суспільства в цілому, але і визначають формат становлення глобального світопорядку. Сучасний етап політичної історії характеризується масштабними трансформаціями політичної сфери, що торкаються і держави як головного політичного інституту. Одним з проявів трансформаційних процесів сучасності виступає процес державотворення, результатом якого є зміна політичного дизайну мапи світу, яка супроводжує виникнення, становлення і розвиток нових держав. Особливої гостроти науковому і громадському дискурсу щодо держави надає власне сам сучасний етап історичного розвитку людства, який, як чітко помічає О. Соловйов, демонструє трансформацію несучих конструкцій держави – «не тільки як суспільного інституту, а і як форми організації спільного проживання різних соціальних груп і асоціацій. Не випадково сьогодні переоцінюються всі – навіть, здавалося б, навіки створені конструкції державності» [347, с. 175].

Сучасна держава під впливом процесів глобалізації і нової інформаційної реальності демонструє нові форми саморозвитку, що, безумовно, ускладнює аналіз держави і політичних процесів, пов'язаних з її розвитком, і включає їх в предметне поле сучасних політологічних досліджень.

Особливе значення серед теоретико-методологічних основ дослідження політичних явищ і процесів має наукова парадигма –

сукупність фундаментальних наукових установок, уявлень і термінів, яка приймається і розділяється науковим співтовариством.

В рамках цього дослідження в поняття «парадигма» включений комплекс поглядів, ідей, концепцій, спрямованих на тлумачення і пояснення політичних явищ і процесів, що дає цілісне уявлення про динаміку виникнення, становлення і функціонування держав в сучасному світі, і, отже, про політичну реальність в цілому і її атрибутивних властивостях. Це в результаті дозволяє сформувати політичну модель суспільного розвитку і виробити теоретико-методологічні та аксіологічні критерії сприйняття нових держав і процесу державотворення в сучасному політичному полі.

У цьому сенсі парадигма процесу державотворення постає як теоретична ініціатива, яка прагне довести до рівня цілісної системи поглядів окремі політичні погляди, і, одночасно, як відкрита система знань, що розвивається на основі безперервного уточнення та оновлення теоретико-методологічних і прикладних інтерпретацій політики, а також розширення її дослідного поля. При цьому теорії про походження і соціальне призначення держави відрізняються різноманіттям теоретико-методологічних підходів і налічують більше двох десятків парадигм. Таке різноманіття обумовлено багатofакторністю процесу виникнення держави як соціального інституту, особливостями розвитку в ту чи іншу історичну епоху суспільної свідомості, рівнем розвитку філософської та наукової думки, а також особистісними особливостями, світоглядом, соціальним походженням конкретного мислителя-прихильника тієї чи іншої теорії.

Традиційно держава розглядається політичною наукою в рамках інституційних основ політики, тобто як найбільш важливий політичний інститут, особлива форма політико-організаційного та владно-управлінської основи в суспільстві, головна ланка політичної системи. Історично в політології склалися два підходи до визначення держави:

– прихильники першого розглядають державу як особливий різновид колективності, що виник для досягнення «загального блага і щасливого життя». Дана традиція зародилася в античну епоху і пов'язана з ім'ям Аристотеля. У політичній науці уявлення про державу як політичного співтовариства домінувало до останньої чверті XVI ст., з моменту, відколи склалися передумови індустріального суспільства і буржуазних революцій;

– прихильники другого вважають, що держава представлена сукупністю інститутів публічної влади, посадовими особами та бюрократією. Така інтерпретація складається в XVI ст., її розвиток пов'язують з науковою творчістю французького політика і філософа Ж. Бодена, який у своїй роботі «Шість книг про державу» визначає феномен через поняття «суверенітет» [38, с. 671-675].

Обидва підходи узгоджуються з розумінням держави як політичної універсальї, яка рано чи пізно народжується в будь-якому співтоваристві і визначає, регулює і обумовлює хід суспільного розвитку. У зв'язку з цим необхідно згадати марксистський підхід, який не вписується ні в одну з представлених вище позицій. Марксистки визнають наявність держави лише в класовому суспільстві, розглядають його як «механізму, що забезпечує придушення одного класу іншим» [396, с. 23], і як варіант суспільного розвитку прогнозують перехід до бездержавного стану.

Виникнення такого соціального інституту як держава відображає ускладнення суспільного життя, диференціацію економічних, політичних, соціальних і культурних інтересів і потреб складових суспільства, індивідів і соціальних груп. Утворення держав виникло на певному етапі суспільної еволюції протириччям між втратою суспільної злагоди і збереженням потреби в узгоджених діях членів соціуму. Переваги держави в питаннях реалізації спільних цілей і інтересів пов'язані з тим, що вона як соціальний інститут володіє достатніми економічними та іншими ресурсами для прийняття і забезпечення виконання політичних рішень.

Сучасною політичною теорією держава трактується як продукт суспільної еволюції, який, виник внаслідок економічних, соціальних, психологічних та інших закономірностей на певному щаблі історичного розвитку людського суспільства, став його основною організаційно-керуючою системою. Еволюційні зміни суспільства тягнуть за собою зміни і в поглядах на державу, її роль у соціумі і призначення в суспільному розвитку, інтерпретуються відповідно до викликів історичного часу. Сучасне розуміння розвитку держави і державного будівництва висуває на перший план положення особистості і якість життя, які забезпечує держава. Основними критеріями оцінки держави в сучасному світі стають ступінь реалізації прав і свобод людини, а також наявність сприятливих матеріальних умов її життя.

Політична історія ХХ ст. свідчить про посилення ролі держави в суспільстві. Однак не тільки в прикладних політичних дослідженнях, але і в політичній теорії спостерігається певна спрямованість до вузьких прагматичних інтерпретацій держави, в яких вона розглядається як апарат управління, що володіє монополією на застосування насильства, певний набір інструментів для регулювання суспільного розвитку. Так, в популярному західному виданні – підручнику з філософії П. Вульфа – наводиться така дефініція держави: «Держава – це група людей, яка править, видаючи закони, керуючи соціальними процесами і виробляючи правила для соціальних груп на певних територіях і в межах визначених кордонів» [Цит. за: 345, с. 19-20].

На думку політичних філософів Р. Соколової та В. Спірідонові, розвитку прагматичних підходів, які ототожнюють державу з апаратною функцією управління, «сприяє зростання популярності позитивістської методології з її відкиданням ціннісних суджень і метафізики, а також поширення марксистських ідей про державу як тимчасовий, перехідний стан суспільства, що пов'язаний з етапом його класового розвитку» [345, с. 19]. Значну роль у пониженні значущості держави і звуження його

функції створення суспільства «відіграють і радикальні варіанти лібералізму, що відзначають існування «мінімальної держави» і протиставляють інтереси держави інтересам громадянського суспільства» [345, с. 19]. Однак на противагу названої тенденції хід політичного процесу вимагає обґрунтування ролі держави як організаційної основи цивілізаційного розвитку людського суспільства. Особливої актуальності це завдання набуває в сучасному політичному полі, яке, починаючи з кінця 1980-х років, схильне до трансформаційних процесів, пов'язаних з утворенням нових незалежних держав. Тому, на думку автора дослідження, державу можливо визначити як результат самореалізації суспільства.

Незважаючи на різноманіття інтерпретацій поняття «держава» і сутнісні відмінності між ними, їх об'єднує прагнення до раціонально-інструментального сприйняття ролі держави в суспільстві, визначення її як механізму суспільного устрою, інструменту встановлення і підтримання громадського порядку та вирішення соціальних конфліктів.

Більш неоднозначно, ніж поняття «держава», в політичній науці інтерпретуються походження і соціальне призначення держави, що є причиною різноманіття теорій про походження і сутність держави. Цікаву класифікацію сучасних підходів до визначення держави пропонує В. Чиркін, включаючи в неї «теологічну, арифметичну (класичну), юридичну, соціологічну і техніко (інформаційно) кібернетичну теорії» [383, с. 42]:

– теологічний підхід в даний час представлений поглядами прихильників ісламського фундаменталізму, які вважають, що держава виникла з волі Аллаха, реалізована його посланником - пророком Мухаммедом. Відповідно до цієї точки зору, держава будується і діє за типом халіфату, будучи еманациєю (втіленням) волі Всевишнього;

– прихильники арифметичного підходу розглядають державу як суму трьох складових: влада, територія і населення. Таке розуміння є

найбільш популярним в середовищі західних політологів, що спеціалізуються в галузі міжнародного права. Однак дана інтерпретація швидше відноситься до умов існування держави (вона не може відбутися без населення і території). Щодо ж влади, слід констатувати, що вона існує не тільки в державі, а й в міжособистісних відносинах, сім'ї, численних корпораціях;

– для представників юридичного підходу держава є насамперед системою правовідносин, специфічною нормативною єдністю. Не можна не погодитися з юристами в тому сенсі, що держава повинна, може і виступає в якості юридичної особи, однак така позиція не розкриває особливостей держави як керуючої системи;

– соціологічний (політологічний) підхід до визначення держави має найбільш широке поширення в політичній думці Новітнього часу, але говорити про єдність поглядів його прихильників не доводиться. Внутрішня структура підходу включає марксистське і кілька немарксистських напрямів і шкіл. З позицій марксизму держава являє собою диктатуру того чи іншого класу. Найбільш поширеною з немарксистських соціологічних шкіл є напрямок, що об'єднує юридичну, економічну та політичну складові, в рамках яких держава визначається як юридична (політико-правова) персоніфікація населення країни (нації), тобто, держава – це офіційний формально організований представник суспільства, що виступає арбітром у відносинах між соціальними групами, політичними інститутами, громадськими об'єднаннями та окремими громадянами;

– кібернетичний підхід, що сформувався порівняно недавно (в 1960-ті роки), визначає державу як якусь інформаційну систему з прямими і зворотними зв'язками, в якій здійснюється державна влада, мислима як комунікаційний потік інформації від держави до суспільства і від суспільства до держави, що відповідає за прямий і зворотний зв'язок в державно організованому соціумі.

Неважко помітити, що всі, без винятку, теорії про походження і сутність держави розкривають причини виникнення та деякі ознаки держави як явища соціогенезу, тобто відповідають на питання, чому виникла держава взагалі? Більшість дослідників сходяться на думці, що «до основних причин, що обумовили появу такого інституту суспільного життя як держава, слід віднести виникнення на певному етапі соціальної еволюції необхідності:

- вдосконалення управління ускладнюються суспільством, що пов'язано з розвитком економіки, зростанням чисельності населення, соціально-економічної диференціацією суспільства і т. д.;

- організації масштабних громадських робіт (будівництво іригаційних систем, доріг, водопроводів і т. д.);

- придушення опору пригноблених (експлуатованих) класів і соціальних груп;

- підтримка в суспільстві порядку та правопорядку;

- ведення оборонних і загарбницьких воєн» [188, с. 71].

І все-таки жодна з представлених теорій, ні навіть усі вони в сукупності не відповідають на питання, чому утворюються нові держави? У набагато меншому ступені перераховані теорії пояснюють, чому нові держави утворюються в сучасному політичному просторі. Тому питання про походження держави залишається дискусійним, оскільки політична історія, політична антропология, етнографія та інші науки вводять в науковий обіг раніше невідомі факти, що дозволяють по-новому поглянути на причини і передумови процесу державотворення.

Певний виняток становить, комплексна теорія про походження і сутність держави, основні ідеї якої викладені в кінці ХХ ст. професором Лейденського університету Х. Класеном. На думку норвезького дослідника, держава – це «особлива громадська організація, комплексний багатофункціональний інститут політичного життя людей, тому перехід до держави представляється комплексним багатолінійним процесом» [169,

с. 6]. У визначенні Х. Классена, соціальна еволюція, органічним елементом якої є досліджуваний процес державотворення, «не що інше, як процес поступової структурної реорганізації в часі, в результаті якої виникають соціальні форми або структури, які якісно відрізняються від попередніх. З моменту свого зародження людство проходить кілька етапів розвитку: стадо – рід – плем'я – союз племен – держава. Соціальні та політичні структури знаходяться в постійному русі, зазнаючи в процесі розвитку структурні трансформації, характер яких обумовлений безліччю локальних культурних ознак. Перехід до держави відбувається в багатовимірному полі структурних змін, пов'язаних з процесом апробації варіантів реорганізації соціальних інститутів в контексті зовнішніх умов і внутрішніх рухів» [169, с. 7].

Аналіз, здійснений Х. Классеном, показує, що «для запуску процесу виникнення ранніх держав необхідна наявність декількох умов: 1) чисельність населення повинна бути достатньою для складання складного стратифікованого суспільства; 2) під контролем повинна знаходитися певна територія; 3) необхідна відносно ефективна система виробництва, здатна забезпечити запас продовольства та інших матеріальних благ, необхідних для утримання фахівців і привілейованих категорій осіб, і 4) не останню роль має відігравати ідеологія, яка виправдовує і підтримує ієрархічну управлінську організацію» [169, с. 18]. У подальшій історії еволюційні зміни соціально-політичної сфери суспільного життя, в т. ч. трансформація існуючих та утворення нових держав, є результат складного (комплексного) переплетення і взаємодії економічних, ідеологічних, демографічних та інших соціально-політичних чинників.

Не можна не погодитися з точкою зору дослідника з Оксфордського університету Т. Пфістера, у визначенні якого «держава – сама домінуюча і найстабільніша форма соціальної організації сучасності, проте поняття «держава» дуже складно вписується в термінологічні рамки, так як вона

являє собою «сукупність систем і практик правління», а «різноманітність, унікальність і динамічний характер дискусій про державу ускладнюють її ідентифікацію в соціальному контексті» [420, р. 2].

Джерело означеної проблеми полягає в тому, що дискурс концепту держави традиційно будується на основі інституційного підходу, відповідно до якого держава, як і будь-який інший соціальний інститут, розглядається як форма організації спільної життєдіяльності людей, що історично склалася або створена цілеспрямованими зусиллями, існування якої продиктовано необхідністю задоволення базових потреб суспільства в цілому або його частини. Природно, що в такому трактуванні присутній зв'язок з системним підходом, але виключно в частині визначення держави як найважливішого елемента інституціонального компонента політичної системи суспільства. Певною мірою це виправдано в разі, якщо досліджується природа, сутність, ознаки і призначення держави, але при дослідженні передумов, етапів та результатів виникнення, становлення і розвитку держави (що в сукупності становить процес державотворення), при визначенні ступеня впливу держави на хід історії такої методологічної бази явно недостатньо.

Термін «державотворення» зустрічається в літературі відносно рідко (традиційно використовують формулювання «процес утворення держави»). Можливо, це пов'язано з відсутністю досліджень про утворення держави як політичному процесі, а більшість досліджень концентрують увагу на оцінці створення держави як події і розглядають виникнення і розвиток конкретних держав у конкретних народів. Хоча, на погляд автора, саме використання такого терміна найбільш повною мірою характеризує процеси виникнення, становлення, розвитку, функціонування та занепаду держави як політичного інституту.

Варто зазначити, що термін «державотворення» повільно, але вірно завойовує своє місце в політичній теорії. Так, в грудні 2013 р. у м. Сімферополь пройшла Міжнародна науково-практична конференція

«Проблеми державотворення і правотворення в Україні». Поряд з іншими термінами, поняття «державотворення» використовують в своїх роботах правознавці О. Васильєв [58] і О. Попова [299]. Прихильником використання терміна «державотворення» є і автор цієї роботи.

Терміном «процес державотворення» автор дослідження намагається надати більш глибоке концептуальне розуміння поняттю «процес утворення держав». Розуміння процесу розвитку держави, її форм, соціально значущих якостей і функцій як процесу державотворення дозволяє розглядати державу в часі і просторі, в ретроспективному і перспективному розвитку, в порівняльному плані і т. д., що відкриває перед дослідником нові методологічні можливості.

Отже, «державотворення» включає в себе дві основи – «держава» і «утворення», тобто означає якусь дію, дієвий ряд, пов'язаний з процесом утворення держави. Тобто, в даному дослідженні слід рухатися не від держави як політичного інституту, а від процесу як динамічної характеристики політичної системи суспільства.

Під політичною сферою розуміється насамперед процес взаємодії її акторів: поза діяльністю держави, партій, громадських організацій, еліт, лідерів і громадян функціонування політичної системи неможливо, при цьому політична система відрізняється різноманіттям форм, видів і типів політичних процесів, що визначають вектор спрямованості політичного розвитку.

В оцінках відомого політолога Р. Мухаєва, «категорія «політичний процес» є однією з тих універсалій, які найбільш широко вживаються і в політичній науці, і в масовій свідомості. Призначення цієї категорії полягає в її здатності відображати динамічні аспекти політики, висловлювати мінливість політичної системи» [228, с. 295].

Сучасний політичний процес характеризується складними суперечливими явищами, зумовленими становленням якісно нового світоустрою і світопорядку. На думку політолога Т. Карадже,

«різноспрямовані тимчасові потоки різних культур, що змушені в умовах глобального простору активно взаємодіяти, з одного боку – посилюють турбулентність політичних процесів в соціальних системах, з іншого – роблять можливим їх моделювання за певними шаблонами, заданими ззовні. Світовий політичний простір стає «шахівницею», «ігровим полем», на якому гравцями, які переслідують свої інтереси, розігруються дії» [164, с. 403]. Повною мірою ця інтерпретація може бути віднесена і до визначення процесу державотворення як системного елементу політичного розвитку сучасного світу.

Процес державотворення розглядається сучасними дослідниками з двох сторін:

- початкове виникнення держави – це поступове визрівання держави як особливого суспільного інституту, що представляє організаційну основу суспільного життя, в результаті еволюції людської спільноти;

- похідне – створення нової держави в державно організованому суспільстві, в результаті принципового розриву з колишньою державністю, нерідко супроводжується революційними процесами, які докорінно змінюють не тільки форму, а й сутність держави.

В даний час у розумінні первісного виникнення держави спостерігається домінування багатофакторного підходу. Процес державотворення розглядається як обумовлений соціально-економічними, політичними, демографічними, психологічними, антропологічними та іншими факторами.

Принципово інші процеси характерні для похідного виникнення держави – нові держави виникають внаслідок організаційних змін:

- ліквідації колишньої держави в ході революції або державного перевороту;

- об'єднання декількох держав в федеративну (союзну) держава;

- розпаду федеративної (союзної) держави;

– збройної або мирної сецесії частини державної території і проголошення на ній самостійної державності;

– створення нових держав на місці колоніальних володінь, що домоглися незалежності від метрополії.

Не складає труднощів помітити, що всі перераховані процеси мають місце в політичній історії ХХ ст., а також спостерігається їх продовження в ХХІ ст. Тому з упевненістю можна стверджувати, що розвиток процесу державотворення (тобто похідне виникнення нових держав) виступає як якісна (специфічна) характеристика сучасного етапу суспільного розвитку. Не випадково тому в другій половині ХХ ст. інтерес до такої, здавалося б, тривіальної проблеми як утворення держави, помітно посилюється, і, як результат, склалися сучасні парадигми, що визначають нові підходи до розуміння як самої держави, так і процесу державотворення.

Однією з характерних рис, що відрізняють сучасний етап політичної історії, є тенденція до складання протиріччя між декларованими демократичними принципами, значимістю громадської думки і практикою використання технологій маніпулювання суспільною свідомістю, що в сукупності призводить до трансформації політичного простору відповідно до інтересів певних політичних сил. Тому багато в чому оцінки виникнення на політичній карті світу нових держав вельми неоднозначні і відображають політичні та геополітичні інтереси не тільки самих цих держав, а й інших гравців на поле геополітичного простору: розвиток одних отримує підтримку світової спільноти, становленню інших воно всіляко протистоїть. Однак негативне (або обережне) сприйняття держав, що виникли на політичній мапі світу в останню чверть століття, не може зупинити процес державотворення в силу його об'єктивності і закономірності. Еволюція світової спільноти відбувається сьогодні таким чином, що для утворення нових держав можуть існувати як об'єктивні передумови і причини, так і штучно створені за певних політичних умов.

Саме такі політичні умови в сукупності з соціально-економічними, етнічними, мовними, конфесійними проблемами виступають у сучасному світі свого роду каталізаторами процесів державотворення в різних регіонах світу.

Підтвердження викладеної точки зору зустрічається в роботах представників західної політичної науки. Так, професор Каліфорнійського університету Ф. Редер вважає, що «вибух державного будівництва, яке припало на перше десятиліття після холодної війни, не вичерпав себе до теперішнього часу» [421, р. 5-6]. З ним погоджується відомий європейський політолог Т. Гурріа, на думку якого, «незважаючи на те, що кульмінація етнонаціональних домагань припала на першу половину 1990-х років, результати емпіричних досліджень показують, що вони стійкі і в сучасному світі [409, с. 8].

Більш того, тренди розвитку сучасної митропольної системи об'єктивно сприяють появі нових держав. За оцінками І. Кудряшової, «підстави для такого твердження дають:

- зміна типу міжнародної системи;
- ослаблення можливостей держави за такими напрямками, як легітимність, ефективне адміністрування, прибутковість оподаткування економічної бази, управління культурним різноманіттям, послаблення монополії на легітимне насильство;
- посилення субдержавного (регіональної) диференціації;
- наявність хронічно дисфункціональних держав;
- зростання націоналізму як реакція на глобалізацію;
- використання можливостей глобальних інформаційних мереж у інтересах націоналістичних сил та ін.» [183, с. 20.]

При цьому політико-правових основ процесу державотворення серед нормативних актів, що регулюють сучасне міжнародне публічне право, практично не представлено. Одним з небагатьох міжнародних документів, які розкривають підходи до оцінки виникнення та права на

існування нових держав у сучасному світі, є Конвенція Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 року, згідно з якою держава визнається як така в разі, якщо відповідає чотирьом ознаками: 1) постійне населення; 2) певна територія; 3) уряд; 4) здатність здійснювати відносини з іншими державами [172, ст. 1]. Не додає ясності і аналіз статей Статуту Організації Об'єднаних Націй як універсального міжнародного форуму, що виконує роль гаранта міжнародного миру і безпеки, регулятора міждержавного співробітництва та головного арбітра в міжнародних справах. Зокрема, стаття 4, яка містить норми, пов'язані з прийомом держав у члени ООН, встановлює, що членство в цьому міжнародному об'єднанні відкрито «для всіх інших миролюбних держав, які візьмуть на себе зобов'язання, передбачені в цьому Статуті, і які, по думці Організації, можуть і бажають ці зобов'язання виконувати» [363, ст. 4]. Однак ні роз'яснень критеріїв прийому держав у члени ООН, ні процедури визнання нових держав Статут не містить. Саме відсутність політико-правової бази, «слабкість» міжнародних нормативно-правових актів, що стосуються тією чи іншою мірою державного будівництва, створює передумови для перетворення еволюційного за суттю процесу державотворення в фактор ризику поступальному суспільному розвитку.

Для сучасного світу є актуальним прояв різного роду ризиків – техногенних, екологічних, соціальних і т. д., при цьому особливе значення мають ризики політичні, наслідки яких мають значний вплив на функціонування всієї соціальної системи. Утворення на політичній мапі світу нових незалежних держав, як свідчить політична практика останніх десятиліть ХХ – початку ХХІ ст., безпосередньо пов'язане з високим ступенем ймовірності таких ризиків як в окремих регіонах, так і в глобальних масштабах. Тому детальний аналіз процесів державотворення набуває статусу не тільки актуальної наукової проблеми, а й нагальною практикою завдання суспільного розвитку.

Сучасна політична наука стосовно характеристики процесу державотворення оперує і таким поняттям як «державність», яке дуже часто використовують дослідниками та експертами як синонім поняття «держава». У такому контексті в даній роботі ці поняття принципово розведені. Причому така позиція не є новаторською, вона представлена в дослідженнях авторитетних політологів М. Ільїна та М. Пономарьової, які справедливо відзначають, що «державність включає в собі дві складові: це 1) статусність як приналежність до співтовариству держав (statehood) і 2) спроможність як відповідність держави (stateness) своєї власної природі. Державність в такому розумінні є важливою якісною стороною держави, яку слід розглядати поряд з її обов'язковими ознаками, до яких відносяться державний устрій, інститут громадянства, організація і структура публічної влади, система господарювання, суверенітет. Саме державність «наповнює державу життям» [293, с. 5].

Держава, таким чином, це явище, яке розвивається історично соціально-економічно, політично, морально-етично, є результатом об'єктивного розвитку соціуму [373, с. 37]. Виходячи з даного визначення, можна зробити висновок про детерміністську залежність між розвитком суспільства в цілому і процесом державотворення, що характеризує організаційні засади соціуму.

Досвід історичного розвитку показує, що причини і передумови походження суспільства і виникнення держави народжені всією сукупністю закономірностей, що обумовлюють індивідуальне і суспільне життя людини. Тому головне дослідницьке завдання полягає в тому, щоб, не заперечуючи різноманітність наукових підходів до визначення предмета дослідження, зуміти інтегрувати вироблені в їх рамках об'єктивні висновки в якусь загальну теорію, здатну пояснювати сутність феномена у всьому різноманітті його проявів у реальному світі. Події, пов'язані з виникненням, становленням і розвитком нових держав в кінці ХХ – початку ХХІ ст., виразно вказують на необхідність вироблення

загальноприйнятих критеріїв визнання або невизнання нових держав, механізмів надання їм міжнародної правосуб'єктності на період вирішення питання про визнання, особливого порядку включення таких держав у систему регіональної та міжнародної безпеки, що, можливо, дозволить уникнути кровопролитних громадянських воєн і міжнародних локальних конфліктів.

Висновки до першого розділу.

Аналіз політичної практики, пов'язаної з виникненням і становленням нових держав, показує, що процес державотворення з змістовної точки зору виступає як найбільш складний історико-політичний процес, продуктом якого є держави – особливі, соціальні інститути, здатні створювати міцну платформу суспільного прогресу, виступаючи ефективним регулятором суспільних відносин. Одні з них мають тисячолітню історію, політична історія інших налічує кілька десятків років. Деякі держави, що виникли в Стародавню або Середньовічну епохи, подолавши періоди політичного розквіту і політичного занепаду, і сьогодні продовжують активно впливати на хід суспільного розвитку; інші, виконавши свою історичну роль, пішли в небуття, залишивши по собі політичний досвід лише на сторінках літописів; треті, з'явилися на політичній мапі світу кілька століть або десятиліть назад, є лідерами суспільного розвитку. Таким чином, процес державотворення відіграє важливу роль у становленні і розвитку суспільства як політичного організму, в його рамках визначається існування і функціонування держав як найважливішого політичного інституту, що представляє собою головну ланку політичної системи суспільства.

При цьому сам процес державотворення розгортається в межах певного політичного простору і часу, відчуваючи на собі вплив політичної

інфраструктури, відповідної тому чи іншому просторово-часовому континууму, в т.ч. і вже існуючих держав. Тому до процесу державотворення застосовне визначення системного елемента політичного розвитку – багатовимірного процесу, в ході якого в результаті взаємодії всіх, без винятку, суб'єктів політики, а також факторів і умов суспільного прогресу відбуваються еволюційні зміни політичної системи, важливим сегментом яких є народження, функціонування, розквіт і занепад держав. Звідси випливає, що державотворення є особливою формою політичного процесу, природу якого можна визначити, як системну послідовність подій політичної історії, що включає в собі характеристики виникнення і виродження держав. При цьому процес державотворення відображає зміни, які реально склалися і які відбуваються в історичному і сучасному політичному просторі. В його арсеналі представлені найрізноманітніші сценарії і найрізноманітніші результати. Наявність же в структурі державотворення, як і будь-якого іншого політичного процесу, взаємопов'язаних між собою суб'єктів, об'єкта, цілей, засобів і методів їх досягнення, дозволяють розглядати виникнення і розвиток окремих держав як систему процесуальних елементів.

Виникнення і розвиток держав у сучасних політичних реаліях відбувається під впливом двох взаємопов'язаних тенденцій – глобалізації та демократизації, яким тією чи іншою мірою піддаються всі політичні процеси, які так чи інакше впливають на трансформацію світового політичного простору і формують нову структуру політичного світоустрою. Державотворення в цьому сенсі не є винятком, і в сучасному глобалізованому світі воно займає місце одного з найбільш суперечливих еволюційних, базових, відкритих і перехідних політичних процесів. Це означає, що процес державотворення є функцією, яка систематизує політичний світоустрій, що забезпечує суспільний розвиток і вдосконалення політичних і соціальних інститутів.

Розуміння такого складного і багатоаспектного політичного процесу як державотворення неможливо без опори на наукову парадигму. Такими концептуальними установками слід вважати теологічну, арифметичну (класичну), юридичну, соціологічну і техніко (інформаційно) - кібернетичну теорії в їх найрізноманітніших варіаціях.

Методологічні основи теорії державотворення визначають, що вона оперує переважно змінами в соціальній структурі, що передують виникненню держави як соціального інституту, особливої форми суспільної організації, розкриваючи причини утворення держави на певному етапі ранньої історії людства. При цьому за межами наукових інтерпретацій залишається питання про причинність і умови виникнення нових держав в сучасному політичному просторі.

Рішення позначеної теоретико-методологічної проблеми лежить в площині застосування терміна «державотворення» як основи нових наукових підходів до розуміння природи самих держав і процесів їх еволюційного розвитку. Використання категорії «процес державотворення» для позначення дієвого ряду політичної історії, що характеризує передумови і умови для виникнення нової держави, процесу її становлення, процедуру відстоювання права на самовизначення і державне будівництво, дозволяє подолати обмеженість інституціонального підходу, за яким закріплено значення основної інтерпретаційної моделі в розумінні держави і державотворення, і надає теоретичним і методологічним конструкціям, що розкриває значення досліджуваних явищ, певну ступінь динамізму. Іншими словами, вектор інтерпретації політичних явищ, подій і процесів, пов'язаних з виникненням і становленням в політичному полі нових держав, проходить не в площині держави як інституту, а відштовхується від процесу державотворення. Саме з цих позицій в наступних розділах дослідження буде представлена проблема появи і розвитку нових держав у історичному, сучасному та перспективному контекстах.

Розділ 2

Методологічний інструментарій вивчення процесу державотворення в історичному і сучасному політичному просторі

2.1. Місце періодизації політичної історії в методології дослідження процесу державотворення.

Державотворення як політичний процес є найважливішою складовою політичної історії, яка змістовно охоплює передумови і причини виникнення конкретних держав, а також події, пов'язані з їх розвитком і функціонуванням; вдосконалення державного ладу і модернізацією державних структур; особливості державної системи і державного устрою в тій чи іншій країні на різних етапах політичної історії. З метою детального дослідження процесу державотворення в рамках політичної історії необхідно вибрати ракурс і визначити масштаб розгляду предмета дослідження, оскільки саме від позначеного вибору буде залежати інтерпретація політичних подій, так чи інакше пов'язаних з державним будівництвом. У цьому сенсі найбільш зручною формою масштабування виступає хронологія, що вивчає системи літочислення і календарі різних народів і держав та допомагає встановлювати дати історичних подій і час виникнення соціально-політичних явищ, і періодизація, мета якої показати перебіг політичних процесів в їх цілісному (тобто безперервному і послідовному) вигляді.

Питання періодизації політичного розвитку становлять актуальну методологічну проблему політичної історії, особливо в тій її частині, яка спрямована на дослідження політичних процесів. У змістовному плані під періодизацією політичної історії розуміється вибудовування в хронологічній послідовності етапів суспільно-політичного розвитку. Критеріями виділення цих етапів зазвичай стають фактори, що здійснюють вирішальний вплив на розвиток політичної сфери та її

складових. Використання періодизації як дослідницького методу дозволяє аналізувати як загальні для всіх країн закономірності світової політичної історії, так і специфічні особливості, що розкривають історію виникнення і розвитку конкретної держави. І оскільки періодизація, відображаючи специфіку розгортання політичних процесів, характеризується високим ступенем систематизації та узагальнення дослідного матеріалу, вона може стати інструментом їх політологічного аналізу. Об'єктивне ставлення до періодизації політичної історії робить можливим відхід від інтуїтивного виділення хронологічних рамок тих чи інших політичних подій і етапів політичних процесів до їх теоретичного обґрунтування. Тому періодизацію можна розглядати як особливий метод пізнання найбільш тривалих у часі політичних процесів.

Таким чином, процес державотворення пов'язаний з проблемами періодизації не тільки як частина політичної історії, це обумовлено також тим, що він розгортається і в політичному просторі, і політичному часі. На думку історика науки Л. Репіної, «науковий світогляд слідом за повсякденним людським досвідом сприймає час у вигляді безперервного потоку, що рухається і при цьому поділяє його на умовні періоди. У різних культурах існує потреба датування подій, при цьому підходи до співвідношення подій і часу відрізняються різноманіттям: вони можуть бути засновані на місячному і сонячному календарях, агротехнічних циклах, часу правління династій, а також на таких подіях, як Створення світу або заснування Риму, що стали історичними символами» [321, с. 40].

Те, що для упорядкування та аналізу подій необхідна їх періодизація, більшістю дослідників політичних процесів під сумнів не ставиться. Однак принципові наукові суперечки викликає практика побудови періодизації, що пов'язано зі значною часткою умовності критеріїв періодизації. Незважаючи на це, слід визнати, що дослідницька техніка, пов'язана з періодизацією знакових подій, які визначили хід громадського (в т. ч. політичного) розвитку, реально існує, і було б

недоцільним не використовувати можливості періодизації як інструменту історико-політологічного пізнання. Досліджуючи процес державотворення, можна виділяти його етапи та порівнювати різні епохи, ґрунтуючись на різноманітні критеріїв періодизації, які представлені в історії політичної думки:

– античну епоху давньогрецький поет Гесіод, ґрунтуючись на тезі, що «життя людей від століття до століття стає все менш добродесним», виділяє в історії народів «божественний, золотий, срібний, мідний і залізний» [88, с. 9] періоди. У VI ст. до н. е. його співвітчизник математик і філософ Піфагор ототожнює життя держави з життям людини, сформулювавши для періодизації його історії «теорію кола», відповідно до якої «держава в своєму розвитку проходить стадії зародження, розквіту і загибелі» [Цит. за: 132, с. 12];

– в XIX ст. німецький економіст і статистик Б. Гільдебранд як критерій періодизації суспільної історії пропонує використовувати тип господарства, на основі чого ділить історію «на три періоди: суспільство натурального господарства, суспільство грошового господарства, суспільство кредитного господарства» [89, с. 6]. Його сучасник, російський соціолог, географ і публіцист Л. Мечников розробляє періодизацію історії, обумовлену «ступенем розвитку і використання водних шляхів сполучення, і виділяє: стародавні цивілізації – річковий період; середньовічні цивілізації – середземноморський період; цивілізації нового і новітнього часу – океанічний період» [223, с. 254];

– в середині XIX ст. основоположник наукового комунізму К. Маркс вводить в науковий обіг категорію «суспільно-економічна формація», визначаючи її як ступінь суспільного розвитку, заснований на певному способі виробництва. Формаційний підхід базується на ідеях історичного матеріалізму, що інтерпретують суспільний розвиток як послідовну зміну суспільно-економічних формацій (первісної, [азіатської], рабовласницької, феодальної, капіталістичної, комуністичної) [211, с. 6–7];

– в першій половині ХХ ст. в західному суспільствознавстві складається теоретико-методологічна позиція, прихильники якої розглядають історичний процес як колообіг локальних цивілізацій, що представляє собою чергування повторюваних «циклів». Найбільш відомий представник даної концепції – класик цивілізаційного підходу, англійський історик А. Тойнбі виділяє тринадцять цивілізацій, що обумовлюють суспільний прогрес, у розвитку яких, на його думку, «за часів незалежності один від одного і абсолютної самостійності, очевидно проявляються схожі стадії – зародження, розквіту і загибелі» [356, с. 231–234].

Оцінюючи різні науково-дослідні парадигми, історик і культуролог О. Гуревич висловлює думку, що, на жаль, «сама ідея періодизації сучасною наукою абсолютизується, і, як наслідок такого стану справ, в історичних роботах зустрічаються методологічні вади». Дослідники, – стверджує вчений, – «починають вбачати в історичних етапах суспільного розвитку самостійне значення, насправді ж вони є лише моделями, придуманими для зручності структурування матеріалу» [Цит. за: 93, с. 19].

Саме в останньому значенні періодизація виступає як один з обов'язкових методів наукового дослідження процесу державотворення, тобто вона являє собою органічну частину історико-порівняльного аналізу (тобто пов'язана з вивченням держави як соціально-політичного інституту та його практичних втілень, а також особливостей їх розвитку в ті чи інші історичні епохи). Застосування методу періодизації процесу державотворення передбачає його дослідження крізь призму виділення самостійних часових відрізків, що характеризують принципові еволюційні особливості та ступінь розвитку держави як соціально-політичного інституту. При цьому періодизація не є чимось абсолютним, це дослідницький інструмент, що забезпечує більш глибоке розуміння соціальної значущості та політичної природи тих чи інших подій, що мали

місце в історії і складових, в сукупності це процес зародження, розвитку і функціонування нових держав.

Одним з найбільш складних моментів у використанні періодизації як методу наукового пізнання політичної історії є вибір критерію. Розробку періодизації слід розпочати з визначення її рівнів, вибору критеріїв виділення періодів і встановлення їх меж. Не менш важливим є обґрунтування підходів до назви періодів та складання їх змістовної характеристики. Крім усього іншого, упорядкування вимагає і понятійно-категоріальний апарат дослідження процесу державотворення.

Народження нової держави в історії трапляється відносно рідко: відомо не так багато періодів, для яких було характерно активне створення нових держав. Як результат в дослідному полі політичної та юридичної наук як методологічна проблема позначено протиріччя, що виникло між актуалізацією процесу державотворення в сучасному політичному просторі, високим ступенем ймовірності його продовження в перспективі світового розвитку і неспроможністю сформованих до цього часу в політичній теорії та політичній практиці підходів, що відносяться до різних аспектів їх легітимації.

У сучасному світі існує реальна суперечність двох фундаментальних принципів міжнародного права – непорушності кордонів і права націй на самовизначення. «Традиційно при оцінці подій, пов'язаних з появою в політичному просторі нових держав, для міжнародного співтовариства пріоритетом є перший принцип. Пов'язано це зі зрозумілими побоюваннями з боку експертів і політиків-практиків з приводу можливості виникнення некерованої ланцюгової реакції розпаду багатонаціональних держав. Однак при такому підході заперечується визнання суспільства як динамічної системи, здатної до саморозвитку, яка не тільки сама вдосконалюється, а й створює умови для поступального розвитку що складають її структурних частин і появи нових елементів. Такими елементами, зокрема, є нові держави, що з'являються на

політичній мапі світу, а методологічною основою генезису нових держав виступає, як правило, право народів на самовизначення» [267, с. 232].

Слід констатувати, що «на сьогоднішній день у світовій політиці і міжнародному праві критерії та механізми легітимації новостворених держав і процесу державотворення в цілому не вироблені, є лише спроби пристосувати до вирішення проблеми ті чи інші інститути і елементи сучасної системи міжнародних відносин. Так, усе більше політиків-практиків і вчених-політологів з різних країн світу приходять до розуміння об'єктивності та незворотності процесів, пов'язаних зі зміною політичної мапи світу та становленням нових суверенних держав. Акцентуючи увагу на вивченні проблем державотворення в сьогоденні, тим самим перекидається міст в минуле і створюються передумови для розуміння основних тенденцій розвитку цього процесу в майбутньому [Див.: 267, с. 232-233].

Державотворення, таким чином, буде складним і багатоаспектним процесом, обумовленим різноманіттям факторів та опосередкованим безліччю історичних і регіональних особливостей кожної епохи, специфікою суспільно-економічних формацій і цивілізаційного розвитку Сходу і Заходу. Однак, на думку українського політолога В. Логвин, «узагальнена генетична та історична схема еволюції держави, що включає кілька основних етапів, все-таки можлива» [196, с. 84]. Процес державотворення, розпочавшись в період розпаду первісного ладу, не припинявся протягом усієї історії людського суспільства і триває на її сучасному етапі. Скориставшись дослідницької логікою В. Логвин, автор пропонує періодизацію в політичній історії, застосувавши в якості критерію історичні еволюційні процеси, які послужили імпульсом до народження нових держав:

– ранній етап пов'язаний з розпадом родоплемінного ладу, коли відбувається поступове відокремлення від суспільства вождів і їх наближених і зосередження в їх руках ресурсів влади, управлінських

функцій і, як наслідок, соціальних привілеїв; з'являється приватна власність, класи і експлуатація; складаються перші в історії людства державні утворення;

– імперський етап рабовласницької епохи характеризується процесами становлення, розвитку та занепаду імперій, які стали прикладом могутніх військових держав, найбільших держав, які об'єднали в єдине політичне ціле різні народи і території;

– феодальний етап включає виникнення і розвиток держав, що представляють собою політичну організацію класу феодальних власників, оформлену в інтересах придушення правового положення і експлуатації селянства;

– конституційний етап ставить на порядок підконтрольність держави громадянському суспільству, юридичну обмеженість повноважень державних органів і сфери державного втручання, правову регламентацію діяльності держави і створення політико-правового інституту гарантій прав людини. Підсумком цього етапу стає формування національних держав сучасного типу;

– імперський етап нового часу обумовлений поєднанням процесів, пов'язаних з формуванням централізованих національних держав, нарощуванням їх військового потенціалу і загостренням міждержавних відносин. Саме в цей період розпочинається колоніальна експансія, в результаті якої зміцнюються існуючі (Російська, Британська) і виникають нові (Австро-Угорська та Німецька) імперії;

– новітній (сучасний) етап представлений подіями ХХ – початку ХХІ ст., його характеризує різноманіття передумов та історичних обставин виникнення нових держав. Новітня епоха явила світові неймовірне зростання числа незалежних держав, що призвело до найбільш суттєвих змін політичної мапи світу за всю багатовікову історію держави.

Кожен із зазначених етапів процесу державотворення може мати власну періодизацію, яка відобразить особливості державного

будівництва, властиві виключно цього часу. Застосування періодизації політичних процесів, пов'язаних з виникненням і функціонуванням нових держав в сучасному світі, як дослідницького методу в рамках цієї роботи автор керувався такими теоретико-методологічними засадами:

- принципом об'єктивності. З огляду на, умовність і приблизність будь-якої періодизації, за основу була взята хронологія змін політичної мапи світу, що відбулися в ХХ – початку ХХІ ст. і представляють об'єктивну сторону процесу державотворення;

- принципом множинності критеріїв. Аналізуючи події, так чи інакше пов'язані з досліджуваним процесом, автор прагнув розглядати політичну історію нових держав крізь призму її включеності у світову та регіональну політичну історію, в історію політичних подій і фактів, що мають всеєвропейське і всесвітнє значення;

- принципом суперечливості пізнання. За допомогою періодизації реальне утворення нових держав відбивається як складне, багатогранне явище, що передбачає формування неоднозначних підходів до оцінки тих чи інших подій політичної історії.

У ХХ ст. як результат еволюційної динаміки «масове утворення» нових держав спостерігалось:

- після Першої світової війни, коли припинили своє існування багатонаціональні Російська, Австро-Угорська та Османська імперії;

- в середині ХХ ст., Коли країни Африки, Азії та Латинської Америки звільнилися від багатовікового колоніального гніту;

- на початку 1990-х років – внаслідок розпаду соціалістичних федерацій Югославії, Чехословаччини та СРСР [267, с. 234].

У сучасній політичній науці питання про походження держави залишається дискусійним. Періодизація процесу державотворення не може відповісти, чому в світі виникають нові держави, але вона дозволяє розглядати утворення нових держав у взаємозв'язку з іншими процесами і

подіями політичної історії, що, безумовно, сприяє більш об'єктивного розуміння самої природи процесу державотворення.

Можливостям використання періодизації процесу державотворення як інструменту пізнання місця і ролі держави в історичному (політичному) розвитку присвячена тритомна монографія Л. Гриніна «Держава та історичний процес». Характеризуючи процес державотворення, параметрами визначення періодів його періодизації дослідник пропонує використовувати ступінь розвитку державності і виділяє стадії, відповідні формуванню ранньої, розвиненої і зрілої держави. У свою чергу, усередині кожної стадії (періоду) дослідник позначає «три етапи – примітивний (початковий), типовий і перехідний. При цьому визначення ранньої, розвиненої і зрілої держави орієнтуються на середній етап кожної стадії державності (типове держава), оскільки в початковому етапі ще залишається занадто багато від колишньої стадії, а в перехідному етапі вже з'являються ознаки вищої стадії» [100, с. 169].

Період ранньої держави, в розумінні Л. Гриніна, охоплює період Стародавнього світу, починаючи з середини IV тис. до н. е., а також – за окремими винятками на кшталт Китаю – майже весь період Середньовіччя. В останні століття до н. е., але особливо в XV-XVII ст., на думку дослідника, ряд держав Європи та Азії переходить до нового типу держави, який Л. Гринін називає розвиненими. І тільки в XVII-XX ст., стверджує історик, «під впливом капіталізму і промислової революції створюються держави, які можна назвати зрілими» [100, с. 9].

Ранню державою слід позначити «особливу форму політичної організації досить великого і складного аграрно-ремісничого суспільства, що визначатиме її зовнішню політику і частково соціальний і громадський порядок і представляє собою відокремлену від населення організацію влади, до ознак якої відносяться верховність і суверенність (або хоча б автономність); здатність примушувати до виконання своїх вимог,

змінювати важливі відносини і вводити нові, перерозподіляти ресурси; а також відмова від принципу кровної спорідненості» [100, с. 171].

Розвиненою державою вважається форма «політичної організації цивілізованого суспільства, що представляє собою відокремлену від населення централізовану організацію влади, управління, примусу і забезпечення соціального порядку у вигляді системи спеціальних інститутів, посад, органів, законів, до ознак якої відносяться суверенність (автономність); верховність, легітимність і реальність влади в рамках певної території та групи осіб; можливість змінювати відносини і норми» [100, с. 178].

Зріла держава – це органічну форма «політичної організації економічно розвиненого і культурного товариства у вигляді системи бюрократичних чи інших спеціальних інститутів, органів і законів, що забезпечують зовнішнє і внутрішнє політичну життя, що представляє собою відокремлену від населення організацію влади, управління, забезпечення порядку, соціальної або іншої нерівності, до ознак якої відносяться суверенність; верховність, легітимність і реальність влади в рамках певної території та групи осіб; розвинений апарат примусу і контролю; систематична зміна відносин і норм» [100, с. 180].

Представлена Л. Гриніна періодизація процесу державотворення дозволяє простежити еволюцію державності як системи ознак і умов, що складають основу для успішної життєдіяльності будь-якої держави. В рамках дослідження підхід цитованого автора цікавий детальною характеристикою сучасного етапу процесу державотворення, який визначається ним як перехідний етап зрілої держави. Крім того, досить аргументованими виглядають висновки Л. Гриніна про еволюційні шаблї, властиві розвитку зрілої держави. На думку дослідника, зріла держава формується як класово-корпоративна, а потім, поступово, трансформується в соціальну.

На відміну від класового устрою попередньої стадії – розвиненої (традиційної) держави, – соціальна мобільність у зрілій (буржуазній) державі дуже велика. Посилаючись, на висновок професора Лондонської школи економіки Т. Маршалла про те, що «завдяки демократії йде перетворення всіх станово-класових відмінностей в незначні» [214, с. 19], Л. Гринин стверджує, що «зріла держава передбачає вироблення відмінних від колишніх механізмів сепарування класів один від одного; необхідний ступінь консолідації частин і груп всередині одного класу; можливості представляти і відстоювати свої класові інтереси в державних органах, що в умовах зміни влади при демократії дуже актуально, а також можливості розуміння і відстоювання своїх групових інтересів. У більшості випадків класи в зрілій державі припускають наявність різних організацій і корпорацій (профспілки, кредитні та лікарняні каси, різного роду асоціації, клуби і особливо політичні партії), які висловлюють (або претендують на вираження) інтереси окремих частин і груп класу, а в окремих випадках і класу в цілому» [100, с. 278]. На думку Л. Гриніна, «правильність визначення зрілої держави як класово-корпоративної підтверджується фактом віднесення до цього типу не тільки розвинених західних демократій, але і тоталітарних держав ХХ ст. (причому як західних, так і соціалістичних), в яких величезну роль іграють не просто корпорації (асоціації) громадян, а саме державні корпорації: правляча партія, політичні організації, міністерства і відомства, профспілки і т. д.» [100, с. 279].

Типова зріла (власне буржуазна) держава ще зберігає деякі позаекономічні моменти, закріплює класову нерівність. Однак уже наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. науково-технічний прогрес приводить в дію механізми модернізації економіки, як результат – потрібно все більше грамотних і освічених працівників, і освіта стає фактором розмивання традиційних класів: політичні і правові бар'єри між класами поступово стираються, втрачається їх економічна однорідність, як наслідок,

формується більш подріблені і менш згуртовані соціальні групи – верстви і страти. Така трансформація зрілої держави, обумовлена дуже швидкими темпами розвитку виробництва, включаючи створення конвєса, формування нової сфери послуг, посилення міграційних процесів, зростання освіти, перетворення жіночої праці в масове явище, свідчать про перехід зрілої держави в свій третій етап (перехідну державу), за яким відкриваються перспективи нових політичних форм. Протягом ХХ ст., як результат і наслідки виникнення соціальних революцій і конфліктів, посилення ролі держави в соціальній допомозі населенню, а також формування середнього класу, зріла держава з класово-корпоративної стає соціальною, тобто державою, яка «проводить активну політику підтримки малозабезпечених і соціально незахищених громадян та обмежує зростання нерівності» [Див. докл.: 100, с. 281-283].

Дотримуючись дослідницької логіки Л. Гриніна, сучасний етап процесу державотворення можна визначити, як «захід зрілої держави і перехід до політичних утворень нового типу» [100, с. 288]. Найважливішими характеристиками цього етапу стають часткова відмова від суверенітету, утворення великої кількості наднаціональних інститутів, визнання багатьма країнами пріоритету міжнародного права над національним, а спостережлива тенденція до формування протягом ХХ ст. політичних наднаціональних, наддержавних утворень набуває стійкості. Однак не можна не помічати і прямо протилежних тенденцій, пов'язаних з процесами пошуку власної ідентичності народами, які не мають або втратили власну державність, які прагнуть до самовизначення.

Провідною характеристикою сучасного етапу політичної історії стає глобалізація, в рамках якої «національні держави і їх суверенітет вплітаються в павутину транснаціональних акторів і підкоряються їх владним можливостям, орієнтації та ідентичності» [336, с. 5]. Щодо періодизації політичної історії глобалізація являє собою процес стадіального становлення світу як єдиного і взаємозалежного

економічного, політичного і культурного простору. Оцінюючи вплив глобалізації на національну державу, найбільш радикальні її адепти навіть називають держави-нації «ностальгічними фікціями» і стверджують, що «сама епоха національних держав близька до свого кінця» [Див. докл.: 336, с. 7]. Дійсно, в умовах глобалізації можливості національної держави підриваються формуванням міжнародних фінансових ринків, інтернаціоналізацією бізнесу і капіталу, появою відкритих глобальних інформаційних мереж, різким збільшенням мобільності населення, загрозами безпеці, глобальними проблемами сучасності і т. д., і як політичний інститут держава в умовах сучасного політичного простору піддається трансформації: «глобалізація диверсифікує рівні управління і суб'єктів політики, значна частина функцій переноситься як «наверх» - до наднаціональних органів, так і «вниз» до регіональних і місцевих влад» [337, с. 109]. Однак це зовсім не означає, що держава виробила свій потенціал як форма організації суспільства і суспільного життя: якщо і станеться відмова від «державного» політичного світоустрою, то це питання досить віддаленої перспективи. Більш того, незважаючи на те, що потенціал імпульсу самовизначення, запущений в 1990-ті роки, втратив колишню потужність, і, напевно, в найближчій перспективі можливо буде спостерігати настільки ж масове виникнення нових держав, як чверть століття тому, поява в сучасному політичному просторі нових спроб до створення держав цілком можливо.

2.2. Детермінанти процесу державотворення в сучасному політичному просторі.

Як політичний процес державотворення вписується в концепцію детермінізму, тобто розвивається в рамках взаємозумовленості процесів і явищ, представлених у суспільному житті, і їх об'єктивному

закономірному взаємозв'язку. У процесі державотворення явно проглядається причинність – такий зв'язок явищ і подій, при якому одні з них (причини) в певних обставинах, обумовлених необхідністю, породжують інші явища і події (наслідок). Виникнення нової держави – завжди результат хитросплетінь деякої сукупності причин і передумов, в свою чергу, розвиток нової держави тягне за собою відмінні за ступенем значущості наслідки: від зміни конфігурації державних кордонів до кровопролитних багаторічних громадянських воєн.

Протягом всієї історії соціальний (політичний) організм детермінований в своїй генезі, причому позначена детермінація проглядається «на трьох рівнях: 1 перш за все суспільство представляється як природно-історичний процес, основним детермінантом в якому виступає рівень розвитку і характер продуктивних сил; 2) наступний рівень виявляється тоді, коли в суспільстві формуються і проявляються закономірності, обумовлені діяльністю мас, соціальних верств і груп, а також окремих особистостей, наділених волею і свідомістю (при цьому джерелом детермінації виступає не тільки політична система, але і форми суспільної свідомості); 3) нарешті, третій рівень заснований на логіці тих об'єктів, які кожна людина повинна засвоїти, щоб стати «суспільною (політичною) істотою (такими детермінантами є природа, мова, мислення)» [82, с. 10].

Цілепокладання як найважливіша складова будь-якого політичного процесу, а процесу державотворення особливо, слугує підставою для другого рівня детермінації і починає проявлятися після того, як «під впливом потреб і інтересів об'єктивна детермінація трансформується в суб'єктивну» [393, с. 11].

У політичних дослідженнях прийнято використовувати два підходи до розуміння детермінізму:

– з позицій механічного детермінізму будь-які події (явища, процеси) однозначно і безумовно визначені в далекому чи не дуже

далекому минулому. Прихильники такого розуміння детермінізму відстоюють принципову можливість точного прогнозування майбутніх подій і станів, оскільки основною умовою об'єкта слугує вплив зовнішнього фактору. У найбільш розвинутій формі механічний детермінізм відображений в класичному марксизмі, заснованому на «пояснювальному принципі залежності політичного життя від тих чи інших факторів зовнішнього у відношенні до політики середовища, перш за все економічного» [397, с. 339]. У своєму крайньому варіанті механічний детермінізм має форму фаталізму, який, представляючи спрощену лінійну картину суспільної еволюції, всю сукупність факторів, що детермінують політичний розвиток суспільства зводить лише до одного – економічного;

– діалектичний детермінізм обґрунтовує закономірну зумовленість явищ, визнаючи не тільки необхідність, а й випадковість. Прихильники діалектичного детермінізму вважають, що суспільний розвиток не можна уявити як систему із назавжди встановленими зв'язками: в ньому складно переплетені однозначність і неоднозначність, порядок і хаос, необхідність і випадковістю і т. д. Основним принципом такого розвитку стає взаємодія – складноорганізований тип зв'язку явищ і процесів, якому, в порівнянні з односпрямованим причинно-наслідковим зв'язком, властива на порядок вищий ступінь взаємозумовленості. З позицій діалектичного детермінізму, причина і наслідок, взаємно впливаючи один на одного, практично одночасно виконують роль і причини, і наслідку.

Віднесення процесу державотворення до складного багатовимірного явища суспільного життя обумовлює застосування саме діалектичного детермінізму для характеристики його найважливіших сторін і проявів в політичній практиці. Так, яскравим прикладом слугує взаємозв'язок між економічними змінами, які виступають базовими посиленнями до організаційного структурування суспільства в державу, і політичною ідеологією, сутнісною характеристикою якої і є

цілепокладання: саме ідеологія генерує ставлення соціуму як до форм власності на засоби виробництва, так і до економічних змін в цілому.

Крім того, в політичних системах, основним елементом яких є держава, виявляється так званий принцип «зворотного зв'язку» - взаємодія політичних явищ і процесів передбачає наявність як прямих, так і зворотних зв'язків, які дозволяють не тільки здійснювати політичне керівництво, а й враховувати реакцію складових елементів, що необхідно для ефективного розвитку системи.

Стосовно соціальної (політичної) системи детермінанти її розвитку класифікуються на зовнішні і внутрішні. До перших відносяться природно-кліматичні умови і пов'язані з ними ресурсне забезпечення та спосіб виробництва матеріальних благ; до других – національна ідея, ідеологічні теорії, система політичних цінностей, які слугують орієнтиром і підставою цілепокладання в політичній діяльності; розвинені прямі і зворотні зв'язки, що дозволяють політичним акторам оперативно реагувати на внутрішні виклики; тимчасова узгодженість політичних реформ з економічним і соціальним розвитком і т. д. Поступальний розвиток соціальної (політичної) системи обумовлено гармонійною сукупністю зовнішніх і внутрішніх факторів, однак її стійкість і ефективність функціонування більшою мірою визначається внутрішніми адаптивними механізмами, що забезпечують її адекватну реакцію на зовнішні детермінанти. Це означає, що здатність соціальної (політичної) системи, в т. ч. держави, до новацій і трансформування визначається внутрішніми детермінантами. Вплив зовнішніх факторів на систему обернено пропорційно її внутрішньої детермінації, ступінь якої визначається такими факторами, як характер і рівень розвитку внутрішніх механізмів, структурна різноманітність, інформаційна ємність і т. д. Чим меншу роль відіграють зовнішні детермінанти, то більше проявляються внутрішні. Більш того, чим складніша система, тим дія внутрішніх детермінантів стає

важливішою і знаковою, а з певного моменту вони перетворюються в визначальні чинники зміни системи.

Аналіз процесу державотворення в сучасному світі показує, що вплив на нього зовнішніх детермінантів стає все більш опосередкованим, і якщо в епоху первинного утворення держав вони виступали в якості основної причини, то на етапах вторинного утворення держав, в т. ч. в ХХ – початку ХХІ ст. вони приймають форму умов і пускових механізмів: з ускладненням суспільства як системи, зовнішні детермінанти розв'язують, підсилюють або гальмують внутрішні процеси, які, в кінцевому підсумку, призводять до виникнення нових держав. Однак слід мати на увазі, що у відкритому суспільстві значення зовнішніх детермінантів що посилюється, далеко не завжди позитивно впливає на розвиток його політичної системи. Тому завдання політичної еліти (або інших суб'єктів процесу державотворення) полягає не тільки в тому, щоб реагувати і враховувати зовнішні детермінанти, корелюючи і погоджуючи їх з внутрішніми процесами, але і в тому, щоб вибудовувати власну систему координат, яка детермінує світові процеси, включаючи реформування державної системи і створення нової держави в разі якщо «стара» перестає ефективно виконувати свої функції.

На сучасному етапі політичної історії зовнішньою детермінантою політичного процесу в цілому і процесу державотворення зокрема виступає глобалізація, при цьому роль глобалізації як детермінуючої основи суспільного розвитку й її вплив на різні політичні суб'єкти, в т. ч. державу, далеко неоднозначна. Місце держави в світовому політичному просторі в системі координат «центр – периферія» визначається і сукупністю детермінант, що на неї впливають. На думку Т. Карадже, «одні й ті ж фактори по-різному впливають на соціальні (політичні) системи: країни, що знаходяться в авангарді цивілізаційних процесів, є і політичними лідерами з усіма перевагами цього становища; країни, що знаходяться на периферії або в т. з. міжцивілізаційному просторі, є зоною

не тільки політичних, економічних, але перш за все соціокультурних, етнічних і релігійних конфліктів, що підсилює тяжкість положення аутсайдера» [164, с. 182]. Цей стан справ певною мірою генерує процеси державотворення в периферійних регіонах, але і відносно стійкі країни не застраховані від виникнення в них передумов процесу державотворення в формі зон поширення сецесії.

Оцінюючи процес державотворення в умовах сучасного світу, політична історія апелює до понять «привід» і «причина». Приводи – це події, явища або процеси, які не можуть викликати той чи інший наслідок, але спрацьовують як «пусковий механізм», який активує дію всього причинного комплексу. Будучи незначною подією, привід може стати імпульсом до розгортання складних, потужних за своїми наслідками (аж до катастрофи) явищ. Так, у багатьох країнах приводом до самовизначення населення тих чи інших територій (регіонів) і, як наслідок, створення нових держав стало прийняття законів про державну мову. При відсутності розділів (або статей) про статуси регіональних мов такі закони сприймаються етнічними групами, які компактно проживають на цих територіях і не збігаються з титульною нацією, як акт дискримінації за мовною та етнічною ознакою.

Наслідок породжує причина. Однак стосовно до складних систем, потрібно говорити про причинну підставу – сукупність всіх обставин, наявність яких призводить до настання наслідку і до яких відносяться власне причини, а також приводи, стимули і умови, тобто явища самого різного детермінуючого рівня. Найбільш складний характер має причинна детермінація в самоорганізованих системах, якою є і держава. Істотну роль в них відіграє самодетермінація – стан системи, обумовлений не тільки впливом середовища, а й попередніми станами самої системи, що розвивається. У досліджуваному процесі державотворення прикладами самодетермінації можуть слугувати установки на економічні, соціальні та політичні реформи, організаційне структурування системної і

позасистемної опозиції, різні форми протестної поведінки мас і т. д. При цьому причинно-наслідкові зв'язки можуть мати не тільки жорстко обумовлений необхідний, але і ймовірнісний і навіть випадковий характер. Тому діалектика необхідності і випадковості виступає важливою умовою процесу державотворення, який відрізняється відсутністю чітко прогнозованих результатів, які можна заздалегідь спланувати.

Процес державотворення в такому контексті виступає як характеристика політичної реальності яка динамічно розвивається, в яку вторгаються як об'єктивно обумовлені, так і випадкові, а також невраховані фактори, поєднання яких в сукупності призводить до тотальної зміни політичного поля за допомогою виникнення в ньому нових держав. Нові держави, в свою чергу, починаючи функціонувати і розвиватися, створюють нові сили до політичних змін. Більш того, саму потенційну можливість виникнення нової держави можна розглядати як детермінуючу основу суспільного розвитку.

Визначаючи процес державотворення як об'єктивний, в залежності від ступеня випадковості щодо виникнення конкретної держави, можна говорити про два види закономірностей:

– динамічна закономірність виступає як форма причинного зв'язку, в рамках якої взаємозв'язок причини і наслідку абсолютні (це означає, що, знаючи початковий стан тієї чи іншої системи, можливо з абсолютною точністю спрогнозувати її подальший розвиток). Така закономірність працює в процесі державотворення в рамках всесвітньої історії: на зміну додержавному закономірно приходить державно організоване суспільство; феодална державу поступається місцем буржуазній; імперії розпадаються або трансформуються в федеративні держави і т. д.;

– статистична закономірність відображає діалектичну єдність необхідного і випадкового (тобто наступні стани тієї чи іншої системи слідують з певним ступенем ймовірності, що ускладнює точне передбачення її подальшого розвитку). Так, право народів на

самовизначення і навіть проголошення цього права не створюють 100 % сприятливих для виникнення і успішного функціонування держави умов. Спрогнозувати, наскільки стійким виявиться нове державне утворення практично неможливо, оскільки тут велика роль суб'єктивних чинників і випадковостей, які складно передбачити. Спектр таких випадковостей, як показує політична практика, дуже різноманітний: дотримання міжнародного законодавства при створенні нової держави, від наявності харизми у політичного лідера, який очолив процес державотворення до політичного тиску, аж до збройного втручання, з боку міжнародного співтовариства у випадку нелегітимності нової держави.

Міра здійсненості тієї чи іншої дії, пов'язаної з виникненням, розвитком і функціонуванням держави (як, втім, будь-якої іншої політичної дії), позначається поняттям «ймовірність», яка в ході розвитку політичного процесу може бути рівною «0», якщо держава (інша дія) відбудеться, і «1» – якщо утворення держави (інша дія) не відбудеться. Особливість статистичних законів полягає в їх покладанні на випадковості, що володіє стійкістю. Відповідно до «законів великих чисел», сукупна дія великого числа випадкових фактів призводить при деяких загальних умовах до результату, майже не залежного від випадку: тобто сукупна безліч великого числа випадкових дій, явищ або процесів призводить до того, що більшість їх випадкових відхилень нівелюються, утворюючи певну тенденцію, що представляє щось закономірне. В цьому і полягає суть статистичної закономірності. Таким чином, статистичні методи і методи теорії ймовірностей застосовні до процесу державотворення в сучасному світі.

У методології політологічного дослідження власну значимість набуває така категорія як «невизначеність», під якою розуміється необхідний стан, домінуючий при переході від одного стійкого стану до іншого: в стані невизначеності і формуються детермінанти майбутнього розвитку соціальної (політичної) системи. Зокрема, цілком обґрунтованим

є застосування категорії «невизначеність» для позначення самовизначених, але не визнаних міжнародним співтовариством держав, які в сучасному політичному полі становлять самостійний сегмент, виступаючи як характерна особливість процесу державотворення в кінці ХХ – початку ХХІ ст. Якщо повернутися до класифікації детермінантів процесу державотворення на зовнішні і внутрішні, то варто зауважити, що в умовах сучасного світу ставлення до їх розуміння також змінилося. В рамках класичної політичної теорії для моделей соціальних (політичних) систем була характерна деяка ідеалізація як перших, так і других: політична система (держава в т. ч.) розглядалася як закрита (ізолювана) система, всередині якої існує ідеальна рівновага (власне і означає ізолюваність, так як зовнішні чинники потенційно можуть її зруйнувати), а зовнішній вплив якщо і допускався, то теж в ідеалізованій формі, що не порушує рівновагу системи. Сучасні методологічні підходи, навпаки, спрямовані на дослідження відкритих соціальних (політичних) систем, коли зовнішні впливи зможуть порушити рівновагу системи і створити в ній якісно іншу. При цьому зовнішній вплив не нав'язує соціальній (політичній) системі свою визначеність, а переломлюється в її внутрішній природі, забезпечуючи, таким чином, умови переходу в стан нестійкості і формування в цьому стані невизначеності нової структури, узгоджується з природою тієї системи, на яку виявляється зовнішній вплив, і новими умовами. В кінцевому підсумку, це призводить до взаємодії внутрішньої і зовнішньої причинності.

Вплив соціально-економічної, історико-політичної, етнополітичної та соціокультурної детермінації процесу державотворення очевидно спостерігався, наприклад, в сучасній Іспанії, де сецесійній настрої населення іспанських автономій стали фактором складання ідентичності, яка привела до активного розвитку таких потенційно конфліктних політичних практик, як сепаратизм і регіоналізм. На думку історика В. Мансурової, «до соціально-економічних чинників слід відносити

поєднання економічних змін і наявності соціальних протиріч в історії розвитку іспанських регіонів: саме це поєднання викликало до життя їх спроби домогтися незалежності і сформувало досвід протистояння регіонів і центру» [201, с. 368]. Економічні відмінності між регіонами, що увійшли до складу Іспанії, виявилися вже до початку XV ст.: так, королівство Арагон в XI–XV ст. знаходилося на стадії розквіту і на піку могутності, яке збереглося і в період входження до єдиної іспанської держави в 1516 р.

Однак, стверджує В. Мансурова, «було б неправильно вважати, що суть економічного чинника розвитку регіональних рухів полягає в тому, що економічно сильні регіони починають поступово перейматися централізацією і необхідністю «годувати» інші території. При вивченні зв'язку економічного розвитку і регіоналізму, сепаратизму стає очевидним, що останній може проявлятися і у відсталих регіонах» [201, с. 368-369]. У рамки цього дослідження вписується висновок В. Мансурової про те, що «при аналізі економічного чинника потрібно враховувати не статистичні показники рівня розвитку, а наявність змін в економіці. Крім того, на думку дослідниці, «економічна трансформація стає дійсним фактором, що створює умови для формування регіоналізму тільки в поєднанні з такими соціальними явищами, як міграція, етно-конфесійні протиріччя і т. д». [201, с. 369].

Каталонія неодноразово в історії (в XV, XVII і XIX ст.) робить реальні спроби створення самостійної держави. У 1485 року в умовах економічного спаду і соціальної напруженості, що призвела до громадянської війни, місцева влада за підтримки населення починають говорити про незалежність і навіть демонструвати її, запрошуючи на престол Каталонії правителів в обхід центральної влади. В 1640 р на тлі конфлікту між центром і регіоном і погіршення економічного становища розгорається Сегадорское повстання, що призводить до спроби створення незалежної Каталонської республіки. В результаті «Війни за іспанську

спадщину» 1701–1714 рр. Каталонія остаточно втрачає всі елементи автономності: іспанський король Філіп V скасовує усілякий суверенітет феодалів, які підтримали його суперника – Карла VI Габсбурга. З цього часу починається безпрецедентна боротьба каталонців за самовизначення, до якої вони були найбільш близькі в 1871 р, проте питання вдається врегулювати дипломатично, Каталонія в обмін на якісь преференції з боку Мадрида залишається в складі Іспанії, правда, ситуація в економіці Каталонії до цього часу зазнала серйозних змін. У другій половині XIX ст. в результаті економічної модернізації в Іспанії виділяється «Трикутник багатства»: Мадрид – Барселона (Каталонія) – Віторія-Гастейс (Країна Басків), що позначило лінію протиріч, які розділила інтереси центру і регіонів, так як крім Мадрида, території центру виявилися в традиційній аграрній зоні з збереженими пережитками, а регіони – в зоні активної модернізації, яка стимулювала їх до широких соціально-економічних перетворень. Така ситуація характерна і для сучасної Іспанії: перетворення соціально-економічної сфери 1960-1970-х років, не ліквідували, як очікувалося, а, навпаки, посилили регіональні диспропорції, що стало диференціюючим фактором розвитку країни. За висловом іспанського історика Х. Туселля, «каталонці відчують себе благородними донорами у відношенні до решти іспанців, а жителі інших регіонів бачать в них справжніх вампірів» [Цит. за:\ 201, с. 369].

У XX ст. каталонці роблять спробу здобути незалежність в 1930-х роках. Однак протистояти військам Франко їм не вдається. В період диктатури самотності регіону зводиться нанівець: каталонська мова і традиції знаходяться під заборною. І хоча репресії сприяють зростанню протестного руху, автономний статус Каталонії вдається повернути тільки в 1979 р.

Відповідно до прийнятої в 1978 р. іспанської конституції, яка проголошує країну багатонаціональною державою, в Іспанії «визнається і гарантується право на автономію для складових її національностей і

регіонів» [154, ст. 2], при цьому їх кількість і назви не визначаються, а лише обговорюється можливість будь-якої іспанської території стати автономним співтовариством і процедура цього процесу. Темі автономій в конституції присвячений самостійний розділ 8 «Про територіальний устрій держави», що містить 16 статей [154, ст. 137–58]. До складу сучасної Іспанії входять «17 автономних утворень і два заморських автономних міста. Три регіону – Галісія, Каталонія і Країна Басків – мають особливий автономний статус як історичні території» [128, с. 128–129].

У 2006 р. автономія Каталонії була істотно розширена (особливо у фінансовій сфері), і така тенденція триває. Тим не менш, багато каталонців відстоюють ідею повної незалежності від Іспанії. Прикладом прояву каталанського сепаратизму стала масштабна акція «Каталонія – нова держава Європи», що відбулася у вересні 2012 р., в якій взяли участь більше 1 млн населення [155]. За підсумками останніх регіональних виборів (2012 р.) прихильники відділення від Іспанії мають більшість в регіональному парламенті: 87 депутатських мандатів з 135 мають чотири партії, що виступають за незалежність Каталонії від Іспанії. Правда, між двома провідними гравцями четвірки – партією А. Маса «Конвергенція і Союз» (30,55 % голосів виборців, 50 мандатів) і «лівими республіканцями Каталонії» О. Жункероса (21 мандат) немає згоди. Більш того, ці партії жорстко протистоять одна одній. У попередньому скликанні парламенту партія А. Маса мала 62 мандата і могла сама формувати генералітет (уряд) Каталонії, а ліві республіканці – тільки 10. Таким чином, результати виборів зведені лише до перерозподілу місць в парламенті між представниками двох провідних партій, які виступають за сецесію Каталонії; у співвідношенні же в регіональному парламенті прихильників і противників незалежності позачергові парламентські вибори нічого не змінили: «87 – «за» і 48 – «проти» (для порівняння: в колишньому складі 86 – «за» і 49 – «проти») [333].

У 2013 р. місцевим парламентом приймається декларація про суверенітет (в складі Іспанії), оскаржена центральним урядом в суді, однак прагнення каталонців відокремитися це не зменшило, навпаки, тільки посилило: 9 листопад 2014 р., незважаючи на те, що центральний уряд Іспанії категорично виступає проти голосування, вважаючи, що воно порушує принцип територіальної цілісності держави, а Конституційний суд Іспанії погоджується з обґрунтуванням уряду, в Каталонії проходить опитування громадської думки про статус регіону, в якому, за підрахунками організаторів, взяло участь близько 2 млн. чоловік, тобто третина каталонського населення [319]. На всенародне обговорення винесені два питання: «Чи хочете ви, щоб Каталонія стала державою?»; «Якщо так, чи хочете ви, щоб ця держава була незалежною?». Більше 80 % респондентів дали позитивну відповідь на обидва питання; за державність без незалежності висловилися 10,11 %, а за збереження статус-кво – 4,55 % [403]. 27 вересня 2015 р. у Каталонії відбулися дострокові регіональні вибори (вже треті за останні п'ять років). Виборчі комісії фіксують рекордну явку виборців: «на дільниці для голосування є майже 77,5 % від загальної кількості осіб, які мають право голосувати» [80]. Перемогу на виборах здобуває блок «Junts pel Sí» («Разом – за «так»), який набрав в результаті 39,5 % голосів (62 депутатських мандата з 135 можливих) [80]. Назва організації відображає її головну політичну мету – досягнення незалежності Каталонії. 20 липня 2015 р. отримує організаційне оформлення об'єднання політичних сил, які виступають за самовизначення і сецесію Каталонії («Демократична конвергенція Каталонії», «Республіканська лівиця Каталонії», «Демократи Каталонії» і «Рух лівих»). Крім того, «як союзник блоку» Junts pel Sí виступає партія «Єдина народна кандидатура», у якій в законодавчому органі нового скликання – 10 місць» [80].

Політичні події в Каталонії дозволяють експертам різного рівня уявити прогнози їх подальшого розвитку: розкид думок з питання досить

широкий – від збереження статус-кво до проголошення нової незалежної держави з подальшим її визнанням міжнародною спільнотою.

9 листопада 2015 р. Каталонський парламент «більшістю голосів («за» проект резолюції висловилися 72 депутати, 63 – проголосували «проти») схвалив план з придбання до 2017 р. незалежності регіону від Іспанії» [403]. Рішення парламентаріїв означає початок процесу самовизначення і оформлення на території Каталонії незалежної держави. План, схвалений каталонськими парламентаріями, передбачає протягом 18 місяців вихід Каталонії зі складу Іспанії. Спільний позов, пред'явлений правлячою іспанської Народною партією, Соціалістичною партією Каталонії і каталонським ліберальним рухом «Громадяни», які вимагали визнати голосування про відділення від Іспанії, що готується в парламенті Каталонії, неконституційним, Конституційний суд країни відхилив. Таким чином, парламент Каталонії отримує право провести дебати і голосування з досить гострого питання.

У відповідь на такі дії Барселони офіційний Мадрид дає ясно зрозуміти, що не допустить відділення регіону від королівства. Так, іспанський прем'єр-міністр М. Рахой, коментуючи події в Каталонії, виступив з різкою критикою планів каталонських парламентаріїв. В одному зі своїх заяв з цього приводу він, зокрема, зазначає, що «подібна ініціатива не може бути кваліфікована інакше як провокаційний акт тих, хто просто намагається знехтувати конституцією, бо вони знають, що конституція не на їхньому боці» [403]. За твердженням глави іспанського уряду, «ті, хто хочуть відокремити Каталонію, розділити її та Іспанію, йдуть проти більшості каталонців і проти всіх іспанців, і тому їм не вдасться цього добитися» [403].

Наведений історико-політологічний екскурс представлений як демонстрація прояви детермінантів процесу державотворення в, напевно, самому неспокійному іспанському регіоні. Однак при всій рішучості націоналістичних сил в Каталонії на основі аналізу політичної історії краю

і реального стану справ у регіональній політиці Іспанії, можна припустити, що насправді ні каталонському народу, ні політичній еліті регіону реальне самовизначення, за суттю, не потрібно; а активне просування ідеї самовизначення Каталонії здійснюється виключно як «політичний шантаж» у відношенні до офіційного Мадриду з метою домогтися додаткових преференцій у всіх сферах суспільного життя і насамперед у сфері економіки і фінансів.

«Політика є концентроване вираження економіки», тому в процесі державотворення не можна не враховувати значення економічного чинника. Однак, залишаючись основним, економічний фактор сам по собі, поза зв'язком з соціальними, історико-політичними, етнополітичними і соціокультурними факторами в сучасних розвинених країнах виконувати роль генератора процесу державотворення не може. Іспанська Конституція 1978 р. поєднує в собі основи збереження єдиної держави («цілісної інтегральної нації») і забезпечення права регіональних спільнот на свободу і самоврядування. Основна увага при цьому зосереджена на розумному, політично доцільному розподілі компетенцій та повноважень між центром і регіонами, що відповідає викликам сучасного етапу цивілізаційного розвитку. Крім того, в конституції міститься «пряма вказівка на недопущення федералізації країни» [154, ст. 145], ступінь самостійності автономних співтовариств в Іспанії можна порівняти зі ступенем суверенітету суб'єктів сучасних федеративних держав. Кожне автономне співтовариство має свій уряд, свій парламент і право самому приймати рішення з досить широкого колу питань від питань охорони здоров'я та охорони навколишнього середовища до формування органів самоврядування і податкової системи. В регіонах, де історично склався національна мова (в т. ч. в Каталонії), вона визнана, поряд з іспанською, офіційною мовою.

Викладене приводить до висновку, що в соціосинергетичних системах, таких як держава (та й суспільство в цілому) проявляються складні типи детермінації, до яких слід віднести:

– системну детермінацію, що характеризує обумовленість самою системою стану, поведінки, властивостей її елементів і, навпаки, залежність системи від її елементів. Якщо розглядати політичну систему, то системна детермінація виявляється у відносно рідкісний період, коли система перебуває в стані стабільності і стійкості. Наприклад, політичний режим як поєднання способів, методів і прийомів здійснення влади в державі визначає особливості функціонування і розвитку не тільки політичної системи, а й усіх сфер суспільного життя; проте в той же час економічні, соціальні та духовно-моральні відносини є основою для складання того чи іншого типу режиму, а також для формування передумов його повалення в разі неефективного політичного управління або виникнення ознак кризи. Системна детермінація, таким чином, виступає як важливий методологічний принцип дослідження процесів, пов'язаних з функціонуванням політичної системи, елементів, її складових, і їх взаємодії. Однак у фазі біфуркації механізми, що забезпечують взаємозалежність і взаємодію елементів системи, порушуються, тому застосування системної детермінації до аналізу суспільства в умовах політичної кризи некоректно, а дослідження різних трансформацій політичної системи як слідства розвитку кризи піднімає проблему структурної детермінації;

– структурну детермінацію, в рамках якої виникає нова локальна структура, здатна взаємодіяти зі старою структурою, що може привести як до зміни останньої, а пізніше і до трансформації всієї системи, так і до знищення елементів нової структури. Процес перетворення структури відбувається наступним чином: в систему вводиться відносно невелика кількість нових елементів, що призводить до виникнення нового поля взаємодії між її компонентами, а далі – до утворення локальної

альтернативної структури, яка вступає в протиріччя зі старими способами функціонування системи і починає з нею конфліктувати . Якщо система стійка і здатна структурно протистояти вторгненню нових елементів, то локальні інновації гинуть, і новий режим функціонування системи не встановлюється. Але якщо нові структури успішно «приживаються», якщо їх розмноження йде досить швидко в порівнянні з розпадом і вони встигають «захопити» систему до того, як загинуть, то вся система перебудовується на новий лад, її режим функціонування і активність підкоряються новому «синтаксису» [159, с. 67]. Наприклад, політична опозиція як інноватор (новий елемент) політичної системи може, в одному випадку, бути знищена владою, а в іншому - перетворитися з часом в лідируючу політичну групу, яка активно впливає на соціально-політичну структуру суспільства відповідно до нових ідеологічних і ціннісних установок, а при певних обставинах – ініціатором створення нової держави;

– цільову детермінацію, яка можлива тільки в самоорганізованих відкритих системах, а внутрішні і зовнішні фактори розвитку в такому випадку взаємодіють відповідно до мети. Цільова детермінація розкриває ситуацію, при якій на розвиток соціальної (політичної) системи впливають дві структури: актуальна, реально проявляє себе в часі і просторі і потенційна, яка не має просторово-часових характеристик, але надає вплив на динаміку і спрямованість процесів, що розгортаються в соціальній (політичній) системі. Важлива властивість потенційної структури – її варіативність, представлена наявністю різних (аж до взаємовиключних) тенденцій розвитку; при складанні певних умов один з варіантів актуалізується, набуваючи стійкості, і замінює колишню структуру, яка перетворилася до цього часу в нестійку. Прикладом реалізації цільової детермінації в процесі державотворення може слугувати розпад соціалістичних федерацій, що мав місце в кінці 1980-х - початку 1990-х років і відбувався на тлі системної кризи соціалізму. Події політичної

історії того часу показують, напевно, найбільш значима властивість цільової детермінації: навіть не актуалізувати в конкретній інституційній або ідеологічній моделі потенційну структуру яка здатна детермінувати розвиток соціальної (політичної) системи. За фактом, нові держави пострадянського та постюгославського простору виходили з союзної держави в «політичне нікуди», сама політико-правова процедура, наприклад, скасування радянської держави пройшла якось буденно, історія, немов, «мимохідь», «ненароком» перевернула політичні долі територій і народів, створивши сприятливі умови для проголошення нових незалежних держав. Прийняття чи неприйняття опозицією або іншою соціальною групою (етнічної, конфесійної, територіальної), навіть якщо вона не є інституційно оформленою, реформ, що проводяться може впливати на політичні стратегії.

Крім того, існує «Ефект самоорганізації»: в особливих ситуаціях малі зовнішні впливи на соціальну (політичну) систему можуть викликати в ній значні зміни, наприклад структурні. Коли значення параметрів політичного розвитку близькі до критичних, то досить невеликого впливу на систему, щоб вона стрибком перейшла з нестійкого існуючого стану в новий стійкий стан, змінивши спосіб поведінки. На практиці це означає, що політика, яка проводиться в державі, може привести до погіршення життя населення, маргіналізації більшої його частини, але революційних змін в суспільстві не відбудеться: ситуація довгий час здатна залишатися незмінною, наприклад, до пори, коли з'явиться лідер або складеться спонтанний конфлікт, які виступлять мотиваторами активних дій, пов'язаних з насильницьким поваленням існуючого політичного режиму або правлячої партії, а в своїй крайній формі – з утворенням нової держави.

Особливу роль в дослідження причин процесу державотворення в сучасному світі відіграє політична ситуація, яка не тільки визначає сукупність причинно-наслідкових зв'язків в рамках визначеного політичної

дії, але і відображає в конкретних обставинах політичного розвитку ступінь значущості тих чи інших детермінантів.

Таким чином, цільова детермінація процесу державотворення пов'язана з ситуативним підходом, який в якості методологічного засобу не тільки робить можливим визначення сукупності безлічі детермінантів, виявлення серед цієї множини випадковості і закономірності, а й дозволяє визначити наддетермінацію, сенс якої полягає в тому, що поряд із загальними, основними факторами детермінації політичного розвитку, закономірними тенденціями зміни соціальної (політичної) системи, проявляються деякі специфічні обумовленості, що виникають стосовно конкретної ситуації. В такому випадку ключовою ланкою може стати елемент соціального життя, що не належить до числа провідних чинників детермінації, але здатний забезпечити єдність всіх інших елементів політичної ситуації в конкретній (в певному сенсі – доленосній) момент її існування. Сучасна суспільно-політична думка неоднозначно оцінює освіту та існування радянської держави, однак об'єктивно це події вписуються в процес державотворення в ХХ ст. і, як не можна краще, демонструють наддетермінацію в ньому: напередодні революційних подій 1917 р. В. Ленін, визначаючи дату повстання в листі членам ЦК, писав: «Я пишу ці рядки ввечері 24-го, положення дуже критичні. Ясніше ясного, що тепер, вже воістину, зволікання у повстанні смерті подібно ... Уряд коливається. Треба добити його, во що б то не стало!» [193, с. 435]. Не даючи аксіологічних оцінок наведеного документа, все ж слід відзначити, що лідером більшовиків було вибрано оптимальний час для виступу: поряд із сукупністю факторів, які об'єктивно і суб'єктивно впливали на процес, було враховано значення ситуативного чинника (тобто того самого наддетермінанта) – засідання Установчих зборів, в ході якого повинні були бути прийняті декрети про мир і про землю, після чого революційні дії і навіть захоплення влади втратили б будь-який сенс і навряд чи були б

підтримані армією і селянством, а значить, умови для більшовістського перевороту не склалися б.

Аналіз політичної практики показує, що взаємодія факторів, які детермінуються в політичних процесах можна класифікувати на два типи:

- стійкий тип характеризує таку взаємодію сукупності детермінантів, яке завжди проявляє себе в аналогічних ситуаціях, тобто має форму постійно діючої закономірності;

- динамічним типом називається така взаємодія сукупності детермінантів, яка діє стосовно конкретної ситуації, а при інших обставинах елементи цієї взаємодії можуть змінитися.

Обидва типи виявляються в процесі державотворення: перший обумовлює об'єктивний характер, а другий – суб'єктивний компонент досліджуваного процесу.

У зв'язку з цим варто згадати широко поширений афоризм про політику як «мистецтво можливого», що означає здатність враховувати необхідність і одночасно використовувати випадковість, для реалізації якої важливо представляти широкий спектр детермінуючих політику факторів, більшою чи меншою мірою впливають на хід політичного розвитку, в повному обсязі. Правда, слід пам'ятати, що політика являє собою сферу цілепокладання, тому дія цільових детермінантів є пріоритетною.

Розуміння і пояснення проблеми причинності виникнення в політичному просторі нових держав можливо лише за допомогою застосування багатфакторного аналізу: сама специфіка процесу державотворення часто ускладнює не тільки виділення рівнів детермінації (зовнішня, внутрішня, системна, цільова і т. д.), які інтенсивно впливають на соціальну (політичну) систему і державу як її головна ланка, але і позначення меж досліджуваного явища. З одного боку, важливо визначити процес державотворення як систему, тобто сукупність взаємопов'язаних послідовних подій, пов'язаних з виникненням, становленням і розвитком нових держав; з іншого – як підсистему, системний елемент більш

глобальної системи, яка охоплює суспільне, в т. ч. політичний, розвиток у всьому різноманітті форм його прояву. Така методологічна установка дозволила виявити причинне поле процесу державотворення на сучасному етапі політичної історії.

Щоправда, при цьому слід визнати, що визначення причин виникнення нових сучасних держав вельми умовно через складні взаємодії акторів процесу державотворення, проте можливість виявити і представити сукупність детермінантів, їх взаємозв'язок і взаємозумовленість, а також механізми і способи впливу на розвиток політичної системи, створює теоретико-методологічну базу розуміння (а значить, і прогнозування) виникнення нових держав, а також ризиків, пов'язаних з їх функціонуванням, що необхідно використовувати в сучасному політичному просторі з метою попередження політичної напруженості, що супроводжує процес державотворення.

Висновки до другого розділу.

Питання розуміння процесу державотворення в сучасному світі є однією з найбільш спірних, дискусійних проблем. Головними передумовами гострих дискусій є: по-перше, багатоаспектність реального процесу, яка генерує різноманіття підходів до його розуміння і інтерпретації, і, по-друге, синхронність виникнення нових держав з ризиками і загрозами для стійкості існуючого світопорядку. Об'єктивна оцінка процесу державотворення в сучасних умовах свідчить про його закономірності як етапу суспільного розвитку, тому до глибшого розуміння передумов, перебігу і результатів досліджуваного нами процесу відкриває застосування періодизації і детермінізму як дослідницьких технологій.

Процес державотворення, тобто послідовне виникнення і розвиток держави, вбудовано в політичний процес, який, в свою чергу, відображає

одну з найбільш важливих сторін процесу історичного. Такий стан справ дозволяє розглядати процес державотворення в сучасному світі з позицій політичної історії. Історія як ланцюг подій, в результаті яких еволюціонує суспільство, пов'язана з хронологією, здатної надавати історико-політологічному знанню впорядкованість і певну соціальну гармонію. Більш того, розгляд в ході політичного аналізу процесу державотворення крізь призму хронології та періодизації дозволяє визначити його як еволюційний, що активно сприяє поступальному суспільному розвитку. Категорії часу, в такому випадку, виступають як аналізатори та систематизатори дослідного матеріалу і дозволяють встановити загальну послідовність появи, становлення, функціонування та занепаду держав, а також вдосконалення державних моделей і інститутів. Таким чином, періодизація процесу державотворення виступає в якості механізму історико-політологічного пізнання, що сприяє розумінню соціальної значущості і політичній природі виникнення та легітимації нових держав в тих чи інших історичних умовах, включаючи сучасні.

Успіх дослідження державотворення як багатоаспектного і багатофакторного процесу багато в чому визначається вибором критеріїв і політичних категорій, змістовно характеризують політичні процеси і встановлюють їх тимчасові і локальні кордони. З одного боку, ступінь розвитку і стадії формування самостійної (нової) державності, історичні, економічні, соціальні, політичні, культурно-цивілізаційні витоки формування нових держав є ті самі критерії, що дозволяють представити періодизацію процесу державотворення і виявити його основні етапи. З іншого – подібні системи ознак і умов складають фундамент успішної життєздатності і життєдіяльності самої нової держави, в силу перерахованих обставин, що виник в світовому політичному просторі.

Використання періодизації політичної історії як методології розуміння процесу державотворення підводить дослідника до висновку про актуалізацію позначеного процесу в політико-часовому континуумі

сучасності. В історії налічується не так багато періодів активної побудови нових держав, і сучасний етап суспільного розвитку, що охоплює події ХХ – початку ХХІ ст. і характеризується різноманіттям передумов і умов виникнення нових держав, як раз і є одним з них.

У метод періодизації процесу державотворення досить гармонійно вписується і глобалізація як одна з найбільш знакових тенденцій сучасного політичного процесу, в фарватері якої політична історія в цілому та історія національних держав є моделями стадіального становлення світу в рамках соціально-економічного, політичного, і культурного простору. Це означає, що глобалізація не загрожує існуванню національних держав, але настійно стимулює їх трансформацію, яка б адекватно з викликами і ризиками сучасної світової політики, зумовленими диверсифікацією рівнів управління від державного на глобальний і регіональний рівні. Потенційний вектор поступального суспільного розвитку, таким чином, залежить від того, наскільки ефективно світове співтовариство буде здатне вирішити проблеми, пов'язані з утворенням і легітимацією в сучасному світі нових держав.

Державотворення в сучасному світі, як і на історичних етапах його розвитку, об'єктивно детерміноване взаємозумовленістю процесів і подій, пов'язаних з еволюцією держави, їх об'єктивним закономірним взаємозв'язком, що проявляється в причинно-наслідкових зв'язках. З іншого боку, в розвитку процесу державотворення важливою умовою виступає діалектика необхідності і випадковості. В даному контексті існує можливість вторгнення в динамічно розвивається політичну систему об'єктивних і випадкових факторів, при взаємодії яких відбувається зміна світового політичного поля за допомогою появи нових держав.

Таким чином, аналіз процесу державотворення є системою методологічних установок, які розкривають послідовність історичних подій, безпосередньо пов'язаних з появою, становленням і розвитком

нових держав і охоплюють всю сукупність соціальних і політичних форм розвитку держав.

Розділ 3

Особливості процесу державотворення в контексті трансформації світового політичного простору в ХХ – на початку ХХІ ст.

3.1. Політико-правовий досвід становлення нових держав в сучасному світі.

На сучасному етапі міжнародних відносин, в геополітичних координатах ХХІ ст., актуалізація дискурсу міжнародно-правового визнання держав, які проголосили незалежність в останній чверті століття, є проблемою для сталого світопорядку: поява в світовому політичному просторі нових незалежних держав ініціює складні і часом суперечливі процеси і явища, пов'язані як з активізацією внутрішньополітичному житті в самих самовизначених державах, які претендують на міжнародне визнання, так і питання вирішення політичних, територіальних питань пов'язаних із існуванням таких утворень, що відповідно відбивається на загальному кліматі міжнародних відносин.

В рамках досліджуваної проблеми визнання європейського Косово і африканського Південного Судану можна визначити як безпрецедентні події політичної історії або як події, які створюють історичний прецедент. Тому, дослідження особливостей косовської і південно-суданської державності, історичних передумов і політико-правових обґрунтувань становлення названих держав, а також позначення основних етапів політичної історії Косово і Південного Судану, що характеризують процес досягнення республіками політичної незалежності є корисним та необхідним для даного дисертаційного дослідження.

У поясненнях причин актуалізації в сучасному світі процесів, пов'язаних з міжнародним визнанням держав, необхідно звернутися до теоретико-ідеологічного протистояння декларативної і конститувної теорій

визнання держав. Декларативна теорія визнання починає оформлятися як реакція на конститутивну теорію, яка в першій половині ХІХ ст. втратила здатність генерувати відповіді на численні виклики світового політичного розвитку, міжнародної та міждержавної взаємодії. При цьому аналіз подальшого політичного розвитку світової спільноти показує, що багато які з цих викликів не знайшли свого вирішення і до початку ХХІ ст. Сучасний імпульс дискусії на тему визнання нових держав отримують в результаті політичних подій, що мали місце на рубежі 1980-1990-х років, пов'язаних з розпадом соціалістичних федерацій, внаслідок чого в означений період часу виникає нагальна потреба у врегулюванні питань визнання держав, що виникли на пострадянському і постюгославському просторі.

Напевно, як найгострішу проблему міжнародної політики в 1990-ті роки слід назвати «югославський конфлікт», що став для світової спільноти своєрідним лакмусом щодо ставлення до його учасників.

Косово – самовизначена держава, територія якої після розпаду Югославії формально включена до складу Сербії, але по факту перебуває під управлінням ООН, – на межі ХХ–ХХІ ст. перетворюється в один з найнебезпечніших вогнищ конфронтації на європейському континенті. Доля цього відносно невеликого державного утворення (11 тис. кв. км; населення біля 2 млн. чол.) починає чинити значний вплив на розвиток подій не тільки в балканському регіоні, а й далеко за його межами. Більш того, для більшості провідних акторів сучасних міжнародних відносин, на погляд автора, косовське врегулювання набуває статусу, навіть, моменту істини, оскільки дозволяє до кінця виявити їх уявлення щодо перспектив світового розвитку і є показником ступеня їх політичного авторитету в світі.

Розпад Югославії є, напевно, найтрагічнішим в низці подій, пов'язаних з перекроюванням політичної мапи світу, що мав місце в останнє десятиліття ХХ ст. Позначений процес супроводжувався

кровопролитними конфліктами, для яких в історії важко підібрати події, схожі за гостротою протистояння і кількості жертв. Більш того, конфліктуючі сторони мали діаметрально протилежні позиції, що ще більше загострювало боротьбу та ускладнювало пошук технологій врегулювання даного протистояння. На думку Я. Чарногурського – в 1991-1992 рр. прем'єр-міністра Словацької Республіки, – «суперечка про приналежність краю виходить за рамки територіального і політичного конфлікту, оскільки в його основі лежить емоційне сприйняття протиборчими сторонами своїх національних і культурно-історичних ідентичностей» [381].

Косово для сербів – джерело національної ідентичності і основний елемент національної міфології. Адже саме в Косово та на прилеглих до нього територіях в IX–X ст. зародилася, а в середині XIV ст. досягла розквіту сербська державність. З Косово пов'язано і становлення сербського православ'я через те, що «напочатку XIII ст. більшість косовських монастирів були засновані особливо шанованим в Сербії святим Савою» [381].

Показовим є той факт, що ніколи в історії, навіть у важких умовах століттями тривалого жорсткого турецького панування, серби не ставали союзниками завойовників і не зраджували своїй релігії. Відмовляючись приймати мусульманство, серби прирікали себе на життя громадян іншого гатунку, більш того у відношенні них існував спеціальний податок – свого роду плата за право називатися сербом. Оцінюючи цей факт в термінології сучасного лібералізму, необхідно визнати, що серби в усі часи своєї непростой історії відстоювали європейські цінності. Якщо ж поглянути на предків сучасних албанців, то історична ситуація постає зовсім відмінною від сербів: після захоплення Албанії в XV ст. турками-османами розпочинається процес ісламізація цієї країни.

Як уже зазначалося, XIX ст. стало знаковим для історії у зв'язку з піком процесу утворення національних держав у Європі і, як наслідок,

активізації процесу становлення і розвитку інституту міжнародно-правового визнання. Югославське населення, яке запекло билосся за свою незалежність, не стало в цьому сенсі винятком. Саме в цей період православні балканські народи набувають в боротьбі з Османською імперією нового стратегічного союзника, яким стала Росія. За результатами героїчних повстань початку XIX ст. серби, територіально залишаючись в межах Османської імперії, домагаються обмеженої незалежності. Виступивши під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. на боці росіян, серби займають північну частину Косово, але перемир'я між Росією і Туреччиною зупиняє їх подальше просування по території краю. За умовами укладеного за підсумками війни Сан-Стефанського мирного договору окупована частина Косово відходить до Сербії. Однак в очах західноєвропейських держав це означає розширення на Балканах російського впливу і тому є для них неприйнятним. У 1878 р відповідно до рішень, виробленими на Берлінському конгресі, Сербія отримує довгоочікувану незалежність, але без Косово, яке залишається в складі Османської імперії [402].

Косовські албанці, на відміну від сербів, завжди були зразковими підданими султана, однак політична активність Сербії в питаннях досягнення незалежності призводить до політичного пробудження і цієї частини населення Косово: в червні 1878 р. скликається Прізненська Ліга, на якій албанці запевняють султана у своїй лояльності, але одночасно піднімають питання про національне самовизначення в межах Османської імперії [381]. Саме ці події закладають основи проголошення самостійної албанської держави. Як результат, Косово набуває символічного значення і для албанців.

Однак край Косово, окупований ще під час першої балканської війни 1912–1913 рр. сербською армією, стає приєднаним до Сербії. Історія зберегла свідoctва Л. Троцького – в той час кореспондента Лейби Бронштейна, відрядженого газетою «Київська думка» в зону бойових дій,

який з обуренням описує «етнічні чистки у відношенні албанців» [Цит. за: 380]. Підсумком конфлікту стає проголошення незалежної Албанії. Однак дуже швидко вона виявляється під протекторатом західних держав. З початком першої світової війни на територію Косово входять підрозділи австро-угорської та болгарської армій, і місцеві албанці вітають їх як визволителів.

З 1918 р. Косово стає частиною Королівства сербів, хорватів і словенців, яке отримало в 1929 р. назва «Югославія». У 1941 р. провінція піддається розподілу між учасниками гітлерівської коаліції: південна частина дістається Болгарії, північна – Німеччині, значні території отримує Італія, приєднавши їх до підконтрольної Риму Албанії. При цьому етнічні чистки в краї тривають, тільки на цей раз їх жертвами стають серби, яких виганяють з Косово. Загальновідомим фактом, що мав місце під час Другої світової війни, є формування на початок 1944 р. дивізії СС «Скандербег», названої так на ім'я одного з албанських національних героїв і повністю укомплектованої косоварами, які до самого закінчення війни залишалися вірними німецькому Рейху. Рятуючись від грабежів і масового винищення, сербське громадське населення, більше 100 тис. сербів з 800 тис., які проживають в Косово, змушені були тікати. До цього треба додати втрати сербів на території Косово і Метохії за роки війни, які також склали понад 100 тис. [200]. На думку військового історика А. Маначинського, «в епоху дивізії СС «Скандерберг» процес етнічної чистки сербів і чорногорців в Приштинському краї придбав форму прямого геноциду. Саме тоді, стверджує експерт, створювалися передумови для перетворення албанської меншини в етнічну більшість цієї сербської області» [200]. Фашистська влада, влаштувавшись в Косово і Метохії, починає надавати албанцям будинки та земельні ділянки убитих або вигнаних сербів. Аналіз історичних подій дозволяє зробити безсторонній висновок про те, що переселені в Косово албанці, за суттю, є загарбниками сербських земель.

Восени 1943 р. відбувається перший югославо-албанський конфлікт: албанські партизани, звільнивши від гітлерівців Дебар, який є центром локального проживання албанців на території Югославії, підняли над ним державний прапор Албанії. Однак, югославському лідеру Й. Броз Тіто вдається погасити протистояння, висунувши тезу про плебісцит: «Спочатку треба звільнити ці райони від окупантів і місцевих зрадників, а потім самі народи вирішать, чого вони хочуть і куди хочуть йти» [Цит. за: 200]. І хоча майбутній керівник югославської держави вважав описаний випадок проявом екстремізму у вирішенні територіально-національних розбіжностей, плебісцит так і не відбувся.

Одним з результатів повоєнної перебудови Європи стає повернення Косово до складу Югославії, проте лідер післявоєнної Югославії Й. Броз Тіто, прагнучи уникнути зіткнень на національному ґрунті, забороняє вигнаним сербам повертатися в свої будинки. У той же самий час в Косово безперешкодно в'їжджають албанці з Албанії, які, оселившись на землях вигнаних сербів і чорногорців, змінюють етнічну структуру населення на свою користь. О. Маначинський, аналізуючи події того часу, вирзняє ряд помилок, допущених югославським керівництвом в перші повоєнні десятиліття, які і склали згодом основу політичної кризи початку 1990-х років, а саме: 1) не був проведений перепис албанського населення, що переселився в Косово з Албанії; 2) до березня 1949 року була відкритий югославсько-албанський кордон, у зв'язку з планами Й. Броз Тіто створити балканську федерацію, органічною частиною якої повинна була стати і Албанія. Крім того, для демонстрації дружніх відносин між Й. Броз Тіто і албанським лідером Е. Ходжа розробляється проект по уніфікації міждержавної взаємодії Албанії, Болгарії та Югославії, що сприяє переселенню в Косово в період з 1945 по 1948 рр. ще біля 60 тис. албанців.

Можливо, було б правильніше, за аналогією з німецьким населенням в Польщі і Чехословаччини в 1945-1946 рр., організувати

депортацію албанського населення на його етнічну батьківщину. Однак уряд Тіто «вдався до проалбансько-автономні експерименти над землею Косово і Метохія» [200], і в 1945 р. область отримує автономію (в 1968 р. двоскладне найменування «Косово і Метохія» трансформувалося в «Косово»). Об'єктивно в 1939-1944 рр. Албанія була такою ж союзницею Німеччини, як Угорщина і Румунія, і було б логічно, щоб у відношенні до неї були застосовані санкції, подібні санкцій проти інших учасників гітлерівської коаліції. Однак історія розпорядилася по-іншому: албанці не тільки зберегли кордони своєї держави, а й отримали державне утворення у формі автономії Косово і Метохія на території Югославії.

У 1949 р. між радянським та югославським лідерами виникають протиріччя, і в обставинах, що склалися, Е. Ходжа намагається використовувати дану конфліктну ситуацію для просування «албанського питання» в Сербії в інтересах Албанії. У вересні 1949 року він звертається в ЦК ВКП (б) з листом «Про Косово і Метохию», в якому, зокрема, йдеться: «Албанці Косово і Метохії та інших місць свій насильницький відрив від Албанії (тут мається на увазі 1912 р.) вважали і продовжують вважати найбільшою несправедливістю, допущеної у відношенні до них. Вони не погодилися з таким вирішенням питання і не бажають залишатися в межах Югославії, незалежно від її політичного устрою. Така дійсність. Їх єдиний ідеал – злиття з Албанією. Албанці Косово повинні були бути впевненими в тому, що, борючись разом з народами Югославії проти фашизму, вони цим самим завойовують собі право на самовизначення» [Цит. за: 200].

Але у другій половині 1940-1950-х років події в Європі розвиваються таким чином, що ні імперським амбіціям Й. Броз Тіта, ні шовіністичним прагненням Е. Ходжі не призначено було стати реалізованими.

У наступні тридцять років протистояння двох громад набуває латентну форму. Найбільш важливою подією цього періоду в контексті дисертаційного дослідження є югославська конституція 1974 р., відповідно

до якої край Косово формально включений до складу Сербії, але фактично стає автономним утворенням у складі Югославії. Конституція наділяє Косово усіма атрибутами державності: в краї діє власний парламент, функціонує уряд, визначено представництво Косово в Президії СФРЮ – вищому органі федерації [176, ст. 291, 292]. Іншими словами, відповідно до союзної Конституція 1974 р., Косово – не тільки автономний край у складі Соціалістичної Республіки Сербії, але водночас суб'єкт федеративної Югославії. Таким чином, в Югославії складається свого роду парадоксальна внутрішньополітична конструкція: Косово наділяється рівними з Сербією, до складу якої входить, правами. Фактично в Косово реалізується статус суб'єкта югославської федерації на правах автономної республіки. Як результат, в краї формується албанська адміністрація, в школах вводиться навчання албанською мовою, отримує статус університету коледж в Пріштіні і т. д. Більш того, в цьому ж 1974 р. керівництво в Пріштіні як політичне гасло проголошує тезу про «створення етнічно чистого албанського Косово» [Цит. за: 200].

Багато сербських істориків, політологів та юристів вважають, що албанська більшість, створюючи умови, підштовхували етнічних сербів до еміграції, свідомо схиляли їх залишити край [Див., напр.: 179]. Дані переписів населення свідчать, що співвідношення албанського і сербського сегментів в Косово напередодні Другої світової війни було паритетним, а на початку 1990-х років албанці становили близько 82 % всіх жителів краю, а серби – всього 15 % [381]. І такий стан справ обумовлюється не тільки етнічними чистками, які мали місце в першій половині ХХ ст., і від яких постраждали обидві сторони. Вирішальним тут є демографічний фактор: у плеканні традиційних підвалин албанських родин народжуваність завжди була на порядок вище, ніж в сербських. Саме демографічний дисбаланс, що виник в процесі витіснення з краю за допомогою еміграції і етнічних чисток сербського населення, став передвісником формування сецесійних настроїв в Косово. В ході

національного руху за самовизначення демографічні показники косовських албанців значно збільшилися, що стало одним з найбільш вагомих факторів, які запустили в краї процес державотворення.

У 1981 р. в Косово активно формуються сецесійній (ірредентний) настрої, розпочинається рух на підтримку відділення краю від Югославії і приєднання його до Албанії. Заворушення, ініційовані в березні цього року студентами і викладачами Приштинського університету, дуже швидко поширюються на все Косово. У 1985 р. підтримуваний албанською владою Косово терор щодо сербів стимулює втечу сербського населення в більш безпечні райони Сербії. Тактика методичного «витіснення» з Косово сербського і чорногорського населення, яку обирають албанські клани в умовах перенаселення в самому відсталому регіоні Югославії, і демографічний вибух (у 1981 р. в середньостатистичній сім'ї косовських албанців було від 6 до 9 дітей) призводить до того, що Косово стає практично моноетнічною територією. Це, в свою чергу, стає на користь лідерів албанського національного руху в їхніх вимогах національного самовизначення. Іншими словами, Югославія програла Косово демографічно. Звісно ж, що югославська влада на всіх етапах післявоєнного розвитку країни сама наполегливо і послідовно створювала передумови косовської кризи.

Загострення міжетнічних відносин в Косово в кінці 1980-х років стало, таким чином, передумовою драматичного розпаду Югославії. В результаті конституційної реформи 1989 р. Косово позбавляється елементів державності, і офіційний Белград формально набуває великого ступеню контролю над діяльністю місцевої влади. Однак, у розділ про територіальний устрій сербської Конституції 1990 р. включені положення, відповідно до яких Косово і Метохія, а також Воеводіна визначаються як автономні округи. Але обидва адміністративно-територіальні утворення мають тільки внутрішній статус, і не включені на правах суб'єктів федеративних відносин в Союзну Республіку Югославію – нове державне

утворення, що стало правонаступником після розпаду СФРЮ. При цьому варто звернути увагу на те, що постатейний аналіз тексту Конституції 1990 р. підтверджує позицію офіційного Белграда, що заперечує посягання на культурну та територіальну автономію Косово і утиск прав албанської громади [364, розд. VI]. Незважаючи на напруження і непримиренність у відносинах між косовськими діаспорами албанців і сербів, до етнічних чисток в 1990-х роках справа не доходить.

За цей період, «жодна з найбільш впливових міжнародних організацій, що займаються дослідженням конфліктів у всьому світі, ані неурядова організація «International Crisis Group», яка здійснювала в березні 1991 р. моніторинг ситуації в краї, ані Управління верховного комісара ООН у справах біженців такими відомостями не володіють» [Див. докл.: 360].

Конституційна реформа, ініційована С. Мілошевичем – в 1991–1997 рр. перший президент Сербії, в 1997–2000 рр. президент Союзної Республіки Югославія, – на думку деяких істориків, виправляла помилки Й. Броз Тіта і ліквідувала в Косово «правове беззаконня». Однак в умовах переформатування біополярного світу, ситуація в даному регіоні черговий раз загострилася, Міжнародний трибунал у Гаазі оголошує президента Югославії С. Мілошевича військовим злочинцем. Оцінка справедливості висунутих проти югославського лідера звинувачень виходить за рамки дисертаційного дослідження, проте, є доречним навести уривок з промови С. Мілошевича в суді: «Панове, я повністю віддаю собі звіт в тому, що ілюзорно шукати логіку в змонтованому процесі. В історії були подібні випадки, наприклад, «справа Дрейфуса» або «справа Димитрова» з приводу підпалу рейхстагу. Але цей процес перевершує їх за глибиною трагічних наслідків для світу в цілому, так як зруйнований універсальний правопорядок. А вам, панове, навіть не уявити, що за привілей, навіть в цих невизнаних вами мені умовах, мати в союзниках істину і справедливість» [Цит. за: 327].

Починаючи з середини 1990-х років, Демократична ліга Косова, очолювана І. Руговим, виступає з вимогами незалежності і погоджується на переговори виключно в питаннях про механізм і організаційних деталях перехідного періоду. Для офіційного Белграда така постановка питання виявляється неприйнятною перш за все тому, що, швидше за все, в незалежному Косово сербську частину населення очікувала непередбачуваність. У 1996 р. в краї починає діяти Визвольна армія Косово (ОАК), будучи, по суті, збройним крилом партії І. Ругови. Джерелом фінансування ОАК і поставок зброї виступає досить численна албанська діаспора, представлена. Спочатку ОАК навіть включена в міжнародний перелік терористичних організацій, однак дуже скоро, Визвольна армія Косово з цього списку викреслюється. Притому, що в 1996-1998 рр. організація бере на себе відповідальність за, як мінімум, 25 вбивств – югославських поліцейських, місцевих сербів і «албанських колабораціоністів». У червні-липні 1998 р. ОАК, підтримувана місцевим населенням, розв'язує в Косово повномасштабну війну» [381]. Однак, в кінцевому підсумку, Югославська народна армія завдає косовським націоналістам поразки. Безумовно, в означений час в Косово діються жорстокості, однак вони носять обопільний характер. Міжнародне співтовариство ж висуває звинувачення, головним чином, проти югославських військових. Посилання на події 1998 р міститься в тексті обвинувального висновку Міжнародного трибуналу по колишній Югославії в відношенні С. Мілошевича, але в зв'язку зі смертю останнього питання про те, визнали б судді його провини чи ні, може обговорюватися тільки в умовному способі.

Справедливо буде відзначити, що провідні держави докладали зусиль до пошуку дипломатичного врегулювання конфлікту. Так, в лютому 1999 р. в замку Рамбуйє під Парижем скликається ініційована США мирна конференція. Розроблений проект угоди, що передбачає: 1) сербська армія залишає Косово; 2) війська НАТО отримують свободу пересування по всій

території Югославії, 3) до визначення остаточного статусу краю пропонується повернутися через три роки.

Сербія висловлює готовність погодитися з висновком щодо своєї армії в Косово і розміщенням там міжнародних миротворчих сил, але категорично відмовляється надавати військам НАТО свободу пересування по її території. Крім того, сербська сторона наполягає на обов'язковому узгодженні остаточного статусу Косово з Белградом. Конференція завершується, не досягнувши результату, і вже 24 березня 1999 року літаки НАТО починають бомбардування Югославії. На стороні Північноатлантичного альянсу відкрито виступає ОАК. Офіційний Белград відповідає жорсткими рішеннями про санкціонування вигнання з албанських населених пунктів усіх їх жителів.

Надії на коротку війну і швидку капітуляцію Югославію не справдилися, бойові дії затягуються. Однак довго протистояти об'єднаним силам Белград не міг і, врешті-решт, досягається домовленість про припинення конфлікту. 10 червня 1999 року Рада безпеки ООН приймає резолюцію № 1244, яка підтверджує територіальну цілісність Югославії, включаючи Косово. У документі відсутні положення про вступ військ НАТО на територію країни за межами краю, але передбачається, що «при визначенні статусу провінції вирішальним стане голос Белграда» [320]. Можливо, що, якби подібне рішення було прийнято в Рамбуйє, то збройної фази конфлікту і, як наслідок, численних жертв можна було б уникнути, так як, швидше за все, Сербія з ним погодилася б.

Держави, що брали участь у бомбардуваннях Югославії, взяли на себе моральну відповідальність за те, що сталося і юридичне зобов'язання у створенні в краї більш сприятливих умов, ніж були там раніше: в Косово розміщуються військові формування НАТО, а громадянське адміністрування здійснює Місія ООН в Косово. Однак більшість зобов'язань, що містяться в резолюції № 1244, залишилися декларативними і не знайшли місця в реальній політиці, спрямованій на

врегулювання косовської кризи. Як тільки з Косово йде югославська армія, там спалахують етнічні чистки: албанські бойовики вбивають або виганяють сербів, піддають розграбуванню і руйнуванню православні церкви і монастирі.

У березні 2004 року, через майже п'ять років після розміщення в Косово миротворців, в краї спостерігається остання велика хвиля «антисербських погромів», пов'язаних з фізичним усуненням сербського населення і знищенням пам'яток культури, і це тоді, коли ситуація на цій території оцінюється як відносно стабільна. В результаті погромів «вбито 19 чол., поранено більше 140, вигнали з будинків 5 тис. чол.; більше 900 сербських будинків і квартир спалено, повністю очищено від сербів 6 міст і 9 сіл, знищено 35 храмів і монастирів» [107]. За даними Белграда, «до початку 2007 р. 230 тис. сербів, вигнаних з Косово, так і не змогли повернутися в свої будинки. Частина, що залишилася в краї сербського населення, може жити лише в анклавах, які перебувають під озброєною охороною НАТО» [381]. На місцеві сили безпеки сербам краще не покладатися: косовська поліція складається в основному з колишніх бойовиків ОАК.

Контактна група щодо колишній Югославії (спеціально заснований міжнародний орган в складі США, Великобританії, Німеччини, Франції, Італії і Росії), приступаючи до роботи, формулює принципи косовського врегулювання, висуваючи на перший план тезу: «Спочатку гуманітарні стандарти – потім статус». Але поступово така позиція змінюється на практично протилежну: «Спочатку статус – потім стандарти». План спеціального представника Генерального секретаря ООН в Косово М. Ахтісаарі, запропонований ним у березні 2007 р., передбачає «закріплення над краєм режиму міжнародного протекторату, але фактично цей крок означає підготовку до надання Косово повноцінної незалежності» [Див., напр., 326]. 15 лютого 2008 року на екстреному засіданні Ради безпеки ООН п'ять держав з 15 її членів (в т. ч. США і

провідні члени Європейського Союзу) висловлюються за надання Косово незалежності. Як уже зазначалося, за станом на 20 травня 2015 р. незалежність Косово визнають 113 держав з 193, що входять до складу ООН (для порівняння: незалежність Китайської республіки Тайвань визнають 22 держави-члена ООН, і це не дивлячись на те, що Тайвань є де-факто незалежною державою понад 60 років). В якості незалежної держави Косово визнано провідними акторами сучасних міжнародних відносин – Великобританією, Німеччиною, Італією, США, Туреччиною, Францією, Японією та ін. Серед країн, що не визнали Косово, Україна та більшість пострадянських держав, Бразилія, Греція, Індія, Іспанія, Румунія і, в т. ч. два постійних члена Ради безпеки ООН – Китай і Росія [180]. На думку Є. Шевчука, з Косово починається «новий відлік часу в новій системі міжнародних відносин, коли частина однієї з держави, на підставі ряду історичних подій прийняла рішення жити незалежно, і ця держава може бути визнаною» [117]. Ситуація навколо Косово може розглядатися як обґрунтування перегляду основоположних системних основ сучасного міжнародного права. В Косово виробляються нові юридичні підходи для прийняття рішення щодо міжнародного визнання краю, і це серйозний іспит в цілому для ООН, адже ряд країн віддають пріоритет праву націй на самовизначення при наявності іншої жорсткої міжнародної норми про непорушність кордонів. Тому ті міжнародні норми, які раніше не допускали такого розвитку подій, фактично в даному питанні не були застосовані.

Проголошення 17 лютого 2008 р. незалежності Косово не стало зразком для визнання світовою спільнотою незалежності і реалізації суверенітету пострадянських самовизначених держав. Але, «косовський прецедент» зробив політичні інтереси зацікавлених сторін більш прозорими. Експертні ж оцінки факту визнання Косово далеко неоднозначні і навіть суперечливі.

Багато авторитетних експертів вважають визнання незалежності Косово не тільки «не вартим західних країн, які сприяли відторгненню споконвічної території Сербії», а й оцінюють цю подію як «фактор ризику, здатний повернути світ в сторону національно-територіальних негараздів, пов'язаних зі сплеском сепаратистських настроїв» [45]. Прикладом можуть слугувати процеси, які вже сьогодні мають місце в державах, які визнали Косово: через загрозу відділення фламандців не позбавлена проблем сепаратизму Бельгія; в Великобританії про своїх прагненнях до політичної самостійності знову заговорили Шотландія, Північна Ірландія і Уельс; Франція, яка одна з перших визнала нову державу, ризикує ускладнити ситуацію навколо Корсики і Бретані, і список таких прикладів можна продовжити, оскільки список країн, які тією чи іншою мірою відчують подібного роду проблеми, дуже великий. Проте, визнання Косово характеризує певний прорив в політичній практиці реалізації права народів на самовизначення.

У жовтні 2008 року Белград звернувся до Міжнародного суду ООН з проханням визнати дії місцевих влад незаконними. Міжнародний суд ООН 22 липня в Гаазі визнав законним проголошення незалежності Косово від Сербії.

Суд дав висновок по Косово, що ослабляє принцип територіальної цілісності держав. Рішення по Косово, правда, обов'язкової сили не має. В консультативному висновку Міжнародного суду зазначено, що проголошення косовськими албанцями своєї незалежності від Сербії не суперечить нормам міжнародного права. Однак, при винесенні висновку, суд дав оцінку лише декларації незалежності, спеціально обмовившись, що він не розглядав в ширшому плані питання про право Косово на відділення від Сербії в односторонньому порядку. Крім того, у висновку суду не використовувалось слово «легальне», а використовувалось лише вираження «не суперечить», яке можна інтерпретувати по-різному.

В лютому 2012 року пройшов черговий раунд переговорів між Белградом і Пріштіною, який завершився досягненням угоди 116 Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 50 по статусу Косова. Згідно з досягнутими домовленостями, Сербія не визнає самостійності Косова, проте визнає за ним право брати участь в регіональних організаціях на Балканах. Варто відзначити, що будь-яке включення Косово в регіональні і інтернаціональні процеси, тобто членство в організаціях, припускає, що Косово матиме ті ж права і обов'язки, як і будь-яка інша країна-член цих організацій. Але Європейський Союз поки що не знайшов спосіб, як включити приєднання Косово в європейський порядок денний, оскільки п'ять членів союзу не визнали незалежність автономії. ЄС не може підписувати договір з «недержавами». Крім того, для підписання договору потрібна згода всіх держав-членів. Не будучи в змозі переконати всіх своїх членів визнати Косово, ЄС не може повною мірою використовувати свої важелі дій на Пріштіну. Таким чином, Косово знаходиться в стані прагнення до нормалізації стосунків з Сербією, сподіваючись, що завдяки цьому «новому відношенню» члени ЄС, що не визнали його незалежність, переглянуть своє відношення до статусу Косово. Це сприятиме визнанню Косово у всьому світі і можливому членству в рамках ООН і інших відповідних міжнародних організацій.

Навряд чи представники експертного співтовариства стануть наполягати на оцінці вирішення косовського питання в рамках цивілізованого підходу, на відміну від політичної ситуації, що склалася в результаті визнання Південного Судану. Офіційний поділ Судану на дві незалежні держави і міжнародно-правове визнання Республіки Південний Судан є рідкісний у світовій практиці випадок, коли можна констатувати реальний пріоритет права народів (націй) на самовизначення над принципом територіальної цілісності суверенної держави. Унікальність випадку обумовлює увагу міжнародної наукової спільноти до долі колишнього південного регіону Республіки Судан, який отримав

незалежність в липні 2011 року і через п'ять років з моменту досягнення Південним Суданом міжнародно-правового визнання. В даний час Республіка Південний Судан, що стала 193-м членом ООН, є наймолодшою державою світу. Але об'єктивний аналіз сучасної політичної історії цієї країни показує, що досягнення визнання з боку міжнародного співтовариства не стало для Південного Судану запорукою вирішення внутрішньо– і зовнішньополітичних проблем. На думку історика С. Жидкова, «визнання Південного Судану означає відмову від принципу непорушності кордонів, які проводилися колонізаторами при розділі даного африканського континенту. Не можна не погодитися з думкою дослідника про те, що в ХХ ст. перерозподіл кордонів в Африці були унікальним явищем: ці кордони були в тому вигляді, в якому проводилися 100-150 років тому європейськими дипломатами в Лондоні, Парижі, Берліні та інших європейських столицях» [130].

Самовизначення Південного Судану передувала багаторічна громадянська війна, яка забрала, за різними оцінками, життя від 1 до 2 млн. чол. У 2005 р. протиборчими сторонами (владою Республіки Судан і повстанцями з півдня країни) був підписаний Всеохоплюючий мирний договір – угода про припинення вогню. Згідно з названим документом, Південний Судан набуває статусу незалежної автономії, а також отримує право на проведення референдуму з питання про вихід зі складу спільної держави. На початку 2011 р. в ході голосування на референдумі понад 98 % населення Південного Судану висловлюються за самовизначення Південного Судану і створення на його території самостійної держави [400].

Особливість (і навіть унікальність) ситуації, пов'язаної з утворенням південно-суданської незалежної держави, полягає в тому, що дана територія ніколи не мала ні статусу автономії, ні статусу союзного або федеративного суб'єкта, ні взагалі будь-якого державотворчого статусу, більш того, навіть чіткої межі, яка відділяє Південний Судан від решти

Судану, на момент визнання держави не існувало. Пошук відповіді на питання, яким бути цьому кордону – адміністративним або міждержавним, коштував життя сотням тисяч південних суданців, не кажучи вже про політичні кар'єри місцевих лідерів (один єгипетський журналіст назвав якимось проблему Півдня «кладовищем суданських урядів» [Цит. за: 334]). Це означає, що власне політико-правових підстав для утворення самостійної південно-суданської держави не було (в цьому сенсі, навіть визнання незалежності Косово, про яке йшла мова вище, що мав у складі Сербії статус автономного краю, з правової точки зору було обгрунтовано більшою мірою). Однак не можна не визнати, що в Судані мав місце етно-конфесійний конфлікт, що став причиною запеклої громадянської війни: Північний Судан населений арабами-мусульманами сунітського толку, Південний Судан – африканцями, які сповідують християнство при збереженні рис, властивих анімізму.

Назва країни походить від арабського «Біляд-ас-Судан» (Країна чорних), скоротилася згодом до «Судан» і в такому вигляді закріпилася в фізико-географічній топоніміці, а потім і в політичній географії: під таким ім'ям існувало кілька колоніальних володінь. В кінці 1950-х років з політичної мапи Африки, перетворившись в Республіку Малі, зникає Французький Судан, а в 1956 р., отримавши незалежність, Англо-Єгипетський Судан стає Республікою Судан.

Беручи до уваги зміст назви країни, можна зробити висновок, що обриси сучасного Судану здаються досить дивними. В оцінках фахівця в сфері політичної географії Ф. Попова, «вони захоплюють не тільки тропічні райони, населені «суданцями» – корінними племенами, а й частину арабської Сахари – землі, населені європейцями. За волею колоніальних держав південна периферія арабського світу виявилася в складі нової держави, південна частина якої зовсім неарабська. При цьому кордон між територіями можна побачити практично на будь-якій мапі

колись єдиної країни: ландшафтної, політичної, етнічної чи конфесійної, сучасної або історичної» [298].

Арабська культура приходять в Африку в VII ст. З цього часу на півночі Судану розпочинаються процеси активної ісламізації корінного населення. У XVI ст. на місці зруйнованого християнського Нубійського царства виникають Дарфурський і Сеннарський султанати, утворені африканськими племенами, що прийняли іслам. У 1820-ті роки ці землі завойовує Єгипет, що формально перебував під османським управлінням. Територія ж Південного Судану, незважаючи на потужну атаку ісламу, залишається населеною численними негроїдними племенами (народи дінка, нуер, шіллуку), які принципово відокремлюють себе від сіверян-арабів. Зона поширення ісламу, таким чином, обмежується північними і центральними районами країни: в Південному Судані завжди панував традиційний для Тропічної Африки сплав з язичницького анімізму і християнства, яке поширилось серед місцевих племен зусиллями європейських місіонерів.

Взаємодія Північного і Південного Судану з цього часу обмежується работоргівлею, при цьому темношкірі жителі півдня виступають в ролі товару, а жителі півночі – в ролі торговців. Тривалий час південні землі знаходяться поза сферою впливу авторитетних світових держав, тільки в середині XIX ст. сюди починають проникати британці. Деяке зближення регіонів спостерігається в період повстання проти колоніальної влади 1881–1899 рр. під керівництвом мусульманського проповідника Махди М. Ахмеда. Об'єднавшись і придушивши повстання, політичні сили Єгипту і Великобританії встановлюють на території Судану режим кондомініуму (спільного англо-єгипетського управління), що фактично перетворює африканську країну в британську колонію.

Хоча в «новий» Англо-Єгипетський Судан територіально включені обидва субрегіону, це об'єднання багато в чому є формальним: британська влада, керуючи південними провінціями Бахр-ель-Газаль, Верхній Ніл і

Екваторія як самостійною колонією, прагнуть звести до мінімуму будь-які контакти між півднем і північчю. Переміщення через кордон стають обмеженими, що захищає південно-суданське населення від ісламського впливу і поширення арабської культури. Англійські колонізатори штучно підтримують ізоляцію Південного Судану, виношуючи план майбутнього приєднання його території до Кенії – в той час Британська Східна Африка. Як результат, колоніальний період історії Судану не тільки не усуває історичного розлому між північчю і півднем країни, а й ще більше його посилює, надавши офіційний статус їх кордону.

До середини ХХ ст. Судан являє собою штучне державне утворення, в яке включені два практично автономні регіони – арабський мусульманський північ, що характеризується відносно високим рівнем розвитку, і неарабський християнсько-анімістський південь, який сильно відстає за рівнем економічного розвитку від півночі і досить вороже до нього налаштований. Геополітичні проекти британського керівництва щодо об'єднання Південного Судану і Східної Африки зазнають фіаско, а проголошення незалежної настільки сильно поляризованої суданської держави створює передумови для серйозного внутрішнього конфлікту. Слід зазначити, що жителі півдня висували вимогу політичної рівності, яка б зупинила ставлення до них як до «людей другого сорту», задовго до проголошення незалежності Судану від Великобританії і Єгипту в 1956 р.і Після відходу британців політична влада в Судані виявляється сконцентрованою в руках сіверян, що негайно призводить до розв'язування жителями півдня громадянської війни. Інтереси християн в конфлікті висловлює «Народно-визвольна армія Судану» (SPLA) – військово-політична організація, яка виступає за єдиний, секуляризований і демократичний Судан з автономією південних провінцій. Однак в консолідовану політичну силу повстанці так і не перетворюються (виняток становить початок 1970-х років, коли вони домагаються від суданського уряду виконання деяких вимог), крім того, ведення спільної боротьби

ускладнюють численні міжплеменні конфлікти. Але, не дивлячись на це, протягом усього періоду військового протистояння південні райони країни знаходяться поза контролем офіційного Хартума.

У 1972 р. після тривалої два десятиліття першої громадянської війни питання про надання Південному Судану автономного статусу піднімається на політичному рівні. Однак курс на автономію, протримавшись до початку 1980-х років, згортається. Історія Судану у цей період обумовлюється двома подіями: Судан проголошується ісламською державою з встановленням верховенства законів шаріату і на кордоні між північними і південними регіонами країни знаходять нафту. Українська журналістка А. Шелест наводить цікавий факт: «Народний рух визволення Судану, який виник як реакція на ці процеси, спочатку ратує за збереження єдиного Судану без акцентування відмінностей між двома частинами. Але незабаром починається нова нищівна громадянська війна, яка супроводжується голодом, геноцидом, порушенням прав людини з обох сторін і сотнями тисяч біженців» [387]. І тільки поразка урядових військ у 1997 р. змушує суданський уряд піти на підписання мирної угоди з Південним Суданом, який зафіксував курс на проведення референдуму з питання самовизначення південних територій.

За два десятиліття, що минули з моменту поновлення на півдні Судану збройного конфлікту, «урядовими військами знищено близько 2 млн. мирних жителів. Крім того, періодичні посухи, голод, нестача палива, розширення збройного протистояння, порушення прав людини змушують ще більше 4 млн. жителів півдня, рятуючись втечею, покинути свої будинки і шукати притулку в сусідніх країнах – Кенії, Уганді, Ефіопії, Південно-Африканській Республіці, а також в Єгипті. Біженці позбавлені можливості заробляти на життя, обробляють землю, займаються ремеслом і торгівлею, вони страждають від недоїдання, не мають доступу до охорони здоров'я та освіти» [52]. Багаторічна війна призводить до гуманітарної катастрофи, а напруження міжетнічного і міжконфесійного

протистояння, яке виступає як фактор загрози для самого існування народу, що населяє Південний Судан, змушує ООН і все міжнародне співтовариство по-новому подивитися на проблему утворення нових держав і їх визнання в рамках міжнародного правового поля. Переговори, що відбулися в 2003–2004 рр. між керівництвом країни та повстанцями формально завершують тривалу понад два десятиліття другу громадянську війну в Судані, проте окремі збройні сутички, мають місце в деяких південних районах і після закінченні переговорного процесу. 9 січня 2005 р. в Кенії підписується Найвашська угоду, відповідно до якої відновлюється автономія південних територій. Лідер Півдня Дж. Гаранг відповідно до домовленостей займає пост віце-президента Судану. Окремою статтею обмовляється право Південного Судану на проведення після шести років автономії референдуму про самовизначення і проголошення незалежної державності. Цікаво, що фактором, з метою зменшити напружену атмосферу, стає включення в угоду рішення про поділ в цей період в рівних частках між керівництвом південній автономії і центральним урядом прибутків від видобутку нафти. Однак 30 липня 2005 р. Дж. Гаранг трагічно загинув, і ситуація в країні знову загострюється.

У вересні 2007 р. з метою врегулювання конфлікту в Південний Судан прибуває Генеральний секретар ООН П. Гі Мун. У зону конфлікту вводяться міжнародні миротворчі та гуманітарні підрозділи. Протягом шестирічного періоду, відведеного для підготовки до референдуму про незалежність, політичному керівництву півдня вдається організувати всеосяжний ефективний контроль над своєю територією. Бажання і, головне, здатність неарабського регіону будувати самостійну державу у міжнародних експертів не викликає сумніву. У червні 2010 р. США заявляють про підтримку, в разі позитивного результату референдуму, нової південно-суданської держави.

22 грудня 2009 р. суданський парламент схвалює закон про правила організації і проведення референдуму у січні 2011 р. 4 січня, напередодні референдуму, президент Судану О. аль-Башир прибув з візитом у південно-суданську столицю Джуба і пообіцяв «визнати підсумки плебісциту, якими б вони не були». Він навіть висловив готовність взяти участь в офіційному святкуванні з нагоди утворення південно-суданської держави, якщо жителі півдня проголосують на референдумі за незалежність. Крім того, він говорить «про свободу переміщення через державний кордон після її затвердження, пропонує допомогу жителям півдня у створенні безпечної і стабільної держави, а також висловлює ідею про створення в разі набуття Півднем незалежності рівноправного союзу двох держав на зразок європейського» [354].

Референдум з питання самовизначення Південного Судану проходить з 9 по 15 січня 2011 р. 7 лютого 2011 р. оголошуються офіційні результати референдуму, згідно з якими, «за самостійну незалежну державність Південного Судану віддано 98,83 % голосів від загальної кількості виборців, що прийшли на виборчі дільниці» [354]. Але слід уточнити такий факт, що, оскільки 85 % дорослого населення Південного Судану не вміють читати та писати, у бюлетенях для голосування з питання незалежності країни містилися малюнки: дві долоні означали голос за єдність країни, а одна – за незалежність Південного Судану.

Результатом такого референдуму стає проголошення 9 липня 2011 р. нової незалежної держави. В цей же день лідер Суданського народно-визвольного руху С. Киір Маярдіт приносить присягу як перший президент Республіки Південний Судан [194]. А вже 14 липня 2011 р. Республіка Південний Судан стає 193-ою державою-членом ООН [311].

П. Гі Мун у своєму виступі називає цю подію кульмінацією довгої і жорстокої боротьби, що забрала безліч життів. Віддавши належне керівникам Судану і Південного Судану, що шляхом компромісів зуміли домогтися мирного вирішення дуже непростой політико-правової

проблеми, глава ООН зупиняється на тому, що «навіть тепер, коли сіверяни і жителі півдня стали громадянами різних держав, їм не варто забувати, що вони століттями жили разом, і необхідно докласти зусиль для збереження існуючих між ними економічних і культурних зв'язків» [229]. З певною часткою жалю в промові П. Гі Мун підкреслює, що «з проголошенням нової держави вирішені аж ніяк не всі питання: міжетнічні конфлікти тривають в штатах Блакитний Ніл і Південний Кордофан, не відбувся референдум про долю спірного нафтоносного району Абей» [229]. Генеральний секретар ООН закликав Судан і Південний Судан «продемонструвати готовність до дипломатичного співробітництва в питаннях врегулювання невирішених аспектів укладеної державами мирної угоди» [229]. За словами П. Гі Муна, «у Південного Судану є все різноманіття ресурсів для того, щоб стати розвинутою і авторитетною державою. Але до цього необхідно впоратися з нестабільністю і злиднями, створити політичну і соціальну інфраструктуру, навчити кадри і, головне, виправдати очікування народу» [229]. «Суверенітет – не тільки право, а й велика відповідальність», – заявив політик, запевняючи південних суданців, що ООН готова надати уряду новонародженої держави всебічну підтримку» [229].

У справі визнання Південного Судану, крім конфесійно-етнічної, є, на погляд автора, яскраво виражена економічна складова і геополітичне підґрунття. США, зацікавлені у встановленні контролю над розробкою родовищ африканської нафти та її транспортуванням в стратегічно важливому регіоні, протягом двох десятиліть, що, не маскуючись, надають сецесійністському руху на півдні Судану фінансову, пропагандистську і навіть пряму збройну підтримку. Проведений референдум про розподіл Судану, на який погоджується офіційний Хартум, – це ще одна ланка яка в сучасному політичному просторі перетворюється в найважливіший сегмент міжнародних відносин. На думку політичного керівництва США, Південний Судан зайняв законне місце серед спільноти суверенних

держав. Про це, зокрема, заявила постійний представник США при ООН К. Райс на засіданні Генеральної Асамблеї, присвяченому прийому Республіки Південний Судан в ООН [303]. К. Райс, зокрема, зазначила, що це історична подія надихне всіх, хто прагне до свободи. «Нехай пам'ять про вашу боротьбу за свободу завжди буде слугувати нагадуванням про затвердження універсального права всіх народів» [303]. Вона заявила, що «США готові надати підтримку Південного Судану в його прагненні до миру, зміцнення демократії, забезпечення справедливості і можливостей для всіх його громадян» [303]. При цьому інші держави світу, які претендують на міжнародно-правове визнання, американським політиком не згадувалися.

Визнання Південного Судану слід сприймати в якості непрямого підтвердження того факту, що традиція визнання права самовизначених народів на самостійну державність, що склалася в міжнародному праві на цей момент політичної історії, тією чи іншою мірою провокують локальні етнічні та інші конфлікти, що виливаються часто в кровопролитні багаторічні громадянські війни, і лише створення міжнародного механізму визнання нових держав і вироблення критеріїв, що забезпечують право народів на самовизначення, може, припинити громадянські війни, супутні процесам державотворення, ризик виникнення яких існує практично у всіх геостратегічних регіонах світу.

Міжнародне визнання Південного Судану, за принципом «доміно», слугувало поширення заявам від лідерів інших невизнаних утворень з закликом застосування подібної практики і до них. Так, радник міністра закордонних справ Нагірно-Карабахської Республіки Р. Заргаряна, зазначив, що «події в Південному Судані надають міжнародним правом динамізм і імперативно диктують необхідність якнайшвидшого вирішення питання щодо остаточного визнання вже давно відбулася і успішною незалежності Нагірно-Карабахської Республіки, де аналогічний референдум був проведений ще в 1991 р.» [142].

Тому, не дивно, що на думку багатьох аналітиків, проголошення незалежності Південного Судану відкриває «ящик Пандори», з якого, з часом, вийде назовні хвиля сепаратистського руху по усій Африці і приведе її до балканізації. Сама по собі Африка більше, ніж будь-який інший континент, хвора на сепаратизм. Бунтівників об'єднує одна загальна риса: вони воюють із слабкими державами, які намагаються утримати своє населення в межах, прокреслених в ХІХ столітті. Європейські колонізатори проводили кордони, не зважаючи на етнічну і релігійну спільність територій, так що в одній колонії могли опинитися два народи, що ворогують один з одним, а один народ, навпаки, міг виявитися розділений колоніальним кордоном.

Незалежність Південного Судану «проплачена» двома кровопролитними війнами, які призвели до голоду, хаосу і руйнування, - в 1955-1972 рр. за автономію і в 1983-2004 рр. за повну незалежність. З 2005 р. в країні діє миротворча місія ООН, мандат якої продовжено і на період після визнання південно-суданської держави. Проблему врегулювання відносин між двома суданськими державами ускладнює «нафтове питання» про розподіл між двома Суданами доходів від експорту південно-суданської нафти, яка залишається нерегульованою. У Південному Судані «видобувається 3/4 нафти від загального обсягу нафтовидобутку в «старому» Судані, при цьому експортний трубопровід проходить через територію Судану» [182].

16 років громадянської війни між північчю й півднем залишили майже півтора мільйони убитими, п'ять мільйонів біженців і перенесли Південний Судан в новий кам'яний вік. За підрахунками ООН, зараз в Південному Судані майже 5 млн. осіб потребують допомоги. Тож ця країна є яскравим прикладом того, що усілякі розмови про «глобальний інформаційний простір», про «всесвітню технологічну революцію» є, м'яко кажучи, перебільшеними: для 85% населення Південного Судану те ж звичайне електричне освітлення, або газова плита, не говорячи вже про

телефон, телеграф та Інтернет, лишаються недосяжною мрією й ознакою багатства. Втім, межа між поняттями «багатої Півночі» й «бідного Півдня» в єдиному Судані були достатньо умовними. Республіка Судан відносилася до переліку найбідніших країн світу, де один з найнижчих показників індексу розвитку людського потенціалу (за даними 2010 р. ІРЛП для Судану склав 0,379 – 154-е місце з-посеред 169 оцінюваних країн світу). Також у 2010 р. Судан посів третє місце в світі за рейтингом неієздатності держав (попереду тільки Сомалі і Чад), який враховує ураженість керівних органів корупцією, криміналізацію держави, ефективність державного керівництва, рівень економічної нерівності тощо [286].

До того ж, як уже зазначалося, не припиняється і ускладнює відносини між двома Суданами боротьба за багатий нафтою прикордонний район Аб'ей. При цьому обидві держави вважають цю територію своєю. Району Абей – спірної території площею 10460 кв. км на кордоні Північного і Південного Судану – в 2004 р., згідно з Протоколом щодо врегулювання конфлікту Абей в рамках Всеохоплюючої мирної угоди, що завершив другу громадянську війну в Судані, наданий «особливий адміністративний статус» [182]. Відповідно до умов Абейського протоколу, спірний район тимчасово оголошений як такий, що одночасно входять і до складу північно-суданської провінції Бахр-ель-Газаль і до території південно-суданського штату Південний Кордофан. Політичні реалії такі, що територія району Абей, яка оспорювана Південним Суданом, за фактом контролюється урядом Північного.

20 квітня 2012 р. південно-суданські військові окупувають і протягом десяти днів утримують нафтоносну зону Хегліг. У відповідь офіційний Хартум видав комюніке, в якому підкреслюється, що суданське керівництво «не потерпить окупаційних військ на своїй території» [182]. Дана заява зумовлює подальшу військову активність Судану, і сторони виявляються на порозі третьої громадянської війни.

2 травня 2012 року Рада безпеки ООН проводить офіційне засідання, на порядку денному якого прийняття резолюції, що містить вимогу до влади Судану і Південного Судану негайного припинення всіх бойових дій. Рада закликає сторони завершити переговори щодо всіх невирішених питань, в т. ч. пов'язаних з нафтою, в тримісячний термін, і загрожує застосуванням відповідних заходів впливу на обидві конфліктуючі сторони, якщо вимоги не будуть виконані. Рада безпеки ООН постановляє, що учасники конфлікту повинні «відповідно до раніше прийнятих угод беззастережно відвести всі свої збройні сили на свою сторону кордону» [340]. Члени Ради вимагають від влади двох країн відмовитися від підтримки повстанських угруповань, що діють проти іншої держави. Рада постановляє негайно припинити ворожу пропаганду і провокаційні заяви в засобах масової інформації. Крім того, Рада закликає Судан і Південний Судан «до відновлення переговорів не пізніше ніж через два тижні з моменту прийняття резолюції» [340]. За суттю, резолюція є ультиматумом, при здоровому глузді двом країнам у дводенний термін припинити бойові дії, відвести війська від кордону на 10 км і до 16 травня 2012 р. повернутися за стіл переговорів з проблеми Абей та інших спірних територій і містить загрозу застосування в іншому випадку до обох сторін конфлікту міжнародних санкцій.

4 травня 2012 р. формально в силу вступає угода між сторонами про припинення вогню, проте, на жаль, її ніхто з учасників конфлікту дотримуватися не збирався. Хартум оголосивши, що, підкоряючись резолюції Радбезу ООН, припиняє бойові дії на території Південного Судану, але продовжує їх проти південно-суданських військ, дислокованих на території Судану. При цьому влада Судану звинувачують південно-суданський керівництво в тому, що воно підтримує повстанців в суданському регіоні Дарфур, штатах Блакитний Ніл і Південний Кордофан. У свою чергу Джуба спростовує ці звинувачення і виступає з

твердженням, що влада Хартума підтримують загони повстанців, що діють в Південному Судані.

17 травня 2012 року Рада безпеки ООН настійно вимагає від суданської влади «негайного і безумовного» виведення зі спірної території військ і поліції. Одночасно приймається рішення про продовження мандату роз'єднувальних сил безпеки ООН на території Абей ще на шість місяців.

Аналізуючи події квітня-травня 2012 р., необхідно відзначити, що в родовищі Хегліг, розташованому Південному Кордофоне, видобувається до половини всієї нафти, виробленої в Судані, тобто близько 50–55 тис. барелів на день. Питання про те, хто зруйнував в Хегліг інфраструктуру нафтовидобувної галузі, до цього часу залишається відкритим. Жителі півдня стверджують, що відбулося під час десятиденної окупації Хегліга внаслідок «килимових» бомбардувань, виконуваних ВВС Судану. Представники Судану, в свою чергу, провину за руйнування покладають на південно-суданських військових.

В кінці травня 2012 року в ефіопській столиці Аддіс-Абеба за посередництвом представника Африканського союзу Т. Мбекі між Суданом і Південним Суданом починаються переговори щодо врегулювання спірних питань. 27 вересня 2012 року президент Судану О. аль-Башир і президент Республіки Південний Судан С. Кіір Маярдіт на переговорах в Аддіс-Абебі досягають консенсусу за восьми спірними пунктами: «представники двох країн домовляються з економічного питання – відновлення експорту нафти через територію Судану і міжнародну торгівлю, а також за політичним питанням про створення демілітаризованої буферної зони; за узгодженими питаннями сторони підписують протоколи про співпрацю, які після схвалення парламентаріями обох країн вступають в силу. Однак делегаціям переговорників не вдається домовитися з найбільш гострих суперечностей, що існують між Суданом і Південним Суданом, – про демаркацію

міждержавного кордону, яка, простягнувши на 1,8 тис. км, є найдовшою в Африці, і про адміністративно-територіальну приналежність спірного району Абей. Щоправда, сторонами досягнуто компромісу з питання про створення прикордонної буферної зони: обидві країни погоджуються на відведення своїх військ за межі цієї 10-кілометрової зони, включаючи спірний район «14-та миля». Створення буферної зони, в свою чергу, дозволяє в прикордонних районах, де йде видобуток нафти, забезпечити безпеку і реалізувати угоду про відновлення видобутку південно-суданської нафти і нафтовому транзиті через суданську територію, укладену між Хартумом і Джуба в серпні 2012 р. [353].

Проте 20 січня 2013 року під час нового раунду переговори між Суданом і Південним Суданом про прикордонній зоні заходять в глухий кут. Країни не змогли домовитися «про виведення військ зі спірної зони і обмінялися взаємними звинуваченнями, що, в свою чергу, відклало відновлення експорту нафти» [286].

20 червня 2013 року Генеральний секретар ООН П. Гі Мун, представивши доповідь про ситуацію в цій країні, рекомендує Раді безпеки організації продовжити перебування місії «блакитних касок» в Південному Судані ще на рік. Генсек наводить дані про те, що «в місії налічується понад 1,3 тис. прийнятих на місці співробітників цивільного персоналу і 421 іноземців. За даними на 23 травня 2013 року, в військовому складі місії – понад 6,87 тис. чол. на ротаційній основі в Південному Судані знаходяться миротворці з Непалу, Камбоджі, Індії, а також військові інженери Японії і Південної Кореї [90]. Це означає, що боротьба за незалежність південно-суданського держави, незважаючи на формальне визнання, триває.

На думку історика міжнародних відносин А. Жукова, «розподіл країни не привів до встановлення добросусідських відносин між Північчю і Півднем Судану. Змінилися форма і статус, але не парадигма цих відносин, які залишаються напруженими й нестабільними. І з цим

твердженням не можна не погодитися. Проте, країна отримала міжнародно-правовий статус визнаної держави і стала першим суб'єктом міжнародного права, які досягли незалежності за новими правилами. Найважливішим моментом щодо незалежності Південного Судану є те, що нову державу визнали всі п'ять постійних членів Ради безпеки: США, Росія, Франція, Великобританія і КНР [134, с. 236], що фактично стало гарантією схвального рішення Ради безпеки з питання членства Південного Судану в ООН.

Щодо подій із відокремленням Південного Судану геополітичних висновків чимало. Так, аналіз змісту політичних коментарів й аналітичних публікацій показує, що довкола Африки в цілому, й Судану зокрема, розгорнулася нежартівлива політична гра декількох «великих» країн на випередження щодо отримання контролю за природними ресурсами. Є низка найважливіших причин, з яких Африка має стратегічне значення для світової економіки, у тому числі для геополітичних інтересів США і Китаю як видатних гравців світового ринку. Головний чинник – це нафта, що вже стала причиною початку «холодної війни» за «чорне золото» між цими державами.

Порівняльна характеристика двох дуже відмінних один від одної держав, які отримали міжнародно-правове визнання в кінці першого десятиліття XXI ст., чітко демонструє дещо відмінні приклади, що склалися в світовій політиці щодо визнання самовизначених держав.

При цьому слід уточнити, що ООН не має повноважень визнавати ту чи іншу державу, оскільки визнання нової держави – це акт, що можуть здійснити чи відмовитися здійснити лише держави. Як правило, визнання означає готовність встановити дипломатичні відносини. Водночас, на даний час членство в ООН можна розглядати як ознаку того, що держава має у світі дуже широке визнання, і легітимність її існування як мінімум для більшості членів світового співтовариства не викликає сумнівів, це на

кшталт гасла, що державою можна вести міжнародну діяльність. Щоб стати членом ООН, держава повинна отримати підтримку 2/3 держав-членів Генеральної Асамблеї ООН (на даний момент – 129 зі 193) за рекомендацією Ради Безпеки ООН (9 з 15 її членів за умови відсутності вето будь-якого з 5-ти постійних членів Ради Безпеки – Китаю, Росії, Великобританії, США та Франції). Тому відмова будь-кого з 5-ти постійних членів Ради Безпеки ООН визнати ту чи іншу державу стане нездоланною перепоною на шляху її членства в ООН (наприклад, у випадку з Косово невизнання Росією та Китаєм). В той же час схвалення міжнародним співтовариством незалежності тієї чи іншої нової держави та легітимності її виникнення має наслідком досить швидко після проголошення незалежності набуття такою державою членства в ООН (наприклад, Чорногорією у 2006 р. та Південним Суданом у 2011 р.). При визнанні держави діє правило: «сторона, яка визнає, зобов'язується визнавати лише цю владу на відповідній території і ніяку іншу».

3.2. Сецесійні тенденції світового політичного простору як фактор утворення нових держав.

Аналіз подій, що мають місце в сучасному політичному полі, показує, що процеси державотворення, передумови яких були закладені в ХХ ст., набувають нових імпульсів і продовження в сучасному світі. При цьому політичні технології, які використовуються в будівництві нових держав, відрізняються різноманіттям, але найбільш поширеною формою процесу державотворення в сучасному світі виступає сецесія.

У другій половині ХХ ст. світовий політичний простір зазнає широкомасштабної трансформації. Цей процес представлений і масовим виходом окремих територій зі складу існуючих держав і формуванням на їх основі нових самовизначених політико-територіальних утворень.

Імовірність перспективного розвитку позначених процесів вельми висока. Однією з характерних особливостей сучасного світоустрою є одночасне існування двох протилежних тенденцій світового розвитку: з одного боку, спостерігаються доцентрові вектори суспільного прогресу, пов'язані з загальносвітовими інтеграційними процесами, з іншого – відцентрові імпульси, результатом яких стає регіональна локалізація. До першої слід віднести повернення Сянгану (Гонконгу) до складу Китаю, історичне возз'єднання двох Німеччин (ФРН і НДР) і утворення Європейського Союзу. До другої – безумовно, розпад соціалістичних федерацій (СРСР, СФРЮ, ЧССР).

В результаті взаємодії, а з часом «химерного» взаємопереплетіння доцентрових (загальносвітова інтеграція) і відцентрових (регіональна локалізація) тенденцій сучасного світопорядку, такі проблеми як автономії, політичний сепаратизм і сецесії отримують на початку XXI ст. нове звучання. Відмітною ознакою сучасних міжнародних відносин стає історично обумовлене прагнення тих чи інших територій і регіонів, особливо автономних утворень у складі багатонаціональних або полікультурних держав, до досягнення політичної незалежності за допомогою сецесії. Важко не помітити, що в 1990-2000-х роках сецесійні тенденції спостерігаються у всіх, без винятку, регіонах світу. У цьому сенсі доречно застосувати визначення професора Оксфордського університету А. Бучанан, який трактує сучасну політичну історію як «епоху сецесії» [406, с. 301]. На думку політолога Р. Нурулліна, саме «неврегульованість сецесійних конфліктів, які виступають в більшості випадків генератором сецесії як політичного процесу, призводить до збільшення числа невизнаних або частково визнаних держав, що самовизначилися, де-юре не мають статусу повноправних суб'єктів міжнародних відносин (Абхазія, Косово, Нагорний Карабах, Придністров'я, Турецька Республіка Північного Кіпру, Південна Осетія і ін.)» [237, с. 3]. Імпульс до отримання політичної незалежності через

сецесію, поширений у всьому світовому геополітичному просторі, є яскравою ознакою сучасних міжнародних відносин [237, с. 2]. Тому в сучасній політичній науці до вивчення сецесії спостерігається досить великий інтерес, а в аналізі цього явища в рамках наукового осмислення процесу державотворення навіть існує нагальна потреба.

Одне з найбільш вдалих визначень сецесійних процесів належить Ф. Попову, на думку якого сецесія є «політико-географічне явище, що інспірує процеси дроблення політичного простору світу під впливом відцентрових сил і, як наслідок, виникнення нових держав» [297, с. 13].

Інтерпретація нових незалежних держав саме в рамках визнання сецесійних тенденцій як закономірного політичного процесу найбільшою мірою відповідає науково обґрунтованим розуміння природи і суті процесу державотворення і дозволяє об'єктивно визначити його роль як системного елементу сучасного політичного розвитку. Ні в якому разі не применшуючи значущості інших підходів до визначення досліджуваного політичного явища, доцільно розглянути сам процес утворення нових держав, а також перспективи міжнародно-правового визнання їх незалежності в різних точках геополітичного простору як результат сецесії. Тільки таким чином можливо уникнути етнічної складової, яку більшість дослідників сучасних невизнаних і частково визнаних держав розглядають як основну передумову самовизначення. Не заперечуючи масштабності етнічної складової, ми наполягаємо на тому, що при розгляді проблеми освіти і розвитку нових держав слід брати до уваги і «сецесію багатих і сецесію бідних» [51, с. 44], і проблеми історичної справедливості, і багато ін. Соціально-економічні, політичні та культурні чинники, що обумовлюють в своїй сукупності процес державотворення. У цьому сенсі об'єктивну обґрунтованість (або необґрунтованість) сецесії того чи іншого територіально-політичного утворення можливо оцінювати як критерій міжнародно-правового визнання (або невизнання) його державності.

Етимологія слова «сецесія» (від лат. «йду») починається в Стародавньому Римі, де воно означало своєрідну форму протесту плебеїв проти привілейованого становища патрициїв – демонстративний відхід перших на Священну гору (Авентинський пагорб), тобто за межі міста. В результаті сецесії склали основну масу римської армії плебеїв у 494, 449, 445, 342 і 287 рр. до н. е. Вічне місто фактично не мало військового захисту. Надалі значення слова «сецесія» змінювалося в залежності від історичного контексту: наприклад, у другій половині XIX ст. цей термін застосовується для позначення виходу південних штатів США з федеративного союзу, який призвів до Громадянської війни 1861–1865 рр. В кінцевому підсумку, слово стало позначати «вихід частини з цілого і утворення нового соціального інституту» – саме таку змістовну основу характеризує більшість сучасних семантичних конструкцій термін «сецесія». У власне політичному сенсі під сецесією розуміється «крайня форма сепаратизму, сполучена з виходом будь-якої частини держави з її складу, з відділенням території від метрополії» [335]. Сецесія здійснюється за результатами голосування населення на референдумі або рішення органів влади, що претендує на політичну самостійність адміністративно-територіальної одиниці або суб'єкта федерації. Перераховане означає, що в політико-практичному плані сецесія в сучасному світовому політичному просторі являє собою складний і багатогранний соціально-політичний процес, пов'язаний з розпадом існуючих і виникнення нових держав.

Однак, за справедливим зауваженням Ф. Попова, для сучасної політичної ситуації в світі характерний не стільки розпад держав, скільки масове поширення рухів, що ставлять цей розпад собі за мету [297, с. 13]. Тому в сучасній політологічній літературі поряд з поняттям «сецесія» закріпився термін «сецессіонізм», що позначає сукупність сецессіоністських рухів.

Ідея, що логічно пов'язана з процесом державотворення і сецесіонізму, представлена науковим співробітником Інституту дослідження проблем безпеки при ЄС Д. Лінчем, який в значній кількості своїх робіт зводить прагнення народів до незалежності «в ранг головного атрибута, що обумовлює властивості і майбутній розвиток нових держав» [414, р. 54]. Аналогічних поглядів дотримується і північноірландський політолог Дж. Макгаррі, на думку якого «нові незалежні держави є, з одного боку, результатом прояву потужних сецесіоністських рухів, і з іншого – небажання світової спільноти потурати Сецесіонізму» [415, р. 8].

Розвиток сецесіонізму практично завжди супроводжується відкритим, нерідко збройним протистоянням владі метропольної держави. При цьому дестабілізуючий вплив сецесійних тенденцій на розвиток внутрішньополітичної ситуації в ряді держав є досить значним. За оцінками Ф. Попова, «більше третини сучасних визнаних світовою спільнотою держав так чи інакше знаходяться під впливом організаційно оформлених сецесіоністських рухів» [297, с. 4]. Так, сецесіоністську підоснову мають конфлікти на африканському континенті – в нігерійській Біафре, Південно-Східному Сьєрра-Леоне, Північному Кот-д'Івуарі та ін.; три великих схильних до сецесіонізму регіонів сформувалися в Азії – афганський, східно-індійський і м'янманський, крім того, за їх межами існують орієнтовані на сецесію Закавказзя, Кашмір, Курдистан, Таміл Ілам; в Європі сецесіоністські конфлікти забирають людські життя в Ольстері, Країні Басків; в Латинській Америці – в Колумбії, мексиканському штаті Чьяпас. При цьому, навіть ті конфлікти, які вважаються «врегульованими», в дійсності «часто залишаються потенційно вибухонебезпечними латентними вогнищами нестабільності» [297, с. 5]. Тому, багато в чому, на погляд автора, в сучасному експертному середовищі склалося стійке негативне ставлення не тільки до сецесіонізму як процесу, а й до самого терміну «сецесія».

Аналіз сучасної політичної наукової та публіцистичної літератури показує, що політичні діячі, експерти та представники ЗМІ уникають використовувати термін «сецесія», намагаючись замінити його іншими лексичними формулами – «боротьба за незалежність», «національно-визвольна боротьба» і т. д. Це якщо і допустимо, то не зовсім вірно: слово «сецесія», навпаки, виступає як науковий термін, що дозволяє інтерпретувати сучасні політичні процеси, пов'язані з утворенням нових держав поза суб'єктивного сприйняття і без емоційного забарвлення. Використання ж публіцистичних та етичних синонімів слова «сецесія» може в залежності від того, який ідеологічний або моральний сенс в нього вкладається, привести до словесної казуїстики і, більш того, до складання подвійних стандартів в оцінках сепаратистських дій тих чи інших народів або політичних об'єднань населення .

Погоджуючись з визначенням сецесії як форми політичного сепаратизму, доцільно представити позицію дослідника сецесійних процесів Р. Нурулліна, який пов'язує політичний сепаратизм з «діями, спрямованими на реалізацію поглядів, переконань, цінностей, заснованих на прагненні до відокремлення будь-якої частини від політичного цілого» [237 , с. 17]. Таке визначення, на думку політолога, «по-перше, дозволяє говорити не тільки про політичний сепаратизм, наприклад, суб'єкта федерації, а й сепаратизмі будь-якого суспільного руху, що виступає за права будь-яких меншин. По-друге, зазначене трактування політичного сепаратизму включає також ідейно-мотиваційний базис (погляди, переконання, цінності) і потенційну мету (відділення політичної одиниці, яка може в результаті реалізації певних вимог і досягнення деяких угод залишатися елементом системи, наприклад, у разі надання більшої автономії в рамках єдиної держави, або вийти зі складу системи і оформитися в нову політичну структуру при сецесії). По-третє, наведена інтерпретація має на увазі діяльність з реалізації мети (наприклад, якщо суб'єкт або група позначає в своїй політичній платформі принципи

відділення, але не реалізує їх на практиці, то тут слід говорити, лише, про декларування сепаратистської ідеології, а не про політичний сепаратизм у власному розумінні слова)» [237, с. 17].

Таким чином, в політико-територіальному сенсі сецесію можна визначити як одну з форм сепаратизму, що представляє собою соціально-політичне явище, що характеризує не тільки процедуру по відділенню і вихід з держави, розрив зв'язків з центральною політичною владою з боку будь-якої частини державного утворення [346, с. 53].

Абхазький правознавець І. Бжінава розглядає сецесію в зв'язку з правом народів на самовизначення. На його думку, «сецесія може бути кваліфікована як протяжна за часом форма реалізації самовизначення народів, яка б вимагала не тільки у внутрішньодержавних, але й міжнародно-правові способи свого рішення» [28, с. 193]. У цьому сенсі сецесія в своєму розвитку «проходить послідовні фази:

- латентна фаза, в рамках якої проявляється соціальне невдоволення, відбувається поляризація позицій «незадоволених» груп і центрального уряду;

- фаза артикуляції проблеми передбачає радикалізацію протестного руху, поява вимог не тільки зі зміни влади, а й з перетворення всієї існуючої політичної системи;

- фаза формування сецесійного руху має на увазі набуття прихильниками сецесії групової ідентичності, початок активної пропагандистської діяльності руху, заклики до колективних протестних дій;

- фаза розробки ідеології сецесійного руху включає формулювання цілей і програми дій та декларування відділення будь-якої території від держави;

- фаза інституціоналізації сецесійного руху, результатом якої стає формування його організаційної структури, складання внутрішніх «правил гри», вбудовування руху в існуючу систему політичних інститутів і

кооптація лідерів руху в органи виконавчої та законодавчої влади» [237, с. 22-23].

Успішні сецесії, що призвели до утворення нових незалежних держав, представлені вже в політичній історії пізнього Середньовіччя і Нового часу – проголошення Швейцарії в XIII ст., Нідерландів у XVI ст., США в XVIII ст., Низки латиноамериканських, балканських та інших держав у XIX ст. і, звичайно, розпад Австро-Угорщини, Османської та Російської імперій після закінчення Першої світової війни, масова деколонізація азіатських і африканських частин європейських імперій в результаті Другої світової війни, розпад СРСР і Югославії після холодної війни в XX ст. Однак навіть позитивний за результатами сецесійний досвід практично завжди пов'язаний з кровопролитними війнами за незалежність як засобом для досягнення суверенітету. Тому однією з основних теоретико-методологічних проблем в рамках інтерпретації сецесії є питання, що має морально-правовий характер: за яких умов сецесія може бути виправдана? Всі відповіді на це питання можна класифікувати в три групи: 1) ні за яких умов; 2) при будь-яких умовах; 3) за певних умов [406, р. 13]. Відповідно до зазначеної класифікації в політичній науці та практиці формуються теоретико-методологічні підходи до обґрунтування права на сецесію.

На дозвільному радикалізмі засновані концепції необмеженого права на сецесію, що відрізняються зовнішньою простотою і привабливістю, але є найбільш спірними. Більшість з них розвиваються в рамках політичної теорії лібертаріанство, яка проголошує максимізацію індивідуальних свобод і мінімізацію впливу на життя людини з боку держави. В основі теорії лежить Лібертаріанська теза, що проголошує свободу вибору державної приналежності суворо групами, що об'єднали своїх членів на основі консенсусу з питання відділення. Саме бажання об'єднатися в групу індивідів та реалізувати таку свободу виступає як необхідна і достатня умова правомірності відділення.

Найбільш оптимальним інструментом реалізації права на сецесію в рамках цього підходу визнається референдум, а відповідна теорія називається плебісцитарною, яка визначає суб'єкт права (групу) як похідний від об'єкта (території). Однак не складає труднощів помітити, що плебісцитарна теорія, що визнає пріоритет права групи над правом індивіда, певною мірою не узгоджується з Лібертаріанськими принципами. Якщо за сецесію висловилися 70, 80 і навіть 95 % тих, хто голосував, то як бути зі свободою тих, що залишилися, – 30, 20, нехай навіть 5 %, вимушених підкоритися диктату більшості і переходити слідом за ним в нову вітчизну? [51, с. 68]. Крім того, позначеною теорією, що відстоює необмежені можливості морального виправдання сецесії для будь-якої території, не вироблені механізми, здатні запобігти сецесії другого і третього порядку. Логічно, щоб прихильники сецесії, що відстоюють правомірність свого права на самовизначення, проявляли готовність погодитися з фактом, що будь-яка з частин утвореної ними держави має право вийти з неї з тією же ступенню легітимності, що і утворена ними держава, однак на практиці такий поворот подій виявляється категорично неприйнятним – абсолютна більшість сецесіоністів розділяє принцип «немає сецесії після сецесії» [94, с. 18].

Концепції обмеженого права на сецесію визнають суб'єктом права на відділення не будь-які групи, які заявляють про свої претензії на територію, а лише ті, специфіка висунутих вимог, умови існування або сама природа яких відповідають встановленим світовою спільнотою критеріям. Слід зауважити, що названі критерії відрізняються різноманіттям і в своїй сукупності зумовлюють ідейну різноманітність концепцій: прихильники одних закликають визнати право на сецесію як універсальний принцип, представники інших виступають за можливість його застосування тільки у виняткових випадках. В рамках названих концепцій сецесійній рухи поділяються на дві взаємовиключні категорії – легітимні (справедливі) і нелегітимні (несправедливі). Саме в цьому сенсі

дані концепції зручні для використання сецесіоністами-практиками, тому що дозволяють їм теоретично обґрунтувати свої дії.

На відміну від плебісцитарної теорії права на сецесію, суб'єкт права тут у відношенні до об'єкта первинний, але неясним залишається механізм підпорядкування. Наприклад, найбільш поширений принцип проживання не можна назвати ідеальним: в незалежності від обраного державотворчого ознаки його носіям доводиться ділити територію з представниками інших спільнот, а послідовне здійснення принципу, в кінцевому підсумку, призведе до утворення нежиттєздатних держав. Велика частина концепцій обмеженого права на сецесію розвивається в рамках націоналістичної доктрини, яка, з одного боку, використовується в політичній практиці в якості ідеологічного базису сецесіоністських рухів, але, з іншого, – загострює конфліктогенні проблеми, пов'язані з реалізацією права на сецесію.

Прихильники теорії життєздатної держави обґрунтовують право на сецесію наявністю емпірично доведеною здатністю груп (народів, населення) створювати повноцінні держави. З Лібертаріанською теорією дану позицію зближує визнання плебісцитарного механізму легітимації нових держав і пріоритетна роль об'єкта (території) над суб'єктом (групою). Теорію життєздатної держави логічно продовжують теорії права перемоги, відповідно до яких, домагання групи на суверенітет на певній території визнаються легітимними, якщо група змогла демонструвати свою спроможність як носія суверенітету, тобто якщо вона виявляє здатність здійснювати фактичний контроль над територією, формуючи всередині цієї території новий простір політичної влади.

Відомий дослідник сецесії А. Б'юкенен у своїй монографії «Сецесія. Право на відділення, права людини і територіальна цілісність держави» розглядає сецесію не тільки як явище, а й свого роду механізм, що обумовлює появу нових держав на сучасному етапі політичної історії. Будучи прихильником теорії обмеженого права, А. Б'юкенен вважає

можливою виправданість сецесіоністських вимог у випадках, коли «відділення групи – єдиний засіб відновлення порушеної щодо неї справедливості» [51, с. 17], і, виявляючи різні варіації таких ситуацій, вибудовує положення теорії виправдання права на сецесію, протиставлену як либертаріанській теорії, так і концепціям обмеженого права. Умовою правоволодіння тут є особливий характер взаємодії групи з центральним урядом, а іноді з іншими групами всередині даної держави. З цих позицій право на сецесію порівнюється з «правом на революцію, яке також дозволяє застосування незаконних методів опору владі в разі того, хто недотримується прав людини» [51, с. 26]. З тією різницею, що в разі революції виправлення несправедливості досягається поваленням центрального уряду, а в разі сецесії – виведенням частини території з-під його юрисдикції.

До основних типів несправедливостей, що обумовлює і виправдовує того, хто йде на сецесію як крайній засіб, французький політолог відносить «1) постійне порушення індивідуальних прав людини та 2) незаконне захоплення території незалежної держави» [51, с. 2]. Прикладом першого типу несправедливостей А. Б'юкенен вважає масові порушення прав курдів, що здійснюються іракським урядом, прикладом другого – насильницькі і беззаконні дії Радянського Союзу в 1940 р із захоплення прибалтійських республік» [51, с. 2]. Уточнюючи теорію сецесії, дослідник позначає ще дві ситуації, в яких група набуває право на відділення. По-перше, «в разі, якщо держава, надавши групі автономію (самоврядування, але не повну незалежність), потім в порушення умов угоди автономію ліквідує» [51, с. 3]. Прикладів такого роду подій в політичній практиці чимало, при цьому порушення державою внутрішньодержавної автономії часто стає першою стадією в розкручуванні конфлікту між територією, яка прагне до самовизначення, і центром, що призводить до масового насильства і порушень прав людини. Розвиток політичної ситуації за таким сценарієм, на думку А. Б'юкенена,

мало місце «в Ефіопії, коли був скасований федеральний статус Еритреї, в Судані, уряд якого до набуття ним незалежності гнобили автономію Півдня, в Іраку, де і в даний час порушується угода про автономії, яка підписана з курдами від 1970 року а також порушення радянським урядом угоди про автономію Чечні 1921 року і знищення Й. Сталіним в 1944 р. Чечено-Інгушської автономної республіки» [51, с. 3–4].

По-друге, «в ситуації політичного краху, який призводить до розпаду держави» [51, с. 4]. Коли держава втрачає здатність забезпечувати правопорядок і виникає загроза безпеки, порушуються основні права людини і політична влада відсторонюється від пошуку ефективного політичного рішення, то у групи, яка претендує на самовизначення виникає «право створити для захисту від жахів анархії власне політичне утворення. Такі дії можна назвати сепаратизмом «sauve qui peut» (від фр. – «рятуйся, хто може») або сепаратизмом при руйнуванні держави, на відміну від звичайного типу сецесії, коли група намагається створити власну державу на частині території функціонуючої держави» [51, с. 4]. А. Б'юкенен передбачає, що, «можливо, цьому політичному сценарію відповідає проголошення в 1991 р. незалежності Словенією і Хорватією, враховуючи, що югославська федерація до цього моменту вже перестала функціонувати» [51, с. 5]. Визнаючи, що останнє десятиліття ХХ ст. стало часом розпаду соціалістичних федерацій, а початок ХХІ ст. характеризується зростанням сецесійних тенденцій в багатонаціональних і полікультурних державах, слід визнати, що саме сецесія як особливий політичний процес є в сучасному світі основним джерелом утворення нових держав, при цьому питання сецесії, слабо відрегульовані як в міжнародному праві, так і в національних правових системах.

Аналіз теорій, що склалися в сучасному суспільствознавстві, дозволяє зробити висновок про амбівалентність права на сецесію, пов'язано це з принциповою неможливістю однозначного зіставлення людини і території: за зауваженням професора політології університету

Дюка Д. Горовиця, «якщо самовизначення відноситься до людей, то сецесія відноситься до території» [94, с. 19].

Складність сучасних сецесійних процесів полягає в тому, що вони торкаються інтересів і мотивують до активних політичних дій не тільки безпосередніх учасників – метрополію і територію, яка претендує на відділення і політичну самостійність, – але і різні треті сили, здатні робити істотний вплив на хід і результативність сецесії. Акторами сецесії як політичного процесу «в сучасному політичному полі виступають:

- держава, на території якої діє сецесіонний рух;
- група, яка прагне до відділення;
- держави, які надають сприяння державі, на території якої виникає і діє сецесіонний рух;
- держави, які надають сприяння сецесіонному руху, що відстоює своє право на самовизначення;
- держави, які не втручаються явно в конфлікт, приймаючи чиясь сторону, але виконують роль медіатора (посередника) у вирішенні протиріч;
- міжнародні організації, що підтримують державу і її територіальну цілісність;
- міжнародні організації, що підтримують сецесіонний рух, і міжнародні організації, що не втручаються активно в конфлікт, приймаючи чиясь сторону, але виконують роль медіатора (посередника)» [237, с. 22].

Таке різноманіття учасників переводить сецесійний процес з групи локальних до групи міжнародних проблем сучасності.

Таким чином, проведений аналіз, дозволяє констатувати, що в сучасній політичній науці і політичній практиці визнається факт сецесії як явища політичного життя суспільства, що характеризує передумови і процес утворення нових держав в сучасному світі. Однак однозначного розуміння природи цього явища і єдиних підходів до його оцінки в політичній теорії не склалося, а практика визнання сецесійних домагань, і

як наслідок, утворення самостійної держави, залишається непослідовною. Прикладами успішних сецесії, що призвели до утворення нових незалежних держав, в політичній практиці останнього десятиліття ХХ ст. є розпад СРСР (15 держав) і Югославії (6 держав), а спочатку ХХІ ст. – відділення Південного Судану. Однак, навіть позитивний за результатами сецесійний досвід практично завжди пов'язаний з «феноменом самовизначених невизнаних і частково визнаних держав» (в постюгославському Косово і пострадянських Абхазії, Нагірному Карабасі, Придністров'ї, Південній Осетії), а також кровопролитних війн за незалежність як засобу для досягнення суверенітету (як у названих утвореннях, так і, наприклад, у визнаному Південному Судані).

На тлі перерахованих вище конфліктогенних сецесійних процесів виділяється так звана «мирна» сецесія, яка в політичній практиці представлена поділом у 1993 р. Чехословацької соціалістичної федерації на дві самостійні держави – Чехію і Словаччину, який увійшов в історію як «оксамитове розлучення». Особливість сецесійного процесу, що мав місце в Чехословаччині, полягає в тому, що його основою є не стільки характерне для зон розповсюдження сецесії етнічне протистояння населення (чехи – словаки), скільки конфлікт національних еліт, які зуміли «домовитися» про політичному розлученні один з одним.

Термін «оксамитове розлучення» став застосовуватися спочатку в політичній публіцистиці, а потім і в політичній науці з 1993 р. у зв'язку з політичними подіями в Чехословаччині, і спочатку ставився виключно до політичної ситуації, що виникла під час розпаду соціалістичної федерації Чехії та Словаччини. Оксамитове розлучення (від чеськ. «Sametov rozvod») – офіційно узаконений мирний розпад Чехословацької Соціалістичної Республіки, що став 1 січня 1993 р. логічним завершенням «оксамитової революції» і названий так через відсутність кровопролитного збройного конфлікту.

Для науково обґрунтованої оцінки подій, пов'язаних з процесами державотворення на території Чехословаччини в 1990-ті роки, необхідно простежити весь хід політичної історії цієї держави, яка проіснувала 75 років. Напевно, в політичній історії ХХ ст. важко знайти іншу державу, в долі якої було б стільки хитросплетінь, як в Чехословаччині, державність якої будувалася на «уламках» Австро-Угорської імперії, а закінчилася розпадом соціалістичної федерації, тобто під впливом процесів, визнаних в ХХ ст. факторами державотворення.

Історія чехословацької держави починається в травні 1918 р. в результаті підписання (при активній підтримці Антанти) лідерами чеських і словацьких організацій Пітсбурзької угоди про утворення спільної держави чехів і словаків. Перша конституція спільної держави – Конституційна хартія Чехословацької Республіки, прийнята в лютому 1920 р. проголошує Чехословаччину «унітарною державою» [173, гл. 1 § 3]. Але, в 1938 р. після Мюнхенської угоди і встановлення протекторату Німеччині приймаються конституційні закони про автономію Словаччини та Підкарпатської Русі. Наступний етап розвитку чехословацької державності починається після Другої світової війни: Конституція Чехословаччини від 9 травня 1948 року, проголосила народно-демократичну республіку, оголошує Чехословаччину єдиною (унітарною) державою, але фактично складається з двох частин – Чехії та Словаччини, тобто передбачає «асиметричний національно-державний устрій» [177, ст. 2, 7]. Чехословаччина, зразка 1948 р. будується за принципом «матрьошки», і Словаччина знаходиться, незважаючи на фактичну автономію і власні законодавчі та виконавчі органи, в підлеглому положенні у відношенні до Чехії, а Чехія фактично отримує права метрополії. Такий стан двох територій «закріплюється і в Конституції Чехословацької Соціалістичної Республіки від 11 липня 1960 р., яка підтвердила асиметричне унітарний державний устрій» [33, с. 31].

Процес федералізації Чехословаччини починається в кінці 1960-х років після відомих подій «празької весни». Відповідно до конституційних законів від 24 липня і 27 листопада 1968 року Чехословаччина перетворюється з унітарної держави на федеративну, що складається з двох рівноправних суб'єкта федерації – Чеської Соціалістичної Республіки і Словацької Соціалістичної Республіки. Кожна республіка має власний парламент – Чеська національна рада і Словацька національна рада – і свої органи виконавчої влади. Найбільш важливі закони і політичні рішення тепер «приймаються Федеральними зборами, в структурі якого дві палати – Палата народу і Палата націй – більшістю чеських і окремо більшістю словацьких депутатів» [174, ст. 1, 102].

«Оксамитова революція» в Чехословаччині в листопаді–грудні 1989 р., коли в результаті вуличних акцій протестів в країні відбувається організований демонтаж соціалістичного ладу і зміна політичного режиму, стає знаковою подією, що наблизила «оксамитове розлучення» союзних республік. У «оновленої» Чехословаччини розпочинається «дефісна війна»: коли В. Гавел – у 1989–1992 рр. президент Чехословаччини – пропонує прибрати з назви чехословацької держави слово «соціалістична», погоджуючись, словацькі політики вимагають внести ще одну зміну – назва країни, як це було в 1918-1920 рр., має писатися «Чехо-Словаччина», тобто через дефіс. 29 березня 1990 р. чехословацький парламент вирішує, що назва країни по-чеськи буде писатися без дефіса, а словацькою – з дефісом. Однак таке рішення не задовольняє словацьких політиків, і 20 квітня 1990 р. парламентарії знову вносять зміни в назву країни – тепер вона називається «Чеська і Словацька Федеративна Республіка» [388]. Тут виникає нова філологічна проблема: в обох мовах – і в чеському, і в словацькому – з великої літери прийнято писати тільки перше слово яке позначає назву фрази, тому постає питання про написання слова «словацька» – чи писати в новій назві країни це слово з великої літери.

Проблему вдається обійти прийняттям рішення, що постановляє починати великою літерою всі слова нової назви чехословацької держави.

Наведена суперечка щодо назви країни являє собою приклад ускладнення міжнаціональних відносин двох близьких народів з дуже несуттєвого питання. В результаті, накопичені протягом десятиліть і не вирішені конструктивно протиріччя, в 1993 р. логічно завершуються поділом країни, а європейський політичний простір отримує Чехію та Словаччину як дві нові держави.

В ході парламентських виборів в червні 1992 р. рішення приймається остаточно: «обидва переможці, В. Клаус з чеської сторони і В. Мечіар зі словацькою, без коливань вирішують піти на поділ федерації» [388, с. 170]. Перший сподівається, що його країна зможе успішніше розвиватися без такого додатка як Словаччина. Другий в разі поділу набуває статус прем'єр-міністра незалежної держави. Населення країни сприймає перспективу державного поділу по-різному і виступає з вимогою національного референдуму, який, проте, так і не відбувся.

«Розлучення» Чехії та Словаччини вважається зразковим на тлі подій, що відбувалися в означений період у СРСР і, особливо, в Югославії. На думку професора Празького університету К. Водички, «між чехами і словаками було мало об'єднуючого, необхідного, щоб спільна держава проіснувала довго – різні національно-культурні традиції, розрив в соціально-економічному розвитку і політичному менталітеті Чехії і Словаччини, віросповідання, нарешті, історія. Відмінності політичних культур чехів та словаків, які зберігалися протягом існування єдиної держави, отримали після повороту 1989 р. ще більшого значення, що виразилося в відмінностях думок про плюралізм політичної системи, про економічні реформи і ринкову економіку, про відмінності в процедурах виборів в обох частинах країни» [67, с. 129]. Це означає, що розпад Чехословаччини був зумовлений ментально.

Термін «оксамитове розлучення» склався виключно для визначення політичних процесів, пов'язаних з поділом Чехословаччини. Однак в даний час його застосовують і до інших випадків «мирної» сецесії.

Розпад соціалістичної федерації в Югославії відбувається одночасно з політичним «розлученням» Чехії та Словаччини, однак, на відміну від ЧРСП, процес супроводжується економічними санкціями, збройними зіткненнями, а в Косово кровопролитною громадянською війною. Проте, в постсоціалістичній історії Югославії спостерігаються прояви і «мирної сецесії».

Як і Чехословаччина, Югославія – продукт розпаду Австро-Угорської імперії. У 1918 р. югославянські землі Боснії і Герцеговини, Воєводини, Далмації, Сербії, Словенії, Хорватії і Чорногорії об'єднуються в державу, яка отримала назву Королівство Сербів, Хорватів і Словенців. У 1929 р. після державного перевороту, вчиненого Олександром I Карагеоргієвичів, і встановлення військово-монархічної диктатури югославська держава отримує назву «Королівство Югославія». У другій світовій війні Югославія вступає на боці антигітлерівської коаліції, але вже квітні 1941 р. нацистська Німеччина окупує її територію. Югославський опір нацистам стає найпотужнішим в Європі партизанським рухом. У свою чергу, гітлерівці створюють на території Югославії пронимецьку незалежну державу Хорватію (до складу якої входять Хорватія, Боснія і Герцеговина). Після закінчення війни в 1945 р. Югославія стає соціалістичною федерацією і в такому статусі існує до початку 1990-х років.

Процес державотворення на постюгославському просторі проходить кілька етапів. Результатом першого стає створення в 1991–1992 рр. п'яти нових держав – Боснії і Герцеговини, Македонії, Словенії, Союзної Республіки Югославія і Хорватії. Крім того, про своє право на самовизначення заявляє Косово.

Союзна Республіка Югославія (або Мала Югославія) – це все, що залишилося від СФРЮ на початку 1993 р. Так, Сербія і Чорногорія, дві з шести союзних республік колишньої федеративної держави, приходять до угоди про співпрацю в деяких політичних сферах (наприклад, оборони і міжнародного представництва). При цьому кожна держава має своє власне законодавство і економічну політику, а з 2003 року – валюту, митницю та інші державні атрибути. 4 лютого 2003 р. федеральний парламент проголошує створення Державного Союзу Сербії і Чорногорії (Сербія і Чорногорія). Таким чином, з назви країни зникає слово «Югославія». Відповідно до конституції, прийнятої в цей же день, «кожна з республік знаходить право отримати повну незалежність в результаті референдуму» [238, с. 128-129], яким населення Чорногорії скористалося 21 травня 2006 р.

Після референдуму про незалежність Чорногорії, в ході якого «55, 5% виборців висловилися за вихід республіки з союзу» [150], Чорногорія і Сербія 3 червня і 5 червня 2006 року відповідно проголошують незалежність. Державний Союз Сербії і Чорногорії перестає існувати: на політичній карті Європи з'являються дві нові держави – Сербія і Чорногорія. Це другий етап розпаду Югославії.

Нарешті, 17 лютого 2008 року в односторонньому порядку свою незалежність від Сербії проголошує Республіка Косово. Це означає, що третій заключний етап розпаду СФРЮ на цьому завершено.

Визначення «оксамитове розлучення» використовується при характеристиці другого етапу розпаду Югославії, стосовно до політичного «шлюбборозлучного процесу» між Сербією і Чорногорією.

В кінці жовтня 2013 року на Конференції із заходів зміцнення довіри в процесі врегулювання придністровського конфлікту в баварському місті Ландсхуте президент невизнаної Придністровської Молдавської Республіки Є. Шевчук своїм зверненням до учасників міжнародного форуму створює інформаційний привід, який активно

використовується засобами масової інформації і сьогодні. На думку придністровського лідера, «ключ до вирішення проблеми молдовсько-придністровського політичного протистояння в цивілізованому, оформленому «розлученні», за прикладом Сербії та Чорногорії» [121]. Такої позиції довгий час притримуються в невизнаній республіці і постійно апелюють до Російської Федерації, з надією на більш активну підтримку. Цю ж думку Є. Шевчук висловлює і 31 березня 2014 року в інтерв'ю російській газеті «Взгляд»: і для Молдови, і для Придністров'я одним з кращих варіантів врегулювання є формула цивілізованого «розлучення» [122]. Але така позиція невизнаної республіки повністю суперечить точці зору, на вищезгадані протиріччя, офіційною Молдовою та міжнародною спільнотою, які питання «розлучення» взагалі не розглядають. До прикладу, Україна та Румунія навесні 2015 року спільно виступили з ініціативою розморожування придністровського конфлікту і реінтеграції регіону в Молдову.

Наведені факти новітньої політичної історії європейських держав свідчать, що феномен «оксамитового розлучення», що виник на початку 1990-х років в результаті дезінтеграції Чехословаччини, переріс національні кордони Чехії та Словаччини і в XXI ст. може претендувати не тільки на статус політичної ідеї, а й перетворитися на реальну технологію сецесії, засновану на мирних (цивілізованих) домовленостях між регіонами (частинами) тієї чи іншої країни, які претендують на самостійну державність.

У сучасній практиці державотворення представлена ірредента – особлива форма сецесії, відділення частини однієї держави з метою входження до складу іншої держави. В такому випадку прагнення до сецесії може бути засноване не тільки на базі існування території в якості самостійного політико-територіального утворення в минулому, а й навколо колишньої її приналежності іншому такому утворенню. Завершуючи аналіз сучасних сецесійних процесів, доречно навести думку Д. Горовиця,

який ключову роль в становленні іредентистського руху (на противагу сецесії) відводить не населення спірній території, а державі-акцептору, що фактично прирівнює іредентизм до міждержавних територіальних домагань [94, с. 12]. У ситуації з Кримом такі домагання Росії навіть не маскуються.

Звичайно, сецесійні процеси серед передумов виникнення нових держав лідирують, але аж ніяк не є єдиними. У сучасному світі в основі процесу державотворення представлені і об'єднавчі тенденції.

Як проміжний стан на шляху досягнення міжнародно-правового визнання багато народів, що самовизначилися обирають таку форму політичної організації як асоційована держава – держава, що добровільно передала частину свого суверенітету іншій державі (найчастіше це повноваження в сфері оборони, зовнішньополітичних зв'язків та грошового обігу). Найбільш яскравим прикладом асоційованої держави справедливо вважається Нова Каледонія – розташоване в Тихому океані особливе (заморське) адміністративно-територіальне утворення Франції. З точки зору процесу державотворення певний інтерес викликають референдуми з питання про самовизначення Нової Каледонії.

28 червня 1988 року, у відповідності до Матіньонської угоди, проходить перший такий референдум, в ході якого «більшість виборців (80 %), але, при невисокій явці (36,9 %) схвалює проект закону, що містить законодавчі та підготовчі положення до процедури самовизначення Нової Каледонії» [280, с. 170]. 8 листопада 1998 р. відповідно з Угодою визначено на наступні двадцять років рамки процесу розвитку політичного устрою Нової Каледонії, організовано другий референдум з питання про самовизначення Нової Каледонії (результат – негативний: більшість виборців голосують за збереження статусу заморської території Франції), проте, за результатами народного голосування в Конституцію Франції вносяться поправки «про становище Нової Каледонії і у зв'язку з цим про відновлення розділу у Французькому Співтоваристві» [280, с. 212]. Жителі

Нової Каледонії мають можливість визначитися з майбутнім статусом своєї країни на новому референдумі, який відбудеться до 2018 р. Про це в листопаді 2014 року під час візиту на острови офіційно заявляє президент Франції Ф. Олланд [281].

Взаємодія Франції з Нової Каледонії в рамках «асоційованої співдружності» стали моделлю нового типу міжнародних відносин в умовах глобалізації, домінуючого впливу постіндустріального суспільства і вирішення міжетнічних конфліктів на основі принципів мультикультуралізму.

Однак, в той же самий час, французькому керівництву не вдається знизити сецесійні настрої на Корсиці, яка відрізняється складною політичною історією і в складі Франції має особливий статус територіальної громади. На регіональних виборах, що відбулися 13 грудня 2015 року, «виборчий блок «За Корсику!», який об'єднує помірних націоналістів, здобуває переконливу перемогу» [50]. Лідер виборчого блоку Ж. Сімеоні формує Виконавчу раду, за якою починаючи з XVIII ст. закріплений статус першого національного уряду Корсики. На думку політика, «з боку» континенту» – так остров'яни називають Францію – щодо корсіканців поширюється дискримінація у всіх сферах суспільного життя. Зокрема, на посади в місцевих державних органах і установах призначаються представники материкової Франції» [Цит. за: 49]. Як перспектива корсіканцями розглядається ідея проведення референдуму з питання про незалежність острова: згідно з опитуваннями, «дві третини корсіканців підтримують ідею проведення референдуму про незалежність» [50]. Але, не всі активісти «Фронту національного звільнення Корсики» поділяють такі оптимістичні погляди: зокрема, за словами ветерана опору Ж.-П. Сусіна, «на те, щоб виконати свої обіцянки, у нових корсіканських лідерів є лише два роки, поки «слуги колоніалізму» не знайдуть спосіб знову прибрати острів до рук» [50]. І така позиція

обґрунтована: політична практика свідчить, що перемога на виборах ще не означає перемоги в боротьбі за незалежність і самовизначення.

У політичній історії кінця ХХ – початку ХХІ ст., як приклад об'єднавчого процесу, має місце фузія, яку визначають як тимчасову перехідну форму, що представляє собою злиття в одну державу двох або декількох держав, які населені одним етносом і раніше входили в єдину державу. Наприклад, те, що сталося в 1990 р., – об'єднання ФРН і НДР, а також Південного і Північного Ємену.

Плани політичного розчленування Німеччини з метою ослаблення її державницького потенціалу і абсолютного виключення можливої загрози з її боку в майбутньому союзниками з антигітлерівської коаліції обговорюються і під час, і після Другої світової війни, відразу після закінчення якої німецька держава була розділена на чотири зони окупації. Перший час такий розподіл ніяк не впливає на цілісність Німеччини, тим більше, що союзники домовляються проводити у відношенні до неї узгоджену політику, засновану на проголошенні «Чотирьох «Д» – демілітаризації, денацифікації, демократизації і демонополізації. Однак з часом підходи до питання про подальшу долю німецької держави у країн-союзниць помітно змінюються. Захід в умовах розпочатої холодної війни починає розглядати Німеччину як політичний інструмент, що протидіє процесу формування соціалістичного табору. Так, «на початку 1947 р. у «Доповіді Гувера», складеному за завданням Г. Трумена – в 1945–1953 рр. президент США, – відкрито заявляється про утворення на базі трьох окупаційних зон сепаратної західнонімецької держави. Остаточне рішення про її створення, включення в план економічної допомоги Маршалла та інтеграції в західне співтовариство приймається представниками Бельгії, Великобританії, Люксембургу, Нідерландів США і Франції і на спеціальних нарадах, організованих в Лондоні з лютого по червень 1948 р.» [247]. Подальший розвиток подій призводить до того, що в 1949 р. на місці поваленої нацистської Німеччини виникає дві німецькі держави,

крім того, всередині НДР формується спеціальне утворення – Західний Берлін. Як результат, в Європі виникає осередок політичної напруженості, зводиться «берлінська стіна», що стала на десятиліття не тільки формою прикордонних загороджень між Східною і Західною частинами Німеччини, а й своєрідним символом розколу країни – аж до її падіння в листопаді 1989 р.

В умовах політичних змін початку 1990-х років, пов'язаних з процесами демократизації і нового політичного мислення в міжнародних відносинах, об'єднання двох німецьких держав стає політичною реальністю. Зовнішні аспекти німецького об'єднання знайшли впорядковане відображення в «Договорі про остаточне врегулювання щодо Німеччини» від 12 вересня 1990 року, який став міжнародно-правовою основою для німецької єдності. Договір, розроблений в рамках тривалого переговорного процесу в форматі «2 + 4», між НДР і ФРН, з одного боку, і Великобританією, СРСР, США, і Францією – з іншого, відновлює «статус Німеччини як суверенної держави і припиняє права колишніх окупаційних держав щодо обох частин цієї країни» [247]. Об'єднання Німеччини є свідченням глибокої трансформації політичного ландшафту Європи і світу як найважливішої характеристики сучасного політичного розвитку.

Наведені приклади політичної практики підтверджують висновок про те, що процес державотворення як системний елемент політичного розвитку має місце в сучасному світі і в залежності від умов суспільного розвитку можливий в майбутньому. Стосовно до сучасного політичного поля справедливо зазначити про новий етап процесу державотворення, початок якого пов'язаний з політичними трансформаціями кінця 1980-х років і триваючими до теперішнього часу. Нові реалії суспільно-політичного розвитку настійно вимагають не тільки нових ідей, а й нових технологій їх реалізації.

Висновки до третього розділу.

Держава, одного разу з'явившись в історії людства, назавжди стала його головною організаційною формою, яка поєднувала в собі інтегральну основу, що об'єднує людей в соціум, і менеджмент суспільного життя. За великим рахунком, історія людства – це своєрідне послідовне виникнення, становлення, розквіт і занепад держав, зміна форм державного устрою і державного правління, створення і розпад міждержавних союзів і коаліцій, що становлять сутність процесу державотворення. Однією з характеристик цього процесу є різний ступінь його інтенсивності в різні періоди історичного розвитку. Сучасний етап історії людства – один з тих рідкісних часових відрізків, коли процес державотворення відрізняється особливою інтенсивністю, обумовленою формуванням історичних передумов і соціально-політичних умов для виникнення в світовому політичному просторі нових держав. Як наслідок, світова спільнота протягом останньої чверті століття спостерігає різноманітні сценарії процесу державотворення, що охопили багато регіонів світу.

У сучасній політичній практиці найбільш поширеною формою процесу державотворення є сецесія, яка в політико-прикладному контексті видається складним і багатоструктурним соціально-політичним процесом, безпосередньо пов'язаним з розпадом існуючих і появою нових держав. Зміст сецесії складають політичні трансформації, пов'язані з відділенням від тих чи інших державних територій, населення яких претендує на самостійну державність, активно просуває ідею самовизначення і, в ряді випадків, досить ефективно здійснює державне будівництво. У геополітичних координатах кінця XX – початку XXI ст. на тлі системної кризи сецесія активно застосовується суб'єктами деяких федерацій, а також автономними територіями в складі багатонаціональних держав. Як наслідок, в світовому політичному просторі формується феномен нових самовизначених держав.

Так, успішними сецесійними процесами, що призвели до утворення нових держав в історії міжнародних відносин, можна визнати розпад Радянського Союзу на 15 держав, Югославії на 6 держав, а в XXI ст. відділення Південного Судану. У низці сецесійних процесів, що охопили Європу в кінці XX ст., представлений і мирний варіант цього явища. У 1993 р. в результаті «оксамитового розлучення» на території Чехословаччини складаються дві самостійні держави – Словаччина та Чехія.

Політичні ризики і загрози сецесійних сценаріїв процесу державотворення полягають в тому, що сецесія як політична дія практично завжди супроводжується збройним протистоянням з центральною владою, які приймають форму національно-визвольних воєн або воєн за незалежність. Тому окремо сецесійний досвід простежується в невизнаних і частково визнаних державах на пострадянському просторі в Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії, Нагірному Карабасі, а також на пост'югославському просторі в Косово.

Крім того, сецесійний процес вкрай нестійкий з огляду на можливе залучення в конфлікт третіх «гравців», які надають підтримку або метрополії, або державам, що самовизначаються. Так, постюгославське простір в цілому і Косово зокрема являють собою своєрідний політичний «полігон», на якому відпрацьовуються нові організаційні принципи міжнародних відносин, вибудовується модель «віртуального» суверенітету і формується нова система глобального управління. Прикладом саме такої державності в сучасному політичному полі виступає Косово, історія самовизначення якого, незважаючи на визнання цієї держави більшістю членів ООН, залишається дуже драматичною. Становлення і розвиток косовської держави становить інтерес для політологічного аналізу і в зв'язку з тим, що названий прецедент є прикладом застосування з боку міжнародної спільноти до самовизначених держав нестандартних підходів.. Якщо ж оцінювати сучасний стан Косово, то слід визнати, що

ефективної держави косоварам побудувати не вдається. Можливо, це наслідок того факту, що Косово – єдина з самовизначених держав, що виникли в останні чверті століття, утворення якої не передувало всенародний референдум.

Відмова від пріоритету принципу територіальної цілісності щодо право народів на самовизначення демонструє офіційне визнання Південного Судану, яке, на відміну від Косово, було підкріплено результатами референдуму. Однак міжнародний державний статус цієї країни не став основою вирішення внутрішніх і зовнішньополітичних проблем, що мають місце бути в цій державі. Особливість процесу державотворення в Південному Судані полягає в тому, що спочатку його територія не була наділена адміністративним статусом у складі єдиного Судану. Незважаючи на те, що офіційна влада Судану погодилися з відділенням Південного Судану і його подальшою трансформацією в суверенну державу, це не позбавило тепер уже сусідні країни від конфліктів і протиріч: зберігається гострота у взаєминах Судану і Південного Судану через нерозв'язності територіальних суперечок і економічних розбіжностей, перш за все, навколо розробки нафтових родовищ і транспортування нафти. Як факт, слід визнати, що поява нової африканської держави продиктовано сучасними економічними, політичними і геополітичними реаліями.

Очевидно, що на сучасному етапі суспільного розвитку досліджуваний процес має певний ступінь стихійності: сецесійні явища відображають картину сучасних міжнародних відносин, але сам факт об'єктивної сецесії залишається непослідовним. Більш того, в сучасних політичних реаліях процес державотворення є «геополітичної грою» міжнародних акторів з розподілу в політичному просторі сфер впливу.

Сецесія – найбільш поширений, але не єдиний сценарій процесу державотворення в сучасному світі. Політичній практиці відомі і об'єднавчі моделі державотворення. Наприклад, в якості такого формату в

умовах сучасного світового політичного порядку виступають асоційований союз Франції і Нової Каледонії та фузія ФРН і НДР в єдину Німеччину.

Розділ 4

Самовизначені (невизнані) держави як продукт процесу державотворення в сучасному світі

4.1. Самовизначені (невизнані) держави в сучасному міжнародно-правовому полі.

Новим міжнародним політичним явищем сучасності стало утворення та функціонування держав, що здійснили своє право на самовизначення, але не визнані світовою спільнотою. Феномен самовизначених (невизнаних) держав в сучасному політологічному дискурсі впевнено займає одну з ключових позицій. Разом з тим спостерігається теоретико-методологічне різноманіття в підходах до осмислення і в політико-правових оцінках цього явища, а точки зору представників різних політичних шкіл і напрямків найчастіше досить суперечливі.

Про те, що в даний час в уявленнях про політичну природу самовизначених (невизнаних) держав спостерігається певна динаміка, свідчать сформовані в політичній науці терміни, які претендують на статус наукової категорії і використовуються для визначення таких держав. Це означає, що в сучасному суспільствознавстві складається природна потреба в систематизації підходів до розуміння процесів державотворення, пов'язаних з концептуалізацією таких понять, як «невизнана держава» і «самовизначена держава».

На початку 1990-х років, коли в європейському політичному просторі складалася сучасна модель досліджуваного поняття, широке застосування отримує термін «самопроголошена держава» (або «самопроголошена республіка»). Однак, згодом більшість дослідників усвідомлено відмовляється від такого формулювання, віддаючи перевагу таким термінам, як «де-факто держави», «квазідержавні утворення»,

«невизнані держави», «невизнані державні утворення», «невизнані території», «спірні держави», «території з відкладеним статусом», «території з проблемним суверенітетом» і, нарешті, «нові незалежні держави» і «самовизначені держави». Отже, формування такої тенденції об'єктивно в силу неточності визначення «самопроголошені держави» в тому сенсі, що в переважній більшості сучасні держави світу історично проголосили самі себе. Зокрема, побутує точка зору, що в даному контексті як приклад самопроголошення нової держави без згоди на те метрополії – Великобританії – можна розглядати Декларацію про незалежність США [111, с. 167-170].

На думку багатьох авторитетних дослідників, природа і політична сутність інтерпретованого явища досить глибоко розкривається категорією «невизнані держави». Таке бачення проблеми обумовлено протилежними теоретико-методологічними підходами до визнання незалежної державності, що склалися в політико-гуманітарному знанні. В рамках декларативного підходу, держави визнаються такими за фактом їх існування, і це є досить логічним: факт існування держави первинний у відношенні до факту її визнання або невизнання. Відповідно до альтернативної декларативному підходу, конститутивною теорією державності, держави можуть бути визначені як самостійні і незалежні, лише в разі їх визнання державами, складовими світового співтовариства. Але слід зауважити, що такій «позиції більшості» протиставлена думка опонентів.

Поняттям «сучасна держава» традиційно позначається діючий член ООН, що володіє внутрішнім і зовнішнім суверенітетом, визнаним з боку інших членів світового політичного співтовариства. Саме до цього критерію звертаються експерти для введення і використання поняття «невизнані держави» [152]. Це означає, що, застосовуючи термін «невизнані держави», ми позначаємо відсутність у них із офіційним визнанням, зафіксованого співтовариством держав в рішеннях ООН,

розглядаючи цей факт як політико-правову проблему [207]. Слід визнати, що наразі, зі сторони світової спільноти, авторитетних міжнародних організацій, перш за все – ООН, не сформована система критеріїв визнання політичних утворень як самостійних держав в сучасних умовах.

Як уже зазначалося, Конвенція Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 року є міжнародно-правовим актом, зміст якого включає визначення терміна «держава» і перелік критеріїв визнання самовизначених держав. Арбітражна комісія під керівництвом голови Конституційного суду Франції Р. Бадінтера, представляючи в 1991-1993 рр. Європейському Союзу рекомендації щодо розв'язання політичної кризи в колишній Югославії, керувалася саме цим документом [85]. Згодом на ці ж дефініції держави під час процесу над С. Мілошевичем посилаються учасники міжнародного трибуналу по колишній Югославії, встановлюючи в процесі судового розгляду «на території якої держави – Хорватії або Югославії – були здійснені осудні С. Мілошевичу в провину дії» [217].

Тому автор дисертаційного дослідження вважає, що категорія «невизнана держава» є умовною, і її використання в науковому словообізі можливо лише з певною часткою припущень. Так, за твердженням політолога О. Большакова, «юристам, що опираються на зміст норм міжнародного права, не варто оскаржувати точність такого терміна, а політологам-міжнародникам, які наполягають на реальності феномена невизнаних держав, слід пам'ятати про коректність наукових категорій, утворених за допомогою префікса «не» [41, с. 84]. Тому державні утворення, які мають більшістю з прийнятих за аксіому ознак державності, але позбавлені міжнародної правосуб'єктності, з метою систематизації їх наукової інтерпретації, можна умовно об'єднати в групу з такою назвою. При цьому дослідник зазначає, що «застосування терміна «невизнана держава» в характеристиці реально існуючих в регіонах європейської периферії феноменів видається більш точною, ніж широко поширені категорії «невизнані території» і «самопроголошена держава». «Останні, –

вважає О. Большаков, – мають, скоріше, емоційний сенс, враховуючи тільки одну із сутнісних ознак, що характеризують такі державні утворення, – територію, невизнаність або самопроголошення» [41, с. 84].

Досить радикальна, навіть агресивна точка зору, яка є характерною для російського погляду на «невизнані держави», належить головному науковому співробітнику Інституту держави і права РАН Г. Вельямінову, на думку якого, «нотки несправедливості простежуються в самому формулюванні «невизнані, самопроголошені держави», відображаючи зарозумілість і навіть презирство міжнародних організацій і могутніх держав до несанкціонованого політичного явища, але одночасно і прагнення цілих народів, які бажають жити у власних незалежних державах, ясно виражене у вільному волевиявленні» [61]. При цьому слід зазначити, що в разі, коли мова йде про більшість, що не мають міжнародного визнання державних утворень, представлених в світовому політичному просторі, то мова йде про самовизначені держави, які існують і успішно функціонують протягом вже декількох десятиліть.

На думку професора І. Бусигіної, яка стверджує, що «невизнані держави, по суті, являють собою території, які перебувають у перехідному стані політичної трансформації, пов'язаної з формуванням самостійної державності. Такий стан виникає як результат сецесії або ірреденти окремих територіальних утворень, розпаду союзних держав або зміни політичного режиму» [49, с. 201]. При певному політичному розкладі самовизначені (невизнані) держави мають шанс отримати міжнародне визнання і статус повноцінної незалежної держави (прикладом такого перебігу політичних подій є Еритрея, яка відокремилася в 1993 р. від Ефіопії). Проголосивши незалежність і зберігаючи деякий час де-факто статус, невизнані держави можуть бути реінтегровані до складу країни, від якої свого часу намагалися відокремитися (як приклад такої політичної ситуації можна розглядати політичну історію Аджарії, яка в 1991 р. заявила про своє право на самовизначення, а в 2004 р. в результаті

«аджарського кризи» знову повернулася до складу Грузії). Але в окремих випадках самовизначені (невизнані) держави стають здатними включитися в систему міжнародних відносин, десятиліттями зберігаючи перехідний статус де-факто держави і здійснюючи досить успішне державне будівництво, особливо якщо в їх існуванні зацікавлена хоча б одна світова чи регіональна держава, і, на жаль, досить часто використовує такі утворення з метою реалізації своїх геополітичних цілей і дестабілізації ситуації в певному регіоні (такий перебіг політичного процесу має місце в утвореній в 1983 р. Турецькій Республіці Північного Кіпру, а також у самовизначених пострадянських державах Абхазії, Нагірному Карабасі, Придністров'ї та Південній Осетії, політична історія яких почалася в результаті розпаду СРСР.

Деякі дослідники для позначення невизнаних держав використовують поняття «квазідержави» [Див., напр., 26, с. 2-3; 195, с. 5; 348, с. 130; 411, р. 519; 412, р. 723]. Однак слід зазначити, що позначений підхід стосовно невизнаних держав сучасності є невірним за визначенням. Термін «квазідержави» був введений в політичну науку для позначення державоподібних утворень, які наділяються в рамках міжнародного права особливою правосуб'єктністю, якій властиві деякі ознаки (риси) держави, сукупна безліч яких не є достатньою для визнання їх державами в загальноприйнятому сенсі. До квазідержави, насамперед, належать «вільні міста», політичний статус яких виступає засобом тимчасового «заморожування» територіальних суперечок. Інтереси вільних міст на міжнародній арені можуть бути представлені або зацікавленими державами, або впливовими міжнародними організаціями. Так, гарантом політичного статусу існуючого в 1929-1939 рр. вільного міста Данцига була Ліга націй, а його інтереси в міжнародних справах представляла Польща. До 1954 р. під патронатом Ради безпеки ООН знаходиться створена в 1947 р. на основі мирного договору між Італією і Югославією Вільна територія Трієст, розділена згодом в ході переговорів сторін

спеціальною угодою. Сучасною квазідержавою можна назвати, на думку автора, хіба що Мальтійський орден і, можливо, Ватикан.

Однак саме введення терміну «квазідержава» стосовно самовизначених (невизнаних) держав сучасності має позитивне значення, яке свідчить про прагнення наукового та експертного співтовариства визначитися з теоретико-методологічними підходами до визначення їх природи і сутності як політичного явища, яке існує в сучасному світі. У 1987 році американський політолог Р. Джексон в книзі «Квазідержави: суверенітет, міжнародні відносини і Третій світ» використовує цей термін для позначення нових незалежних країн Африки, які за підсумками національно-визвольної боротьби домоглися незалежності і повного визнання їх суверенітету міжнародним співтовариством, але при цьому не змогли забезпечити ефективне функціонування своїх державних інститутів. На початку XXI ст. норвезький учений П. Колсто застосовує термін «квазідержава» для визначення самовизначених (невизнаних) держав в їх сучасному розумінні. Використовуючи як критерій відбору держав в цю групу поняття «дефіцит суверенітету», він виділяє два типи квазідержави: 1) держава з дефіцитом внутрішнього суверенітету (за Джексоном), 2) держава з дефіцитом зовнішнього суверенітету або невизнані квазідержави (за Колстом) [412, р. 732-738].

Цікавий факт – всі автори, які використовують термін «квазідержава», бачать його відміну від повноцінної держави у відсутності будь-якої істотної ознаки: так, за Джексоном, «квазідержаві» не вистачає позитивного суверенітету, а за Туровским і Колосовим – офіційного визнання. Узагальнюючи їх погляди, слід зазначити, що під квазідержавами сучасні дослідники мають на увазі результат дезінтеграційних прагнень тієї чи іншої території, яка домоглася фактичної сецесії, але націлена на сецесію юридичну.

Більш детальний аналіз існуючих в політичному просторі сучасних невизнаних, а також частково визнаних держав як політико-правового

феномена, показує, що використання терміну «квазідержава» доречно щодо нових держав, «які стали членами міжнародної системи, отримали юридичну державність, але виявилися нездатними виконувати необхідні функції з управління суспільством, історично пов'язані з державністю» [293, с. 182]. Так, О. Пономарьова приходять до висновку, що «казус Косова слід розглядати як хрестоматійний приклад квазідержавних» [293, с. 182].

М. Ільїн розглядає невизнані держави в рамках поняття «альтернативні форми суверенної державності» в прив'язці до розуміння таких атрибутів державності, як статусність, що означає приналежність тих чи інших державних утворень до співтовариства держав, і спроможність, яка полягає у їх відповідності своєю природою державі» [151]. На думку вченого, «вельми доцільним представляється використання термінології Джексона-Колсто стосовно квазідержави, для яких при очевидній статусності характерний дефіцит спроможності, що дозволить відокремити від них невизнані де-факто держави (про них піде мова нижче) з дефіцитом статусності при очевидній спроможності. Крім того, можливо (і навіть необхідно) виділення групи із подвійним дефіцитом – і статусності, і спроможності» [151]. Пропонований П. Колсто термін «невизнані квазідержави», за Ільїном, саме для них цілком доречний.

У цьому сенсі найважливішим фактором досягнення невизнаними державними утвореннями статусу визнаної держави (у визначенні М. Ільїна, повноцінного набуття статусності) виступає формування та розвиток їх спроможності. Оцінюючи, наприклад, спроможність пострадянських самовизначених держав, очевидно, слід визнати, що діяльність державних інститутів Нагірно-Карабахської Республіки виглядає більш ефективною, ніж азербайджанських, в Абхазії і Південній Осетії названі інститути діють більш результативно, ніж грузинські.

Німецький політолог Ш. Требст переконаний, що «сама наявність державної спроможності не дозволяє вважати невизнані держави такими собі бандитськими анклавом. Бандитські анклави не відчують потреб у державній символіці, легітимності і найголовніше – у формуванні державно-історичного міфу, якими володіють всі, без винятку, невизнані держави. Ідеологічні ж системи пострадянських невизнаних держав, між тим, наскрізь історичні» [Цит. за: 208, с. 119]. Аналізуючи пострадянські невизнані держави, Ш. Требст задається питанням, «що більше схоже на державу – Афганістан, Сомалі, Ліберія, які є не більш ніж прапорцями на галявині перед будівлею ООН, або Абхазія, Нагорний Карабах, Придністров'я?» [Цит. за: 208, с. 119].

Оцінюючи феномен самовизначених (невизнаних) держав за допомогою аналізу таких складових державності, як спроможність і статусність, М. Ільїн приходить до висновку, що «в реальній політиці можуть існувати та існують утворення, що не володіють абсолютною статусністю, які не визнані спільнотою держав офіційно, які становлять особливий кластер невизнаних (або самопроголошених) держав» [151]. Це за своїм характером дуже різні політії, які об'єднують проблемні зовнішні аспекти суверенності і мають невизначену статусність. На думку М. Ільїна, такі політії функціонують в умовах яскраво вираженого конфлікту, в якому на одній стороні їх власне прагнення зайняти належне місце в координатній сітці світової політики, стати її осередком (самопроголошеними)», а на іншій – «небажання впливових учасників світової спільноти погодитися зі зміною конфігурації координатної сітки і відповідними змінами міжнародних кордонів (невизнання)» [151]. За фактом, стверджує політолог, «в більшості випадків мову слід вести не стільки про повну відсутність визнання, скільки про часткове визнання або невизнання тієї чи іншої політії» [151], наприклад, в якості економічного партнера або сторони в переговорному процесі.

Щодо поняття «альтернативні форми суверенної державності», яке використовує М. Ільїн, то застосування такого терміну щодо невизнаних держав в умовах того статус-кво, якого вони досягли на сучасному етапі політичного розвитку, здається досить обґрунтованим. Використання визначення «альтернативна (можлива, а при певних умовах і необхідна) форма держави» щодо невизнаних державних утворень свідчить про визнання факту їх існування в межах сучасного політичного простору.

При аналізі спроможності невизнаних держав політологи часто оперують поняттям «самостійна державність» (теоретико-методологічні відмінності понять «держави» і «державність» розкриті в розділі 1). Вітчизняна наукова традиція використовує термін «державність» для розширювального позначення будь-яких досить опосередкованих і узагальнених форм політичної організації суспільства. По-перше, дана категорія часто використовується як синонім поняття «держави» взагалі або ж для позначення держави певного історичного типу або для позначення будь-якого історичного етапу процесу державотворення, сполученого з формуванням основних ознак, за яких формується держава (державність древніх слов'ян). По-друге, поняття «державність» можна застосувати для позначення диктатури того чи іншого політичного класу або політичного ладу в тому чи іншому суспільстві. По-третє – для позначення державного апарату. І, нарешті, по-четверте, категорія «державність» вживається для визначення сукупності об'єднаних у певні кластери будь-яких загальних ознак або характерних рис держави (в цьому сенсі можна говорити про національну або демократичну державність). В даному контексті дослідники невизнаних державних утворень, апелюючи до історії та історичних фактів, визначають історичні обґрунтування для досягнення незалежності і міжнародного визнання того чи іншого самовизначення держави. Наприклад, стороники самостійності Придністров'я апелюють до історії і трактують її наступним чином: коріння придністровської самостійної державності йдуть в історію

Молдавської Автономної РСР, що існувала в 1924-1940 рр. на території Української РСР. Крім того, у відстоюванні права на самостійну від Республіки Молдова державність, придністровці посилаються на той факт, що до 1940 р придністровські землі ніколи не були частиною молдовської держави, а об'єднання частини МАССР з Бессарабією напередодні вступу СРСР до Другої світової війни мало характер політичної угоди і стало результатом недалекоглядної національної політики радянської держави, обумовленої кон'юнктурою конкретного політичного моменту.

Ряд дослідників невизнаних держав, як феномена, у випадках, коли ослаблення державної спроможності самовизначених держав досягає своєї якісної межі, а на її території не може підтримуватися мінімальний правопорядок, застосовують визначення «не відбулася». Наприклад, О. Большаков, досліджуючи розвиток етнічних збройних конфліктів в посткомуністичних державах європейської периферії, приходять до висновку, що на Балканах і пострадянському просторі певна частина нових визнаних і невизнаних міжнародною спільнотою держав утворилися в ході етнічних збройних конфліктів, і застосовує до частини з них визначення «держави, що не відбулися» [43, с. 31]. Однак використання такого підходу, на погляд автора, є виправданим лише щодо держав, які проголосили себе, але не зуміли досягти державної спроможності. Тому для характеристики самовизначених (невизнаних) держав пострадянського та постюгославського простору, які найбільш активно претендують на отримання міжнародно-правового визнання і щодо суверенітету яких ведуться найбільш гострі суперечки, застосувати це визначення, на думку науковця, не є можливим.

Д. Гелденхейс для позначення невизнаних держав пропонує використовувати термін «спірні держави», який він пропонує відносити «до всіх квазідержавних суб'єктів, які прагнуть до формального визнання їх незалежності, але в силу різних причин її не отримують» [408, р. 7, 26–27]. У монографії «Спірні держави в світовій політиці» Д. Гелденхейс

аналізує десять сучасних невизнаних держав – Абхазію, Західну Сахару, Косово, Нагірний Карабах, Палестину, Придністров'я, Північний Кіпр, Сомаліленд, Тайвань і Південну Осетію, визначаючи їх саме як «спірні» держави.

З південноафриканським дослідником погоджується російський політолог М. Троїцький. «Необхідність застосування даної категорії, ширшої, ніж поняття «невизнані держави», стає, – стверджує експерт, зрозумілою на тлі відсутності в міжнародно-правовій практиці єдиного загальноприйнятого критерію повноправної участі в співтоваристві держав, а визнання деяких держав можна охарактеризувати як часткове. Це можна віднести навіть до тих країн (наприклад, Ізраїлю), в повноправному статусі яких більшість спостерігачів не сумнівається. Разом з тим, на думку М. Троїцького, «у світовій політиці повністю невизнаних держав практично немає: у кожного подібного утворення, яке проіснувало протягом хоча б кількох років, є «патрон» з числа визнаних держав. Найчастіше з боку «патрона» здійснюються політичні кроки з міжнародно-правового визнання квазідержави, яку він супроводжує, однак у останнього залишаються труднощі з досягненням визнання з боку більшості членів міжнародного співтовариства» [359]. Так, навіть в положенні Косова, визнаного 108 членами ООН, повна правосуб'єктність у міжнародних відносинах відсутня, а в політичній реальності Абхазії і Південної Осетії з визнанням їх незалежності Росією і деякими іншими державами мало що змінилося.

М. Троїцький вважає, що «визнання характеризується різноманітним ступенів і відтінків. Спірні держави можуть заручитися визнанням з боку декількох десятків країн, однієї-двох або жодного повноправного міжнародного суб'єкта. Наприклад, Придністров'я і Нагірний Карабах визнані тільки один одним, а також такими ж спірними державами – Абхазією і Південною Осетією. Переважна кількість повноправних держав визнають право Палестинської автономії і Західної

Сахари на державність, проте, нездоланні міжнародні розбіжності, що виникають з питань про шляхи і терміни реалізації цього права, роблять перспективу абсолютного визнання палестинської або західно-сахарської державності не менше туманною, ніж більшості інших «спірних» суб'єктів» [359].

На основі аналізу, представленого Д. Гелденхейсом, можна зробити висновок «про суб'єктивний характер визнання тієї чи іншої спірної держави, оскільки акт міжнародного визнання (або невизнання) держави (або його уряду), обумовлена, перш за все, політичним розрахунком, а не моральними або правовими міркуваннями [408, р. 21]. Через множинності критеріїв визнання, наявності аргументації як «за», так і «проти», «універсальна процедура позначеного політичного процесу стає в сучасному світі, – стверджує вчений, – практично нездійсненою» [408, р. 21].

Таким чином, у визначенні міжнародних експертів спірною державою слід називати не повністю невизнаний суб'єкт, а, скоріше, квазідержавне утворення, набуття яким повноцінного статусу перешкоджають деякі інші суб'єкти. На думку автора дисертаційного дослідження, спірною може бути територія, за яку ведуть боротьбу дві або більше суміжних держав, але, аж несутверенна (за фактом свого існування) держава, нехай навіть і не визнана міжнародним співтовариством.

У роботах деяких російських дослідників стосовно пострадянських самовизначених (невизнаних) держав, поряд з поняттям «квазідержава», застосовується визначення «територія проблемного суверенітету» [Див., напр., 146, с. 157; 379, с. 31], що настільки ж не виправдано як і вживання поняття «квазідержава». Аналіз соціально-економічного, політичного та духовно-культурного життя невизнаних держав, що виникли на пострадянському просторі, приводить до висновку про складність їх державного будівництва. В силу відсутності міжнародного визнання не реалізована зовнішня складова суверенітету, і цей факт відбивається на

низькому ступені спроможності даних держав. Крім того, термін «територія проблемного суверенітету» практично завжди використовується в прив'язці до поняття «материнська держава» (або метрополія), що цілком можна розцінювати як проблему із забезпеченням суверенітету в державі, яка претендує на реінтеграцію зі втраченої в результаті самовизначення невизнаних держав територією.

В рамках заявленого дослідження певний інтерес представляє зауваження відомого політолога С. Маркедонова про те, що представниками європейської і американської політологічних шкіл в позначенні пострадянських невизнаних республік застосовуються категорії «республіки, що відійшли», «сепаратистські держави» або «квазідержави» [203, с. 11]. Таким чином, узагальнюючи висновки дослідника, можна констатувати, що ним іманентно передбачається в одному випадку можливість в перспективі «повернення» «республік, що відійшли», а в іншому – конвертація квазідержав в справжню. При цьому, на думку С. Маркедонова, вказане повернення оцінюється західними політологами «як механізм вирішення етнополітичних конфліктів, а відновлення територіальної цілісності Азербайджану, Грузії і Молдови ототожнюється з самовизначенням (невизнаних) республік і їх відмінність від «квазідержавних». Наслідок подібного підходу – розгляд усіх внутрішньополітичних процесів, які спостерігаються в пострадянських невизнаних державах, як «тимчасових», «несправжніх» явищ, ліквідація яких трапляється в той самий момент руйнування існуючого статус-кво» [203, с. 11-12]. Тим часом видатний японський дослідник феномена невизнаної державності К. Мацузато не без підстав вважає, що саме в розумінні самовизначених держав «знаходиться сама фундаментальна основа політології, оскільки вона є наукою про те, що таке держава» [Цит. за: 203, с. 12]. З урахуванням спроможності таких держав пострадянського простору, справедлива критика термінів, прийнятих в західній політичній науці, представляється обґрунтованою.

Однією з категоріально-методологічних новацій в поясненні природи сучасних невизнаних держав є поняття «де-факто держава» [Див., напр.: 206; 369, с. 6]. У західній літературі цей термін використовується стосовно до найбільш розвинутих форм квазідержав – таким, у яких є все необхідне для їх успішного функціонування як самодостатніх держав, за винятком міжнародного визнання. За визначенням американського дослідника С. Пегга, де-факто держави, з одного боку, що виникли в результаті сецесії, «здатні надавати населенню на певній території весь спектр державних послуг і протягом тривалого періоду здійснювати над цією територією фактичний контроль», а з іншого – прагнуть в якості суверенної держави до міжнародного визнання, але не здатні цього домогтися, і тому залишаються в очах світової спільноти нелегітимним [297, с. 56].

З початку 2000-х років цей термін «де-факто держава» активно використовують і представниками різних політологічних шкіл. Так, С. Маркедонов бачить в де-факто державах «найбільш стабільну форму такого роду державного утворення, здатну протягом тривалого часу зберігати стійкість, і є при цьому на регіональній або світовій політичній сцені повноправним гравцем, щоправда, невизнаним світовим співтовариством у цій іпостасі» [202]. А на думку історика М. Харитоновой, «поряд з категорією «невизнана держава», позначення терміном «де-факто держава» сутність досліджуваного явища відбивається найбільш точно» [370, с. 5-6]. Про об'єктивність таких уявлень про політичну природу самовизначених (невизнаних) держав свідчить формування в сучасному міжнародному праві та політико-юридичній практиці двох видів визнання нової держави: де-юре і де-факто, що розрізняються обсягом правових наслідків щодо визнаної держави і визнає цю державну спільноту, слідом за визнанням. На думку політолога В. Журавльова, визнання де-юре, відрізняється встановленням дипломатичних відносин, визнанням держави повноправним суб'єктом

міжнародного права, визнання де-факто, в свою чергу, характеризується розвитком різних форм співпраці з цією державою, але виключає визнання його державної правосуб'єктності [139].

Крім того, необхідно пам'ятати, що наявність факту невизнання того чи іншого державного утворення не завжди виводить його автоматично за рамки міжнародної взаємодії. Наразі є прецеденти, коли розвиток фактичних відносин світової спільноти і окремих країн з невизнаними державами в різних сферах міжнародного співробітництва може бути відносно існувати. Прикладами такої взаємодії виступають міжпарламентське співробітництво, міжнародне співробітництво в сфері освіти, міжнародна економічна інтеграція та виробнича кооперація і т. д., які, без винятку, засновані на договорах, розпорядженнях, угодах, указах, що представляють нормативно-правові акти оперативного реагування. Таким чином, правові основи взаємодії самовизначених (невизнаних) держав і світової спільноти формуються стихійно.

Тому, на думку В. Журавльова, процес визнання «невизнаних» держав доцільно концептуально розглядати не як дволанковий, що включає де-факто і де-юре визнання держави і беззастережно приймається сучасним науковим та експертним співтовариством, а як триланковий, елементами якого стануть де-факто, де-юре і дипломатичне визнання. У такому контексті важливим є змістовний момент, пов'язаний з поділом визнання де-юре і дипломатичне визнання. Перше означає, що держава, яка є членом ООН, розглядаючи свої відносини з державою, яка не є членом ООН, як з визнаною, при реалізації всіх можливостей двосторонніх політико-правових відносин, не відкриває на території останнього офіційних дипломатичних представництв. Подібні прецеденти, до речі, представлені в світовій практиці: наприклад, Китайська Республіка Тайвань, яку в односторонньому порядку визнали США, узаконивши відносини з нею спеціальним законом «Про захист демократії» [Див. докл.: 139].

У 2006 р. на дискусійному майданчику журналу «Світова економіка і міжнародні відносини» під егідою Інституту Східної Європи відбувся круглий стіл з проблеми невизнаних держав і питань їх взаємодії з міжнародним співтовариством, в якому взяли участь фахівці, зацікавлені у вирішенні означеної проблеми, які представляють не тільки СНД, але і Балкани і Середземноморський регіон, в яких винесена на обговорення проблема стоїть не менш гостро, ніж в пострадянських країнах. В ході дискусії С. Маркедонов пропонує чітко розмежувати поняття «самопроголошена республіка», «невизнана республіка» і «де-факто держава». На думку експерта, таке розмежування має «не тільки суто академічне, а й важливе прикладне значення» [202].

Самопроголошену республіку, у визначенні С. Маркедонова, слід відносити до «утворення, яке проголосивши себе, згодом не зуміло створити повноцінних інститутів державного управління та забезпечити над позначеній як «своїй» території ефективний контроль» [202]. За логікою експерта, прикладами самопроголошених республік, які мали місце в пострадянській історії, можна назвати створену в 1993 р. полковником О. Гумбатова на території Азербайджану Талиш-Муганську республіку [1], козачі Урупсько-Зеленчукську і Баталпашинську республіки [202], а також Абазу і Черкеську Республіку [170, с. 24], що існували в складі Карачаєво-Черкесії на початку 1990-х років, і вжиті в цей же час спроби створення в Північнокавказькому регіоні Кабардинської республіки і Республіки Балкарія [401]. Однак, жодній з них так і не вдалося просунути в розвитку самостійної державності далі факту «проголошення» самих себе. Саме до таких держав, на думку автора дослідження, можна було б застосувати термін «держави, що відбулися».

Процес самопроголошення держав, які так і не відбулися, представлений і в політичному просторі України: 25 жовтень 2008 року на II Європейському конгресі русинів – корінного населення Карпатського регіону – приймається акт про відтворення русинської державності в

формі Республіки Підкарпатська Русь. 25 квітня 2009 р. у чеському місті Пардубіце збирається I Всесвітній конгрес підкарпатських русинів, на якому приймається Декларація, що містить конституційні основи русинської держави [283]. Але дані акти та декларації так і залишилися не реалізованими, і наразі в даному регіоні України відносна стабільність щодо діяльності, спрямованої на сецесію. Але, на жаль, осередком напруги в сучасній Україні є Східний регіон, на території якого з весни 2014 р. діють самопроголошені Донецька і Луганська республіки, підтримувані Російською Федерацією.

У число зарубіжних самопроголошених утворень слід включити Ісламську Республіку Вазиристан, проголошену на пакистанській території 14 лютого 2006 [202].

Окремо С. Маркедонов виділяє такий феномен як «частково визнані держави», до яких він відносить державні утворення, «визнані деякими державами-членами ООН» [209]. Однак більшість дослідників, в т. ч. і автор цього дослідження, подібним розмежуванням не користуються, хоча для різноманітності мовних конструкцій термін цілком можна застосувати, бо він не суперечить політичним реаліям.

«Невизнаними державами» С. Маркедонов називає утворення, розвиток державності яких завершився провалом, тобто або реінтеграцією з метропольною державою, або силовою ліквідацією. Для прикладу можна привести Чеченську Республіку Ічкерія [210], що проголосила в 1991 р. свою незалежність від Російської Федерації, але не зуміла створити ефективну систему державної влади і управління, і не була визнана світовим співтовариством. У теперішній час вона знаходиться, як і раніше, в російському правовому полі. Схожа політична природа у Республіки Біафра, яка існувала з 30 травня 1967 до 15 січня 1970 року у Нігерії [19, с. 11-12], і хорватської Республіки Герцег-Босна [344], що існувала в період між 1991 і 1994 рр. на території Боснії і Герцеговини.

На думку С. Маркедонова, незважаючи на поширення, терміни «невизнана республіка» і «невизнана держава» потребують суттєвого коригування. Аргументи експерта перебувають в площині відповіді на питання, чи вважати невизнаною державою Китайську Республіку Тайвань, визнану більше 20 суб'єктами міжнародного права, або Західну Сахару, яку визнають більше 40 країн? Формально ці держави Організація Об'єднаних Націй не визнає, але одночасно мають політичне визнання з боку багатьох країн.

Що стосується де-факто держав, то вони не тільки проголошені своїми народами, але досить успішно функціонують протягом десятка років, демонструючи при цьому позитивну внутрішню– і зовнішньополітичну динаміку, і, володіючи реальним суверенітетом, виступають в якості активних суб'єктів економічних, культурних та інших міжнародних відносин. Єдиною ознакою, що відрізняє їх від партнерів з міжнародної взаємодії, є невизнання світовою спільнотою і окремими її представниками їх суверенітету. Відповідно до представленої класифікації, невизнані і частково визнані держави, існуючі на пострадянському просторі – Абхазія, Нагорний Карабах, Придністров'я і Південна Осетія, необхідно визначати саме як де-факто держави. Де-факто державою можна вважати і проголошену в 1983 р. Турецьку Республіку Північного Кіпру. Відмінними рисами де-факто держав, які подібні до самопроголошених утворень, є вибудовування ними політико-правових інститутів, консолідація влади і встановлення суверенітету над своєю територією, а також забезпечення функціонування виборчої системи як механізму формування в країні представницьких органів, хоча з точки зору реальної, а не формальної демократії в цих утвореннях є проблеми.

Викладене дозволяє розглядати проблему інтерпретації поняття «невизнана держава» в якості актуальної методологічної проблеми сучасної політичної науки. У зв'язку з доцільно розглянути таку категорію утворень, як «самовизначені держави».

Ідея національного самовизначення, яка виникла в епоху Просвітництва, протягом всієї історії свого існування ставиться під сумнів не тільки з точки зору ефективності її практичного втілення в міжнародній практиці, а й у сенсі інтерпретації сутності та змісту названої ідеї. Актуалізація проблеми відбувається кожного разу, коли в історії складаються передумови і реальні умови для утворення нових самостійних держав і, як наслідок, виникає необхідність формального оформлення їх існування за допомогою інституту міжнародно-правового визнання держав і урядів. Політичні процеси, пов'язані з утворенням невизнаних державних утворень, показують нові аспекти не тільки права (як декларації), але і процесу самовизначення народів і націй. Складність і суперечливість політичного розвитку людства на межі ХХ-ХХІ ст. і пов'язані з ними конфлікти ставлять на порядок денний необхідність вироблення нових підходів до осмислення права народів на самовизначення як найважливішого регулятора міжнародних відносин, з однієї сторони, і з іншої – найбільш вірогідне джерело міжнаціональних протиріч, конфліктів та воєн.

Невизнані держави сучасності – явище настільки різноманітне і неоднозначне, що застосування будь-якого поняття для їх позначення в статусі наукового терміна, так чи інакше, знайде критиків і опонентів. Наразі серед політологів та істориків щодо терміну «самовизначені держави» існують полярні аргументи. Перш за все, доцільно розмежовувати поняття «потенційне» і «реалізоване» право народів і націй на самовизначення. Потенційно правом на самовизначення з подальшою трансформацією в незалежну державу мають всі народи, але для багатьох з них причини, передумови та мотиви утворення власної держави об'єктивно відсутні. Вони впродовж багатьох століть можуть розвиватися без загрози їхнього існуванню в рамках багатонаціональної державності або в межах різного роду союзів і конфедерацій, і тому у таких народів гострої необхідності в самовизначенні і у створенні самостійної

державності не виникає. При цьому історична доля інших народів розвивається таким чином, що ставить їх перед вибором: пригнічення, асиміляція (і це в кращому випадку!) чи геноцид? І тоді в актуальний порядок денний для таких народів стає питання про реальне самовизначення. Правда в цьому випадку виникає деяка складність з виявленням суб'єкта права на самовизначення в зв'язку з відсутністю в сучасному гуманітарному знанні чіткої інтерпретації понять «народ» і «нація».

В аналізі права народів на самовизначення найбільш складним аспектом є виявлення суб'єкта цього права (його носія), яким, в різних обставинах можуть виступати не тільки народ і нація, а й національна меншина, і сама держава. Суб'єктом права на самовизначення в трактуванні експертів ООН є «народ як спільнота, яка існує в тій мірі, в якій його члени інтелектуально і емоційно ідентифікують себе з цим співтовариством» [300, с. 9]. Це означає, що право визначати себе як народу відповідно до принципу самоідентифікації належить самій спільності чи спільноті. І в цьому сенсі дії народів практично всіх невизнаних держав, що мають місце бути в сучасному світі, не суперечать сутнісній природі права народів на самовизначення. На прийняття рішення з питання самовизначення впливають різні чинники. Але, за твердженням професора О. Задохіна, остаточний його варіант носить виключно політичний характер, який не завжди можна назвати об'єктивним або таким, що збігається з ідентифікацією самовизначеної групи населення. Політолог підкреслює, що «у світі існують найрізноманітніші групи населення (народи?), ідентифікація яких викликає труднощі у відповідних фахівців, але саме населення цілком може влаштувати власна самоідентифікація у відношенні до держави і титулу» [140, с. 9]. До прикладу, саме етнічна неоднорідність придністровського населення оцінюється експертами як причина неможливості застосувати до придністровського народу право на самовизначення.

Хоча з точки зору Придністров'я – позиція інша, вони пропонують розглядати придністровський народ як політичну націю, що дозволяє претендувати на реалізацію права на самовизначення, залишаючись етнічно неоднорідним [Див., напр.: 83, с. 7]. Але це суперечить нормам міжнародного права.

В рамках дисертаційного дослідження цікавою є позиція американського правознавця Х. Ганнум, викладена ним у книзі «Автономія, суверенітет і самовизначення» [410], в якій стверджується, що погляди на право націй на самовизначення в останні сто років, як мінімум, три рази змінювалися кардинальним чином. З кінця ХІХ ст. і приблизно до 1945 р. принцип самовизначення розглядається в прив'язці до таких понять як «нація», «мова», «культура» – з одного боку, і «державність» – з іншого. В означений період принцип національного самовизначення носили виключно політичний характер, в більшості випадків він зумовлений вимогами населення будь-якої частини великої держави встановлення тієї чи іншої форми автономії, і дуже рідко ставиться питання про відділення з метою утворення незалежної державності.

З моменту утворення Організації Об'єднаних Націй діяльність світової спільноти щодо врегулювання застосування права народів на самовизначення і вироблення механізму визнання держав помітно активізується. Але безперечними ці інститути визнаються лише у відношенні до колоніальних країн, народи яких борються і перемагають в боротьбі за незалежність. У 1960-х роках принцип національного самовизначення сприймається як синонім поняття «деколонізація». Межі новостворених держав встановлюються за колишніми кордонами колоніальних володінь, які не завжди враховують етноконфесійні чинники, що призводить в результаті до розв'язування збройних конфліктів і громадянських воєн.

З кінця 1970-х років і до теперішнього часу, на думку американського політолога, в світі здійснюються спроби затвердити

положення, що право на власну державу мають абсолютно всі народи. Однак до теперішнього часу свого відображення в міжнародно-правових нормативних актах ця ідея не знайшла, більш того, конкретні і чіткі критерії, на підставі яких нова держава може бути визнано або не визнаною міжнародним співтовариством, не існують. Сформована ж де-факто система відносин суб'єктів світової політики з самовизначеними державами не гарантує ні права націй на самовизначення, з одного боку, ні національної цілісності держав – з іншого: в залежності від політичної ситуації, пріоритетним виступає то перший з них, то другий.

Аналіз тексту Конвенції Монтевідео на предмет прав і обов'язків держав, проте, дозволяє виділити основні критерії державності стосовно ситуації і навколо невизнаних держав сучасності. Найважливішою ознакою держави як головного політичного інституту виступає єдиний суверенітет над підвідомчою територією. В такому випадку, «виникають сумніви з приводу визнання в якості самостійних держав Грузії або Азербайджану, оскільки на час свого офіційного визнання єдиного суверенітету над усією своєю територією вони не здійснювали. Азербайджаном вже до 1991 року фактично втрачено контроль над Нагірним Карабахом, а Грузією – над Південною Осетією. У такому контексті можна стверджувати, що проблеми єдиного суверенітету в кінці 1991 – початку 1992 рр. спостерігалися і у Росії в зв'язку з ситуацією в Чеченській Республіці Ічкерія, яка фактично опинилася поза російським політичним і правовим простором» [202].

Варто зазначити, що і у невизнаних пострадянських державах теж не все бездоганно із забезпеченням суверенітету. Так, Нагорний Карабах, встановивши контроль над сімома районами Азербайджану, не здійснює свій невизнаний суверенітет над Ашаги-Агджакенд, частиною Мартунінського і Мардакертського районів, які є адміністративними одиницями самого Нагірного Карабаху. Абхазія тривалий час (до 2008 р.) фактично не контролювала Кодорської ущелини, і порівняно слабо

проявлявся її суверенітет в Гальському районі. На території Південної Осетії і Придністров'ї існують відповідно грузинські (наприклад, село Тамарашені) і молдавські (населені пункти Варниця, Дороцкое, Кочиєри) анклави.

Найважливіша особливість функціонування невизнаної держави – це її внутрішня легітимність, визнання держави її підданими. Лідери Абхазії, Нагірного Карабаху, Придністров'я або Південної Осетії постійно наголошують на наявності внутрішньої легітимності в їхніх утвореннях [138, с. 39]. Слід уточнити, що внутрішню легітимність можна розділити на легітимність політичного режиму в очах мас і легітимність в очах еліт. Політичний режим може мати високу легітимність в очах мас, але низьку в очах еліт. І навпаки. Одночасно висока або низька легітимність в очах еліт і мас є одним з критеріїв високої або низької внутрішньої стійкості політичного режиму. Внутрішня легітимність нерозривно пов'язана з політичною активністю, розвиненою правосвідомістю виборців, демократичністю законодавства про вибори, законністю виборчих дій і процедур, популярністю кандидатів в депутати або на виборні посади, авторитетом виборчих комісій в очах суспільства, свободою засобів масової інформації, незалежністю політичних партій і кандидатів від державних і муніципальних органів. Готовність громадян підтримувати і виконувати вимоги представницької влади визначає її життєздатність і ефективність реалізації проведення обраними посадовими особами політичного курсу. Правлячі політичні сили зацікавлені в утриманні державної влади за допомогою завоювання і збереження довіри населення. Але у невизнаних державах вищезгадані елементи внутрішньої легітимності фактично не функціонують, або функціонують вибірково.

На думку С. Маркедонова, який вважає, що «проблему невизнаних держав не можна зводити тільки до формально-юридичного формату, саме створення невизнаних держав і початок боротьби за їх визнання відносяться до фактів емоційно-символічного і соціокультурного

характеру, без урахування яких неможливе будь-яке ефективне врегулювання міжетнічних та інших суперечок, що є неминучим супутником цих особливих державних утворень» [207].

Повертаючись до змісту Конвенції Монтевідео про права та обов'язки держав, слід зауважити, що в її тексті нічого не вказує на те, що новостворена держава повинна бути в обов'язковому порядку визнаною вже існуючими державами. Більш того, в статті 3 Конвенції затверджується протилежна теза: «Політичне існування держави не залежить від визнання її іншими державами» [172, ст. 3]. Однак зі зростанням впливу на світові політичні процеси міжнародних організацій як колективного глобального розуму в другій половині ХХ ст. склалася традиція офіційного схвалення або несхвалення будь-яких подій, які торкаються тією чи іншою мірою розвитку загальнолюдської цивілізації. До таких подій, безсумнівно, відноситься і створення нових держав. Правда потрібно визнати, що в основі таких рішень не завжди лежать принципи справедливості.

Події 2008 р., результатом яких стало визнання частиною світової спільноти на чолі з США незалежності Косово, а Російською Федерацією – незалежності Абхазії і Південної Осетії, з одного боку, позначили зростання напруженості в світі, але з іншого – продемонстрували можливі механізми та способи вирішення політико-правової колізії, пов'язаної з розвитком самовизначених (невизнаних) держав. При цьому очевидно, що, хоча високий ступінь актуалізації проблема самовизначених (невизнаних) держав набуває після подій 1990-х років, коли після розпаду СРСР і Югославії їх роль в світовому політичному процесі неймовірно зростає, сама проблема виникла задовго до означених подій, і в сучасному світі існує достатня кількість держав, до політико-правового та міжнародного статусу яких є питання. У рейтинг таких держав, за версією газети «Коммерсант», включені «держави, визнані хоча б однією державою-членом ООН [235]. За межами запропонованого списку поки залишаються

Придністров'я, Нагірний Карабах, про які в рамках концептуальних основ справжнього дослідження не можна не згадати, а також численні квазідержави, що виникли на «уламках» Сомалі, не визнані в даний час жодним з представників світової спільноти.

На поточний момент історії в Організації Об'єднаних націй входить 193 держави [95]. Перші сім місць у списку держав, що мають статус «частково визнаних», займають члени Організації Об'єднаних Націй, яким до «Загальноновизнана» не вистачає визнання з боку тільки однієї держави-члена ООН. З моменту проголошення незалежності в 1960 р. і до збройного конфлікту 1974 року і самовизначення північних територій Республіка Кіпр, будучи членом Організації Об'єднаних Націй, була визнана усіма учасниками міждержавного об'єднання. В даний час Кіпр не визнається Туреччиною, яка виступає політичним союзником Турецької Республіки Північний Кіпр, визнаючи її суверенітет.

Одночасно, в 1991 році, оформивши членство в ООН, Південна і Північна Кореї не визнають один одного. І, очевидно, таке визнання стане можливим тільки в разі, якщо в цих державах (найімовірніше, на півночі) відбудуться серйозні політичні зміни. Крім того, КНДР не визнана Японією, США, Францією і Естонією.

Чехію і Словаччину, які з 1993 р. займають в ООН місце Чехословаччини, не визнає Ліхтенштейн. Причиною такого стану справ є майново-правовий конфлікт, що виник в результаті декретів президента Чехословаччини Е. Бенеша, які проголосили експропріацію власності німецьких, австрійських та угорських фізичних і юридичних осіб. Представниками правлячого дому Ліхтенштейну на території Чехії і Словаччини втрачені земельні ділянки, площа яких в разі перевершує розміри їхнього власного князівства, а також кілька старовинних замків і колекції творів мистецтва. Як наслідок, між Ліхтенштейном, з однієї сторони, Чехією і Словаччиною – з іншої, не встановлені дипломатичні відносини, і Ліхтенштейн готовий розглянути питання про їх встановлення

тільки в разі, якщо почнуться переговори з питань повернення княжої сім'ї її власності.

Грунтуючись на принципі взаємності, Чехія і Словаччина не визнають Князівство Ліхтенштейн, що включає цю державу в список держав, які не мають абсолютного міжнародно-правового визнання.

Вірменію через її розбіжностей з Азербайджаном щодо Нагірного Карабаху не визнає Пакистан, що підтримує в цьому конфлікті азербайджанську державу.

Китай визнають всі, без винятку, держави-члени ООН. При цьому 171 з них визнає Китайську Народну Республіку, а 22 – Китайську Республіку Тайвань. З моменту утворення Організації Об'єднаних Націй і до 1971 р. крісло представника Китаю, в т. ч. в Раді Безпеки, закріплено за Тайванем. З прийняттям резолюції № 2758 «Відновлення законних прав Китайської Народної Республіки в Організації Об'єднаних Націй» [78] повноправним членом ООН стає КНР. Повернутися в міжнародну організацію, незважаючи на багаторазові звернення із заявою про прийом в члени ООН, які з періодичністю тривають до теперішнього часу, Китайська Республіка Тайвань так і не змогла, і вирішення цього питання є на сучасному етапі історичного розвитку важкоздійснюваним завданням. Цікавий факт: цілий ряд держав, представлених в ООН, не відрізнялися постійністю у виборі, яку з двох китайських держав підтримувати: в різні роки кілька десятків країн, включаючи Німеччину, Італію, США, Францію, Японію, «мігрували» з табору прихильників Тайваню в табір прихильників Китайської Народної Республіки (іноді – в зворотному напрямку). Деякі – змінювали своє ставлення до Тайваню двічі, наприклад, Ліберія і Науру. Тайвань визнаний Ватиканом, який має в ООН статус спостерігача. У зв'язку з останнім фактом існує дипломатичний курйоз: дипломатична місія Тайваню в Ватикані розташована не в його межах, а в Римі, столиці Італії, яка не визнає Тайвань.

Держава Ізраїль у сучасний момент історії визнана 166 державами (до Мадридської конференції 1991 р. таких було менше ста). У числі країн, які не визнають Ізраїль, в основному, представлені арабські держави, які є членами Організації Ісламська конференція.

Із відставанням на 24 позиції від Ізраїлю за числом країн, які визнали незалежність держави, знаходиться Палестина. Особливість цього факту полягає в тому, що Палестина – ще організаційно не оформлена держава, яка територіально мала скластися в секторі Газа, контрольованій в даний час рухом «Хамас», і на Західному березі річки Йордан, підконтрольному Палестинській національній адміністрації. Незважаючи на незавершеність процесу державотворення, незалежність Палестини визнають 132 держави, при цьому Палестина, яка є членом ООН, з 1974 р. наділена в ООН статусом спостерігача.

Наступною у переліку є Косово – одна з недавніх за часом проголошення держав, яка отримала станом на 20 травня 2015 р. визнання з боку 108 держав-членів ООН, багато з яких є членами ЄС, НАТО або в обох організацій одночасно.

Ще одна держава з проблемним політико-правовим статусом – Західна Сахара. Хоча 51 країна-член ООН визнає Західну Сахару, але цього не робить Марокко, і навряд чи найближчим часом визнає.

Абхазія станом на 7 червня 2011 р. визнана 5 державами-членами ООН – Росією, Нікарагуа, Венесуелою, Науру, Вануату, які входять і в число держав, які визнали Південну Осетію. Аналіз зовнішньополітичної діяльності двох кавказьких держав дозволяє припустити, що їх дипломатичним відомствам навряд чи вдасться на основі досвіду Західної Сахари, Палестини, Тайваню та ін. в питаннях набуття міжнародного визнання домогтися більшого.

І наостанок, Північний Кіпр, визнаний одним членом ООН – Туреччиною.

Наведені приклади чітко демонструють можливість успішного розвитку державних утворень і їх інтеграцію в світову спільноту в умовах невизнаності або часткового визнання. На думку Є. Гайдара – в 1992 р. прем'єр-міністра Росії, – висловлену ним у 1995 р. з приводу Тайваню, – «це блискуче підтверджує приклад того, як такі елементарні речі, як стабільна національна валюта, збалансований бюджет, надійні гарантії приватної власності в країні нескінченно бідної навіть ресурсами дозволяють протягом десятиліть забезпечувати винятково високі темпи економічного зростання» [355]. Але економічний розвиток Тайваню можна вважати більшим виключенням, ніж нормою для невизнаних держав.

Місце і роль самовизначених (невизнаних) держав в сучасній системі міжнародних відносин обумовлені тією знаковою соціально-політичною та політико-правовою функцією, яку вони виконують в рамках сучасного етапу суспільного розвитку, здійснюючи діагностику збоїв у функціонуванні світопорядку. Будучи здатними забезпечувати функціонування державного механізму, вишукуючи для цього необхідні ресурси, включаючи легітимацію населенням, вони мотивують світову спільноту до пошуку прийнятних шляхів реалізації міжнародно-правового визнання держав і урядів. При всіх застереженнях можна констатувати, що самовизначені (невизнані) держави, надаючи помітний вплив на політичні процеси, виступають в сучасному світі самостійними гравцями на майданчиках регіональної і міжнародної політики, в більшості випадків, загострюючи відносини у певному регіоні. Слід визнати, що глобалізація створює додаткові можливості, здатні забезпечити тривале існування самовизначених держав в умовах відсутності формального визнання з боку світової спільноти. Цей факт в сучасному політичному полі поступово набуває якості якщо не норми, то визнаного статус-кво.

Підходи до визначення природи і сутності самовизначених (невизнаних) держав, утворення і генезис яких випали на другу половину

XX – початок XXI ст., що склалися в сучасній науці, недосконалі, але їх відсутність ускладнило б вивчення означеного феномену ще більше [355].

Отже, термін «нові держави», що склався в сучасній політичній лексичі в прив'язці до часу їх виникнення, відображає певний політико-правовий стан самовизначених (невизнаних) держав в сучасному світі, відкриваючи перед ними перспективи або досягнення повного суверенітету, або злиття із метрополією, або ж продовження балансування на межі визнання, відповідно з часом і втрата внутрішньої легітимності, що, в свою чергу, поставить питання в доцільності існування такого утворення. Звичайно, таке розуміння проблеми мотивує міжнародне співтовариство на вироблення ефективного механізму визнання або невизнання нових держав і вироблення чітких стандартів у ставленні до реалізації народами принципу самовизначення і їх прав на самостійну державність.

4.2. Історичні передумови виникнення та політичні умови існування пострадянських самовизначених держав.

У 1990-х роках світ зіштовхується з новою політичною реальністю: на уламках СРСР крім нових незалежних держав, які стали правонаступниками радянських союзних республік, виникають ще чотири державних утворення, які не отримали міжнародно-правового визнання, але володіють певними атрибутами державності і внутрішнім суверенітетом, що дозволяє їм протягом більше двох з половиною десяти років функціонувати. Результатом боротьби Республіки Абхазія, Нагірно-Карабахської Республіки, Придністровської Молдавської Республіки, Республіки Південна Осетія та Чеченської Республіки Ічкерія (яка існувала з моменту розпаду СРСР і до 2000 року) за незалежність і міжнародне визнання стає створення до початку XXI ст. на південно-східній периферії

Європи нової порівняно стійкої геополітичної реальності. Стійкість нових політичних реалій пояснюється, в першу чергу, історичною обумовленістю виникнення на пострадянському просторі самовизначених держав, а також правилами політичної гри в регіоні і поведінкою основних політичних акторів в особі визнаних пострадянських держав, світових держав, Євросоюзу і НАТО.

Чи є у самовизначених (невизнаних) пострадянських держав необхідні і достатні підстави для проголошення незалежності і чи виправдана їхня боротьба за міжнародно-правове визнання свого суверенітету? Дати відповіді на ці питання дозволить аналіз історичних передумов і політичних обґрунтувань утворень і розвитку самовизначених республік, що виникли внаслідок розпаду СРСР.

Визнаними експертним співтовариством підставами для початку процесу утворення нових держав в більшості випадків слугує право на самовизначення, дискримінація за національною (етнічною, расовою) ознакою і історична справедливість. При цьому поняття «історична справедливість», яка є правовою категорією, виконує роль етичного компонента досліджуваної політико-правової проблеми, що значно ускладнює оцінку історичної справедливості крізь призму правових норм і принципів. Категорія «право на самовизначення», безумовно, знаходиться в площині юриспруденції, але часто вільно інтерпретується як народами-претендентами на самостійну державність, так і їх опонентами. Викликано це тим, що правом на самовизначення в практиці міжнародно-правових відносин наділяється народ, при цьому самого поняття «народ» не має в міжнародному праві однакової інтерпретації в силу своєї багатозначності. Але, як вже зазначалося вище, кількість народів у світовій спільноті більш ніж в двадцять разів перевищує кількість держав, а це означає, що кожен народ має потенційне право на проголошення самостійної державності, просто для деяких з них склалася об'єктивна сукупність передумов для виникнення і успішного розвитку держави, а для інших – ні. На

пострадянському просторі феномен самовизначених держав представлений саме в силу історичної обумовленості.

Головними історичними передумовами виникнення пострадянських самовизначених держав є власне сам розпад СРСР і неефективна і певною мірою алогічна політика побудови адміністративно-територіальних кордонів, що проводиться керівництвом радянської держави в період її існування. Результатом такої політики стає формування загальних для пострадянських держав «родових» рис. На думку О. Мелешкіної, розбіжність адміністративних, етнолінгвістичних, економічних, культурних та інших кордонів спричиняє виникнення «перехідних» територій, найбільш очевидними прикладами яких є Абхазія, Крим, НКР, Придністров'я, Південна Осетія, Чеченська Республіка і безконфліктне існування яких в рамках адміністративно-територіального устрою радянської держави забезпечувалося завдяки загальним стандартам. Розпад СРСР стає причиною ослаблення перерахованих вище меж і трансформує потенційно позначені можливості «виходу» з союзної держави в політичну реальність. В результаті «перехідні» зони перетворюються на осередки запеклих, аж до військових зіткнень, територіальних суперечок. У цих «перехідних» зонах і виникають альтернативні політичні проекти, що представляють собою самовизначені (невизнані) держави. Стосовно до пострадянського простору особливо яскраво процеси самовизначення проявляються в «ієрархічних» титульних територіях, для яких характерне входження до складу союзних республік автономних утворень іншої етнічної групи. Незавершеність процесів формування в СРСР загальної громадянської нації, «розбіжність адміністративно-територіальних кордонів з реально існуючим розселенням етнічних груп, відсутність у більшості радянських республік досвіду самостійної державності призводять, в результаті розпаду радянської держави і проголошення новими територіальними Політіями суверенітету, до виявлення в політичних уявленнях громадян новостворених держав

істотних розбіжностей до питань про природу держави, критерії членства в співтоваристві і т. д.» [219, с. 83-84].

У пострадянських самовизначених (невизнаних) державах існують як мінімум три чинники, що забезпечують адекватне рішення проблеми правонаступництва. Перший – це фактор політичної волі. Другий – принцип безперервності державності. Третій – це волевиявлення народу. Виходячи з цієї тези, не можна не помітити очевидного: з розпадом СРСР для міжнародної спільноти складається досить невизначена правова ситуація. Ліквідація союзної держави обумовлює скасування і його правової бази, відповідно до якої основними суб'єктами федерації, які входили до її складу, були союзні республіки. Серед держав, що утворилися внаслідок розпаду СРСР, міжнародне визнання, незалежно від всенародного волевиявлення і встановлення контролю урядів над відповідними територіями, отримують тільки державні утворення, які є правонаступниками союзних республік. Цей факт свідчить про те, що в основу визнання пострадянських самовизначених держав закладений тільки один нормативно-правовий акт – це конституція радянської держави, яка припинила своє існування. Але існує позиція як вчених, так і серед політикуму новостворених невизнаних утворень, яка суперечить загальному принципу утворення держав, а відповідно і міжнародному праву. Так, на думку Н. Штанські, в правовому відношенні така позиція видається «дуже вразливою для народів, позбавлених при розпаді Союзу прийнятного для них політичного статусу або таких, що опинилися за межами своїх власних державних утворень» [391, с. 219]. А за твердженням історика М. Нарочницької, «єдино юридично бездоганним і безпечним є саме визнання факту незавершеності територіального і правового статусу тих колишніх республік СРСР, які не надали своїм народам право на вільне волевиявлення щодо свого державного майбутнього». Тільки така парадигма «здатна забезпечити юридичну

аргументацію права на зміну на пострадянському просторі і при цьому виключити будь-які паралелі з іншими державами» [232, с. 2].

Слід визнати, що конфлікт домагань, який призвів у 1990-х роках до утворення на пострадянському просторі самовизначених держав, відбувається в умовах деякого правового вакууму. Політична ситуація, що виникла, складно врегульовується в рамках радянського конституційного права, оскільки СРСР припинив своє існування, але при цьому її вирішення неможливе і в міжнародному правовому полі, так як до моменту виникнення конфлікту повноцінної міжнародної правосуб'єктності союзні республіки ще не отримали. Наприклад, Придністровська Молдавська Радянська Соціалістична Республіка (з припиненням існування СРСР слова «Радянська» та «Соціалістична» в назві були скасовані) проголошується 2 вересня 1990 року, це практично за рік до прийняття Декларації про незалежність Молдови (Республіки Молдова) – 27 серпня 1991 року і більш ніж за рік і 3 місяці до історичних угод в Біловезькій пущі – 8 грудня 1991 року і прийняття декларації про припинення існування СРСР в зв'язку з утворенням Співдружності незалежних держав – 26 грудня 1991 р., тобто задовго до здобуття молдавським державою повноцінної державної правосуб'єктності. Це означає, що відповідно навіть з окремо взятим принципом територіальної цілісності (застосовного тільки до суб'єктів міжнародних відносин) молдовсько-придністровський конфлікт не має безумовної кваліфікації. Більш того, стосовно «загальної установки визнання внутрішньофедеративних кордонів як міждержавних, прийнятої провідними державами світу в випадках розпаду СРСР і СФРЮ, то вона характеру міжнародно-правової норми не має, будучи проявом політичної доцільності» [312]. Саме факт «ненадання народам Ічкерії, Абхазії, Нагірного Карабаху, Придністров'я і Південної Осетії конституційної процедури виходу з СРСР наділяє ці республіки правом вважати існуючий

юридичний статус Азербайджану, Грузії, Росії та Молдови небездоганим, а їх територіальний статус – незавершеним» [232, с. 2].

Як справедливо зазначає молдавський політолог Н. Цвятко, вихід з радянської епохи для громадян СРСР і громадян Молдавської РСР виявився пов'язаним з цілою низкою проблем [374, с. 9]. Тому в контексті обґрунтувань щодо утворення та функціонування на пострадянському просторі самовизначених (невизнаних) держав і їх легітимації вкрай важливо здійснити деякий історико-політологічний екскурс.

Все різноманіття експертних оцінок представників різних політологічних та історичних шкіл щодо розпаду СРСР, оформленого біловезькими угодами 8 грудня 1991 року, сходяться на думці, що це – одна з найбільш знакових подій світової політичної історії другої половини ХХ ст. Мабуть, це одна з небагатьох позицій, що не піддаються з боку вчених сумніву. Більшість питань, пов'язаних з аналізом причин і оцінкою значення розпаду СРСР, залишається предметом непримиренних дискусій. Самовизначені держави є наслідком і своєрідним продуктом розпаду соціалістичної федерації, тому логічно розглядати деякі передумови розпаду СРСР як передумови становлення і розвитку самовизначених держав, що виникли на його території. До таких тією чи іншою мірою відносяться такі факти, що мали місце:

– проблеми міжнаціональних і міжреспубліканських відносин в СРСР протягом багатьох років ігноруються, труднощі замовчуються, хто не вирішуються. Створений у 1922 р. як федеративний, з плином часу СРСР все більше перетворюється, за суттю, в керовану з єдиного центру унітарну державу, в якій відмінності між союзними республіками, які є суб'єктами федеративних відносин, нівелюються. Правда, у всіх радянських конституціях (1924, 1936 і 1977 рр.) містяться норми про суверенітет республік, що входять до складу СРСР, які в умовах наростаючого системної кризи соціалізму стають каталізаторами відцентрових процесів. У свою чергу, союзні республіки аналогічно

ставляться до своїх автономій, політичний і економічний суверенітет яких є номінальним, а елементи автономної державності розвиваються слабо;

– єдиний народногосподарський комплекс, що склався в СРСР, забезпечує економічну інтеграцію республік, однак зростання економічних труднощів призводить до розриву господарських зв'язків, в республіках проявляються тенденції до самоізоляції, а центр виявляється не готовим до такого розвитку подій. У свою чергу, аналіз економічних систем автономних утворень у складі союзних республік, а також найбільш розвинених в економічному плані неавтономних регіонів, вказує на їх відносну самостійність і деяку локальність, що, в кінцевому підсумку дозволило їх населенню в умовах системної кризи створити достатньо стійкий народно-господарський комплекс і, таким чином, економічно забезпечити своє право на незалежну державність;

– реальним носієм жорсткої централізації влади, на якій базується радянська політична система, виступає не держава, а КПРС, криза якої проявилася у втраті нею керівної ролі, й її саморуйнування з неминучістю привели до розпаду країни. На зміну партійним комітетам різного рівня приходять інститути громадянського суспільства яке лише зароджується, перш за все ради трудових колективів, здатні, в т. ч., і очолити боротьбу за незалежність;

– єдність і цілісність СРСР значною мірою забезпечується ідеологічними засадами. Криза комуністичної ідеології і заснованої на ній системі цінностей створює духовний вакуум, який дуже швидко заповнюється націоналістичними ідеями республік-метрополій, що викликає вкрай невдоволення не тільки національних меншин, а й російськомовного населення, що становить більшість інтелектуальної еліти союзних республік;

– системна криза соціалізму, яка пережита радянською державою в останні роки її існування, проявляється в політичній, економічній, ідеологічній сферах і призводить до ослаблення союзного центру і

посилення політичних еліт в республіках. Як наслідок, економічно, політично і особистісно мотивовані національні еліти починають виступати за вихід зі складу федеративної держави. Події 1990 року, названі «парадом суверенітетів» однозначно вказують на націоналістичні настрої і сецесійні наміри національних партійно-державних еліт того часу.

Таким чином, розпад СРСР і утворення в межах союзних республік нових незалежних держав корінним чином змінюють геополітичний дизайн Європи і всього світу; розрив господарських зв'язків стає головною причиною глибокої економічної кризи, який відчувають країни-спадкоємиці СРСР; істотні проблеми виникають в житті не тільки російських, які опинилися за межами « нової » Росії, а й національних меншин у цілому.

Феномен самовизначених (невизнаних) держав, існуючих на пострадянському просторі займає в політичному дискурсі особливе місце ще й тому, що він пов'язаний із питанням «радянської спадщини». Очевидно, що на пострадянському просторі представлені дві групи держав: перші – країни Балтії, Україна, Молдова, Азербайджан – демонструють ідеологічний розрив з радянською державністю, другі – Росія, Білорусь – розглядають радянський період як невід'ємну частину своєї історії. До другої групи належать і самовизначені (невизнані) держави – Абхазія, Нагорний Карабах, Придністров'я, Південна Осетія, але не Ічкерія. Так, наприклад, І. Благодатських пов'язує правонаступництво Придністров'я ні з Молдавської РСР, а з СРСР в цілому. У міжнародному праві існує поняття « правонаступництво держави на певній території », виходячи з якого можна стверджувати, що на пострадянському просторі на початку 1990-х років склалися не п'ятнадцять, як прийнято вважати за кількістю союзних республік, а двадцять держав (а могло бути, тому щодо пострадянських самовизначених держав питання їх міжнародного визнання набуває характеру «перманентного протистояння двох

протиборчих сил, де на одній стороні виступають уряди новостворених молодих держав, а на іншій – керівництво вже визнаних суб'єктів міжнародно-правових правовідносин» [31, с. 50-51]. Примітно, що самовизнані республіки, державність яких проходить становлення в умовах невизнаності, вдається тривалий час вистояти (за виключенням Ічкерії), утримавши свої політичні позиції всередині держав, але в більшості випадків простежується значне погіршення ситуації як за економічними показниками, так і за рівнем демократії.

Крім того, не можна не визнавати того факту, що утворення і розвиток практично всіх держав, що виникли в результаті розпаду СРСР (і визнаних, і невизнаних), з самого початку відбувається в умовах і обставинах гострого дефіциту не тільки юридичної, але й історичної легітимності. З однієї сторони, вони не мають досвіду державного існування, бо ніколи раніше «не існували реально у внутрішніх кордонах, написаних на політичній мапі СРСР. Але з іншої сторони, отримавши власну суверенну незалежність, як за результатами констеляції зовнішніх сил, так і завдяки власним мобілізаційним зусиллям, вони створюють життєздатну, не завжди правову спільність» [48, с. 25]. Іншими словами, багато хто з них виникають як держави без політичних націй і природних кордонів і тому здійснюють спроби доводити свою історичну і державну спроможність.

З історико-правової точки зору Абхазія, Нагорний Карабах, Придністров'я і Південна Осетія, Чеченська Республіка – такий же продукт розпаду СРСР, як і Азербайджан, Грузія, Молдова і Росія. Тому від визначеності в питанні правонаступництва багато в чому залежать їхні стосунки з іншими державами пострадянського простору. На думку І. Благодатських, «слід звернути увагу на те, що з усіх можливих та існуючих в дослідницькій науковій літературі серед термінів, найбільш «прижився» термін «пострадянський» [32, с. 46]. Так, щодо ПМР, стверджує дослідниця, «найбільш прийнятною і обґрунтованою є

формула, відповідно до якої Придністров'я визнається в якості правонаступника Радянського Союзу на даній території у відповідності з волевиявленням народу». Придністровській державі «саме від СРСР переходять важливі складові правонаступництва – територія, населення, власність, ресурси і т. п. Причому для проведення в життя цієї формули на політичному рівні важливим є усвідомлення правонаступництва, заяву про намір правонаступництва та реалізація цього наміру» [32, с. 46]. З метою кращого розуміння процесів, які в 1990-і роки призводять до появи в пострадянському політичному просторі такої значної кількості самовизначених, але невизнаних світовою спільнотою держав, необхідно досліджувати факти існування на їх території історичних форм і моделей державності. Для цього необхідно відповісти на питання про існування в будь-якої історичний період в межах названих державних утворень самостійної державності. В рамках зазначеного підходу можна говорити про втрату і відродження державності, і факт існування на тих чи інших територіях історичних форм державності можна розглядати як одну з передумов виникнення в їх межах в кінці ХХ – початку ХХІ ст. самовизначених (невизнаних) державних утворень. Це, на думку народів, що їх населяють, свого роду акт відновлення історичної справедливості.

До кінця 1980-х років чотири пострадянські самовизначені (невизнані) держави, розташовані на Кавказі, мали статус автономних утворень всередині Азербайджанської, Грузинської та Російської союзних республік; придністровська держава в означений період історії як адміністративно-територіальна одиниця не виділена і входить до складу Молдавської РСР самостійними міськрадами і районами.

Одним з базових протиріч у підходах до оцінки політико-правових обґрунтувань придністровської державності, що склалися в політичній науці, є питання про історичні умови входження територій Молдови і Придністров'я в єдину державу: представники кишинівської школи вважають лівобережні райони Дністра невід'ємною частиною Республіки

Молдова, придністровські ж політологи і історики наполягають на тому, що до 1940 р. Придністров'я і Молдова ніколи не становили єдиної молдавської держави, а утворення Молдавської РСР є, по суті, штучним політичним кроком, викликаним кон'юктурою політичного процесу на межі 1930-1940-х років. При цьому є факт існування на території Придністров'я з 12 жовтня 1924 р. до 1 серпня 1940 р. самостійної державності – Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки. 12 жовтня 1924 р III сесія Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету восьмого скликання приймає рішення про утворення МАССР в складі Української РСР. У республіку входять одинадцять районів. Площа МАССР становить 8,1 тис. кв. км, населення – 545,5 тис. осіб. Столицею засновується спочатку м. Балта, а з 1929 р. – м. Тирасполь [305, с. 34].

У роки інтервенції і громадянської війни правобережні райони Дністра – Бессарабія – окуповані королівською Румунією. Радянський уряд, ніколи не визнаючи приєднання Бессарабії до Румунії, вважає її своєю територією. У радянських шкільних підручниках згадується цікавий факт: «при складанні першої карти Радянського держави В. Ленін запропонував заштрихувати на ній територію Бессарабії червоними лініями, так як вона є частиною країни, кордоном МАССР із заходу і південного заходу вважати лінію по Пруту і Дунаю, а реальний кордон по Дністру – тимчасовою демаркаційною лінією між Радянським Союзом і буржуазно-поміщицькою Румунією» [351, с. 285-286]. Сама ж ідея зі створення молдавської автономії, можливо, корелюється з бажаною перспективою радянського керівництва об'єднати «розділений» Дністром молдавський народ в єдиному державному утворенні в складі СРСР. В Молдавській АРСР молдовани дійсно виступають в якості титульної етнічної групи, а ось, сучасна Придністровська Молдавська Республіка, маючи в своїй назві визначення «молдавська», в реальності як де-факто незалежна держава демонструє, скоріше, опозицію і навіть альтернативну

державність у відношенні до Республіки Молдова. Характеризуючи місце і роль молдован в соціальній структурі придністровського суспільства, слід підкреслити, що існує стійкий паритет з двома іншими основними етнічними групами – росіянами і українцями, – кожна з яких представлена приблизно третиною населення республіки. Незважаючи на наведені факти, сучасні придністровці вважають утворення, становлення і розвиток МАССР невід'ємним елементом придністровського досвіду самостійного розвитку державних інститутів та ін. атрибутів державності, першої державністю на Дністрі.

Однак на цей рахунок є й інші думки. Так, абхазькі вчені з дослідницької групи, очолюваної Н. Багапш, вважають, що «сам факт існування в 1920-1930-і роки Молдавської АРСР на території Придністров'я з сьогоdnішнім придністровським сепаратизмом ніяк не співвідноситься, і останній з завданнями, які розв'язуються радянським керівництвом при виділенні в складі України молдавської автономії, не має нічого спільного. Після приєднання в 1940 р. до СРСР Бессарабії, яка є основною етнічною територією молдован, Молдавська АРСР входить до складу новоствореної Молдавської РСР з ліквідацією за непотрібністю автономного статусу. У свою чергу, сецесійний рух, який зародився наприкінці 1980-х років в Придністров'ї, будь-якого етно-історичного зв'язку з молдавською автономією 1924-1940 рр. не вбачає, навіть навпаки, самовизначена придністровська держава, маючи в своєму складі більш ніж наполовину слов'янське населення, в певному сенсі протиставляє себе новому молдавському (румунському) етнічному проекту» [15, с. 81].

З позиції Придністров'я, аналіз дореволюційної історії молдавської держави і придністровських земель дає ще більше підстав для визнання права придністровців на самостійну державність, а визнана багатьма істориками формула «один народ – дві держави», щодо Придністров'я і Молдови недоречна. Створення Молдавського князівства датується літописними джерелами 1359 року, а в грамоті господаря Романа

Мушат від 1392 року вказується, що він володар землі Молдавської від Карпатських гір до Чорного моря з східним кордоном по р. Дністер [351, с. 24]. У першій половині XVI ст. в Молдавії встановлюється османське ярмо. На відміну від інших держав Південно-Східної Європи, землі яких були завойовані турками і включені до складу Османської імперії, в Молдавському князівстві (як і в сусідній Валахії) не ліквідовано власну державу, яка здійснює управління внутрішніми справами країни: турецькі феодали не можуть купувати на території князівства земельні володіння і не займаються тут державним управлінням. Турецьке панування в Молдові проявляється в економічній, державно-політичній і військовій формах. З початку XVIII ст., за версією радянської історіографії, проти Османської імперії розпочинається спільна збройна боротьба Молдавії і Росії [351, с. 99]. У зв'язку з цим необхідно згадати про Прутський похід Петра I і Луцькому договору від 13 квітня 1711 р., що проголосив військово-політичний союз двох держав. Однак російсько-турецька війна 1711 р. не приносить Росії військового успіху, а молдавському народу – звільнення від турецького панування. Політичний статус молдавської держави змінюється на початку XIX ст., коли за умовами Бухарестського мирного договору, підписаного за підсумками російсько-турецької війни 1806-1812 рр., територія Молдавського князівства під назвою Бессарабія входить до складу Російської імперії.

Політична доля придністровських земель з кінця I тис. химерно переплітається з долями різних державних утворень, багато з яких відомі своїм впливом на європейську політику в ті чи інші історичні епохи. У X ст. Придністров'я, населене слов'янськими племенами тиверців і уличів, стає південно-західною околицею Київської Русі. В XI ст. з Південного Сходу в Північне Причорномор'я мігрують половці, які на території між Дністром і Дунаєм створюють так звану Чорну Куманію, звідки здійснюють спустошливі набіги на Візантію, Угорщину та інші землі [305, с. 18]. Незначна частина сучасного Придністров'я територіально входить в

половецьке державне утворення. У період феодальної роздробленості на Русі дністровські землі охоплені сферою впливу Галицько-Волинського князівства: час з середини XII ст. і до початку XIII ст. стає часом нескінченних міжусобиць, але до XIV ст. Галицько-Волинська Русь досягає розквіту і починає відігравати в Південно-Східній Європі серйозну політичну роль [305, с. 18].

В результаті монголо-татарської навали частина придністровських земель входить до складу Золотої Орди і наприкінці XIII ст. стає родовим юртом темника Ногая, а частина залишається в складі Галицько-Волинського князівства [305, с. 20]. На початку XIV ст. свою експансію посилює Князівство литовське: в 1362 р. Великий князь литовський Ольгерд захоплює Поділля – галицько-волинські землі в Лівобережжі Дністра, закріпивши свої надбання перемогою в битві біля Синіх Вод [305, с. 20].

У XV ст. землі Придністров'я починають активно освоюватися, але територія залишається прикордонною, і нові поселення спочатку несуть на собі навантаження як військові опорні пункти. Придністровські землі в цей час набувають стратегічно важливого значення, будучи розташованими на межі трьох впливових держав – Кримського ханства, Османської імперії та Польського королівства, які всі, без винятку, мають серйозні політичні інтереси в Придністров'ї. Починаючи з середини XV ст., Придністровські землі в різні періоди частково входять до складу і Речі Посполитої (конфедерації Королівства Польського і Великого князівства Литовського 1569 р.), і Росії (1654 р. відповідно до рішення Переяславської Ради Придністров'я разом з усією Україною приєднано до російської держави. Правда, за Андрусівським перемир'я 1667 р. Придністров'я повернено Польщі), і Кримському ханству (1506 р. хан оголошує всі південноруські землі своїм родовим улусом), і Османської імперії (яка намагається зберегти «світове панування»).

У другій половині XVIII ст. в боротьбу за Північне Причорномор'я активно включається Росія. За Яським мирним договором, укладеним за підсумками російсько-турецької війни 1787–1791 рр., землі між Південним Бугом і Дністром від р. Ягорлик і до Чорного моря входять до складу Російської імперії [305, с. 26]. Таким чином, південні райони Придністров'я стають частиною Росії, а вже в 1792 р. закладається м. Тирасполь – майбутня столиця ПМР. У 1773 р. в результаті другого поділу Речі Посполитої Росія включає до свого складу території від Дніпра і до Дністра. Тепер і північні райони Придністров'я разом з Поділлям входять до складу російської держави.

З 1812 р. Придністров'я і Бессарабія, після вікової незалежної один від одного політичної історії, стають частинами однієї держави, але не молдавської, а російської, і залишаються такими до революційного 1917 р. Пострадянська політична історія Придністров'я і Молдови тільки підсилює історичний розлам між правим і лівим берегами Дністра.

Перспективу примирення народів обох берегів Дністра з їх подальшим возз'єднанням в єдине громадянське співтовариства ускладнює збройний конфлікт Республіки Молдова проти Придністровської Молдавської Республіки, що мав місце в 1992 р. та наявність на території ПМР добре устаткованої 14-ї російської армії. А в подальшому відмова Молдови в 2003 р. від «плану Козака», що розроблений заступником керівника адміністрації президента Росії Дмитром Козаком, передбачав створення асиметричної федерації з трьома суб'єктами: Молдова, Придністров'я і Гагаузія, перевела конфлікт у стадію тривалого замороження. Але слід уточнити і пояснити зрозумілу позицію Молдови щодо даного плану. Після відмови Вороніна підписувати Меморандум, звучала офіційна аргументація, що Кишинів посилається на необхідність проведення консультацій з ОБСЄ та ЄС. При цьому, міністр закордонних справ Нідерландів і діючий голова ОБСЄ Яап де Хооп Схеффер повідомив Вороніну, що серед країн-членів ОБСЄ консенсусу немає, адже у деяких

країн є серйозні заперечення в тому, що стосується розподілу гілок влади між центральними і регіональними органами, прав Придністров'я в Сенаті, а також відсутності міжнародних гарантій. Крім того, громадськість Кишинєва, опозиція звинувачували президента Вороніна у зраді національних інтересів Молдови. Вісім парламентських і непарламентських партій створили Національний комітет по захисту незалежності і Конституції Молдови. Основна його мета – протистояти впровадженню Меморандуму про створення асиметричної федерації, запропонованої Росією. Представники політичних формувань стверджували, що якщо президент піде на цей крок, «буде встановлена диктатура сепаратистського меншості над більшістю населення». Лідери опозиції звинувачували владу в тому, що Меморандум був розроблений в таємниці, без відкритого обговорення з громадянами, і що цей документ представляє інтереси Росії, а не Республіки Молдова. Тому відмова Вороніна від підписання даного меморандуму цілком зрозуміла.

На думку прибічників незалежності ПМР, в конфлікті Тирасполя і Кишинєва на стороні придністровців – «історична правда», тому противники самовизначення Придністров'я апелюють не до історії, а до принципів міжнародного права, якими повинні керуватися всі держави.

На відміну від Придністров'я, кавказькі самовизначені (невизнані) держави до моменту розпаду СРСР мають власні державно-політичні статуси: Абхазія – статус автономної республіки до складу Грузинської РСР, Нагорний Карабах і Південна Осетія – статус автономних областей на території Азербайджану і Грузії відповідно, Чечено-Інгушська Автономна Радянська Соціалістична Республіка – адміністративно-територіальна одиниця РРФСР, що існувала з 1936 до 1944 рр. та з 1957 до 1992 рр.

Дорадянська історія абхазької державності налічує не одне століття. Предки сучасних абхазів з'являються на території Кавказу в результаті міграції з Малої Азії задовго до н. е. У VIII ст. створюється єдине Абхазьке царство, яке зуміло домогтися політичної незалежності від Візантійської

імперії [77, с. 6]. Населення країни в той час складається з родинних давньо-абхазьких племен, об'єднання яких в одну державу генерує складання єдиного абхазького етносу. До X ст. Абхазьке царство досягає розквіту: до його складу входять території Західної, Південної, ряду районів Східної Грузії, а також чорноморське узбережжя Краснодарського краю. На політичному фундаменті Абхазького царства в XI ст. будується Царство абхазів і картлійцев – нова держава середньовічного Кавказу, яка функціонує до XIII ст. Із занепадом єдиного грузино-абхазької держави на її території виникає кілька невеликих, але політично незалежних грузинських царств, а також Абхазьке князівство, історія якого триває до середини XIX ст., коли воно входить до складу Російської імперії [190, с. 20].

Таким чином, створена в епоху раннього середньовіччя, змінюючи конфігурацію, але не припиняючи свого існування, абхазька державність «доживає» до середини XIX ст. У 1810 р. Абхазьке князівство формально стає частиною Російської імперії, але аж до 1864 р. зберігає фактичне самоврядування, і тільки зі скасуванням князівської влади Абхазія в статусі Сухумського відділу включається в імперську систему адміністративно-територіального управління російської держави [190, с. 20].

Слід зазначити, що скасування автономного статусу призвело до повстання 1866 р. Після його придушення близько 19 000 абхазів були змушені залишити батьківщину і переселитися до Османської імперії (так звані махаджири). Залишені абхазами землі були заселені греками та вірменами з Османської імперії, а також переселенцями з європейської частини Російської імперії і сусідніх районів Грузії (здебільшого мегрелами), через що сформувалося поліетнічне населення сучасної Абхазії.

Після революційних подій 1917 року в Абхазії робляться спроби відродження державності в формі Горської Республіки, проте, крім

формально-декларативних закликів, здійснити революційним силам нічого не вдається. У результаті інтервенції Червоної Армії 4 березня 1921 р. в Абхазії встановлено радянську владу. 30 грудня 1922 р. Абхазія у складі ЗСФРР увійшла до СРСР [190, с. 17].

В період радянського етапу історичного розвитку державно-правовий статус Абхазії неухильно знижується. Вже до кінця 1921р Абхазія укладає особливий союзний договір з Грузією, передаючи їй частину свого суверенітету. Офіційно Абхазія тепер іменується Договірною Радянська Соціалістична Республіка [15, с. 83], і такого статусу в межах радянської держави, крім Абхазії, не має жодне інше державне утворення. У 1931 р. статус Абхазії знижується до автономної республіки в складі Грузинської РСР, такий стан справ існує до розпаду Союзу.

Коли ж 21 лютого 1992 року було скасовано Конституцію Грузинської РСР та відновлено попередню Конституції Грузинської демократичної республіки 1921 року, то абхазьке керівництво сприйняло це як відміну автономного статусу Абхазії і відновило власну Абхазьку конституцію, згідно з якою країна визнавалась суверенною, однак міжнародна спільнота не визнала такого самочинства. Почався новий виток і загострення протистояння, що змусило Тбілісі ввести війська в автономію. 14 серпня 1992 року між Грузією і Абхазією почалися військові дії, які переросли в справжню війну із застосуванням авіації, артилерії і інших видів зброї. Метою грузинського уряду було встановлення контролю над частиною своєї території і збереження її цілісності. Метою абхазької влади було розширення прав автономії і, зрештою, отримання незалежності. Політичну і матеріальну підтримку абхазькій стороні надавала Росія під керівництвом Єльцина, яка допомогла тимчасово згладити протистояння. Цікаво, що на боці абхазьких збройних формувань виступали також представники бунтівної Чечні, так, наприклад, коли 27 вересня 1993 року Сухумі був узятий абхазькими і північнокавказькими

загонами, у складі останніх бойовий досвід отримали чеченські керівники, зокрема Шаміль Басаєв.

Російська сторона у 90-х роках формально намагалась зберегти нейтральний статус, хоча її збройні формування, які залишились ще з радянських часів, таки були звинувачені Тбілісі у веденні розвідувальних операцій. 2 квітня 2002 року був підписаний грузино-абхазький протокол, згідно з яким патрулювання верхньої частини Кодорської ущелини (територія Абхазії, контрольована Грузією) було доручене російським миротворцям і військовим спостерігачам ООН.

В результаті конфлікту близько двохсот тисяч етнічних грузинів було вигнано з Абхазії. Відтоді Абхазія добивається визнання своєї незалежності, яку наразі визнали тільки 4 держави, включаючи Росію (2008). Тбілісі розглядає Абхазію як частину країни і пропонує їй широку автономію у складі Грузії. Мир в зоні грузино-абхазького конфлікту підтримують Колективні сили з підтримки миру СНД, укомплектовані російськими військовослужбовцями. Переговори з врегулювання конфлікту перервані в 2006 році.

Скориставшись військовою поразкою Грузії у війні 2008 р. з Росією, абхазькі війська за підтримки росіян зайняли Кодорську ущелину, яка за угодою мала контролюватися грузинською стороною. У вересні 2008 р. Росія визнала незалежність Абхазії.

Як результат, Абхазія отримала незалежність, якої так прагнула, Грузія – понад 300 тисяч біженців, а Росія – більш ніж лояльний політичний режим новоутвореного суб'єкта політичних відносин – незалежну від усіх міжнародних зобов'язань Абхазію, готову виконати будь-які доручення свого ексклюзивного патрона.

У XIX столітті територія сучасної Південної Осетії була заселена переважно грузинами. Лише поодинокі села осетинів траплялись серед цілої грузинської провінції. Починаючи з початку XX століття осетини почали масово переселятися до цієї грузинської землі. Південно-

Осетинська автономна область (Південна Осетія) утворена 20 квітня 1922 р. у складі Грузії із столицею в місті Цхінвал (Цхінвалі).

Південна Осетія отримує самостійну державність в період радянзації Закавказзя. 20 квітня 1922 декретом Всегрузинського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів Грузинської РСР з національно-державного розмежування Закавказзя створюється Південно-Осетинська автономна область [379, с. 56]. Слід зауважити, що, незважаючи на поділ в географічному і адміністративному сенсі, в обох частинах Осетії живе єдиний народ із загальною культурою і говорить на одній мові. Позначений ж поділ, що відбувся в 1922 р., можна розцінювати як штучний політичний крок радянського керівництва, що не враховує думки самих осетин.

У березні 1925 року, на п'ятому з'їзді Рад робітничо-селянських депутатів Північно-Осетинської автономної області, було ухвалено рішення: «Здійснити об'єднання Південної та Північної Осетії в межах Радянської Соціалістичної Республіки Грузія». Головна причина такого рішення очевидна: у Грузії небезпека денационалізації осетинів була меншою, ніж у Російській Федерації. Ініціатива владикавказців була розглянута і в Цхінвалі: наприкінці березня 1925 р. відбувся V з'їзд Рад робітничих і селянських депутатів Південно-Осетинської автономної області, на якому була розглянута інформація представника ЦВК Північної Осетії Харитона Каргієва про можливість об'єднання двох Осетій.

Всеросійський ЦВК не чинив опір ідеї об'єднання Осетій. З цією ініціативою був згоден і обласний Виконавчий Комітет Північної Осетії. Що стосується Грузії: 15 липня 1925 р. сесія ЦВК Грузії заслухала з цього питання доповідь представника Північно-Осетинської автономної області комуніста Симона Такоева і одноголосно схвалила ідею об'єднання «Північної і Південної Осетії» в складі Грузії. Сталін спочатку був згоден з тим, щоб Осетія об'єдналася в складі Грузинської РСР, але пізніше, через категорично негативну думку секретаря Північно-Кавказького Крайового

комітету компартії Анастаса Мікояна, його позиція помітно похитнулася. Анастас Мікоян запевняв Сталіна, що входження Північної Осетії до складу Грузії викликало б розділ всього Північного Кавказу – Грузія вклинилася б у центральну частину Кавказу.

З цього часу Південна Осетія відноситься до Грузії, а Північна Осетія – до Росії. При цьому автономія Південної Осетії протягом усього радянського часу носила номінальний характер. В даний час Росія і Грузія є суверенними державами з вельми напруженими (якщо не сказати ворожими) міждержавними відносинами, осетинський народ при цьому виявляється розділеним державним кордоном.

Саме в роки становлення радянської влади закладаються основи конфлікту, що призвів до самовизначення південноосетинського народу, який реалізував право мати власну державу. Однак дорадянська історія знала єдину осетинську державність – Аланію, спадкоємцями якої можуть вважати себе і громадяни Південної Осетії. У політичній історії осетинського народу мають місце і бурхливий розквіт, посилення могутності й величезний регіональний вплив в VI–XI ст., і майже повне катастрофічне винищення за часів монголо-татарських навал в XII–XIV ст.

Після перемоги в російсько-турецькій війні 1768–1774 рр. вплив Росії в Північному Причорномор'ї помітно зростає, і вона починає проявлятися рішучість у реалізації своїх колоніальних устремлінь на Кавказі. Слідом за укладанням Кучук-Кайнарджійського мирного договору 1774 р., приймається рішення про приєднання Осетії до Російської імперії [34, с. 143]. Однак спочатку адміністративне підпорядкування Осетії носить формальний характер, і її населення ще довгий час продовжує зберігати незалежність від російської адміністрації.

З 1989 року Південна Осетія взяла курс на незалежність від Грузії. В кінці 1989 року грузинська влада ввела до Цхінвалі підрозділи МВС Грузії. Осетини, у свою чергу, створили власні озброєні структури – національну гвардію. Між грузинськими і осетинськими формуваннями

розгорнулися бойові дії. З'явилися ніким не контрольовані озброєні групи. Національна гвардія та озброєні групи – т. зв. російські «добровольці» були створені силовими структурами Росії.

20 вересня 1990 р. Рада народних депутатів Південно-Осетинської автономної області прийняла Декларацію, що проголосила створення «незалежної Республіки Південна Осетія». Керівництво Грузії не визнало цю республіку. Під час перебування у влади в Грузії Звіада Гамсахурдіа в 1990–1991 роках Тбілісі рішуче став на захист цілісності Грузії в її кордонах, активізувавши одночасно спроби вирішення «осетинської проблеми» силовим шляхом і взявшись до бойових дій. 11 грудня 1990 року Верховна Рада Грузії скасувала Південно-Осетинську автономну область і прийняла закон «Про надзвичайний стан». Результатом збройного вторгнення, що почалася 6 січня 1991 р. введенням у Цхінвалі в рамках операції військ МВС Грузії і добровольців, стала ескалація конфлікту. Декілька десятків тисяч, стали біженцями – до Грузії та Північної Осетії, що створило серйозні соціально-економічні проблеми. Військові зіткнення між Грузією і Південною Осетією продовжувалися в 1991–1992 рр., що привели до численних жертв серед обох учасників конфлікту, значну частину яких складали мирні жителі.

У січні 1992 р. в Південній Осетії відбувся референдум з питання «про державну незалежність», результати якого показали, що більша частина південноосетинського населення підтримує ідею незалежності. Фактичне заморожування конфлікту між Грузією і Південною Осетією відбулося після підписання 14 червня 1992 р. вже новим грузинським керівництвом Дагомиських угод. Введення в зону конфлікту змішаних російсько-грузино-осетинських миротворчих сил у липні 1992р. у той час заспокоїло ситуацію. Найважливішу роль при цьому зіграла і створена в результаті Дагомиських угод Змішана контрольна комісія з врегулювання грузино-осетинського конфлікту. Росія забезпечувала підтримку Південної Осетії і водночас стала посередником в переговорному процесі з

врегулювання грузино-осетинського конфлікту, що проходить з участю ОБСЄ, і виступає за «мирне вирішення конфлікту між Грузією і Осетією», маючи на увазі збереження статус-кво.

Щодо гострого етнічного конфлікту на Кавказі у серпні 2008 року який розпочався завдяки російському сценарію втручання у ці події. Однак, те, що сталося 8 серпня 2008 р., вкотре перекреслило існуючу систему міжнародного права, яка заснована на визнанні суверенітету та територіальної цілісності самостійних держав.

У ніч на 8 серпня 2008 р., після обстрілів грузинських сіл з боку невизнаної республіки, а також більш ранніх провокацій проти офіційної влади, в Тбілісі анонсували відновлення конституційного порядку в самопроголошеній республіці. В результаті наступу грузинської армії, остання зайняла велику частину Цхінвалі – головного населеного пункту Південної Осетії.

Однак, Кремль прогнозовано не захотів миритися з поразкою проросійських сепаратистів, і ВС Росії безпосередньо втрутилися в цей внутрішній конфлікт. Російські державні ЗМІ звинуватили Грузію в цілеспрямованому обстрілі Цхінвалі і 7 серпня війська РФ почали перекидатися в зону конфлікту, перейшовши в контратаку на наступний день. Під час прямого сухопутного вторгнення російської армії в країну, танкові бригади росіян увійшли за межі невизнаного утворення Південної Осетії, вклинившись до Кодорської ущелини. Крім того, Росія бомбардувала грузинські міста, військові бази і об'єкти цивільної інфраструктури. а також задіяла свої військово-морські сили. Морська піхота Чорноморського флоту зайняла головний порт Грузії Поті і знищили на рейді всі грузинські катери і кораблі, які мали військово позначення, включаючи судна прикордонників.

П'ятиденна війна 2008 року між Грузією і Росією засвідчила, що Москва й надалі прагне зберегти за собою виключне право на введення військових контингентів у зоні «російської відповідальності» (у сенсі

безпеки). Причому, як офіційно зазначалося російським керівництвом, безпосередньою причиною введення військ на територію Грузії був захист інтересів російських громадян (жителів Абхазії та Південної Осетії). Зазначимо, що дане положення було внесено до нової Воєнної доктрини РФ, прийнятої у лютому 2010 р.

У цьому аспекті риторика щодо захисту росіян, котрі проживають у сусідніх державах, мала б ще у 2008–2010 році насторожити український політикум і змусити його робити відповідні висновки щодо зовнішньополітичної стратегії нашої країни, можливо б тоді не відбулося в державі таких трагічних подій, як окупація Криму та частини Східної України.

У грузино-російському конфлікті світова дипломатія також показала свою слабкість і певну розгубленість та безпорадність. Згадаймо, як неспішно визначалось з позицією керівництво ООН, хоча це його статут в першу чергу було порушено, коли російський агресор вдерся на грузинську територію; як нахабно і з викликом вів себе російський представник в ООН; як шукали шляхів порозуміння в Росії та Грузії Саркозі та Кондоліза Райз. Варто визнати тут і певну непереконливість і очевидно хибність політики Саакашвілі та грузинської дипломатії, які не змогли знайти достойні аргументи і запевнити конфліктні автономії у максимальній лояльності та підтримці з боку офіційного Тбілісі.

В результаті війни, Грузія зазнала воєнної поразки, і на кілька тижнів втратила контроль над значними територіями і стратегічними пунктами.

26 серпня Кремль визнав незалежність Абхазії і Південної Осетії, відповідний указ видав президент Дмитро Медведєв. У той же час, російські війська залишалися на території Грузії, що де-факто порушувало план Саркозі.

Після окупації частини Грузії і етнічних чисток грузинських сіл навколо Південної Осетії було таки досягнуто згоди про припинення вогню з участю міжнародних посередників.

Зокрема, виведення російських військ з грузинської території повинен був закінчитися до 1 жовтня 2008 року, однак, де-факто, війська РФ залишаються на території самовизначених республік і понині.

Присутність регулярної армії – це посилення російського миротворчого контингенту. Більше того, визнавши незалежність самопроголошених республік, Москва стверджує, що тепер вона мають право розташовувати свої військові формування, погоджуючи це лише з обраним керівництвом Абхазії і Осетії, – це чергове порушення домовленостей і обіцянок, даних Медведевим Саркозі та європейським дипломатам.

Питання про возз'єднання Південної Осетії з Росією піднімається влітку 2014 р.: в червні депутати південноосетинського парламенту вперше піднімають «питання про винесення на загальне голосування можливого входження самовизначеної республіки до складу РФ» [91], але конкретні дії на предмет просування такого рішення південноосетинським керівництвом в той момент не робляться. 19 жовтня 2015 р. голова республіки Л. Тібілов, зустрічаючись з помічником російського президента В. Сурковим, зазначає, що політичні реалії обумовлюють необхідність історичного вибору: «возз'єднатися з братньою Росією, на думку політика, на довгі століття забезпечить безпеку і процвітання республіки і південноосетинського народу» [91]. Таким чином, можна констатувати, що процес державотворення в Південній Осетії виходить на новий рівень розвитку. Але логічно було б заявити про возз'єднання двох Осетій, проте в такій інтерпретації позначене питання в даний час не обговорюється. Офіційних коментарів Москви з питання про входження Південної Осетії до складу Російської Федерації не озвучено, але незважаючи на це, «26 травня 2016 р. учасниками засідання політради при Президенті республіки

приймається рішення, що референдум який має відбутися в 2017 р.» [53].

Територія Нагірного Карабаху в античну епоху становить частину Великої Вірменії. Особливість розвитку нагірно-карабаського державності полягає в тому, що сучасна Нагірно-Карабахська Республіка, як етнічно вірменське самостійне державне утворення історично не існувало, але в той же час Нагорний Карабах має досвід дорадянської державності – тюркське Карабахське ханство в XVIII – початку XIX ст., але воно, знаходилося у васальній залежності від Персії [230, с. 7]. Тому представляється неетичним розгляд Карабахського ханства як певного історичного прообразу сучасної вірменської нагірно-карабаського державності яка зародилася у 1923 р. в формі Нагірно-Карабахської автономної області у складі Азербайджанської РСР.

У карабахській політичній історіографії існує й інша позиція, прихильники якої вважають Нагірний Карабах в державному плані правонаступником Кавказької Албанії [230, с. 5].

У період радянської Закавказзя в 1920-1921 рр. Нагірний Карабах є предметом територіальної суперечки між Азербайджаном і Вірменією. Активно співпрацюючи на початку 1920-х років з кемалістською Туреччиною радянський уряд сприймає кемалістський режим як форму експорту в мусульманському світі антиімперіалістичної революції і в силу такої геополітичної стратегії залишає Карабах в складі Азербайджану, як геополітичну вагу у відношенні Вірменії. У підсумку політичні процеси, пов'язані з розвитком державності в Нагірному Карабасі, стають залежними від політичної кон'юнктури, і він залишається в складі азербайджанської території. Однак, в рамках реалізації принципу національного самовизначення, в 1923 р. Нагірному Карабасі надається статус автономної області у складі Азербайджанської РСР [230, с. 11], який зберігається за ним протягом усього періоду радянської історії.

У 1988 році почався конфлікт між Азербайджаном і Вірменією через Нагірний Карабах, коли населена переважно вірменами Нагірно-Карабаська автономна область заявила про свій вихід з Азербайджанської РСР. Регіональний парламент прийняв рішення про входження до складу Вірменської РСР, напруга в регіоні призвела до сплеску насильства. Під час референдуму у 1991 році 99,89 % виборців проголосували за незалежність Нагірного Карабаху, після чого розпочався відкритий етап війни 1987—1994 рр., наслідком якої стала перемога вірмен, утворення невизнаної Нагірно-Карабаської Республіки та підписання в Бішкеку Угоди «Про незастосування зброї», яка діє з 12 травня 1994 року.

Конфлікт в Нагірному Карабасі є ключовим каменем спотикання у відносинах між Азербайджаном і Вірменією. Чергова фаза ескалації (квітень 2016 року) ще раз підтверджує, що незалежно від того, хто став винуватцем події в цей раз, сторони просто не готові до прямого діалогу щодо врегулювання цієї проблеми. Позиції сторін абсолютно протилежні. Так, азербайджанська сторона постійно заявляє про необхідність відновлення територіальної цілісності країни, і Ільхам Алієв фактично щороку обіцяє своєму народові, що рано чи пізно Нагірний Карабах повернеться під юрисдикцію Баку. Вірменська сторона, навпаки, регулярно говорить про те, що військового вирішення конфлікту в Карабаху бути не може і закликає до використання дипломатичних методів. Паралельно при цьому, говорячи про можливості міжнародно-правового визнання Нагорно-Карабахської Республіки. Але за будь-яких за будь-якому варіанті розвитку подій і в разі зміни нинішніх географічних меж конфлікту, міжнародним співтовариством подібні дії будуть трактуватися як порушення Бішкекського протоколу та ряду інших документів, якими передбачалося мирно врегулювати цей конфлікт.

Чеченська Республіка Ічкерія – самопроголошене державне утворення, яке існувало після розпаду СРСР на частині території Чечено-Інгушської АРСР (РРФСР). Щодо досвіду самостійного державного

будівництва, то у народу Чечні він чималий. Перші достовірні письмові відомості про предків чеченців можливо знайти у греко-римських істориків 1 ст. до н. е. і початку 1 ст. н. е. З IX ст. рівнинна частина Чеченської Республіки входила до складу Аланського царства. Гірські ж райони увійшли до складу царства Серіп. Поступальний розвиток середньовічної Чеченської Республіки було зупинено навалою в XIII ст. монголо-татар, які і знищили перші державні утворення на її території. У XIV ст. після монгольської навали чеченці утворили державу Сімсір, знищену пізніше військами Тимура. Після розпаду Золотої Орди рівнинні райони Чеченської Республіки потрапили під контроль кабардинських і дагестанських феодалів. З кінця XVI ст. починається утворення російсько-чеченського військово-політичного союзу. У ньому були зацікавлені обидві сторони. Росія потребувала допомоги північнокавказьких горців для успішної боротьби з Туреччиною і Іраном, які давно намагалися заволодіти Північним Кавказом. У другій половині XVIII ст., і особливо в останні два його десятиліття, цілий ряд чеченських аулів і товариств приймають російське підданство. Найбільша кількість присяг про підданство доводиться на 1781 рік, що дало деяким історикам підставу писати, що це означало приєднання Чеченської Республіки до Росії.

Однак в останній третині XVIII ст. в російсько-чеченських взаєминах з'явилися і нові, негативні моменти. З посиленням Росії на Північному Кавказі і ослаблення її суперників (Туреччини і Ірану) в боротьбі за регіон царизм все більш активно починає переходити від союзницьких відносин з горянами (в тому числі і з чеченцями) до їх прямого підпорядкування. Все це зустрічає збройний опір з боку горян.

З початку XIX ст. відбувається ще більш різка активізація кавказької політики Росії. У 1818 р., з будівництва фортеці Грізній, починається масований наступ царизму на Чечню. Силовими методами, прискорено встановлюється у краї російська влада. У відповідь піднімається визвольна боротьба горців. Починається трагічна Кавказька

війна. У 1840 р. в Чеченській Республіці, у відповідь на репресивну політику царської адміністрації, відбувається загальне збройне повстання. Імамом Чеченської Республіки проголошується Шаміль. Чеченська Республіка стає складовою частиною теократичної держави Шаміля – імамата. Процес приєднання Чеченської Республіки до Росії завершується в 1859 р.

У роки революції та громадянської війни в Чеченській Республіці панували анархія і безвладдя. У цей період чеченці пережили революцію і контрреволюцію, етнічну війну з козаками, геноцид Білої і Червоної армій. Успіхом не увінчалися спроби створити незалежну державу – як релігійного (еміратство шейха Узун-Хаджі), так і світського типу (Горська Республіка). В кінцевому рахунку малозабезпечена частина чеченців зробила вибір на користь радянської влади, яка обіцяла їм свободу, рівність, землю і державність.

Декретом ВЦВК в 1922 р. було проголошено створення в рамках РРФСР Чеченської автономної області. У 1934 р. Чеченську і Інгушську автономії об'єднали в Чечено-Інгушську автономну область. У 1936 р. вона була перетворена в Чечено-Інгушської АРСР.

У 1944 р автономну республіку ліквідували. Двісті тисяч солдатів і офіцерів НКВС та Червоної Армії провели військову операцію по депортації понад півмільйона чеченців і інгушів в Казахстан і Середню Азію. У 1957 р. Чечено-Інгушська АРСР була відновлена. При цьому залишилися закритими для проживання чеченців деякі гірські райони Чеченської Республіки.

У листопаді 1990 р. сесія Верховної Ради Чечено-Інгушської республіки прийняла Декларацію про суверенітет. 1 листопада 1991 р. було проголошено створення Чеченської Республіки. Нові чеченська влада відмовилися від підписання Федеративного договору.

До осені 1994 р. в Чечні, яка фактично вже була незалежною, розгорілася громадянська війна. Росія намагалася різними способами повернути контроль над республікою.

11 грудня 1994 р. тодішній президент РФ Борис Єльцин розпорядився ввести в Чечню війська. Війна, яку називали «заходом щодо забезпечення законності», тривала майже два роки і забрала тисячі життів з обох сторін. Конфлікт у підсумку завершився Хасавюртівськими угодами, які визнавали реальну незалежність республіки. Росія вивела війська.

Проте на цьому історія не завершилась. Друга чеченська війна мала і офіційну назва – контртерористична операція на Північному Кавказі, або скорочено КТО. Війна торкнулася практично всієї території Чечні і прилеглих регіонів Північного Кавказу. Зазнавши поразки у Першій Чеченській війні, 31 серпня 1996 року у Хасав'юрті Росія була змушена укласти мирну угоду, за якою російські війська були виведені з Чеченської Республіки Ічкерії, а положення про міждержавні стосунки між Чеченською республікою та Російською Федерацією відкладались до 2001 року. Багато впливових політичних і військових кіл Росії вважали, такий стан речей ганебним і дотримувались думки, що приклад Чечні можуть наслідувати інші національні автономії в складі РФ. Проте «партія війни» не була домінуючою в оточенні президента Єльцина і лише після дефолту 1998 року, коли економіка Росії зазнала краху, а уряд після численних реорганізацій очолив Володимир Путін, ідея швидкої переможної війни, яка консолідує суспільство і вирішить проблему сепаратизму, була схвалена.

Приводом до неї стало вторгнення незаконних чеченських формувань «Ісламської миротворчої бригади» Шаміля Басаєва в Дагестан в середині серпня 1999 року. Після місяця боїв чеченські війська були змушені відійти назад, натомість в середині вересня кілька російських міст постраждали від терористичних актів, коли в результаті вибухів загинуло

понад 300 чоловік у містах Буйнакськ, Москва і Волгодонськ. Поклавши відповідальність за них на північно-кавказькі терористичні групи і звинувативши владу Чечні у неспроможності контролювати ситуацію в республіці, 18 вересня російські війська заблокували весь кордон з Чечнею, а 23 вересня Борис Єльцин підписав указ про створення спеціального військового угруповування для провеення контр-терористичної операції. 30.09.1999 р. відбулося введення Збройних сил Російської Федерації до Чечні. Використовуючи артилерію та авіацію, росіяни до 16 жовтня зайняли третину республіки, а до грудня контролювали всю її рівнинну частину. Облога столиці Грозного почалася 26 грудня і тривала до 6 лютого 2000 року; штурм міста коштував життя близько 2,5 тисячам російським військовим. Втрати цивільного населення були жахливими - кілька десятків тисяч чоловік, а саме місто було практично повністю зруйноване.

Найбільш активною фазою можна назвати роки другої чеченської війни у 1999–2000 рр. Це був пік нападів. У наступні роки друга чеченська війна набула характеру місцевих сутичок сепаратистів і російських солдатів.

З весни 2000 року центр опору російським військам перемістився в гори, де розгорнулись активні партизанські дії. У боротьбі за контроль над Чечнею Кремль зробив ставку не лише на грубу військову силу, але й на переманювання на свій бік видатних постатей сепаратистів. Після того як президент Ічкерії Аслан Масхадов в березні 2000 року був фактично усунутий від влади і очолив чеченський збройний опір, на чолі промосковської адміністрації Чечні став головний муфтії Ічкерії Ахмат Кадиров, який ще влітку 1999 року намагався усунути Масхадова від влади, а з початком російського вторгнення разом із польовими командирами братами Ямадаєвими перейшов на бік федеральних військ.

До кінця 2004 року, після знищення Масхадова і більшості польових командирів активність партизанського протистояння в Чечні

пішла на спад і 16 квітня 2009 року Друга Чеченська війна вважається завершено. Аслан Маскхов був убитий в 2005 році спецпризначенцями ФСБ; він на рік пережив Ахмата Кадірова, загиблого у 2004 році в результаті теракту через сім місяців після обрання президентом Чечні. Його син, Рамзан, став президентом Чечні в 2007 році після інтриг і усунення від влади Алу Алханова. Фактично, двохтисячному році російська влада ліквідувала залишки незалежності Чеченської республіки Ічкерія. 2009 р. ознаменувався офіційною відміною режиму КТО.

Таким чином, історико-політологічний аналіз показує, що всі, без винятку, пострадянські самовизначені держави мають історичний досвід самостійного державного розвитку в різні історичні періоди і в різних політичних формах. Більш того, оцінка подій, що передують і супутніх розпаду радянської держави, дозволяє виявити обставини політичного розвитку, які склалися таким чином, що народи, воліти за прикладом існуючих суверенних держав створити проголосити незалежність поза рамками союзних республік, в межах яких вони існували, апелюючи при цьому до історичного минулого, яке, до речі сягало багатьох століть.

Історія становлення і розвитку на пострадянському просторі самовизначених державних утворень безпосередньо пов'язано з питанням про право народу чи нації на самовизначення, тому проблему невизнаних держав слід оцінювати з позицій перспектив поступального розвитку народів і націй, які їх населяють. Наприклад, висунуті тези Т. М. Шамбою і А. Ю. Непрошніним – авторами книги «Абхазія: Правові основи державності і суверенітету» – про те, що якщо є всі необхідні умови для власного розвитку, то питання національної державної незалежності, самовизначення не виникає. В умовах же, коли розвиток народу обмежено діями іншої держави (окупація або анексія) або в результаті диктату більшості народу, що представляє інший етнос, тим більше, якщо ця більшість створено штучно, постає питання про право народів і націй на самовизначення, і в цьому випадку його постановка є правомірною [385,

с. 170]. Події політичної історії, спровоковані розпадом соціалістичних федерацій, також і СРСР, і пов'язані з виникненням в останньому десятилітті ХХ ст. нових самовизначених незалежних держав, яскраво свідчать про існування таких прецедентів у сучасному суспільно-політичному розвитку.

Збройні конфлікти першої половини 1990-х років, які супроводжують утворення самовизначених держав, сприяють зниженню ступеня неоднорідності етнічного складу їх населення, але не знімають проблем консолідації кордонів. Розбіжність кордонів різного роду і високий ступінь їх проникності в умовах глибокої кризи, викликаній наслідками політичних трансформацій, сприяють «приватизації» держави впливовими економічними «гравцями», що «пробилися» в період збройних конфліктів на ключові державні посади військовими і високопоставленими представниками силових структур. Подібна тенденція є характерною для всіх країн пострадянського простору, але в невизнаних республіках вона проявляється, мабуть, найбільш яскраво. Така ситуація рано чи пізно призводить до зниження стимулів збереження єдиного політико-правового простору, розвитку сучасних інститутів представництва та ефективних державних органів влади.

Сам характер виникнення самовизначених державних утворень в результаті розпаду СРСР в цілому відповідає єдиному сценарію розмежування з «державою-метрополією»: етнополітичний за характером конфлікт між центром і формально підпорядкованою йому території переростає в великомасштабні бойові дії.

Аналізуючи зазначене обґрунтування існування пострадянських самовизначених (невизнаних) держав, доцільно розглянути класичне визначення характеру війни, під яким розуміється найбільш суттєві риси і ознаки, що представляють війну як конкретно-історичне явище. Характер війни може бути визначений як соціально-політичний (включаючи соціально-політичний зміст війни і розстановку сил, що борються) або

стратегічний (обумовлений стратегічними цілями війни, застосовуваними силами і засобами боротьби, масштабами, просторовим розмахом, тривалістю, способами і формами військових дій). Крім того на характер війни впливають особливості епохи і конкретні історичні умови, в яких вона ведеться, а також соціально-політичний лад воюючих держав, рівень розвитку виробництва, що можливо використати як засіб збройної боротьби. У цьому сенсі розрізняють війни загарбницькі і визвольні, окремо розглядають громадянську війну, підгрунття якої становить вирішення будь-якої внутрішньополітичної проблеми.

Зазвичай війна за незалежність визначається як громадянська, в принципі, так воно і було до останньої чверті ХХ ст. Це означало, що факт боротьби за незалежність у певному сенсі передував факту самовизначення і утворення держави, або ці процеси відбувалися паралельно, але в будь-якому випадку, початок збройної боротьби за незалежність передувало проголошення нової держави.

На відміну від історичних прикладів, сучасні війни за незалежність практично завжди ведуть самовизначені народи, які вже проголосили власні держави. І якщо історично, аж до 1960-х років, початок війни за незалежність завжди ініціювався народом, який претендує на самостійну державність, то в сучасному світі війна за незалежність стає відповідною реакцією самовизначених утворень силам, що перешкоджають самовизначенню, або прямо виступають проти нього. Таким чином, сучасні війни за незалежність не можна визначити як громадянські і правильніше віднести їх до окупаційних, міжнародних, міждержавних збройних конфліктів. Основний аргумент прихильників застосування силового вирішення конфліктів, пов'язаних з боротьбою самовизначених держав за незалежність, полягає в тому, що «бунтівні» території не відповідають характеристикам самостійних суб'єктів міжнародного права, вони не визнані міжнародним співтовариством. Однак стосовно подібного роду конфліктів на пострадянському просторі деякими авторами

відзначається рівна правосуб'єктність самовизначених держав з їх колишніми метрополіями: всі державні утворення були і є повноправними учасниками міжнародних угод про припинення вогню і мають де-факто визнання в багатьох інших сферах міждержавного співробітництва – економічного, гуманітарного, інформаційно-комунікативного і т. д.

Представлений аналіз історичних передумов і політичних обґрунтувань створення на пострадянському просторі самовизначених державних утворень дозволяє розглядати дану проблему в контексті політичної транзитології та кваліфікувати створення і розвиток пострадянських самовизначених держав як прояв процесів, пов'язаних з політичним транзитом, що мав місце в колишніх межах радянської держави. Поняття «політичний транзит» увійшло в науковий обіг не так давно. Формування цієї категорії було викликано обмеженістю теорії політичної модернізації, яка виявилася в останній чверті ХХ ст. і проявляється в її ангажованості та здатності формулювати потенційні сценарії політичного розвитку лише в загальному вигляді. Потреби ж політичної практики змушують і аналітиків, і політиків-практиків відповідати на конкретні питання і вирішувати конкретні політичні проблеми.

По-перше, це питання про те, яку політичну систему необхідно заснувати, щоб органи державної влади, парламентські партії, інститути громадянського суспільства могли найбільш ефективно впливати на економічний, соціальний, культурний розвиток організованого в державу суспільства. По-друге, це питання про те, які структурні та ідеологічні зміни необхідно здійснити в рамках політичного ладу в цілях успішного впровадження демократичних методів політичного і соціального управління. Ці дві проблеми і складають зміст політичного транзиту як процесу і політичної транзитології як теорії політичних змін. Таким чином, дослідження процесів державотворення, безпосередньо пов'язаного

з демократизацією суспільного життя, є найважливішим елементом дослідження політичного транзиту і політичної модернізації в цілому.

Спочатку об'єктом досліджень в рамках пізнього етапу розвитку теорії політичного транзиту стали недоліки і виродження демократичних засад в країнах з усталеною демократією. Очевидність того, що демократичні режими навіть в розвинених країнах – це не той ідеал суспільного устрою, на який можна і потрібно було б рівнятися державам з молодою демократією, стимулює наукові дослідження у новому напрямі. Однак політичні зміни, що призвели до розпаду СРСР і всієї світової системи соціалізму, переключили науково-дослідний інтерес фахівців в сфері політичної транзитології на процеси демократизації політичного життя суспільства в східноєвропейських і пострадянських державах. Новий етап у розвитку транзитології характеризується різноманіттям підходів до аналізу соціальних трансформацій. Представники сучасних політологічних шкіл роблять спроби концептуалізації змін в посткомуністичних країнах, і теоретичної рефлексії або на виявленні загальної логіки процесів переходу від авторитаризму і посттоталітаризму до демократії, які спостерігаються в різних країнах за останні два десятиліття, або на виявленні специфічних умов, завдань та інших елементів демократичного процесу в названих країнах.

Завдання теоретиків, які досліджують сценарії розвитку суспільно-політичного ладу як основи державного будівництва, змістовно полягають у виявленні подій, що володіють найвищим ступенем впливу на трансформацію політичних режимів. На думку С. Роккана, результати саме таких подій, як Реформація, Велика французька революція 1789 р. промислова революція і Жовтнева революція в Росії 1917 року, визначили все різноманіття шляхів розвитку політичного ладу в європейських країнах в Новий час [Цит. за: 228, с. 498]. На початку XXI ст. наведений перелік подій можна доповнити, включивши такі події, як «холодна війна», розпад радянської держави і встановлення багатопольярної моделі політичного

світоустрою. Характеризуючи позначені процеси в політичному полі пострадянських держав, в т.ч. самовизначених, слід зазначити пріоритетний вплив на процеси демократизації суспільного життя внутрішніх факторів. Причому слід зазначити, що ці різноманітні, часом суперечливі один одному фактори, складають в своєму протиріччі єдність, що виливається в тенденцію політичного розвитку. Прикладом можуть служити демократична дифузія і демократична еволюція, глобалізм і локалізм, контекстуалізм і універсалізм, легітимація і самолегітимації.

Так, легітимація передбачає визнання політичного режиму. Традиційно легітимацію політичного режиму пов'язували зі здатністю політичної влади вирішувати економічні та соціальні проблеми і, як наслідок, задовольняти зростаючі домагання населення. Однак щодо, наприклад, Придністров'я проблема визнання легітимності політичного режиму міжнародним співтовариством перенесена з соціально-економічного простору в ідеологічне. Спосіб же забезпечення підтримки влади з боку населення в сучасному політичному полі не змінюється. Тому в очах населення придністровської держави політичний режим, який пройшов еволюцію з 1990 р., є легітимним і єдино можливим в сформованих політичних умовах.

Оцінюючи, наприклад, політичну ситуацію в Придністров'ї, багато дослідників ставлять придністровська державу в один ряд з Косово, Чечнею та іншими регіонами, в яких гострі політичні конфлікти існують в силу етнічного протистояння. Розглядати придністровську державність з таких позицій є методологічною помилкою: в Придністров'ї немає і ніколи не було етнічної підгрунтя конфлікту. В основі молдовсько-придністровського протистояння лежать яскраво виражені політичний, соціально-економічний і цивілізаційний чинники. Громадяни Придністровської Молдавської Республіки чітко ідентифікують себе з державою, а не з етносом. Це означає, що для більшості населення Придністров'я усвідомлення себе придністровцями важливіше, ніж

усвідомлення молдаванами, росіянами, українцями чи представниками будь-якої іншої національності.

Повертаючись до класифікації політичних режимів на демократичні та антидемократичні, необхідно відзначити, що, на думку більшості дослідників політичного транзиту, політичні режими, що складаються на пострадянському просторі, важко піддаються класифікації. Для їх позначення в науковий обіг введено такі поняття, як «делегативна демократія», «адміністративна демократія», «авторитарна демократія», «ексклюзивна республіка». Делегованою демократією Г. О'Доннелл пропонує позначити «перехідні режими, які є справді демократичними з точки зору формальних процедур, але не виявляють еволюції в напрямку ліберальної демократії» [Цит. за: 228, с. 506]. Поняття «адміністративна демократія» і «авторитарна демократія, введені для позначення політичних режимів відповідно С. Фішем і Р. Саква, підкреслюють їх «гібридність і неповноту прояви в них елементів демократії» [Цит. за: 228, с. 506]. Ексклюзивною республікою Ф. Редер називає режим, при якому «влада підзвітна одній частині населення, в той час як інша частина зазнає утисків у правах» [228, с. 506].

За оцінкою західних політологів, авторитарна демократія склалася в Росії і Казахстані, де влада підзвітна вузькому колу політичної еліти. Такий тип політичного режиму виникає в результаті перетворення популістських режимів за допомогою створення сильної виконавчої влади і вважається найбільш характерним для пострадянського простору. Адміністративну демократію, де влада є агентом чиновництва і кланових угруповань, можна спостерігати в Таджикистані, а ексклюзивну республіку – в Естонії.

При оцінці політичних режимів, що склалися в самовизначених державах пострадянського простору, слід враховувати, що зародження, становлення та розвиток самостійної державності мало місце в складних політичних умовах невизнаності, політичного, економічного,

ідеологічного, а в окремі моменти насильницького тиску, як з боку держав-метрополій, так і з боку міжнародного співтовариства в особі США, НАТО, ОБСЄ, Росії. Що стосується співвідношення авторитарних і демократичних елементів в політичному режимі, то, на думку досить великої кількості політологів, в перехідні періоди авторитарний режим з елементами демократичного краще для будь-якого державного утворення з точки зору відповідальності за результативність політичних рішень і за все, що відбувається в державі в цілому. Прихильники і захисники демократії не можуть не визнавати фактичної наявності елементів авторитаризму в будь-якому самому демократичному з усіх демократичних режимів в сучасному політичному полі. За своєю природою вони можуть бути суб'єктивними, пов'язаними з особистістю політичного лідера, керівника держави, або об'єктивними, як у випадку з невизнаними і частково визнаними державами, і залежати від конкретної політичної ситуації.

Сьогодні на порядок денний необхідно ставити питання про вироблення чіткого механізму визнання / невизнання нових самовизначених держав, тим більше, що проблема визнання державних утворень актуальна не тільки для пострадянського простору, а й для Європи та світу в цілому.

Майбутнє досліджуваних утворень лежить в площині визнання всіма зацікавленими сторонами реалій сучасного зміненого світу. Однією з популярних теорій політичної транзитології є теорія шляхів, яка акцентує увагу на тому, як виникнення демократії залежить від історичних шляхів, за якими слідують окремі країни. С. Ларсен вважає, що «існують, принаймні, два протилежні напрямки в шляхах розвитку країн і народів: «шлях історичних траєкторій», представлений довгою історичною еволюцією, для якої характерна історична зумовленість, і «стратегія розриву» – свого роду демократичний прорив, – мінливий шлях, детермінований різноманіттям причин і передумов» [Цит. за: 228, с. 498].

Однак ці протилежні напрямки об'єднує основна ідея, закладена в теорії шляхів: «приймавши якесь рішення, його не можна скасувати або дати задній хід, розвиток починає просування за заданим «шляхом», зумовленим прийнятим рішенням».

4.3. Міжнародне визнання нових держав у контексті міжнародної і регіональної безпеки.

Оцінка політичної ситуації, що складається в сучасному світі, робить очевидною нездатність більшості механізмів підтримки міжнародної безпеки (в особі ООН, НАТО, ОБСЄ, ПАРЄ та ін.), створених після закінчення Другої світової і в період холодної війни, ефективно виконувати покладені на них функції. В обставинах ХХІ ст. вони виявляються не готовими адекватно реагувати на виклики і загрози сучасності. Найбільш гострими проблемами, які вимагають від людства негайного вирішення, справедливо вважаються «запобігання ядерної війни та недопущення поширення зброї масового знищення, подолання розриву в соціально-політичному розвитку країн за оссю «північ – південь», протидію глобальному (міжнародному) тероризму, вирішення продовольчої і енергетичної криз, оздоровлення планетарної екології, оптимізація демографічної ситуації, збереження і дбайливе використання природних, перш за все невідтворених, ресурсів» [161, с. 3].

Аналіз місця і ролі самовизначених (невизнаних) держав в сучасному світоустрою в цілому і системі міжнародних відносинах зокрема, необхідно почати з характеристики їх впливу на розвиток проблем, пов'язаних з міжнародною і регіональною безпекою. Навіть в умовах відносної стабільності внутрішньополітичних процесів, що розгортаються в де-факто державних утвореннях, не можна не погодитися з тим, що в цілому саме існування феномена самовизначених (невизнаних)

держав виступає в сучасному світі як фактор загрози національній безпеці, здатний за певних обставин трансформуватися в локальний (а в перспективі спровокувати і більш масштабний) збройний конфлікт. Той факт, що ряд самовизначених держав визнані деякими державами-членами ООН, свідчить про існування суперечливих позицій щодо їх розвитку та участі в світових процесах і подіях, що є чинником ризику в міжнародних відносинах і передумовою для складання конфліктогенної політичної ситуації. Очевидно, що доля самовизначених держав в умовах сучасного світопорядку залежить не стільки від складного переплетення внутрішніх політичних, соціально-економічних і етно-національних протиріч і процесів їх вирішення, скільки визначається зовнішніми факторами – перш за все розкладом сил між провідними гравцями світової політики.

Тому комплексний підхід до аналізу та прогнозування розвитку самовизначених держав як фактора цивілізаційного і політичного розвитку надзвичайно важливий в рамках вироблення сучасних стратегій, здатних забезпечити національні інтереси і безпеку, в першу чергу, на регіональному рівні. Компетенції тих чи інших учасників міжнародної взаємодії і шляхи їх реалізації в сформованих системах регіональних безпеки встановлені ООН і включають пріоритет мирного врегулювання суперечок, попередження і припинення ескалації конфліктних відносин серед учасників регіональних спільнот; організаційні кроки щодо створенню колективних заходів боротьби з військовою агресією; розвиток превентивної дипломатії, а також дії з підтримки і зміцнення миру в постконфліктній фазу врегулювання.

Завершення холодної війни і зміни світового політичного дизайну обумовлюють зростання міжнародної значущості регіональних підсистем світової політики і процесів, які відбуваються в них. Багато в чому позначені зміни стосуються механізмів, що забезпечують регіональну безпеку, яка, в свою чергу становить найважливіший компонент безпеки

міжнародної і одночасно виступає в якості однієї із необхідних умов національної безпеки.

Представляючи собою одну з базових характеристик міжнародних відносин, міжнародна безпека включає такі показники, як ступінь стабільності суспільного розвитку, рівень захищеності від зовнішніх загроз, ефективність дій держав із реалізації внутрішнього і зовнішнього суверенітету. До найбільш поширених механізмів, здатних забезпечити міжнародну безпеку, відносяться: двосторонні і багатосторонні договори між зацікавленими країнами з питань забезпечення взаємної безпеки; інтеграція держав у багатосторонні союзи; діяльність у сфері підтримки міжнародної безпеки всесвітніх організацій і регіональних об'єднань; гуманізація, демілітаризація і демократизація політичного світопорядку за допомогою встановлення в міжнародних відносинах верховенства права.

В умовах сучасного світу міжнародна безпека забезпечується в рамках різних геополітичних рівнів, що утворюють в сукупності єдину ієрархічну систему, яка охоплює світовий політичний простір. Залежно від масштабів вибудовування розрізняють глобальний, регіональний і національний рівні міжнародної безпеки. Такий підхід до типології обумовлений просторовими категоріями з арсеналу геополітичної теорії, до яких слід віднести державну територію; геостратегічні та геополітичні регіони; світовий геополітичний простір.

Геостратегічний регіон формується навколо держави або групи держав, які виконують в світовій політиці ключові ролі, і являє собою масштабний простір, який територіально становлять не тільки самі країни, що створюють регіон, а й підконтрольні їм зони і сфери впливу. Кількість таких регіонів в світі невелика, але саме вони визначають в світовому співтоваристві розташування центрів сили. У структуру геостратегічних регіонів в якості складової частини, що відрізняється більш високим ступенем органічності і контактності, більш стійкими політичними,

соціально-економічними і культурними зв'язками, входять геополітичні регіони – геополітичні простори менші за розміром.

Грунтуючись на наведених фактах, можна констатувати, що самовизначені держави, які відчувають труднощі, пов'язані з проблемою визнання, за рідкісним винятком, розташовуються в зоні якого-небудь геополітичного регіону.

Регіональна безпека являє собою систему міждержавних відносин в межах того чи іншого регіону світу, при якій держави, маючи в своєму розпорядженні можливості суверенного визначення шляхів і форм поступального соціально-економічного, політичного і культурного розвитку, не відчувають загроз розв'язування воєн, економічних і політичних блокад або диверсій, а також вільні від втручання в їх внутрішні справи з боку інших учасників регіонального співтовариства. Регіональна безпека гармонійно вписується в структуру міжнародної безпеки і виступає як одна з форм реалізації національної безпеки.

Оцінюючи регіональну безпеку, необхідно враховувати всі, без винятку, що формують її чинники, представлені у формі складних, нелінійних процесів, які безпосередньо впливають на формування безпечного регіонального середовища і на вироблення державами регіону безпечного політичного курсу. При аналізі складного комплексу позначених явищ, які необхідно враховувати в діяльності, спрямованій на побудову ефективної системи державної безпеки, виключно важливо не помилитися при ухваленні зовнішньополітичних рішень, які повинні відрізнятися гнучкістю і ґрунтуватися на адекватних рекомендаціях не тільки про інтереси, але і можливості країни в міжнародних справах.

Регіональна безпека досягається в разі, якщо конкретне регіональне співтовариство, з одного боку, здатне ефективно протистояти дестабілізуючим зовнішнім і внутрішнім загрозам, а з іншого – їх саме не створює, тобто будь-яких (військових, інформаційних, фінансових та ін.) загроз для розвитку самого регіону і його зовнішнього оточення. Як

наслідок, виникає потреба у вирішенні «триєдиного завдання забезпечення безпеки регіону: по-перше, в регіоні необхідно створити власні соціально-економічні ресурси (насамперед, продовольчі), необхідні і достатні для прийняття рішень і дій, що не завдають шкоди безпеці регіону, які створять умови для його сталого розвитку; по-друге, потрібно захистити соціально-економічні ресурси регіону (в т.ч. від руйнування, нерационального використання та інших подібних дій, здатних завдати шкоди безпеці регіону), а також сам регіон від ворожого зовнішнього впливу (або вторгнення), націленого зруйнувати сформованої в регіоні системи безпеки); нарешті, по-третє, слід організувати соціально-економічну взаємодію регіону із зовнішнім середовищем, що не завдає шкоди безпеці зовнішнього середовища і сприяє сталому розвитку в цьому середовищі самого регіону [264, с. 96].

Проблема самовизначених (невизнаних) держав і їх вплив на хід світового політичного процесу становлять один із найважливіших напрямків розвитку в сучасному світі систем регіональної безпеки. Пов'язано це з тим, що, з'явившись в останнє десятиліття ХХ ст., вони територіально виявилися включеними в зони особливої політичної уваги світових і регіональних держав, що представляють на сучасному етапі світової політичної історії найбільш впливові сили. Більшість з самовизначених (невизнаних) держав являють собою субнаціональні регіони, які відокремилися від держав-метрополій, а третіми країнами, зацікавленими в їх існуванні, виявляється військова, економічна, політична і часто неформальна дипломатична підтримка.

Системи регіональної безпеки формуються і розвиваються в сучасному політичному просторі відповідно до глобальних змін, які спостерігаються в міжнародній політиці внаслідок розпаду СРСР і утворення в його територіальних межах нових держав: баланс інтересів, що існував в біполярному світі, зруйнований, а ступінь актуалізації проблеми забезпечення європейської і євразійської регіональної безпеки

зростає, що робить необхідним пошук шляхів побудови в названих регіонах життєздатних систем, які зможуть забезпечити безпеку не тільки на регіональному, а й на глобальному рівні. Політичне значення самовизначених (невизнаних) держав в системі сучасних міжнародних відносин з точки зору регіональної та міжнародної безпеки вельми суперечливі, так як до самого їх існування є протилежні аргументи – реалізація демократичного права народів (націй) на самовизначення і складання конфліктогенного фактора, здатного дестабілізувати світові і регіональні політичні процеси.

Регіональна безпека реалізується на двох політико-територіальних рівнях: 1) в межах країни, в структурі якої виділені регіони, – внутрішня регіональна безпека і 2) навколо групи країн, що складають певну економіко-географічну, геополітичну зону – міжнародна регіональна безпека. На будь-якому з цих рівнів в основі регіональної безпеки лежить взаємозв'язок з міжнародною та національною безпекою, а її основними елементами виступають економічна, військова, екологічна та інші види безпеки.

У розділі 8 «Регіональні відносини» Статуту ООН, який розкриває сферу компетенцій і механізми забезпечення регіональної безпеки, передбачається «мирне врегулювання суперечок, попередження конфліктів між членами регіональної системи; організація колективних заходів щодо припинення актів агресії та усунення загрози миру; превентивна дипломатія, підтримка, встановлення і зміцнення миру в постконфліктний період» [363, роз. 8]. Крім того, політико-правовими основами регіональної безпеки є регіональні угоди, які в сукупності зі спеціальними організаціями і структурами і утворюють регіональні системи безпеки.

Розпочаті в кінці 1980 – початку 1990-х років в Європі трансформаційні процеси, пов'язані з розпадом соціалістичних федерацій, ініціювали відкриту ревізію принципів Вестфальського миру, створивши тим самим європейській (регіональній), а в перспективі – і глобальній

(міжнародній) безпеці реальну загрозу. Свідченнями наявності кризи і фактичної відмови міжнародного співтовариства від принципів, закладених вестфальською системою, є цілий перелік подій означеного періоду новітньої історії. Так, членство в ООН не стало імунітетом від інтервенції для Югославії: у 1999 р. в результаті неправомірного втручання міжнародного співтовариства в автономному краї Косово відбувається ліквідація структурних елементів югославської державності, які негайно де-факто, а в деякій частині навіть де-юре визнаються на міжнародному рівні. Крім того, з правової точки зору визнання результатів зовнішньої агресії, вчиненої щодо держав-членів ООН, має виправдань не більш, ніж визнання результатів внутрішнього розподілу меж, сформованого у відношенні до автономних утворень і в результаті самовизначених республік.

І справа тут не тільки і не стільки «в знеціненні міжнародних правил гри, скільки інколи в їх початковій двозначності. Питання про визнання або невизнання де-факто сформованих держав не має однозначного нормативного рішення в рамках сформованої системи міжнародного права. Ця система не просто суперечлива – вона свідомо антиномічна, тобто заснована на співвідношенні несумісних один з одним принципів – принципу територіальної цілісності держав і принципу права народів (націй) на самовизначення» [264, с. 98]. Один з провідних представників американської політичної соціології А. Етціоні, в цілому погоджуючись з високим ступенем важливості ролі самовизначення, одночасно зазначає, що «його не можна трактувати як абсолютну цінність, яка застосовується до всіх» [399, с. 217]. Реалізуючи право народів (націй) на самовизначення, на думку дослідника, «світ можна зробити більш справедливим, але, з огляду на позитивну роль цього права в процесах становлення національних держав в минулому, світовій спільноті слід визнати, що в даний момент історії воно, втративши свою первозданну чистоту, часто провокує сепаратизм і хаос» [399, с. 217]. Сучасним

юристам і політикам, вважає А. Етціоні, необхідно «робити енергійні дії щодо введенню права народів (націй) на самовизначення в чітко окреслене правове поле» [399, с. 217].

На думку директора Норвезького інституту прав людини А. Ейде, «тексти існуючих міжнародно-правових актів допускають широке і часом навіть невизначене тлумачення ідеї самовизначення, проте реалізувати це право народи можуть, тільки перебуваючи під окупацією або в колоніальній залежності» [Цит. за: 346]. Підкреслюючи можливість застосування до оцінки права народів (націй) на самовизначення подвійних стандартів, відомий на Заході юрист-міжнародник Дж. Джекобсон, наводить як приклад події 1989 року в Панамі, пов'язані з вторгненням в цю країну американських військ. Цю військову операцію, «проведену в порушення демократичного права на самовизначення у відношенні до населення Панами, за твердженням Дж. Джекобсон, не може виправдати перебування при владі в країні в той час надзвичайно корумпованого уряду, як пояснює свої дії американське керівництво» [Цит. за: 346]. Звичайно, в зв'язку з тим, що президента М. Норьєгу зневажав більшість населення країни, громадяни Панами поставилися до вторгнення американських військових з розумінням. Проте, ця кампанія до теперішнього часу піддається з боку міжнародного співтовариства осуду, оскільки мало місце порушення національного суверенітету Панами і втручання у внутрішні справи латиноамериканської держави.

Наведені оцінки в сприйнятті самовизначених (невизнаних) держав в якості сучасної міжнародно-правової проблеми в черговий раз доводять складність і неоднозначність цього феномена політичного життя. Слід визнати очевидне: становлення, розвиток і боротьба самовизначених держав за міжнародне визнання їх суверенітету практично завжди пов'язана зі збройним конфліктом, що не може не відбиватися на якості регіональної безпеки. Відомий фахівець в сфері політичної конфліктології С. Ланцов з цього приводу зауважує, що «в сучасних умовах, коли

ймовірність глобального міжнародного конфлікту вкрай мала, основну загрозу загальному миру і безпеці становлять регіональні і локальні конфлікти» [290, с. 171].

Регіональні конфлікти, викликані появою сучасних самовизначених держав, при всьому різноманітті специфічних рис мають багато спільного як в причинах і передумовах, що передують їм, так і в наслідках для ходу суспільного розвитку. Авторитетний фахівець в сфері регіональних конфліктів В. Пряхін називає «три риси, так чи інакше поєднують подібні конфлікти в одну системну групу. По-перше, це трансформація двополярного світу в багатополарний і перш за все колапс радянської системи, яка протягом сімдесяти років забезпечувала стабільність світового розвитку, включаючи її політичну, економічну та ідеологічну складові. Всі зусилля міжнародного співтовариства, в т.ч. таких інститутів, як ООН і ОБСЄ в регулюванні кризових ситуацій, за своєю політичною суттю, полягають в пошуках альтернативи радянському фактору стабільності. По-друге, виняткова складність врегулювання таких конфліктів, які мають статус «заморожених». Після, за порівняно швидким припиненням активної (збройної) фази, ці конфлікти, будучи складними динамічними системами, переходять у стійкий стан гомеостазу, перебувати в якому можуть без зовнішнього впливу протягом невизначено довгого часу. По-третє, дуже значну присутність в таких конфліктах глобальних проблем сучасності, представлених перш за все зростаючим розривом між світовими полюсами багатства і бідності, демографічним вибухом і неконтрольованою зміною етно-демографічної структури людства, викликами новітніх технологій, тероризмом, наркотрафіком та багатьма іншими фактами, в яких бачиться прояв загальної кризи світової спільноти як системи» [313, с. 10]. Неважко помітити, що всі три риси характеризуються високим ступенем впливу на систему насамперед регіональної, так і міжнародної безпеки в цілому і можуть розцінюватися як фактор загрози для їх забезпечення.

Ще одна спільна риса конфліктів, пов'язаних з розвитком самовизначених (невизнаних) державних утворень, - «унікальне безсилля міжнародного співтовариства і національних держав в протистоянні відцентровим тенденціям, що зламає, здавалося б, навіки зафіксовані державні кордони» [313, с. 11]. Щодо питань забезпечення регіональної та міжнародної безпеки, ситуація, що складається в самовизначених (невизнаних) державах і навколо них, відображає прояв у розвитку сучасного світу дезінтеграційних тенденцій. Причому слід особливо відзначити, що дана тенденція почала проявлятися задовго до подій 1990 року, що призвели до розпаду соціалістичних федерацій в Європі. Видатний представник американської політологічної школи У.Росту в роботі «Сполучені Штати на світовій арені» ще наприкінці 1950-х років вивів поняття «дифузія влади», суть якого зводиться до кількісного збільшення «центрів ефективної сили», визначивши її як «основну тенденцію в розвитку міжнародних відносин після Другої світової війни, що діє незалежно від суб'єктивної волі політичних діячів» [Цит. за: 313, с. 11]. Інше питання, що дана тенденція розвивається одночасно з не менш сильними за ступенем впливу на хід суспільного розвитку доцентровими та інтеграційними тенденціями в рамках процесу глобалізації сучасного світу, перш за все це збільшення впливу транснаціональних корпорації, що становлять основу сучасної світової економіки, і розвиток її регіональних центрів. Поєднання ж цих двох тенденцій створює умови для зіткнення національних інтересів не тільки самовизначених держав і держав-метрополій, а й інших акторів міжнародних відносин, що, в свою чергу, породжує ризики для регіональної і міжнародної безпеки.

Сама по собі дифузія влади, за твердженням В. Пряхина, «чимось новим у міжнародних відносинах і в історії національних держав не є. У житті всіх, без винятку, регіонів і держав інтеграційні і дезінтеграційні цикли періодично змінювали один одного. Але сучасний дезінтеграційний цикл якісно відрізняється від феодальної роздробленості європейського

середньовіччя, розпаду імперіалістичної колоніальної системи або інших подібних етапів в історії цивілізації. Його особливість полягає в тому, що одночасно докорінно змінюється суть безпеки в цілому і міжнародної безпеки зокрема» [313, с. 14].

У чому полягають справжні причини застосування збройного насильства для вирішення проблеми самовизначених (невизнаних) держав? Відповісти на це питання можливо лише в результаті комплексного підходу до аналізу подій, що мали місце в світовій політиці наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Як приклад для аналізу, можливо розглянути ситуацію в Придністров'ї. На думку японського професора К. Мацузато, «поява невизнаних держав є і результатом, і каталізатором транскордонного політичного процесу Чорноморського регіону» [306, с. 10], а сама проблема молдовсько-придністровського врегулювання займає в системі регіональної безпеки Причорномор'я одне з центральних місць. Процес врегулювання триває вже більше двох десятиліть років, на підставі чого склалася політична ситуація, яка кваліфікується експертами як модель або «замороженого конфлікту», або «відкладеного статусу» [Див., напр.: 171, с. 256]. Група російських і українських дослідників у зв'язку з цим вважає, що однією з головних проблем «великого Чорноморського регіону» є досягнення політичної стабільності, яка безпосередньо пов'язана з вирішенням питання взаємин з невизнаними державами, в т. ч. з Придністров'ям. За твердженням експертів, така «стабільність в Чорноморському регіоні залежить від того, який механізм врегулювання проблеми самовизначених (невизнаних) державних утворень буде запропонований і чи зможе він відіграти свою позитивну роль» [98, с. 88].

У будь-якому з конфліктів, пов'язаному з утворенням і боротьбою за незалежність нових держав пострадянського (або постюгославського) простору, простежується безліч складових – політичної, стратегічної, економічної, демографічної, ідеологічної, конфесійної, історичної та ін., –

за сукупністю яких визначається специфіка того чи іншого конфлікту. За оцінками експертів, в молдовсько-придністровському конфлікті «в сконцентрованому вигляді присутні абсолютно всі риси, характерні для конфліктів подібного типу. Перш за все, людські жертви і матеріальні втрати, завдані сторонам конфлікту в період інтенсивної фази. В результаті збройного протистояння 1992 р. загинули 804 придністровців, були поранені 1471 осіб, пропали безвісти 91 осіб; зі сторони Молдови – вбито 386 осіб, поранено – 1120» [70, с. 31]. При цьому для молдовсько-придністровського протистояння характерні такі риси як більш сильна присутність ідеологічного, політичного та військово-стратегічного факторів.

Основою ідеологічної згуртованості придністровського суспільства виступають локальний патріотизм і прагнення зберегти специфічний етнографічний вигляд, що базується на інтернаціоналізмі, – в республіці три мови (молдавська, російська та українська) мають статус офіційної, поважаються права болгарської, гагаузької, єврейської та ін. національних громад. Придністровці незалежно від національної та конфесійної приналежності, а також політичних уподобань єдині в своєму пориві виступати за суверенітет та інтереси своєї держави, в їх розумінні досягнення міжнародно-правового визнання ПМР – головна політична мета придністровського народу. Але слід уточнити, що 17 вересня 2006 р. у ПМР відбувся референдум щодо незалежності республіки, на якому близько 97 % населення висловилися за відокремлення республіки від Молдови та подальше входження її до складу Російської Федерації. Молдова, Україна, США, ЄС та ОБСЄ не визнали результати референдуму. Представники Російської Федерації заявили, що результати референдуму не матимуть юридичних наслідків. Таким чином, наразі прагнення Придністров'я щодо зміни свого статусу не підтримуються ні однією із сторін переговорного формату 5+2.

Безпосередньо з проблемою регіональної безпеки пов'язана військово-стратегічна складова молдовсько-придністровського конфлікту, обумовлена розміщенням на території Придністров'я контингенту російських військ –колишньої 14-ї армії, реорганізованих у Оперативну групу російських військ. Російська армія в Придністров'ї завжди розглядалася як гарант миру в республіці, молдавська ж сторона наполегливо і регулярно піднімала і піднімає питання про виведення російського контингенту з придністровського регіону.

Під час холодної війни Придністров'ї відігравало важливу роль як регіон, розташований в безпосередній близькості до життєво важливих центрів Балкан і всієї Південно-Східної та Південної Європи. За даними, наведеними в роботі В. Пряхіна «Регіональні конфлікти на пострадянському просторі (Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах, Придністров'я, Таджикистан)», у другій половині 1980-х років у Придністров'я були зведені озброєння і боєприпаси з усіх розформованих військових угруповань НДР, Угорщини, Польщі та Чехословаччини. В результаті в невеликій ділянці Лівобережжя Дністра зібралися великі за європейськими масштабами склади озброєнь і боєприпасів. Значну частину цього військового майна становили так звані нетранспортабельні і нестабільні боєприпаси, що викликало певне занепокоєння на Заході. Самих же придністровців «більшою мірою турбує перспектива невивезення цих боєприпасів, так як необхідність їх охорони сприймається ними як одна з найбільш вагомих причин російської військової присутності в регіоні, в якому населення регіону бачить головну гарантію проти загрози румунізації [313, с. 233]. Зрозуміле небажання Росії залишити останній військовий форпост в цьому регіоні і, таким чином, втратити один з дієвих важелів впливу на ситуацію в ньому, адже Придністров'я є також важелем політичного впливу Росії на Україну. Саме тому «Придністровська Молдавська Республіка (ПМР)» є стратегічним партнером РФ. Сьогодні необхідно визнати, що саме російська присутність

відіграла головну роль влітку 1992 року, під час відкритого протистояння. Виступаючи на урочистій церемонії відкриття спільних російсько-молдавських військових навчань «Блакитний щит – 2000», Д. Брагиш – в той час прем'єр-міністр РМ – підкреслив, що «сама Росія зупинила збройний конфлікт на берегах Дністра» [313, с. 234].

Політологічний аналіз молдовсько-придністровського конфлікту дозволяє відповісти на питання, яка в його розв'язанні та ескалації роль політичних рішень як конструктивного, так і деструктивного значення, що виходять від представників молдавської влади та придністровської влади. Дослідження показують, що певна частина подібних акцій з боку керівництва Молдови спочатку була розрахована на провокування конфліктного середовища як своєрідного поля політичного ризику, в якому офіційний Кишинів розраховував на успіх в досягненні зближення Молдавської РСР з Румунією. Однак Тирасполь до часу збройної стадії конфлікту теж виявляється орієнтованим на успіх – успіх в досягненні самовизначення.

При цьому необхідно відзначити, що для Молдови конфлікт з Придністровською Молдавською Республікою є багато в чому результатом внутрішнього конфлікту в середовищі політичної еліти, до основних характеристик якого можна віднести нові реалії соціального розшарування і, як наслідок, поділ інтересів між консервативною пострадянською частиною еліти і «новою прорумунською інтелігенцією», між тими, хто мав доступ до влади, і тими, хто до влади прагнув, між економічними інтересами, які опиралися б на різні джерела первісного нагромадження капіталу. Можливо, республіканська номенклатура розглядала зближення з Румунією як більш легкий шлях виходу Молдови із складу СРСР, але такий швидкий процес румунізації молдовського суспільства призвів до того, що навесні 1990 р. в результаті демократичних виборів ця номенклатура повністю втратила владу в республіці. До влади прийшли

представники Народного фронту, який об'єднав як націонал-демократів, так і ультра-націоналістів.

Придністровська ж номенклатура втратила будь-яку перспективу представництва як у республіканських структурах, так і в молдовському суспільстві в цілому. З іншого боку, прийнята вищим законодавчим органом республіки Декларація про державний суверенітет Молдови відокремлювала її від Союзного Центру, без підтримки якого вона ризикувала повністю втратити владу і авторитет не тільки в Молдові, а й у своєму регіоні. Придністровська ж номенклатура всіляко підтримувала союзню. Навіть після поразки союзної партійної номенклатури придністровська влада продовжувала допомагати її решткам.

Таким чином, у 1990 р., коли ще існував Радянський Союз, у Придністров'ї вже визначились суб'єкти конфлікту. З однієї сторони, це була молдовська національна еліта, яку представляли переважно націонал-демократи і ультра-націоналісти, з другої – консервативна номенклатура Придністров'я, представлена в основному директорським корпусом. У зв'язку з цим ескалація конфлікту між цими крайніми, діаметрально протилежними за своїми ідеологічними та політичними поглядами і силами, була неминучою. Але навіть за десятиліття, внутрішні протистояння в політичній еліті Молдови присутні, і майбутні президентські вибори (вересень 2016 р.) це підтверджують. Адже черговий раз Молдова буде обирати між проросійським та прорумунським (проєвропейським) кандидатом. Політичні гасла, до яких періодично апелюють у Молдові, їх безкомпромісне відстоювання ставить в глухий кут як внутрішні протистояння, так і відносини з Придністров'ям. Адже, з одного боку, – теза про «єдину і неподільну Молдову», з іншого – гасла про об'єднання «двох румунських держав», не надає оптимізму щодо пришвидшення політичного вирішення Придністровського конфлікту. При цьому вирішення питання очевидно: на чільне місце потрібно поставити

закон і невід'ємне право народу, кожної людини на гідне життя, розвиток своєї культури, мови, історії, політичної організації.

Політологічний аналіз подій 1992 року в Придністров'ї показує, що етнічний компонент конфлікту був представлений. При цьому слід уточнити, що систематична русифікація, постійне штучне переселення російськомовних осіб у Придністров'я, мовне питання, етнічний фактор поруч із зовнішньополітичним (орієнтир Схід-Захід) стали визначальними у дестабілізації ситуації у Молдові, подібно до інших локальних конфліктів на просторі СНД. Серед населення Придністров'я, на відміну від інших територій Молдови, де молдавани складали більш ніж 65 %, практично в оберненій пропорції росіяни, українці переважали. Внаслідок штучно створеної мультикультурності у Придністров'ї склалося єдине, т. зв. російськомовне населення. Тому, коли 31 серпня 1989 р. у Молдові було прийнято Закон про офіційну мову, якою стала мова титульної нації – молдавська, населення Придністров'я гостро на це відреагувало. Адже молдовської мови не те, що ніхто не знав, внаслідок того, що молдовська буквально ідентична румунській, та ще й офіційним переходом на латинську графіку вважалась чужою мовою, мовою ворога – Румунії.

Хоча зі сторони Придністров'я етнічний фактор конфлікту трактують по-іншому, а саме: зі сторони Молдови була спроба представити конфлікт як етнічний через уявлення російськомовного населення в образі ворога. Підтвердженням тому є гасла початку 1990-х років «Чемодан. Вокзал. Росія» і «Євреїв в Дністер, а росіян за Дністер».

Все це дозволяє зробити висновок про соціально-економічний, політичний та частково етнічний характер конфлікту. На думку автора, саме відсутність яскраво вираженого етнічного підґрунтя конфлікту пояснює відносно швидкоплинність збройної стадії конфлікту. Як правило, етнічне збройне протистояння набуває затяжного характеру.

Адже етнічна складова в молдовсько-придністровському конфлікті не йде ні в яке порівняння з вірмено-азербайджанським протистоянням з

приводу Нагірного Карабаху, грузино-абхазьким конфліктом або, конфліктом в Косово. Ідея самостійної придністровської державності протягом всієї історії Придністровської Молдавської Республіки підтримується молдавської громадою Придністров'я, до речі найбільшою за чисельністю серед етнічних громад, представлених в регіоні.

У політико-правовій думки слова міністра внутрішніх справ царського уряду В. Плеве: «Щоб утримати революцію, нам потрібна маленька переможна війна», – стали афоризмом і протягом ХХ ст. неодноразово застосовувалися політиками, нездатними знайти ефективне політичне рішення, яке б стало якщо не консенсусом, то, хоча б, компромісом для кожної із сторін конфлікту. Взагалі подібний хід подій можна назвати історичною закономірністю. Коли уряди не в силах вирішувати нагальні соціальні, економічні, екологічні та інші проблеми власних народів, вони намагаються відвернути громадян від боротьби за свої права і виступів проти існуючої влади, не здатної створити умови для реалізації цих прав, зовнішньою, часом не існуючою реально, загрозою.

Якщо говорити про сьогоднішній день, то слід зазначити, що молдовсько-придністровський конфлікт розвивається в режимі політичного врегулювання. І хоча молдовсько-придністровське протистояння втратило свою колишню гостроту, воно продовжує становити загрозу для розвитку регіону і зберігає потенційну небезпеку загострення. Розвиток молдовсько-придністровського політичного протистояння торкається інтересів сусідніх держав України і Румунії, а також Росії, військова база якої знаходиться в Придністров'ї. Росія намагається пролобіювати входження Придністров'я у федерацію з Молдовою на рівноправних засадах. Це дасть можливість їй впливати на внутрішню та зовнішню політику Молдови, адже Придністров'я за будь-яких обставин залишається надійним союзником Росії. Якщо Молдова провадитиме курс на об'єднання з Румунією, Росія зможе заблокувати цей сценарій за допомогою присутності в органах влади представників

Придністров'я. Зараз невизнана республіка як ніколи залежна від Росії. Її керівництво постійно звертається за фінансовою допомогою до Російської Федерації. Придністров'я, з огляду на свій невизначений статус, не може звернутися за допомогою до жодної міжнародної фінансової організації. А Російська Федерація не цікавиться особливостями статусу. В її політиці щодо пострадянського простору політична доцільність важить більше, ніж економічні міркування. Російська федерація більш гнучка в геополітиці за ЄС або США. Тим часом Росія шляхом економічної допомоги має всі шанси втримати регіон під контролем. У Придністров'ї заявляють, що Росія під час кризи фактично взяла на себе всі соціальні виплати та пообіцяла підтримати придністровську промисловість, тоді як ЄС і США запровадили додаткове мито при експорті продукції головного наповнювача бюджету – Молдавського металургійного заводу. Отже, як засвідчив досвід врегулювання придністровського конфлікту, тиском та санкціями на конфліктуючі сторони його не вирішити. Молдова не хоче змиритися з тим, що за ці роки Придністров'я перетворилося на окрему, нехай і невизнану державу. Вона продовжує розглядати лівий бік Дністра як «зайнятий сепаратистами придністровський регіон». Молдова надає такі ж пільги й переваги придністровцям, як і молдаванам. У відповідь на подібне ставлення Придністров'я все далі віддаляється від Молдови. Його керівництво обурюється тим, що Захід намагається застосувати загальну формулу вирішення подібних конфліктів і до невизнаної республіки на Дністрі. І найбільше тим, що Придністров'я вважають заручником геополітичної гри Заходу та Росії. У Придністров'ї вважають також свою ситуацію ще і заручником розвалу Радянського Союзу, в якому внутрішні адміністративні кордони формувалися довільно, без урахування думки населення. ПМР вважає першим кроком до успішного вирішення конфлікту повернення її у переговорний процес на рівних правах та врахування думки її громадян. Одним із варіантів вирішення придністровського питання полягає в наданні особливого статусу регіону

подібно автономії Гагаузії. Це хоча і не ідеальна модель вирішення питання, однак конструктивна. Тут важливо розуміти, що конфлікт у Придністров'ї – це не міжетнічний конфлікт. Скоріше, йдеться про суперечність між елітами. І саме з цього варто виходити при пошуку рішення.

Неможливо вирішити придністровський конфлікт і без перемоги над корупцією. Складно говорити про рішення придністровської проблеми, коли вигідно зберігати корупційну та контрабандну складову. Мабуть, потрібно показати людям на лівому березі Дністра, що в Молдові живеться краще. Потрібно, щоб співгромадяни, які живуть у Придністров'ї, захотіли повернутися і будувати своє життя з Молдовою.

Слід зазначити, що зобов'язання утримуватися в міжнародних відносинах від використання погроз або використання сили є визнаною нормою міжнародного звичаю, зафіксованої в таких міжнародних політико-правових актах, як рішення Міжнародного Суду ООН. Однак в політичній практиці, на жаль, ця норма фактично не працює. Більш того, в орбіту врегулювання конфліктів, пов'язаних з утворенням і розвитком самовизначених (невизнаних) держав, виявляються втягнутими все більша кількість учасників світового політичного процесу, дії яких часто дуже далекі від бажання встановити в конфліктних регіонах міцний мир, і продиктовані прагненням до зміни в світовому політичному просторі сфер впливу. Безрезультатними часом залишаються і спроби активного підключення до переговорного процесу різних міжнародних структур – таких організацій, як ОБСЄ, ЄС, НАТО, зусилля яких не завжди виявляються ефективними і не виправдовують очікувань. До прикладу, в ситуації із молдовсько-придністровським конфліктом, аналізуючи інтереси у зоні Придністровського конфлікту таких його суб'єктів, як США та ЄС, зауважимо, що їх політика у даному регіоні значно активізувалась лише з початком XXI століття. Їх відносно індиферентне ставлення та пасивну позицію в перше десятиліття існування конфлікту пояснюють багатьма

чинниками, серед яких і пріоритетність вирішення інших європейських конфліктів, і мовчазна згода Заходу на визнання пріоритетності російських інтересів в придністровському регіоні в обмін на відмову від боротьби за вплив на Балканах, і відсутність американської стратегії на пострадянському просторі, формування якої співпало з приходом до влади неоконсерваторів тощо. Хоча після президентських виборів у США і ймовірної перемоги Трампа ситуація може змінитися. В Придністров'ї США мають шанс показати свою здатність до врегулювання етнополітичних конфліктів, позаяк конфлікт у східній Молдові має особливості, що вигідно відрізняють його від усіх інших. По-перше, це відсутність чинника ісламського екстремізму і фундаменталізму. На обох берегах Дністра живуть переважно православні. По-друге, нетривале за часом озброєне протистояння, відсутність у сторін реальних можливостей вирішити проблему силовим методом. По-третє, тривале мирне існування розділеної Молдови з великим переговорним потенціалом. На відміну від інших «гарячих» точок, тут немає непримиренності між народами.

Стратегічна мета НАТО в цій частині світу пов'язана з необхідністю збільшення безпеки і стабільності в регіоні. Після вступу Болгарії та Румунії до НАТО була завершена побудова поясу безпеки навколо конфліктних зон на Балканах, що сприятиме перетворенню Чорного моря на регіон, яким проходитиме головний маршрут торгівлі між Сходом і Заходом, особливо з погляду транспортування енергоресурсів.

Але, і без того «слабке» міжнародне право розмиває і політика подвійних стандартів у відношенні тих чи інших самовизначених (невизнаних) держав. Сформована до кінця ХХ ст. глобальна гегемонія США має регіональне продовження на Балканах, Близькому Сході, Кавказі та в ін. геополітичних регіонах, а ставка на силу в питаннях регулювання відносин з самовизначеними територіями підкріплюється твердженнями західних авторів про те, що для законного відновлення своєї територіальної цілісності метропольні держави вільні в застосуванні сили.

Наприклад, Д. Лінч в роботі «Сепаратистські країни Євразії: невирішені конфлікти і де-факто держави» стверджує, що «ліквідація сепаратистських режимів шляхом застосування сили метропольною державою не може бути виключена». На його думку, сепаратистські режими не захищені нормами, що діють відносно інших державних утворень і не володіють життєздатністю незалежних суверенних держав [Цит. за: 10, с. 127–128]. Але, наприклад, за словами С. Маркедонова, проблему самовизначених (невизнаних) держав «зводити тільки до формально-юридичного формату: сприйняття, розуміння і пояснення феномена таких держав виключно в правових термінах не можна» [207]. Саме створення самовизначених (невизнаних) держав та їх боротьба за визнання – «факти емоційно-символічного і соціокультурного плану, без урахування яких неможливо ефективно врегулювання міжетнічних та інших суперечок як неминучого супутника цих особливих державних утворень» [207]. Де-факто держави, як уже зазначалося, не просто проголошені, вони протягом десятиліть функціонують і здійснюють спроби державного будівництва, демонструють в своєму соціально-економічному, політичному і культурному розвитку негативну, а інколи і позитивну динаміку. Більш того, вони активно беруть участь в доступних їм формах міжнародного співробітництва з іншими державами (але дуже обмеженою кількістю: наприклад, Південну Осетію та Абхазію визнали лише Росія, Нікарагуа, Венесуела та Науру, і, відповідно, аналогічні за статусом ПМР та Нагірний Карабах), відрізняючись від останніх лише тим, що їх «реальний» суверенітет не зізнається світовим співтовариством.

С. Фрейзер – в 2005 р. директор Кавказького проекту Міжнародної кризової групи – в одному зі своїх інтерв'ю позначила проблему взаємообумовленості проблем самовизначення і забезпечення безпеки, заявивши, що «з метою відновлення територіальної цілісності існує реальна загроза застосування сили Азербайджаном, а окупація

азербайджанських територій дає стрімко озброєному Баку зайвий привід для нападу [Цит. за: 10, с. 126]. Наведене висловлювання характеризує загальну позицію, якої дотримується цілий ряд експертів і політиків у Азербайджані, Грузії і Молдові в питаннях ставлення до самовизначених регіонів, що відділилися від цих республік. Звичайно, що більшість фахівців в сфері міжнародних відносин схильні поширювати принцип заборони на загрозу силою або її застосування не тільки на формально визнаних ООН держав, а й на де-факто держав, населення яких в тих чи інших історичних умовах здійснила своє право на самовизначення, легітимно чи ні. Саме в такому ключі слід трактувати перший принцип Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, в яких визначено, що «кожна держава зобов'язана утримуватися в від загрози силою або її застосування з метою порушення таких міжнародних демаркаційних ліній, як лінія перемир'я, встановлених або відповідних міжнародною угодою, стороною якої є дана держава або якої ця держава повинна дотримуватися на будь-якій іншій підставі» [113]. Крім того, принцип містить пряму вказівку на самовизначені держави в частині визначення обов'язку кожної держави «утримуватися від будь-яких насильницьких дій, що позбавляють народи їх права на самовизначення, свободу і незалежність» [113]. Але тут простежується відсутність чіткості, яка б уточнювала умови щодо самовизначення держав. Адже в проаналізованих самовизначених утвореннях присутня загроза територіальній цілісності держави-монополії, і процес самовизначення відбувався із порушенням цієї цілісності.

Хоча, згідно з тлумаченням дослідника Дж. Фроуайна щодо де-факто державності, «це положення відноситься і до теперішніх кордонах де-факто режимів» [Цит. за: 10, с. 129]. Якщо говорити про пострадянські самовизначені держави, то кордони більшості з них встановлені відповідно до угод між ними і метропольними державами про припинення

вогню, які не мають граничних термінів дії, більш того, жодна зі сторін не має права їх денонсувати. Так, «в травні 1994 р. міністр оборони Азербайджану М. Мамедов, міністр оборони Вірменії С. Саргсян і командувач Армією оборони НКР С. Бабаян підписують угоду про припинення вогню» [343], Подальше виключення НКР з числа учасників переговорів створює ситуацію, коли одна зі сторін, визнаючи військову суб'єктність опонента, не вступає в переговори з нею, не визнаючи її політичної суб'єктності в поствоєнний період.

Основним аргументом, що висувуються прихильниками застосування сили в конфліктах, викликаних прагненням самовизначених (невизнаних) держав до незалежності, є теза про відсутність у «бунтівних» територій статусу самостійної міжнародної правосуб'єктності, обумовленої невизнанням міжнародним співтовариством їх суверенітету. Однак стосовно до пострадянського простору багатьма авторами відзначається рівна правосуб'єктність самовизначених (невизнаних) держав і їх колишніх метрополій, «І Абхазія, і Нагорний Карабах, і Придністров'я, і Чечня, і Південна Осетія – такі ж продукти розпаду СРСР, як Азербайджан, Грузія і Молдова, Росія» [Див., напр.: 10, с. 134; 31, с. 49; 263, с. 217]. Всі самовизначені державні утворення виступають в якості повноправних учасників відповідних угод про припинення вогню і мають де-факто визнання в таких сферах своєї внутрішньо– і зовнішньополітичної діяльності, як підтримання режиму припинення вогню і формату миротворчих операцій, економічне співробітництво, міжпарламентські зв'язки, гуманітарні контакти, участь в міжнародних проектах і т. д.

З питаннями забезпечення безпеки держави пов'язане передбачене міжнародно-правовими нормами право на самооборону, однак, на жаль, для його сучасної інтерпретації характерні невизначеність і кон'юнктурні спотворення, що в ряді випадків робить рішення Радбезу ООН про легалізацію права на самооборону, як мінімум, спірними. Так, після подій

11 вересня 2001 р. Раді Безпеки ООН, відповідно до вимог статті 51 Статуту, американським керівництвом було надано план самооборони США від Афганістану. Таким чином, саме Статут ООН став формально-юридичним виправданням вторгнення на територію Афганістану збройного контингенту США та їх союзників, хоча до цього часу ніяких доказів того, що наліт на нью-йоркські вежі-близнюки спланований в афганських печерах міжнародному співтовариству не представлено. У серпні 2008 р. протягом доби після початку бойових дій в Абхазії коментарі подій, представлені західними ЗМІ, вказували на підтримувану Росією Абхазію як агресора, а Грузію, керівництво якої прийняло рішення про використання в конфлікті військової сили, – як жертву. Ще більш складно оцінити в категоріях самооборони конфлікт сербів і косоварів: і для тих, і для інших край Косово – рідна земля, за право жити на якій в буквальному сенсі «б'ються» обидва народи, при цьому в очах світової спільноти перші визнаються агресорами, а другі – такими, що защаються, і навіть з визнанням державності Косова однозначної відповіді на питання про правомірність самовизначення краю немає.

О. Большаков вважає, що самовизначені (невизнані) держави доцільно вивчати саме в контексті конфліктів, в результаті яких вони виникли. Такий підхід, на думку експерта, зводить витрати, пов'язані з аналізом перспектив розвитку подібних державних утворень, до мінімуму, зберігаючи при цьому контекст досліджуваного феномена. Розглядаючи етнічні збройні конфлікти, в результаті яких виникли самовизначені (невизнані) держави, можна виявити особливості кожного окремого випадку, спрогнозувати перспективи зміни їх політико-правового статусу. Досліджуючи етнічні конфлікти, що існують на пострадянському просторі, О. Большаков приходить до висновку, що «об'єднання потенціалів неінституціонального аналізу і теорії конфліктів закладає фундамент під нові підходи до інтерпретації процесів інституціоналізації етнічних

протистоянь і розширює палітру аналітичних засобів, необхідних для порівняльного дослідження невизнаних держав» [43, с. 20].

Грунтуючись на емпіричних даних, доцільно виділити найбільш важливі параметри комплексного аналізу феномена самовизначених (невизнаних) держав. До них відносяться:

- передумови, причини та історія становлення самовизначеної (невизнаної) держави, особливості етнічного конфлікту і основні етапи його розвитку;

- формат і ступінь ефективності переговорного процесу, роль посередників, плани мирного врегулювання;

- основні характеристики і особливості господарського комплексу як економічної бази державності самовизначеного (невизнаного) державного утворення;

- особливості та ступінь демократичності політичного устрою і політичного режиму, що склалися в самовизначеній (невизнаній) державі;

- наявність (відсутність) реальних перспектив реінтеграції самовизначеного (невизнаного) державного утворення до складу метропольної держави;

- наявність (відсутність) шансів для міжнародно-правового визнання самовизначеної держави в якості незалежної;

- зацікавленість третіх сил в зміні або збереження самовизначеною (невизнаною) державою статус-кво, а також оцінка можливостей зовнішнього впливу на зазначені процеси.

Перелік перерахованих параметрів здатний зробити розуміння проблем кожної із самовизначених (невизнаних) держав, представлених в сучасному політичному просторі, більш-менш точним. Відтак, дослідження феномена самовизначених (невизнаних) держав крізь призму конфліктів, які вже мали і мають місце в історії, а також конфліктів, які потенційно можливі в зв'язку з боротьбою самовизначених держав за

міжнародне визнання, має утилітарне, прикладне значення, так як може сприяти процесу трансформації таких держав з фактора загрози регіональної та міжнародної безпеки в фактор суспільного розвитку.

На жаль, конфлікти, викликані утворенням самовизначених (невизнаних) держав, мають озброєний характер, відрізняються цілим рядом труднощів при їх врегулюванні та вирішенні: напрацьовані практикою міжнародних відносин методи, наприклад, переговори і посередництво, не завжди можна оцінити як ефективні. Фінський політолог Р. Вяйрінен виділяє чотири варіанти вирішення етнічних конфліктів, включаючи «національне самовизначення, регіональну автономію, розподіл влади, мирне розділення держави» [81, с. 260]. Модель врегулювання «заморожених конфліктів», запропонована О. Большаковим, позначає як основні три варіанти розвитку подій – «стабільне врегулювання», «нестабільне врегулювання», «незавершеність» [43, с. 23, 30–31]. Ці варіанти запропоновані автором на основі детального аналізу збройних конфліктів постсоціалістичного періоду, в тому числі карабахського, косовського, придністровського, чеченського, а також досвіду протікання і врегулювання грузино-абхазького протистояння.

У сучасному світі проблему самовизначених (невизнаних) держав необхідно сприймати як своєрідний індикатор спроможності міжнародного співтовариства вирішувати складні, а також «заморожені» конфлікти, що виникли внаслідок процесу державотворення не з допомогою збройного насильства, а шляхом політико-правового регулювання в рамках переговорного процесу. Останнє стає можливим в разі зміцнення заходів довіри між сторонами конфлікту при активній участі самих де-факто держав, вироблення міжнародним співтовариством правових критеріїв їх визнання та виключно в умовах гарантованого непоновлення військових дій. У сукупності все перераховане виявиться здатним стимулювати формування ефективної системи регіональної та міжнародної безпеки.

З точки зору політичної теорії, прийнятний результат конфліктних ситуацій навколо самовизначених (невизнаних) держав, а також народів і територій, які потенційно претендують на реалізацію права на самовизначення і визнання незалежної державності, може перебувати як в площині реінтеграції їх територій в колишні метрополії, так і в перспективах міжнародно-правового визнання нових держав. Не можна не погодитися з думкою В. Пряхіна про те, що головним критерієм правильності того чи іншого політичного рішення повинні служити, насамперед, інтереси і права конкретних людей, кожної людини, які проживали на цих територіях до початку конфлікту. Невірним має вважатися не прагнення до проголошення нових, більш дрібних незалежних держав або до збереження старих, більших держав, а використання політичних гасел в злочинних цілях [313, с. 304].

Новий політичний порядок повинен формуватися на основі принципів гуманізації партнерських відносин, демілітаризації та демократизації. Тільки в рамках такого підходу, на думку автора роботи, ефективна модель вирішення етнічних конфліктів, що включає недопущення збройної агресії в зоні політичного становлення самовизначених держав, стане політичною реальністю. При цьому всі питання, пов'язані з визнанням або невизнанням нових держав, необхідно вирішувати в прив'язці до питань забезпечення національної, регіональної та міжнародної безпеки.

Відмінною особливістю розвитку інституту міжнародно-правового визнання в умовах сучасного світу стає його перетворення в знаряддя глобальної інформаційної війни. Тому самі невизнані держави, процеси та події, які в них відбуваються, ставлення світової спільноти і окремих держав, особливо регіональних та світових лідерів до них представляють інформаційний привід для ЗМІ і викликають резонанс в громадській думці. Правовий аспект визнання полягає в питаннях міжнародної дієздатності і міжнародної правоздатності конкретної держави. Так, якщо

держави-учасники міжнародного співтовариства, з яких би то не було причин, не визнають будь-яку конкретну державу, а вона існує і є дієздатним вже за фактом створення, а ось правоздатною вона не є, тому що формально не може брати участь у відповідних міжнародних угодах і організаціях, в т. ч. і з питань забезпечення безпеки, пов'язаних, наприклад, з протистоянням тероризму. І логіка тут проста: те, що державу не визнано, означає, що вона не контролюється міжнародно-правовими інститутами, і тому не може брати участі в міжнародних договорах у боротьбі з тероризмом

Щоб уникнути такої політико-юридичної колізії, міжнародно-правовою системою повинен бути передбачений механізм, в рамках якого самовизначена держава, яка довела свою спроможність, автоматично наділяється правосуб'єктністю: вона має бути визнана і в обов'язковому порядку, нарівні з іншими державами, повинна бути наділена всією сукупністю міжнародно-правових прав і обов'язків. Але, лише за умови, непорушення міжнародно-правового законодавства при процесі самовизначення. У той же час проаналізовані державні утворення не володіють такими якостями і тому наразі не можуть бути наділені всією сукупністю міжнародно-правових прав і обов'язків.

При всіх застереженнях можна констатувати, що на сучасному етапі суспільного розвитку самовизначені (невизнані) держави, виступаючи в якості самостійних гравців регіональної і міжнародної політики, роблять помітний вплив на хід політичних процесів. У свою чергу, сучасність створює умови, здатні забезпечити досить тривале існування самовизначених (невизнаних) держав поза процесом формального визнання їх з боку інших країн. Цей факт в сучасному політичному полі поступово стає якщо не нормою, то визнаним статус-кво.

Висновки до четвертого розділу.

Однією з найбільш важливих характеристик процесу державотворення, що розгортається на сучасному етапі політичної історії (кінець XX – початок XXI ст.), є виникнення феномена самовизначених (невизнаних) держав. В даний час вони в міжнародній політиці в цілому і в системі міжнародних відносин зокрема здійснюють прямий вплив на розвиток політичної системи, політичних процесів, що відбуваються в тих чи інших регіонах світу і, головне, на регіональну і міжнародну безпеку, враховуючи потенційну небезпеку трансформації боротьби за незалежність нових держав в локальні збройні протистояння і, як наслідок, можливість поширення впливу регіонального осередку конфліктності на більш масштабні території.

Варто зазначити, що серед поширених у експертному і науковому середовищі таких термінів як «де-факто держави», «квазідержавні утворення», «невизнані держави», «невизнані державні утворення», «невизнані території», «спірні держави», «території з відкладеним статусом», «території з проблемним суверенітетом» не має єдиного підходу. Однак, на думку автора роботи, перевагу слід віддати поняттям «самовизначені держави» і «нові незалежні держави», які найбільш точно відображають політичну природу таких держав. Контент-аналіз політичної літератури свідчить, що термін «самовизначені держави» міцно увійшов в термінологічний обіг дослідників даної проблеми, що обумовлено основним для процесу державотворення принципом права народу на самовизначення і політико-правової спроможності, досягнутої деякими з позначених держав. Однак, за стереотипами, що склалися в політичній свідомості щодо способу самовизначених держав, пропонується термін «самовизначені (невизнані) держави», який розставляє в розумінні феномена все по місцях: з одного боку, реалізоване право на самовизначення, статусність і спроможність проголошених держав, з іншого – відсутність міжнародно-правового визнання їх суверенітету.

Причини зародження, а в більшості випадків відродження державності самовизначених (невизнаних) держав сучасності слід шукати в політичній історії, тому досліджуваний феномен визначається як «побічний продукт» процесу державотворення. У випадку з пострадянськими самовизначеними (невизнаними) державами практично всі передумови і причини їх виникнення та розвитку лежать в площині політичних прорахунків і недалекоглядної політики спочатку радянського керівництва, а потім «нових» національних політичних еліт.

Необхідно враховувати ще один важливий фактор, що впливає на процес державотворення, – демократизація суспільних інститутів за допомогою легітимації державної влади, дотримання виборчих процедур та практична реалізація волевиявлення народу, висловленого на референдумах і плебісцитах. Звичайно, що рух за демократичним треком державного будівництва є для самовизначених (невизнаних) держав запорукою успішного досягнення міжнародно-правового визнання. Однак в міжнародній політико-дипломатичній практиці немає єдності щодо питання визнання нових держав, з огляду на те, що в основі міжнародної взаємодії держав лежать дві принципово несумісні категорії – право народів (націй) на самовизначення і принцип територіальної цілісності держав, що сприяє через різночитання міжнародного права формуванню політики подвійних стандартів. Тому вони в силу здатності моделювати дезінтеграційні процеси сприймаються в сучасній системі міжнародних координат як фактор загрози для регіональної і світової безпеки. При цьому світовий політичний досвід показує неефективність силових, заснованих на застосуванні збройного насильства методів вирішення проблеми. Врегулювання питань визнання (невизнання) самовизначених держав можливо виключно в рамках переговорного процесу за допомогою зміцнення заходів довіри між сторонами і створення атмосфери конструктивної взаємодії на основі консенсусу і компромісу.

Політичною теорією, підтвердженою політичною практикою, як можливі пропонуються два шляхи вирішення сформованих в зв'язку з самовизначенням ситуацій: 1) відновлення територіальної цілісності держави з поверненням відокремленої території в політико-правове поле метропольної держави як автономії з широкими повноваженнями або суб'єкта федерації; 2) визнання незалежності і суверенітету нової держави. Причому, при здійсненні останнього сценарію необхідно слідувати принципам демократизації, демілітаризації і гармонізації партнерських відносин.

У контексті сучасних світових політичних реалій самовизначені (невизнані) держави стають самостійними гравцями на політичній шахівниці, роблячи значний вплив на розвиток регіональних і міжнародних процесів, в першу чергу, на забезпечення або найчастіше порушення регіональної та міжнародної безпеки. Причому відсутність формального міжнародно-визнаного статусу не є перешкодою для збереження їх статус-кво і подальшого державних будівництва або занепаду.

Розділ 5

Інститут міжнародно-правового визнання і технології легітимації нових держав

5.1. Інститут міжнародно-правового визнання нових держав і його вплив на процес державотворення.

Проблему виникнення нових держав у геополітичних координатах ХХІ ст. необхідно сприймати як виклик для світового порядку: існуюче в сучасному політичному дискурсі протиріччя між міжнародним співтовариством і самовизначеними державами, здатне кардинальним чином трансформувати відносно стабільну політико-правову практику, яка існує тривалий час, в питаннях збереження державної цілісності та територіальних прикордонних суперечок. На думку О. Погорельського, «так званий «косовський прецедент» сприймається певними колами політологів, правознавців і політиків-практиків як свого роду «ключ», здатний відчинити практично будь-які прикордонні замки і підірвати існуючу в Європі і світі систему кордонів [288]. Політична складова, як і правова оцінка, на всіх етапах процесу державотворення, починаючи з епохи Просвітництва, мала і має в сучасному світі при визнанні самовизначених (новоутворених) держав та їх урядів вагоме значення. Відмінними рисами політики визнання є прагматичність і відсутність одноманітності. Складність вирішення означеної проблеми пов'язана з тим, що в сучасному політико-правовому полі ні політична наука, ні наука міжнародного права, ні політична практика не дають чіткої відповіді на питання, яким фундаментальним принципом з двох сформованих в міжнародному праві – право націй (народів) на самовизначення або непорушності кордонів – слід скористатися в розумінні природи самовизначених (новостворених) держав сучасності. При оцінці подій, пов'язаних з появою в політичному полі нових держав, в світовому

співтоваристві традиційно пріоритет віддається другому принципу. Пов'язано це зі зрозумілими побоюваннями з боку експертів і політиків-практиків з приводу можливості «скочування» процесу державотворення в некеровану ланцюгову реакцію, здатну генерувати розпад держав зі складною етнічною, конфесійною та територіально-адміністративною структурою. Однак при такому підході заперечується визнання світоустрою як динамічної системи, здатної до саморозвитку, яка не тільки сама вдосконалюється, а й створює умови для поступального розвитку своїх структурних частин і появи нових елементів. Такими елементами, зокрема, можуть стати нові держави, що з'являються час від часу в світі, а методологічною основою генезису нових держав виступає, як правило, право націй (народів) на самовизначення.

Видатний філософ ХІХ ст. Л. Хом'яков в роботі «Семіраміда» умовно класифікує людство на релігії, етноси і держави [372, с. 5]. В контексті цього поділу можна помітити, що у світі існує близько двох з половиною тисяч народів, а держав – в десять разів менше. Такий стан справ сприяє прагненню окремих народів, які компактно проживають на території будь-якої держави або декількох суміжних держав, об'єднаних при цьому спільністю історії, культури та мови, до незалежності і, як наслідок, створення самостійної державності з її подальшим визнанням світовою спільнотою, що завжди матиме місце.

До схожих висновків у кінці ХХ ст. приходять і автор «Енциклопедії народів, етнічних і національних груп, які не мають державності», американський політолог і історик Дж. Мінахан, який фіксує наявність в світовому співтоваристві понад 300 народів, які, на думку дослідника, мають формальне право претендувати (а, можливо, вже претендують де-факто) на власну незалежну державу. За підрахунками Дж. Мінахана, це дуже скромна оцінка, – за фактом на територіях 192 (книга вийшла в світ до визнання Південного Судану, який став 193-м членом ООН) держав світу, які є повноправними членами ООН, «компактно проживають

представники понад 5 тис. етносів, які, при тому чи іншому збігу обставин, будуть здатні побудувати власні держави. Міжнародній спільноті протистояти таким сценаріям політичного розвитку, на думку дослідника, буде досить складно в силу того, що аргументи багатьох з меншин, які претендують на самостійну державність, є більш вагомими, ніж аргументація, які представляли свого часу косовські албанці» [416, р. 11–12].

Як і будь-який інший соціальний політико-правовий інститут, інститут визнання формувався на всіх, без винятку, етапах цивілізаційного розвитку людства. Прояв ранніх форм даного інституту можна виявити в стародавніх східних і античних цивілізаціях. Різні нормативні акти даного історичного періоду містять елементи визнання, а саме – в формі визнання влади правителя. Як зазначає відомий правознавець, автор підручників з міжнародного права І. Лукашук, до суб'єктів міжнародних відносин в той історичний період відносять не держави, а їх володарів [197, с. 42]. Такий стан справ зберігається і в середні віки, коли визнання продовжує залишатися персоніфікованим, тобто визнається не власне держава як політична організація, а влада або титул монарха. Пов'язано це з тим, що в той час територіальне верховенство означало визнання монаршої власності на державну територію: вона розглядається як така, що знаходиться у власності монарха, а державні кордони визначаються розмірами цієї власності [21, с. 14].

Більшість авторів, які досліджують факти становлення та визнання нових самовизначених держав, поділяють думку, що в сучасних інтерпретаціях названий інститут виникає в XVI-XVII ст. [Див., напр.: 225, с. 19]. Сама ідея державного суверенітету була визначена і прийнята в новий час, коли складаються і затверджуються національні буржуазні держави. У XVII–XIX ст. відбувається визнання суверенітету політико-правовою категорією, що розкриває суть однієї з найважливіших ознак держави, що дозволяє стабілізувати політичну ситуацію в Європі того часу,

упорядкувати міждержавні відносини, створити умови для вдосконалення міжнародно-правової нормативної бази та забезпечити модернізацію світового суспільного розвитку. З часу Вестфальського конгресу 1648 року в світовій політичній практиці складається традиція, згідно з якою нова держава приймається в «сім'ю народів» тільки при абсолютній згоді міжнародного співтовариства. Рішення Вестфальського конгресу, таким чином, стали договірною основою побудови в Європі сучасної конфігурації міжнародних відносин. Досягнення такої масштабної домовленості стало знаковою подією даного історичного періоду саме через те, що в особі Священної Римської імперії, було усунуто головну перешкоду на шляху до становлення європейських незалежних національних держав.

В результаті рішень, прийнятих на Вестфальському конгресі, відбувається зміна державних кордонів європейських держав, при цьому як найважливіший принцип міждержавних відносин проголошується територіальна цілісність держави, і незаконним визнається будь-який вплив (спроба здійснити вплив), поєднаний із зовнішнім, аж до прямого втручання, тиском на внутрішньодержавні справи. Сьогодні цей постулат визнаний аксіомним і включений в усі без винятку міжнародні угоди, які претендують на фундаментальність.

Одночасно іншим важливим рішенням Вестфальського конгресу є формулювання і прийняття принципу права націй (народів) на самовизначення. Пов'язано це із «вісімдесятирічною війною» – боротьбою Нідерландів за незалежність від іспанської корони. Виступ голландців проти політичної влади Іспанії поставило під сумнів багатовікове право монархів розпоряджатися на власний розсуд долями своїх підданих, а в політичних обставинах, що склалися в Нідерландах, невдоволення підданих призводить до того, що іспанські монархи втрачають це право. Визнавши рішення Вестфальського конгресу, європейські держави фактично визнають кордон Нідерландів як нової незалежної європейської

держави. Наслідком такого політичного рішення в історичній перспективі стає скасування більшості європейських монархій і поява безлічі незалежних держав, що призводить до серйозних змін політичної мапи Європи. Таким чином, під час Вестфальського конгресу в політичній практиці щодо Нідерландів уперше був застосований механізм міжнародно-правового визнання незалежності держави, що претендує на політичну самостійність. Таке ж рішення в ході конгресу було прийнято з питання визнання незалежної державності Швейцарії.

Важливою історичною віхою процесу становлення інституту визнання в XVIII ст. є утворення держави нової формації – Сполучених Штатів Америки. На думку американського історика Д. Армітаджа, автора монографії «Декларація незалежності: глобальна історія», найважливішим документом міжнародного значення, який підтвердив право націй (народів) на самовизначення, слід вважати прийняту в 1776 р. Декларацію Незалежності США. В рамках досліджуваного процесу державотворення особливо слід підкреслити, що багатьма сучасниками боротьба північноамериканських колоній за незалежність від Британської імперії була сприйнята вкрай негативно. Американський дослідник стверджує, що результатом прийняття Декларації незалежності США стає кардинальна зміна світу, його трансформація в напрямку «від світу імперій до світу суверенних держав» [404, р. 165]. При цьому необхідно відзначити, що згодом більш ніж сто держав при прийнятті своїх декларацій незалежності діяли за зразком американської.

У сучасному світі важко знайти суб'єкт міжнародних відносин, у якого незалежність американської держави, яка стала визнаним лідером світового співтовариства і отримала в другій половині XX ст. статус наддержави, викликала б сумнів. Однак до теперішнього часу англійські юристи оспорюють Декларацію незалежності США, прийняту на Другому континентальному конгресі депутатами від 13 американських колоній, незадоволених владою англійської корони, на предмет її законності. У

жовтні 2011 р. в штаті Філадельфія відбулися дебати між представниками Американської корпорації адвокатів і однією з найбільш престижних у Великобританії Греєвської юридичної школи. Дискусія мала на меті з'ясування дійсності законних підстав для оголошення американськими колоністами незалежності. Англійські експерти в зв'язку з цим наполягали на тому, що Декларація незалежності не тільки не є легітимною, але є «ударом для загальної свободи, заклик до війни і наріжним камнем для заснування нової імперії». Крім негативної оцінки власне самого документа, англійці в ході дебатів активно критикували «відділення» в якості «юридичного інструменту, за допомогою якого слід регулювати будь-які внутрішньополітичні суперечки» [411].

Американські правознавці і практикуючі юристи відповідали на висновки англійців історичними свідченнями того, що «в 1770-х роках порушувалися природні права американських колоністів, і саме це стало причиною їх небажання залишатися вірними підданими тиранії. Ще одним контраргументом юристів з США в аргументації законності Декларації 1776 р. стала апеляція до тексту Статуту Організації Об'єднаних Націй, в якому відображені деякі з її пунктів» [411].

Історичний екскурс, розглянутий в дисертаційному дослідженні, показує, що більше двох століть тому, наймогутніша на сьогоднішній день держава в світі вживала практично такі ж кроки в спробах досягти визнання незалежності, як і деякі нові держави, що виникли на сучасному етапі політичної історії.

Інститут визнання володіє в міжнародному праві статусом одного з найстаріших принципів. У 1949 р. спеціально створена в структурі ООН Комісія міжнародного права включає питання про визнання держав і урядів в перелік міжнародно-правових проблем, які вимагають кодифікації. Однак далі цього рішення питання не просунулося, і кодифікація інституту визнання залишається актуальною політико-правовою проблемою і наразі. У сучасному політичному полі регулювання

процесу визнання нових самовизначених держав відбувається на основі норм звичаєвого міжнародного права, його загальноновизнаних принципів, деяких багатосторонніх і двосторонніх угод, резолюцій, прийнятих міжнародними органами і організаціями, а також дипломатичними документами окремих держав і тих чи інших доктринальних положень. На думку правознавця О. Малярчук, «з огляду на те, що даний інститут характеризується яскраво вираженим політичним характером, у розумінні суті цього питання є істотні розбіжності. Тому не дивно, що Комісії міжнародного права не вдалося впоратися з завданням кодифікації складових інституту визнання норм» [199, с. 82]. Не можна не погодитися з висновком цитованого автора, що «такий стан справ відкриває можливості для широкого використання у відношенні до нових самовизначених держав з боку визнаних та діючих суб'єктів міжнародного права політики подвійних стандартів» [199, с. 83].

Якщо оцінювати перспективи кодифікації інституту визнання, який існує наразі, то слід зазначити, що, незважаючи на високу ступінь актуалізації проблеми, викликану змінами світоустрою, дане питання відноситься до порядку денного першочергових завдань Комісії міжнародного права не включене. Можливо, що така ситуація зумовлена саме тим, що міжнародне співтовариство в особі держав-членів ООН, не проявляє зацікавленості в регламентації на конвенційному рівні даного інституту з причини того, що такий регламент практично кожному з цих держав призведе до прийняття ними певних зобов'язань в цій сфері. Це означає, що відмова від визнання нових самовизначених держав продиктована для більшості учасників міжнародного співтовариства держав, перш за все, політичною доцільністю. Тому, вирішення міжнародно-правової проблеми регламентації інституту визнання нових самовизначених держав сучасною політичною практикою і в найближчі десятиліття видається малоімовірним.

Незважаючи на наявність загальноживаного визначення визнання як юридичної категорії, інтерпретації даного інституту залишаються вельми «туманними», про що свідчить той факт, що юристи-міжнародники кваліфікують його як факт «невловимий», «сумнівний» та навіть «великий невідомий» [48, с. 121]. Звичайно, перераховані формулювання розмиті та не сприяють чіткому визначенню змісту явища, що робить їх неприйнятними щодо використання в науковій теорії, однак вони об'єктивно обґрунтовані, і така об'єктивність обумовлена тим, що визнання як міжнародно-правовий інститут безпосередньо пов'язаний з динамікою політичного розвитку, особливостями політичної ситуації, що складається в світі, та інтересами держав, які існують на міжнародній арені, в т. ч. і за рахунок новостворених суб'єктів міжнародно-правових відносин в особі нових самовизначених держав. В оцінках міжнародних експертів, «та чи інша державу шляхом акту визнання погоджується з відповідними змінами в міжнародному правопорядку» [48, с. 121].

Інститут визнання як елемент сучасних політико-правових відносин має складну структуру. Основний сегмент його норм, при відсутності кодифікації, відноситься до права міжнародної правосуб'єктності, крім того, ті чи інші норми інституту визнання фіксуються в праві міжнародних договорів, у праві міжнародних організацій, а також у деяких інших. В зв'язку з цим, можна констатувати, що проблема міжнародного визнання нових самовизначених держав і питання політико-правового регулювання тісно пов'язані з проблемою міжнародної правосуб'єктності. Відповідно до визначення, прийнятого в міжнародно-правовій термінології, «визнання означає дію одного або декількох суб'єктів міжнародного права, що пов'язано з констатацією юридичного факту, події або дії будь-якого іншого або інших суб'єктів міжнародного права» [30, с. 128]. Іншими словами, це акт будь-якої держави, яким вона стверджує своє ставлення до нової самовизначеної держави, визнаючи її міжнародну правосуб'єктність і висловлюючи свою

готовність до встановлення з нею заснованих на міжнародному праві дипломатичних та інших відносин. Отже, суть визнання полягає в юридичній констатації факту виходу на міжнародну арену нового суб'єкта міжнародних відносин – самовизначених держав або їх урядів. Практична значимість визнання полягає в її спрямованості на гарантування встановлення правовідносин держави, яка визнає з державою, що визнанають, а що стосується обсягу і характеру таких відносин, то вони можуть змінюватися в залежності від формату визнання. Визнання, таким чином, означає, що будь-яка держава визнає за новою самовизначеною державою статус юридичної особи, яка володіє всією сукупністю прав і обов'язків, встановлених міжнародним правом. Будучи юридичним фактом, визнання становить певну політико-правову основу, на якій базується подальша взаємодія нової самовизначеної держави на міжнародній арені, включаючи встановлення після визнання дипломатичні і консульські відносини з нею.

При цьому дуже важливо відзначити, що змістовне значення терміну «міжнародна правосуб'єктність» нормативними положеннями міжнародного права не встановлено; існує лише теоретична конструкція, яка характеризує підстави, межі та юридичну природу даного явища. У найширшому сенсі під міжнародною правосуб'єктністю розуміється «юридична здатність кого-небудь виступати в якості суб'єкта міжнародного права, політико-правовий зміст якого наповнюють основні обов'язки і права такого суб'єкта, позначені в міжнародно-правових нормах» [30, с. 128–129]. У зв'язку з наведеним зауваженням, в рамках дисертаційного дослідження дуже корисно розглянути політико-правовий зв'язок відносин правосуб'єктності, що становлять важливий елемент міжнародного права, з проблемним полем визнання нових самовизначених держав, представленого в теорії і практиці міжнародних відносин.

На відміну від похідних – різного виду міжнародних організацій і спілок, саме державам і націям, що виборюють самостійну державність,

притаманний державний чи національний суверенітет. Тому саме держави і нації визнаються в рамках міжнародно-правової взаємодії носіями певних прав і обов'язків. Державний (або національний) суверенітет означає їх незалежність на міжнародній арені і забезпечує їх самостійну участь у міжнародних відносинах. При цьому ніяких норм, що наділяють первинні суб'єкти правосуб'єктністю, в міжнародному праві не представлено; існують лише норми, що підтверджують у них з часу створення наявність правосуб'єктності. Це означає, що міжнародна правосуб'єктність не може залежати від будь-якої волі і за своєю природою є об'єктивним явищем суспільного життя.

Будучи головною ланкою міжнародно-правових відносин, держави наділяються міжнародною правосуб'єктністю власне за фактом свого існування. Правосуб'єктність держав обумовлена тим, що вони встановлюють контроль над певною територією і населенням, в певних рамках утворюється і функціонує апарат влади і управління, і, що найголовніше, їх відмінною ознакою стає суверенітет – юридичне закріплення самостійності держави, що включає верховенство і виняткове право державної влади встановлювати єдиний правопорядок у країні, а також її незалежність від будь-яких зовнішніх сил і рівноправність у відношенні до інших держав.

У сучасних міжнародних нормативних актах містяться положення, що розкривають і правосуб'єктність націй, які борються за незалежність і створення власної держави. Відповідно до цих норм, такі нації, використовуючи надані міжнародним правом політико-правові гарантії, можуть застосовувати будь-які доступні їм політичні заходи щодо політичних сил, які перешкоджають їх оформленню в державу і набуття ними повної міжнародної правосуб'єктності. Однак, згідно з цими ж нормами, суб'єктом міжнародного права визнається тільки нація, яка створила власну політичну організацію і певною мірою самостійно здійснює державні функції. Іншими словами, щоб бути визнаною у

боротьбі за незалежність, нація повинна мати певний додержавний формат (модель) політичної організації. Такий формат може бути реалізований за допомогою створення народного фронту (фронту національного визволення), а також встановлення контролю над територією, на яку претендують, та організації в її межах політичного управління і т. д. На практиці це означає, що міжнародною правосуб'єктністю може бути наділена досить обмежена кількість націй, які прагнуть до створення самостійної держави і відкрито заявляють про це.

Дотримуючись певної логіки, можна констатувати, що будь-яка етнічна група, яка проголосила ідею національного визволення потенційно може претендувати на роль суб'єкта правовідносин самовизначення. Ось тут і розпочинаються протиріччя: об'єктивно право націй (народів) на самовизначення починає формуватися як інструмент антиколоніальної боротьби, і в цьому його значенні історичне завдання самовизначення успішно вирішено. У процесі визнання нових держав, що звільнилися від колоніальної залежності, учасники світового співтовариства, як правило, дотримуються свого роду мовчазного консенсусу: утворення нової (постколоніальної) держави сприймається ними як доконаний факт. При цьому шлях до незалежності для деяких народів, що звільнилися, представляється вельми непростим, а інколи прямо пов'язаним з політичними конфліктами аж до досить тривалих кровопролитних громадянських воєн. В межах сучасної політичної історії формується новий підхід до розуміння права на самовизначення, пов'язаний з розвитком націй і народів вільно (при певному збігу політичних обставин) визначати свій політико-правовий статус як самостійних держав.

На думку правознавця П. Бірюкова, «в сучасних умовах застосування принципу самовизначення необхідно гармонізувати з застосуванням інших принципових основ міжнародного права, демонструючи повагу державного суверенітету і невтручання у внутрішні справи інших держав» [30, с. 115]. Це означає, що при оцінці сучасного

стану процесу державотворення, слід мати на увазі не потенційне право на міжнародну правосуб'єктність усіх, без винятку, націй (народів), а вести мову про право на самовизначення нації (народу), яка вже сформувала власну державність, розвивається та і уже може функціонувати без втручання ззовні.

В ході аналізу інтерпретацій досліджуваного явища в сучасній юридичній літературі складається враження, що ніякої проблеми з визнанням нових створених держав, як втім, і кризи самого інституту визнання в міжнародному праві немає, та й не може бути, так як саме формулювання питання про правосуб'єктність відрізняється раціональністю підходів до визначення її носіїв. Однак така гармонія існує тільки в теорії, на практиці ж процес реалізації права націй (народів) на самостійну державність і визнання нових самовизначених держав набуває характеру соціально-політичного і політико-правового конфлікту, якому притаманні політика подвійних стандартів, приховані та явні геополітичні інтереси третіх країн, кровопролитні громадянські війни та інші негативні риси. Це означає, що вирішення питання про міжнародно-правове визнання нових самовизначених держав зміщується з юридичної площини в політичну, перетворюючись в одну з найбільш гострих політичних проблем сучасності.

Міжнародне визнання являє собою акт доброї волі з боку будь-якого суб'єкта міжнародної політики у відношенні до самовизначеної держави, тому воно не передбачає автоматичного встановлення міжнародно-правових обов'язків держави і не забезпечує володіння визнаною державою міжнародною правосуб'єктністю. Однак не можна не погодитися з тим, що на практиці міжнародне визнання нової самовизначеної держави навіть з боку однієї держави-члена ООН не тільки змінює конфігурацію відносини міжнародного співтовариства до тієї чи іншої самовизначеної держави, а й передбачає цілком певні політико-правові наслідки, як у форматі двосторонніх відносин між державою, що

визнають, і державою, яку визнають, так і в багатосторонніх форматах (участь у різного роду міждержавних і міжнародних організаціях, конференціях і т. д.). Насправді ж і політичною теорією, і політичною практикою за міжнародним визнанням стверджується роль декларативного фактора більшою мірою політичного, ніж правовстановлюючого характеру.

Історично до пояснення природи, а також політичного і юридичного значення визнання міжнародною спільнотою нових самовизначених держав оформлені два теоретико-методологічних підходи (декларативний і конститутивний), яким відповідають дві моделі практичної поведінки визнаних держав у ставленні до нових самовизначених державних утворень і їх ролі у світовій політиці. Названі доктрини, за якими, безумовно, закріплений статус провідних міжнародно-правових принципів, протистоять одна одній і, в кінцевому результаті, відображають погляди як прихильників права на самовизначення, так і тих, хто наполягає на суверенній рівності держав. На думку О. Малярчук, «кожна з них прив'язана до юридичних значень визнання і держав, і урядів, і тих націй, що борються за незалежність [199, с. 82].

Декларативна теорія традиційно виходить з тези, що суб'єктом міжнародного права держава є з моменту свого політичного оформлення в силу об'єктивного факту щодо свого суверенного існування, тобто процеси народження нової держави і становлення в її особі нового суб'єкта міжнародного права розглядаються прихильниками декларативної теорії як одночасні. Це означає, що вже той факт, що в політичному просторі виникла нова держава, здатна функціонувати як соціальний організм, дозволяє вважати таку державу повноправним учасником міжнародних відносин, із застереженням, що дана державу утворена відповідно до права націй (народів) на самовизначення і не суперечить іншим загальноновизнаним міжнародно-правовим принципам. На думку представників декларативного підходу, власне визнання не є синонімом

наділення самовизначених держав міжнародною правосуб'єктністю, воно покликане лише констатувати її й сприяти процесу входження нової держави в діючу систему міжнародних відносин. В даному контексті з проблем визнання можна привести за приклад цитату Наполеона Бонапарта: «Франція, подібно до Сонця, не потребує визнання», – сенс якої в тому, що «на самовизначену державу дії норм міжнародного права поширюється автоматично. Але, непорушною умовою виступає визнання і дотримання цих норм самою новою державою» [48, с. 121].

Конститутивна теорія базується на діаметрально протилежній тезі, згідно з якою політичне оформлення нової держави не збігається з її становленням як нового суб'єкта міжнародного права; політичною реальністю міжнародна правосуб'єктність такої держави стає тільки після визнання її незалежності міжнародною спільнотою. Це означає, що прихильники конститутивного підходу в умовах сучасного світопорядку ставлять міжнародну правосуб'єктність нових держав в залежність від інтересів і політичної волі держав-членів ООН.

Конститутивна теорія, таким чином, стверджує політико-правову формулу, відповідно до якої, тільки факт визнання, «створює» з самовизначеної держави суб'єкта міжнародного права. Названа концепція, наприклад, лежить в основі рішень Паризького конгресу 1856 р., який затвердив згоду провідних держав в якості «умови виходу нової незалежної держави на міжнародну арену». Відповідно саме з цим положенням на конгресі було прийнято рішення про «допуск» Туреччини до співпраці з європейськими державами. Широку популярність має ситуація, що склалася навколо значно тривалого визнання створеного в 1922 р. СРСР. До цього часу об'єктивно обумовлені міжнародно-правові та політичні дискусії з приводу тривалого на десятиліття процесу визнання існуючої з кінця 1940-х років Китайської Народної Республіки і прецеденту з фактичною відмовою у визнанні Китайської Республіки

Тайвань, визнаної в якості суб'єкта міжнародного права раніше» [48, с. 122].

Прихильники конститувної теорії наполягають на наділенні міжнародним визнанням держав правоутворюваним значенням: на їхню думку, у відсутності визнання з боку світової спільноти жодна з нових самовизначених держав сучасності не може володіти міжнародною правосуб'єктністю, а отже, вважатися суб'єктом міжнародного права. У дискурсі з питань самовизначення і визнання нових держав такої позиції дотримується більшість провідних світових і регіональних держав. Це означає, що «з проблемою власне визнання держав (тобто з проявом політичної волі конкретної держави, що володіє міжнародним визнанням щодо визнання тієї чи іншої самовизначеної держави) в сучасній політичній практиці існує проблема колективного визнання, яка складається навколо членства нової держави в міжнародних організаціях, в т. ч. в організації Об'єднаних Націй. Міжнародне визнання держав, таким чином, – акт політичний, що не завжди піддається звичній міжнародно-правовій регламентації» [260].

Конститутивна теорія набуває широкого поширення в період між світовими війнами. З середини ХХ ст., у зв'язку з необхідністю міжнародної оцінки національно-визвольного руху колоніальних народів, спостерігається зростання числа прихильників декларативної теорії, основних положень якої і сьогодні дотримуються багато визнаних західних і вітчизняних фахівців. Однак в останні десятиліття політична практика характеризується певним поверненням до основ конститутивної теорії. Як наслідок, більшість нових самовизначених держав не визнано міжнародним співтовариством і фактично виключено з числа учасників міжнародно-правових відносин. Підставою цього є позиція щодо них найбільш авторитетних держав світу. Дана обставина, на думку експертного співтовариства, «багато в чому обумовлено розпадом СРСР і зміною співвідношення сил на міжнародній арені на користь однієї

наддержави» [48, с. 123], а результатом такого стану справ є формування системи подвійних стандартів у безпекових підходах до оцінки політичних процесів, пов'язаних із утворенням у сучасному політичному полі нових держав. Як приклад можна привести Придністровську Молдавську Республіку, проблема визнання якої продовжує залишатися відкритою протягом більше двадцяти п'яти років.

Однак щодо конститутивного розуміння природи визнання нових самовизначених держав в сучасному політичному дискурсі існує чимало критичних зауважень. Нерідко такий підхід не враховує реально існуючого стану справ у сучасній світовій політиці. Окрім того, конститутивний підхід до питань визнання створює передумови для складання суб'єктивної думки політиків та експертів, подвійних стандартів в розумінні проблеми, що, як правило, не сприяє сталому розвитку міждержавних відносин і міжнародного права. Конститутивна теорія певною мірою суперечить основам міжнародного права, так як не враховує того факту, що будь-яка держава, в силу принципу суверенітету, вже володіє встановленими в міжнародному праві правами і обов'язками, незалежно від визнання (або невизнання) її міжнародною спільнотою. Це означає, що нова самовизначена держава в питаннях політико-правового забезпечення своїх прав і обов'язків спочатку поставлена в залежність від політичної позиції «старих» членів світового співтовариства держав. На відміну від такого підходу, представники декларативної теорії наполягають на тому, що визнання – це лише формальне підтвердження правомірності тих чи інших дій або подій міжнародно-правового характеру, в т.ч. пов'язаних з виникненням в політичному просторі нових самовизначених держав. Викладене дозволяє наполягати, що визнання як політичний інститут має декларативний характер і функціонально спрямоване на впорядкування і стабілізацію міжнародних правовідносин, в які в процесі життєдіяльності вступають, і новоутворені держави як реальні суб'єкти міжнародної політичної взаємодії. На підтвердження сказаного доцільно навести текст

статті 12 Статуту Організації американських держав, яка містить дуже важливу, з точки зору даного дослідження, норму, якою проголошувалося, що «політичне існування держави не залежить від визнання її іншими державами. Навіть до свого визнання держава має право на захист своєї цілісності і незалежності, на забезпечення своєї безпеки і процвітання, і, виходячи з цього, право організовуватися, видавати власні закони і створювати різні органи, а також визначати юрисдикцію і компетенцію своїх судів. Здійснення цих прав не має ніяких обмежень, крім поваги прав до інших держав відповідно до міжнародного права» [363, ст. 12].

Таким чином, новоутворені держави що мають міжнародну правосуб'єктність, завдяки виключно факту їх існування, тобто нові самовизначені держави користуються такими ж міжнародними правами і несуть такі ж обов'язки, зазначені в Статуті ООН та інших міжнародних актах, як і всі держави, що становлять міжнародну спільноту, незалежно від наявності визнання їх суверенітету іншими суб'єктами міжнародного права, так як факт визнання або невизнання держави міжнародним співтовариством не може скасувати факту її існування. У зв'язку з цим доречною буде оцінка сутності міжнародного визнання держав, що висловлена більше ста років тому видатним дипломатом і вченим Ф. Мартенсом, на думку якого, «міжнародне право не може визнати, що дане суспільство існує, якщо воно не визнано державним законом, або прийняти його за самостійний політичний організм, якщо воно не є таким в основі державного права. Отже, в міжнародних відносинах кожному законному суспільству належить право на визнання з боку всіх цивілізованих держав законності свого існування» [212, с. 220–221]. Це визначення якнайкраще розкриває первинність внутрішньої легітимації нової самовизначеної держави у відношенні до зовнішньої.

Отже, є очевидним факт, що остаточну крапку в дискусії між прихильниками обох теорій ще довго не буде поставлено. Пов'язано це з тим, що визнання держав, як міжнародно-правового інституту, має і певну

політичну кон'юнктурність, що чітко показує тісний зв'язок з політикою, політичними процесами і змінами світового порядку. Тому, в залежності від розстановки в світі політичних сил, так само як від конкретно-історичної ситуації, що складається навколо самовизначеної держави, змінюється і оцінка, і правозастосована практика даного інституту. Відомий юрист-міжнародник С. Черниченка, відзначаючи широке поширення думки про відповідність декларативної теорії реаліям міжнародного життя, одночасно стверджує, що «визнання набуває конститутивний або точніше квазіконститутивний характер у тих випадках, коли суб'єктом міжнародного права визнаються такі утворення, які об'єктивно не можуть бути ними» [Цит. за: 165]. Це означає, що проблема власне визнання об'єктивно впливає з спроможності нових самовизначених держав.

Важливим кроком у оформленні сучасних підходів до визначення міжнародно-правового визнання нових держав стало проведення в 1975 році в столиці Фінляндії м. Гельсінкі Наради з безпеки і співробітництва в Європі – унікального регіонального форуму, який об'єднав європейські країни, Канаду, колишній СРСР і США. Завданням такого авторитетного міжнародного формату стало визначення соціально-економічних і політичних умов, необхідних для зниження рівня напруженості у відносинах «Схід – Захід», а основною метою – міжнародна розрядка напруженості, забезпечення і зміцнення стабільності на європейському континенті, розвиток взаєморозуміння між народами і встановлення міжнародних контактів в економічній і культурній сферах. За підсумками роботи форуму підписується Заключний акт Гельсінської наради з безпеки та співробітництва в Європі, в якому знаходиться підтвердження принцип непорушності державних кордонів, що склалися в післявоєнній Європі. Так, у тексті угоди вказано на зобов'язання держав-учасниць «поважати суверенну рівність і своєрідність одна одної, а також всі права, властиві їх суверенітету і охоплюються ними, включаючи право кожної держави на

юридичну рівність, на територіальну цілісність, на свободу і політичну незалежність» [141, ст. 2]. Крім того, в документі особливо підкреслено, що «держави-учасники як непорушні кордони всіх держав у Європі, і тому будуть дотримуватися наразі та в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони» [141, ст. 3].

Однак, одночасно в статті 8 цього ж документа закладено тезу про «повагу державами-учасниками рівноправності і права народів розпоряджатися своєю долею, діючи постійно відповідно до цілей і принципів Статуту ООН і відповідних норм міжнародного права, включаючи ті, які відносяться до територіальної цілісності держав» [141, ст. 8]. Крім того, окремим абзацом встановлено, що «всі народи завжди мають право в умовах повної свободи визначати, коли і як вони бажають, свій внутрішній і зовнішній політичний статус без втручання ззовні та здійснювати на власний розсуд свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток» [141, ст. 8].

Взаємовиключні статті Заключного акту, прийнятого в Гельсінкі (як, втім, і положення Статуту ООН), в будь-якому випадку вступають в протиріччя з ідеєю поступального розвитку суспільства, «підводять ризику» під процесом утворення нових держав, що не вкладається в рамки діалектичного підходу і закономірностей розвитку динамічних систем, якою є міжнародне співтовариство. Позначене протиріччя знаходить підтвердження в розвитку політичної ситуації в світі в останні десятиліття ХХ ст. і в політичних процесах сучасності. Відомий американський фахівець з міжнародного права М. Веллер цей парадокс називає «пасткою самовизначення» [Цит. за: 231], а його співвітчизник К. Паркер вказує, що «сучасне міжнародне право не може однозначно відповісти на питання – що необхідно зробити, щоб створити нову державу» [Цит. за: 231].

Крім того, посилаючись при вирішенні сучасних проблем, пов'язаних з визнанням нових держав, на Гельсінський акт, потрібно

пам'ятати, що чотирьох держав-підписантів цього документа на політичній мапі Європи вже не існує.

До початку XXI ст. світоустрій зазнав значних змін, які в умовах системної трансформації стимулюють помітне прискорення процесу суспільного розвитку. В результаті в політичній науці існує методологічна проблема, пов'язана з необхідністю уточнення сучасних підходів до розуміння суверенітету, а значить і держави, і процесу державотворення в політичному аспекті. Проблема визнання держав міжнародним співтовариством знаходиться з проблемою суверенітету в тісному взаємозв'язку, а питання про визнання нових держав є актуальним і в той же час досить складним для вирішення в сучасному політичному полі. «Зазначена проблема, – вважають експерти, – пов'язана з протиріччям між фактом виникнення на політичній мапі світу нових самовизначених держав, високого ступеня ймовірності продовження цього процесу в перспективі світового розвитку і недостатнім ступенем дослідженості, незавершеністю теоретико-методологічних і практичних підходів, що стосуються різних аспектів інституту визнання, в політичній науці та науці міжнародного права» [260].

З урахуванням ситуації щодо політико-правової колізії, пов'язаної з протиріччям між двома основними принципами становлення і розвитку державності, про які йшла мова раніше, критерієм міжнародно-правового визнання може і, мабуть, повинен стати суверенітет, який з XVI ст., періоду, коли термін увійшов у вжиток, вважається основною ознакою і одночасно найважливішим принципом функціонування держави. Згідно академічному визначенню, суверенітет, як уже зазначалося, є поширення верховної влади в межах власних кордонів держави і самостійність держави в міжнародних справах. За визначенням політолога О. Пономарьової, «для держави суверенітет – те саме, що поняття права, свободи і власності для індивіда» [295, с. 51], тому державний суверенітет не допускає стороннього втручання. У сучасному політичному полі

представлені приклади держав, невизнаних міжнародною спільнотою, але які одночасно володіють внутрішнім суверенітетом. Дане протиріччя робить проблему визнання нових держав дискусійною і вимагає теоретичного і практичного вирішення.

Вестфальський договір 1648 р., про який йшла мова вище, закріпив ідею «просторової організації суверенних західноєвропейських спільнот як окремої, незалежної територіальної одиниці». Саме вони, вважає О. Пономарьова, і «представляли собою основні структури соціального та політичного життя Європи того історичного періоду. І незважаючи на всілякі трансформації, конфлікти, поглинання дрібних і найдрібніших держав, формування нових політико-правових систем, аж до кінця ХХ ст. суверенітет залишався основною умовою збереження світового порядку» [295, с. 52].

Той факт, що суверенітет виступає як основа державності і системна характеристика держави, є загальноновизнаним. У цьому контексті для кожної реально існуючої держави важливо підтвердити наявність у неї суверенітету як найважливішої складової державності. Така необхідність в рази зростає, якщо мова йде про самовизначені держави, оскільки їм доводиться доводити не тільки своє право на суверенітет, але й саме право на існування. Адже вони на практиці володіють не суверенітетом в цілому, а лише його внутрішнім виміром.

На думку політолога С. Жігжітова, «саме концептуалізація поняття «суверенітет» могла б стати сильним комплексним інструментом опису і пояснення міжнародних процесів» [129], і безпосередньо процесу розвитку в сучасному політико-правовому полі інституту визнання. Вважається, що держава володіє повноцінним вестфальським суверенітетом, коли «її політична організація заснована на виключенні іноземних факторів впливу і персоналій у владних структурах на даній території» [48, с. 15]. Відповідно до визначення юридичного суверенітету, суверенною вважається держава, на території якої не може керувати

людьми або здійснювати юрисдикцію цієї держави ніяка, зовнішня у відношенні до неї, політична сила» [48, с. 15]. Таким чином, сам факт утворення нової держави як основного соціально-політичного організму знаходиться поза межами міжнародного права, але наявність у такої держави всіх ознак повноцінного суверенітету стає необхідною і обов'язковою передумовою для формування у неї повноцінної міжнародної правосуб'єктності.

На думку багатьох юристів-міжнародників, «визнання нових самовизначених держав має супроводжувати дотримання основних принципів міжнародного права, однак, на практиці досить важко визначити межі між проявом таких принципів, як рівноправність народів та їх право на самовизначення, з одного боку, і невтручання у внутрішні справи держав, з іншого. Виходячи з цього, одними і тими ж державами питання визнання трактується по-різному [4, с. 11–12].

Якщо риторика переважної більшості російських політиків, політологів та правознавців щодо питання визнання Абхазії та Південної Осетії є зрозумілою, з погляду на політику самої Росії, то досить неординарною є позиція у цьому питанні наприклад, Ф. Коссига (в 1985–1992 рр. президент Італії): «Я виступаю за територіальну цілісність Грузії, але виключно в її природних історичних і культурних межах, – заявляє політик, – і, отже, за незалежність Південної Осетії і Абхазії, або, як мінімум, за визнання їх права на самовизначення» [394]. Більш того, Ф. Коссига критикує непослідовну позицію європейських країн, які, на його думку, «виступають проти незалежності і самовизначення Південної Осетії і Абхазії, але одночасно визнають незалежною державою Косово і забезпечують цю незалежність за допомогою військової окупації» [394]. Свою незгоду з такою постановкою питання Ф. Коссига підкреслює тим, що «якби дійсно існувало право на недоторканність кордонів, італійська нація ніколи б не змогла б створити єдину державу» [394]. Оцінюючи дії міжнародного співтовариства, він заявляє, що «важко зрозуміти, як НАТО і

ЄС визнали Косово як незалежну і суверенну державу на основі принципу національної, культурної та етнічної єдності, тоді як вона завжди було частиною стародавнього Сербського королівства» [394]. Але звичайно, що така позиція Ф. Коссига йде всупереч як офіційної позиції Італії, так і всіх інших країн ЄС щодо визнання Абхазії та Південної Осетії.

Однією з останніх подій, що мають безпосереднє відношення до проблеми міжнародно-правового визнання держав, є звернення-заява політичного керівництва Палестини про надання їй статусу повноправного члена Організації Об'єднаних Націй. Представник «Організації визволення Палестини» в Швейцарії І. Храйші пояснив, що «двадцять років безрезультатних переговорів роблять логічним звернення палестинців в ООН», проте зауважує, що «США навряд чи дозволять Радбезу ООН задовольнити прохання і визнати Палестину в якості 194-ї держави-члена ООН» [386]. При цьому, за його словами, «більш ста держав в Генасамблеї ООН підтримають палестинців» [386]. Наведемо реакцію різних політичних сил щодо даного факту, які мали місце в Швейцарії – державі, що володіє визнаною репутацією прихильника нейтралітету не тільки в суперечливих політичних дискусіях, але і в збройних конфліктах.

Наприклад, фахівець Центру стратегічних досліджень при Федеральному технологічному інституті Цюріха Д. Меклен вважає, що «визнання палестинської держави в ООН, поза форматом діалогу, різко загострить ситуацію і поставить під загрозу подальшу участь Ізраїлю в мирному процесі» [386]. Депутат швейцарського парламенту від правого консервативного Федерального демократичного союзу А. Бренніманн вважає, що «звернення палестинців в ООН передчасно». За його словами, «Палестинська автономія залишається розділеною на дві незалежні частини – Західний берег під владою «Руху за національне визволення Палестини» (ФАТХ) і сектор Гази під контролем «Ісламського руху опору» (ХАМАС), і зараз Палестині потрібна не незалежність, а стабільність, яка дозволить цим силам взяти відповідальність за будівництво держави».

Швейцарії ж, на думку політика, в обставинах, що склалися, «слід зосередити зусилля на просуванні в Палестинській автономії демократії і наданні гуманітарної допомоги населенню» [386].

Активіст соціал-демократичної партії Г.-Ю. Фер, навпаки, переконаний, що саме «визнання держави Палестина в ООН сприятиме розвитку позитивної динаміки в мирному процесі» [386]. Такої ж думки дотримується і експертна група організації «ФОРАС», представники якої вважають, що «Швейцарія повинна підтримати Палестинську автономію в цьому питанні» [386].

Наведені позиції італійських і швейцарських політиків характеризують суперечливість не тільки самого процесу міжнародного визнання, а й оцінок та інтерпретацій цієї фінансової інституції експертним співтовариством. Крім того, вони підтверджують висновок про те, що сам по собі акт визнання будь-якої самовизначеної держави, будучи одностороннім актом держави-члена ООН, не викликає юридичних наслідків, здатних «перевернути» світ, але в поєднанні з реакцією на нього інших учасників міжнародного співтовариства породжує певні і юридичні, і політичні наслідки.

На думку М. Ільїна, для більш детального розуміння інституту визнання як явища міжнародно-правової і політичної практики можна ввести класифікацію форм його прояву в сучасному світі:

- «загальне визнання (характеризується повним і всеосяжним визнанням нової самовизначеної держави усіма, без винятку, акторами світової системи міжнародних відносин);
- практичне визнання (включає прийняття нової самовизначеної держави в ООН, при визнанні її частиною держав і відсутності експліцитно невизнання іншими державами);
- фактичне визнання (пов'язане з встановленням новими самовизначеними державами формальних відносин з деякими державами і використанням

правових преференцій де-факто держав у практичній політичній діяльності);

– часткове визнання (здійснюється за допомогою встановлення новими самовизначеними державами фактичних відносин з деякими державами і неформального використання політичних ресурсів і суспільних благ де-факто держав у практичній політичній діяльності);

– мінімальне визнання (полягає в підтримці нової самовизначеної держави хоча б однією або небагатьма державами, що стає перешкодою для її політичної ліквідації)» [151].

Іноді визнання може виступати в формі так званого «мовчазного визнання», при якому у відношенні до нової самовизначеної держави одна або кілька держав здійснюють «дії, які явно свідчать про визнання, наприклад, встановлюють з нею дипломатичні відносини, укладають двосторонні договори або підтримують новий уряд, що прийшов до влади в результаті самовизначення, в т. ч. і революційним шляхом» [62, ст. 82]. Однак, відповідно до Віденської конвенції про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 року, дані дії як факт міжнародно-правового визнання не розглядаються.

На сьогоднішній день слід констатувати той факт, що велику роль у процесах формування та становлення інституту визнання відіграли історичні принципи і доктрини міжнародно-правової практики. Відомий італійський юрист і дипломат Д. Анцилотті виділяє три основні етапи, які найбільше вплинули на еволюцію інституту визнання та на основні принципи, що склалися в рамках міжнародного права, і розглядає їх у хронологічній послідовності:

– «перший етап (з Віденського конгресу до середини ХІХ ст.) характеризується пріоритетом принципу легітимізму, відповідно до якого встановлювалася залежність визнання законності держави від династичних міркувань;

– на другому етапі (друга половина XIX – початок XX ст.) у якості основоположного визначається принцип національності, що означає можливість визнати законними тільки держави, які мають однорідний національний склад;

– третій етап (розпочинається після Другої світової війни) висуває до порядку денного застосування принципу самовизначення народів, що отримав практичне втілення в референдній демократії» [9, с. 164].

Однак світ не стоїть на місці, і нові реалії суспільно-політичного розвитку рішуче вимагають не тільки нових ідей, а й нових технологій їх реалізації. Щодо сучасного міжнародного політико-правового поля, то справедливо буде говорити про четвертий еволюційний етап інституту визнання, початок якого пов'язаний з трансформаційними процесами, що відбувалися в Європі з кінця 1980-х років і тривають дотепер. Позначення нового етапу в розвитку інституту міжнародного визнання держав обумовлено зміною політичної мапи Європи в результаті таких історично знакових подій, як об'єднання Німеччини, розпад СРСР, Чехословаччини та Югославії. В результаті названих подій склалася певна кількість держав, що претендують на міжнародне визнання, проте міжнародним співтовариством прагнення держав, що утворилися на пострадянському і постюгославському просторі, сприймається неоднозначно. У нових історичних умовах повинні скластися і нові підходи до правничої практики інституту визнання.

За твердженням азербайджанського політолога Ф. Гасимова, «при визнанні держав після розпаду СРСР і Югославії сучасна міжнародно-правова практика зіштовхується з такими питаннями, як критерії визнання, непорушність кордонів, континуїтет. Процес визнання нових держав, що утворилися після розпаду СРСР і Югославії, носить непослідовний, а часом і суперечливий характер» [85]. А на думку його співвітчизника А. Алпая, «після визнання Росією, а потім Нікарагуа незалежності Південної Осетії і Абхазії проблема визнання новоутворених держав

увійшла в стадію глибокої кризи». Однією з причин цієї кризи політолог вважає «відсутність у світовій політико-правовій практиці уніфікованих (єдиних) принципів щодо інституту визнання новоутворених держав. Міжнародні договори, що регулюють сферу дипломатичних відносин, пов'язану з визнанням як правовим інститутом, держави і міжнародні організації в цілому дотримуються. Однак відсутність консолідованого міжнародного документа конвенційного характеру дозволяє провідним державам світу в питанні визнання тих чи інших сепаратистських територій чинити свавілля» [6]. Іншими словами, складається ситуація, при якій такі політичні явища, як «сепаратизм», «самовизначення», «невизнані державні утворення», «міжнародно-правове визнання» інтерпретуються провідними акторами світової політики в залежності від їх геополітичних інтересів.

Виходить, з одного боку, акт визнання нової самовизначеної держави – юридичний факт, пов'язаний з виникненням, зміною або припиненням міжнародних правовідносин. З іншого боку, це явище – акт політичний, який в загальному вигляді не піддається регламентації нормами міжнародного права, однак при цьому передбачає значні юридичні наслідки, так як висловлює готовність визнати державу з повагою до суверенітету і незалежності визнаної самовизначеної держави, а також підтримку з нею міжнародно-правових, включаючи дипломатичні, відносини. При цьому визнання нової самовизначеної держави не є актом свавілля, тому що його закономірною метою виступає нормалізація взаємодії відповідних суб'єктів визнання в рамках існуючого міжнародно-правового поля. Удосконалення інституту визнання буде здатне стимулювати міжнародне співтовариство до регламентації і правового регулювання таких значущих в міжнародному сенсі подій як утворення нових самовизначених держав, які, природно, вимагають певної реакції міжнародного співтовариства: перш за все у вигляді визнання

правомірності їх існування, а також відповідності процесу їх становлення і функціонування політико-правовим нормам.

На думку вченого Ю. Солозובה, стандартне пояснення феномена «невизнання» включає три ключові моменти: «по-перше, набула поширення практика подвійних стандартів: одним народам із цілком зрозумілих обставин дозволено реалізувати своє право на самовизначення, а іншим – в цьому відмовлено. По-друге, квазідержавні утворення, існуючи поза міжнародно-правовим полем і практично ніким не визнані офіційно, майже неминуче внутрішньо криміналізуються. Обростаючи не цілком легальними зовнішньополітичними контактами і «сірими» економічними схемами, вони стають каталізаторами протиріч і навіть конфліктів між державами та іншими суб'єктами міжнародних відносин, залученими в ці зв'язки. Нарешті, по-третє, і це викликає особливу тривогу, політичний приклад існуючих квазідержавних утворень створює небезпечний прецедент, що надихає на самовизначення все нових претендентів» [348, с. 130]. Висновки політолога здаються логічними, і з ними не можна не погодитися.

Кризовий стан, який, з причини відсутності єдиних політико-правових критеріїв щодо інституту визнання нових самовизначених держав, може спровокувати виникнення перманентних протиріч в міждержавних відносинах (наприклад, в разі вирішення питання про членство цих держав в міжнародних організаціях, включаючи ООН), а за найгіршим сценарієм – до відкритого збройного зіткнення.

Погоджуючись з висновками про наявність ознак кризи в галузі міжнародного права, пов'язаної з визнанням нових держав, деякі експерти висувують ідею про те, що «світ потребує створення певної авторитетної міждержавної організації, для якої ставилося б завдання підготовки узагальненого міжнародно-правового документа, що регулює не тільки сам принцип визнання нових держав, а й політичні дії, як з боку самовизначених народів, так і з боку міжнародного співтовариства» [Див.,

напр.: 348, с. 130–139]. Можливо, що такий крок допоміг би вирішити проблему самовизначених держав. Цьому можуть сприяти дві обставини, які спостерігаються в сучасному світі. По-перше, в сучасному політичному полі існують ідеологічні та політичні передумови актуалізації питання про міжнародно-правове регулювання щодо застосування принципу визнання: зокрема, умови, що склалися у зв'язку з визнанням в 2008 р. Косова, а в 2011 р. – Південного Судану можуть бути позначені як платформа для вироблення і прийняття на рівні Генасамблеї ООН узагальненого міжнародного документа, що регулює процес державотворення. По-друге, в умовах відсутності міжнародно-правового визнання в світі існує достатня кількість держав, які, безумовно, підтримають таку ініціативу.

Зрозуміло, що таке міждержавне співробітництво не буде легким і вимагає чималих політичних і дипломатичних зусиль, тривалих переговорів, фінансових ресурсів, експертного аналізу причин невдач, що мали місце в вирішенні означеної проблеми. Проте, діяльність, спрямована на впорядкування застосування інституту визнання в сучасному світі, відповідає інтересам поступального суспільного розвитку в цілому і національним інтересам цілого ряду країн, зокрема. У зв'язку з цим можна навести висловлювання професора Оксфордського університету Д. Коппа, який висунув наступну тезу: «Якщо суспільство досягло згоди в своєму прагненні до самовизначення і самоорганізації, то воно має всі права оформити себе як державу і його прагнення до цього є легітимним» [Цит. за: 83, с. 7].

При цьому, сама позиція деяких держав, їх коаліцій і міжнародних організацій виражена в дипломатичній і юридичній відмові визнавати де-факто держави, побічно підтверджує факт вимушеного визнання ними існування таких держав, і тим самим обумовлює ймовірнісні можливості їх визнання при зміні певних умов. Безперечно, що міжнародне право не містить норм, що обмежують суверенне право будь-якої держави

визнавати (чи не визнавати) нову державу, яка виникла в результаті самовизначення, а також перешкоджати визнанню нової самовизначеної держави у випадках, якщо вона відділяється від метропольної держави, незважаючи на її незгоду. Одночасно безсумнівним порушенням міжнародного права визнається будь-яке втручання (особливо окупація, а також повне або часткове привласнення самовизначеної території) з боку будь-якої держави в процесі самовизначення в іншій країні.

У сучасному світі розвиток інституту визнання виступає умовою оптимізації процесу державотворення, який сьогодні не можна ні заперечувати, ні ігнорувати. Можливо, настав час, коли потрібно встановити правила, відповідно до яких процес державотворення зміг би набути цивілізований характер. Перший крок в цьому напрямку суспільством вже зроблений. 16 грудня 1991 р. в Брюсселі на засіданні Ради ЄС відповідно до рішення Європейської Ради на рівні міністрів закордонних справ (прийнятим у Маастріхті 9-11 грудня 1991 р.) було визначено загальні підходи («Заяву дванадцяти») до вирішення питання «про офіційне визнання нових держав, що виникли на території Радянського Союзу і в Східній Європі» [144].

Главам зовнішньополітичних відомств провідних європейських держав, що підтвердили свою прихильність принципам Заключного акта, підписаного в Гельсінкі, і Паризькій хартії, в розумінні питання про самовизначення, вдалося досягти консенсусу. У «заяві дванадцяти» були зафіксовані положення про майбутній статус Росії та інших колишніх республік» [144]. Як результат, в рамках досягнутих домовленостей були розроблені «критерії офіційного визнання, до яких віднесено:

- дотримання положень Статуту ООН і зобов'язань, прийнятих згідно Хельсинкського заключного акту і Паризької хартії, щодо верховенства закону, демократії і прав людини;
- гарантії відповідно до зобов'язань, прийнятих в рамках НБСЄ, прав етнічних і національних груп і меншин;

- повага непорушності кордонів, які не можуть бути змінені інакше, як мирними засобами і за спільною згодою;
- прийняття зобов'язань із роззброєння і нерозповсюдження ядерної зброї, а також щодо забезпечення безпеки і регіональної стабільності;
- зобов'язання вирішувати за згодою, в тому числі і передбачання в разі необхідності звернення до арбітражу, всі питання, що стосуються правонаступництва держави і регіональних суперечок» [240].

Окремо підкреслюється в заяві про неможливість визнання держав, що виникли в результаті агресії. Крім того, обговорюється необхідність врахування ступеню впливу факту визнання на розвиток сусідніх держав. У висновку документа зазначено, що перераховані принципи відкривають для нових держав «можливості встановлення дипломатичних відносин як від імені Співтовариств, так і окремими державами-членами з оформленням цього факту відповідними угодами» [240].

Не применшуючи важливість наведеного вище рішення для модернізації процедури міжнародно-правового визнання держав і вдосконалення правничої практики в сучасній системі міжнародних відносин, слід, однак, визнати, що існуючі на сьогоднішній момент міжнародно-правові норми склалися, в основному, в епоху Ялтинсько-потсдамських і Гельсінських угод і в даний час перестали відображати реалії соціально-політичного розвитку суспільства. Саме тому вони потребують, якщо не реформування, то серйозного коригування: міжнародне право виявилось абсолютно не здатним до змін архітектури світової політичної системи, ознакою якої стали самовизначені державні утворення, які наполегливо претендують на міжнародно-правове визнання самостійної державності і суверенітету. У цьому сенсі можна стверджувати, що криза інституту визнання в сучасному світі є не тільки політичною, правовою та практичною, а й науково-політичною, науково-правовою і науково-практичною проблемою.

Скоріше за все, поява універсальних критеріїв визнання нових держав і механізму їх застосування – питання майбутнього десятиліття, але, щоб рішення проблеми відбулося, необхідно вже сьогодні активізувати роботу міжнародного співтовариства в даному напрямку.

5.2. Проблеми формування механізму міжнародно-правового визнання самовизнаних держав у нових геополітичних реаліях.

У випадках появи нової держави незалежно від способу утворення – об'єднання територій або незалежних держав, сецесія, розпад союзної держави, деколонізація колишньої залежної території – виникає питання про легітимність процесу державотворення і легітимації нових самовизначених держав. І скільки б експерти та політики не дискутували про пріоритети права націй (народів) на самовизначення або принципу непорушності кордонів, сучасним політико-правовим механізмом реалізації перерахованих політичних дій є інститут визнання.

Незважаючи на те, що ідея самовизначення досить популярна в сучасному світі, однією з системних характеристик якого є криза національної держави, слід констатувати, що ні в рамках політичних досліджень, ні в політичній практиці не існує адекватної моделі ефективного механізму визнання нових самовизначених держав. При цьому, як наслідок актуалізації процесу державотворення, сучасний світопорядок явно відчуває потребу в його комплексному аналізі та прогнозуванні як системного елементу світового розвитку, здатного впливати на цілісність світу, стабільність і поступальність розвитку.

На думку експертів, ефективність міжнародних норм, зокрема трактування, що склалося на європейському ґрунті принципів суверенних прав держав і територіальної цілісності, національного самовизначення народів, прав людини і громадянина, а також універсальна придатність

механізмів їх впровадження і підтримки, специфіка яких багато в чому пояснювалася цими типами, стає все менш і менш очевидною. Іншими словами, механізми існуючої міжнародної структури взаємного визнання і міжнародно-правових гарантій держав і пов'язані з нею міжнародно-правова нормативна база та інструментарій врегулювання територіальних конфліктів, які, будучи дієвим фактором, що робить сприятливий вплив на будівництво держав і націй, та відігравали роль додаткових стимулів державного будівництва, в сучасному світі втратили здатність відповідати на виклики часу. Це «особливо відчутно в політиях, які виникли в межах територій колишніх імперських утворень і відрізняються відсутністю досвіду самостійної державності, консолідованих кордонів і певним зовнішньополітичним статусом» [152, с. 30].

Як показує загальний огляд вирішення проблем легітимації нових держав в рамках основних поколінь міжнародних систем, не існує ні стійкого алгоритму, ні незмінних нормативних принципів або критеріїв їх визнання. Фактично форма, ступінь і особливості визнання самовизначених держав варіюються в залежності від її місця і ролі в світовій політичній системі, які, як показує практика, обумовлені її зв'язками зі світовими або регіональними державами. У той же час суттєву роль відіграє консолідація державної спроможності нової держави, виражена в її підтримці з боку власного населення і світової громадськості. Важливо і те, на якій фазі консолідації розвитку самої міжнародної системи ставиться питання про визнання – в період кризи, на максимумі або на мінімумі фазового тренда міжнародної динаміки. В кінцевому рахунку, всі ці обставини тільки до певної міри визначають умови визнання. Саме ж визнання залежить від рішучості, послідовності і наполегливості керівників і громадян самовизначеної держави, від їх здатності зробити свою територіальну політику ефективним осередком всесвітньої координатної сітки держав [152, с. 30].

Доводиться констатувати, що на сьогоднішній день у міжнародному праві механізмів вирішення означеної політико-правової проблеми не вироблено, є лише спроби пристосувати до вирішення проблеми ті чи інші міжнародні інститути і нормативно-правові акти (договори, конвенції, декларації). Все більше політиків-практиків і вчених-політологів з різних країн світу приходять до розуміння незворотності процесів, пов'язаних з розвитком «феномена сучасних невизнаних держав». Так, А. Б'юкенен приходять до висновку, що «існування в політичній системі світу невизнаних держав настійно вимагає вдосконалення міжнародного права, ліквідації в ньому прогалин щодо права націй (народів) на самовизначення і побудову самостійної держави» [51, с. 76]. Експерт пропонує розробити «процедури для справедливих сецесії», якщо вони вже відбуваються, також приступити до утвердження інститутів, які могли б, в силу наданих їм повноважень, «захищати і підтримувати ті з нових самовизначених політій, в яких існують об'єктивні легітимні підстави для проголошення власної незалежної держави» [51, с. 76–77].

Які ж інститути, нормативно-правові та інші інструменти, що становлять сучасний арсенал міжнародних відносин, здатні скласти основу формування в політичній практиці ефективного механізму легітимації нових самовизначених держав? Перш за все, слід виділити елементи, що формують простір для діалогу, – миротворчі операції (в т. ч. з примусу до миру), що створюють необхідний рівень безпеки, і переговорний процес, в рамках якого, власне, і ведеться пошук політичного вирішення проблеми самовизначених (невизнаних) держав. У цьому сенсі не можна не погодитися з поширеним в сучасній політичній науці визначенням політичних переговорів, згідно з яким їх можна розглядати як «науку і мистецтво в умовах конфліктного протистояння сторін досягати політичних угод» [57, с. 14].

Доцільно зупинитися детальніше на тих інструментах визнання, які в наразі затребувані сучасним рухом суспільного розвитку і з різним

ступенем ефективності використовуються у вирішенні політичної ситуації, пов'язаної з досягненням визнання державами, політична історія яких розпочалася в другій половині ХХ ст.

Важливу роль у розвитку інституту визнання, незважаючи на цілий ряд структурно-функціональних «незівпадань» і різного роду протиріч, відіграє Організація Об'єднаних Націй. Створена в 1945 р., вона стала глобальним міждержавним об'єднанням, що володіє великими ресурсами, яке здатне шляхом застосування різних політичних і міжнародно-правових інструментів дієво впливати на світ. Саме перед ООН ставилося завдання регулювання міжнародних відносин в історичних умовах середини і другої половини ХХ ст. І незважаючи на те, що нормативно-правова база, яка відноситься до інституту визнання, так і не була кодифікована, ідеї самовизначення і міжнародно-правового визнання в документах ООН отримали нове звучання. Посилання на вирішення питань про створення сучасної ефективною моделі практичної реалізації механізму визнання держав відображені в нормативних актах, прийнятих структурними підрозділами ООН в історичні періоди, пов'язані з активними фазами процесу державотворення, що мали місце в останні сімдесят років. Отже, доцільно зупинитися на знакових для розвитку інститутів самовизначення і визнання рішення головного міжнародного форуму держав.

У 1945 р. під час підготовки статутних документів організації на конференції у м. Сан-Франциско розглядається редакція статті 1, в якій безпосередньо вказується на право націй (народів) на самовизначення. Але, текст поправки був відхилений: юристи виявили в ньому велику кількість протиріч, крім того, експертами були висловлені побоювання, що висуваючи положення про право націй (народів) на самовизначення як основу міждержавних відносин, світова спільнота створює юридичну основу зовнішнього втручання в державні справи. Проте, пропоновані положення все ж таки склали зміст другого пункту статті 1 статутного документа як «принципи рівноправності і самовизначення націй

(народів)», а їх дотримання було визнано «основою для будь-якого розвитку». Це означає, що ідея самовизначення не була визначена Статутом ООН як право, але отримала «статус основоположного принципу» [363, ст. 1].

У 1951 р. на VI-й сесії Генасамблеї ООН в процесі обговорення Пакту про права людини розгорнулася дискусія з питання про включення в обговорюваний документ положення про самовизначення. Прихильникам включення права на самовизначення вбачилося в його застосуванні основна умова – «забезпечення миру, безпеки і плідного міжнародного співробітництва», тому, на їхню думку, без цього положення приймати нормативно-правовий акт не має сенсу. Особлива увага акцентувалася на двох складових самовизначення: внутрішнє самовизначення, яке дає можливість самоврядування, і зовнішнє, яке надає народу незалежність. У резолюції 545, беручи до уваги, що в минулому порушення цього права уже доводило до кровопролиття і воєн, а в сьогоденні – розглядається як постійна загроза миру, Генасамблея ООН ухвалила «включити в Міжнародний пакт про права людини статтю про право всіх народів і націй на самовизначення», і таким чином підтвердила принцип, виражений в Статуті організації, і запропонувала Комісії з прав людини «розробити рекомендації щодо дотримання цього права в міжнародному охопленні» [65]. У 1955 р. на X-й сесії Генасамблеї ООН активно виступили противники включення права на самовизначення в Пакт про права людини, аргументуючи свою позицію тим, що в статуті організації не йдеться про самовизначення як право народів, і це всього лише принцип міжнародної та міждержавної взаємодії. Крім того, на їхню думку, право на самовизначення слід віднести до колективних прав, і тому включати його в документ, присвячений правам індивідуумів, недоцільно.

Прихильники першої точки зору, погоджуючись з інтерпретацією права на самовизначення як колективного, наполягали на тому, що воно, в будь-якому випадку, стосується кожної людини як громадянина тієї чи

іншої держави, а його вилучення створює передумови для обмеження прав людини. За логікою речей, якщо держави визнають і поважають Статут ООН, який у статті 1 проголошує принцип самовизначення, то вони повинні погодитися із загальним і невід'ємним принципом права, що відповідно випливає з попереднього постулату. Дискусія закінчилася перемогою цієї точки зору: положення про дане право було одночасно включено в зміст двох Міжнародних пактів про права людини, відповідно до яких усім народам надано право на самовизначення, і тому вони мають можливість «вільно встановлювати свій політичний статус і вільно забезпечувати свій економічний, соціальний і культурний розвиток» [216]. У 1952 р. на VII-й сесії Генасамблеї ООН приймається резолюція 637 (VII) «Право народів і націй на самовизначення», в тексті якої воно характеризується як «передумова для користування правами людини у всій повноті». Резолюція містить припис кожній державі-члену ООН «визнавати право на самовизначення в інших державах» і підтримувати цей принцип щодо всіх народів і націй. Право «на самовизначення населення несамоверховних і підопічних територій» присвячується окрема частина резолюції, в якій вказується, що таке право поширюється і на них, а державам, які відповідають за управління цими територіями, ставиться застосування практичних заходів щодо реалізації цього права» [301]. Це означає, що в цитованій резолюції відбувається трансформація політико-правового статусу ідеї самовизначення від рівня принципу до рівня права. 1960-ті роки стали кульмінацією національно-визвольної боротьби народів африканського континенту. Поява на політичній мапі нових самовизначених держав, проголошених вивільненими від колоніальної залежності народами, актуалізували проблему визнання і легітимації новостворених держав.

У 1960 р. на XV-й сесії Генасамблеї ООН приймається резолюція 1514 (XV) «Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам», текст якої, викликавши досить різкі заперечення і навіть

протести, проте був затверджений. Основними положеннями цього документа стали заяви світової спільноти держав про визнання «палкого прагнення всіх залежних народів до свободи» і про переконання, що колоніалізм «затримує соціальний, культурний і економічний розвиток залежних народів», є «перешкодою для розвитку міжнародного економічного співробітництва» і не відповідає «ідеалам ООН». Особливо в декларації підкреслювалося, що «іноземне ярмо і панування, експлуатація колоніальних народів заперечують права людини і, перешкоджаючи співпраці та встановлення миру в усьому світі, вступають в протиріччя зі Статутом ООН». При цьому встановлювалося, що «недостатня політична, економічна і соціальна підготовленість або недостатня підготовленість у галузі освіти не можуть бути приводом для затримки досягнення незалежності» [112]. Крім того, в резолюції був зроблений акцент на взаємозв'язку колективного права націй (народів) на самовизначення і індивідуальних прав і свобод людини.

Однак при аналізі тексту цитованого документа виявляється наявність в ньому взаємовиключних положень. Наприклад, в пункті 1 проголошується, що «запереченням основних прав людини є підпорядкування народів іноземному ярму і пануванню, що суперечить Статуту ООН», в той же час пунктом 6 встановлюється, що «з цілями і принципами ООН також несумісна будь-яка спроба часткового або повного руйнування національної єдності і територіальної цілісності країни». Одночасно в пункті 2 вказуються можливості вільного встановлення усіма народами «в силу права на самовизначення політичного статусу і здійснення економічного, соціального та культурного розвитку» [112]. Саме таке протилежне розуміння основних положень, представлене в статутних документах ООН, обумовлює різноманіття інтерпретацій і прав націй (народів) на самовизначення, механізмів легітимації, що склалися в політичній практиці нових самовизначених держав, і процесу державотворення в сучасному світі в цілому.

Серію найбільш важливих документів ООН, що характеризують проблему самовизначення, складають:

- Резолюція № 1803 (XVII) «Невід'ємний суверенітет над природними ресурсами» 1962 року (в цьому документі визнається невід'ємне право всіх держав на вільне розпорядження їх природними багатствами і ресурсами відповідно до національних інтересів і на повагу економічної незалежності держав) [234];
- Резолюція № 2105 (XX) «Здійснення Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам» 1965 (в цьому документі «боротьба колоніальних народів, яку вони ведуть за самовизначення і незалежність, визнається законною», також в ньому міститься «заклик до всіх держав надавати національно-визвольному антиколоніальному руху матеріальну і моральну підтримку») [279];
- Резолюція № 2625 (XXV) «Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами, відповідно до Статуту ООН» 1970 р. (в цьому документі підсумовуються основні положення з питань самовизначення, зафіксовані до 1970 р. матеріалами ООН) [113].

Аналіз резолюцій Генасамблеї ООН на предмет виявлення рівня впливу принципу самовизначення народів на хід світового політичного процесу і розвиток міжнародних відносин показує, що цієї проблеми на засіданнях організації протягом всього часу її діяльності приділялося достатньо уваги. Однак в цих документах не вдалося уникнути протиріччя між правом народів на самовизначення і принципом непорушності територіальної цілісності і кордонів держав.

Так, у цитованій вище резолюції № 2625 (XXV) простежується суперечність між: 1) «правом всіх народів на самовизначення, на вільне встановлення свого політичного статусу і вільний економічний, соціальний і культурний розвиток» [113, п. 2], тезою про «створення суверенної і незалежної держави як форми здійснення права на

самовизначення» і заборону для кожної держави на будь-які насильницькі дії, здатні перешкоджати праву народів на самовизначення, свободу і незалежність» [113, п. 2]; і 2) твердженням, що «з принципами ООН несумісна будь-яка спроба часткового або повного руйнування національної єдності і територіальної цілісності країни» [113, п. 6]. Як наслідок, виникає питання про співвідношення ступеня підтримки права націй (народів) на самовизначення і прагнення до недопущення сепаратизму.

Слід, однак, визнати, що в цитованій резолюції Генасамблеї ООН була зроблена спроба вирішити протиріччя, що склалися, а також були уточнені можливі форми і способи самовизначення, до яких віднесені «створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення іншого політичного статусу, вільно визначеного народом» [113, п. 3]. Але, в тексті є непрямі вказівки на два моменти: «1) право на самовизначення може бути застосовано до залежних територій (це означає надання права на зовнішнє самовизначення колоніальним народам або тим, хто знаходиться в іншій іноземній залежності); і 2) скористатися цим правом може частина населення незалежної країни при неможливості здійснення внутрішнього самовизначення (проте при цьому не обумовлюються критерії, відповідно до яких це можна визначити)» [113, п. 3].

Оцінюючи ставлення світової спільноти до національно-визвольного руху як політичної реальії, важливо відзначити, що є випадки, коли національно-визвольні рухи визнавалися резолюціями Генасамблеї ООН єдиними законними, представники яких прагнуть до самовизначення народів. Такими екстериторіальними суспільно-політичними організаціями є Організація визволення Палестини і Народна організація Південно-Західної Африки, які де-факто наділені статусом суверенних суб'єктів міжнародного права. Так, у 1973 р. Генасамблея ООН, заслухавши заяву представника Народної організації Південно-Західної

Африки, який брав участь у роботі Ради із питань Намібії, висловила «глибокий жаль з приводу окупації Намібії з боку Південної Африки», засудивши її як незаконну і декларуючи «право народу Намібії на самовизначення і незалежність» як невід'ємне і «визнаючи національно-визвольний рух в особі Народної організації Південно-Західної Африки – СВАПО – законним представником країни». Було також висловлено на підтримку зусиль цього руху, спрямованого на зміцнення національної єдності» [74]. У 1974 р. рішенням ООН статусом законного представника палестинського народу визнається Організація звільнення Палестини. Так, висловлюючи «заклопотаність тим, що справедливе рішення проблеми Палестини не досягнуто» і тому палестинське питання становить загрозу миру і безпеці, з одного боку, і визнаючи, що право палестинців на самовизначення, представники держав-членів ООН звертаються до генерального секретаря з проханням «встановити контакти з Організацією визволення Палестини з усіх питань» [75] відповідно до дипломатичних процедур.

Перераховані факти можна розцінювати як підтримку ООН політичним силам, здатним в майбутньому сформувати і очолити уряд нових самовизначених держав.

У 1990-х роках нові політичні реалії, в т. ч. пов'язані з активною фазою процесу державотворення, обумовлюють новий етап пильної уваги Генасамблеї ООН до проблеми самовизначення народів і визнання держав. У 1991 р. на XLVI-й сесії Генасамблеї ООН приймається резолюція 4687 «Значення загального здійснення права народів на самовизначення і якнайшвидшого надання незалежності колоніальним країнам і народам для ефективної гарантії та дотримання прав людини», в якій міститься заява про підтримку з боку ООН «невід'ємного права палестинського народу, а також інших народів, які відчують іноземну окупацію або колоніальне панування, на самовизначення, національну незалежність і територіальну цілісність, національну єдність і суверенітет без втручання

ззовні» [145]. На цій же сесії приймається резолюція № 4688 «Загальне здійснення права народів на самовизначення», в якій мова йде про те, що ООН «вітає поступове здійснення права на самовизначення народами, що знаходяться в умовах колоніальної залежності або іноземної окупації, перехід цих народів до незалежності і суверенної державності» [79]. Більш того, в цитованій резолюції міститься положення про «рішучу опозицію ООН актам іноземного військового втручання, агресії і окупації, оскільки вони привели до нехтування права народів на самовизначення та інших прав людини в деяких частинах світу» [79].

Серед рішень ООН, пов'язаних з процесами самовизначення народів і легітимації нових самовизначених держав, особливе місце займає питання визнання східно-африканської держави Еритрея, населення якої в результаті багаторічної боротьби відстояло своє право на самостійну державність і незалежність від Ефіопії. Історія італійського колоніального володіння Еритрея, територію якого склали землі, захоплені Італією на Червоному морі, починається в 1890 р. В 1941 р. територію Еритреї займають англо-ефіопські війська, і на наступні чотири роки в країні встановлюється контроль Британської військової адміністрації. У 1945–1952 рр. Еритрея має статус території, що керується Великобританією під опікою ООН. У 1952 р. VII-ї сесії Генасамблеї ООН приймається резолюція № 617 (VII) [398], відповідно до якої Еритрея входить на правах автономії до складу сусідньої Ефіопії, що, до речі, суперечить волевиявленню переважної більшості населення країни. Такий політичний розклад став причиною жорсткої політики у відношенні до Еритреї з боку ефіопської влади: розпорядженням імператора Ефіопії Хайле Селассіє I в Еритреї були введені заборона політичної діяльності і цензура. Через десять років, у 1962 р. Еритрея втратила статус автономії і була перетворена ефіопську провінцію. Ставлення до проблеми самовизначення Еритреї не змінилося і в 1975 р. з перетворенням політичного устрою Ефіопії і встановленням демократичної республіки.

У 1958 р., незважаючи на існуючі заборони, створюється «Фронт визволення Еритреї», який і організував початковий етап збройної боротьби еритрейського народу за незалежність і самостійну державність. У 1970 р. організаційною структурою еритрійського національно-визвольного руху стає побудована на військово-політичних засадах організація «Народний фронт визволення Еритреї» (НФЗЕ), серед активістів якого був І. Афеворкі – лідер сучасної еритрейської держави. У 1989 р. НФЗЕ і опозиційний ефіопський «Народний фронт звільнення тигрів» об'єднують свої зусилля в боротьбі за демократичні перетворення, що помітно активізує дії прихильників самовизначення. До травня 1991 року загони НФЗЕ встановлюють над територією провінції політичний контроль і оголошують про утворення еритрейської держави. І. Афеворкі очолює Тимчасовий уряд, головне завдання якого – створити в Еритреї основи державного будівництва. 23-25 квітня 1993 року в Еритреї відбувся національний референдум, і «99,8 % населення країни проголосували за незалежність. Результати народного голосування стали основою проголошення 24 травня 1993 р. нової держави Еритрея, а вже 28 травня цього ж року Еритрея отримує статус члена ООН» [398].

Унікальність політичної ситуації в Еритреї полягає в тому, що після скасування колоніальної залежності дане державне утворення стало частиною ефіопської держави, і вектор боротьби за незалежність було переорієнтовано з метрополії в особі Італії на владу Ефіопії. Фактично Еритрея завоювала незалежність від Ефіопії – держави, частиною території якої вона була. Але цей факт ані трохи не збентежив членів Генасамблеї ООН і не був пов'язаний з принципом непорушності кордонів (в даному конкретному випадку – ефіопських). Здається, що в зв'язку з цим можна (і потрібно) проводити паралелі між визнанням Еритреї та боротьбою за визнання пострадянських самовизначених державних утворень.

Аналіз рішень Організації Об'єднаних Націй приводить до висновку про те, що визнання права на самовизначення не піддається сумніву в разі національно-визвольної боротьби залежних народів, у цих умовах міжнародне співтовариство в особі ООН докладаеть всіх зусиль для якнайшвидшого розв'язання питань досягнення цими народами і країнами незалежності і суверенітету. Однак події 1990-х років, пов'язані з розпадом соціалістичних федерацій та утворенням на їх територіях нових незалежних держав, зробили проблему самовизначення народів і міжнародно-правового визнання держав неоднозначною. Найбільшої гостроти досліджувані явища набули на постюгославському просторі. Особливість процесів регулювання кризової ситуації в Югославії за допомогою інструментів ООН полягає в тому, що з самого початку дієву участь у розвитку ситуації брав Євросоюз і його організаційні структури, з думкою яких однозначно вважалися учасники Генасамблеї ООН при прийнятті рішень із югославської проблеми.

У червні 1991 р. Словенія першою з югославських республік затвердила декларацію про незалежність, у відповідь офіційний Белград починає бойові дії проти «заколотників». І хоча вже через місяць – 7 липня 1991 року – між Югославією і Словенією був укладений мирний договір, не останню роль в підготовці якого зіграло посередництво Європейського економічного співтовариства, все ж Словенія, реалізувавши, відповідно до підсумків референдуму 25 червня 1991 р. своє право на самовизначення, стала незалежною державою [Див. докл.: 60]. За твердженням О. Пономарьової, «без серйозної трансформації системи міжнародних відносин, яка мала місце в останньому десятилітті ХХ ст., Словенія навряд чи коли-небудь заявила про свою незалежність» [293, с. 9]. Будучи малою державою (всього 7,9 % від території Югославії, трохи більше 20 тис. кв. км), Словенія, проте, є однією з найбільш успішних і розвинених постсоціалістичних країн. Можливо, це пов'язано з тим, що словенська держава з моменту свого проголошення завжди знаходилося під

своєрідною «політичною опікою» Європейського союзу, очевидно, що не тільки в силу економічних причин Словенія вже в 2004 р. стала членом ОБСЄ, ЄС і СОТ, а в 2007 р. першою з країн колишнього соціалістичного табору увійшла в зону євро» [293, с. 29]. У зв'язку з цим дозволимо собі ще раз підкреслити роль у сучасному процесі державотворення світових і регіональних держав, які надають підтримку тієї чи іншої нової самовизначеної держави.

Слідом за Словенією своє право на самовизначення заявила Хорватія. Особливості процесу державотворення в Хорватії пов'язані з тим, що самовизначення хорватського народу відбувалося на тлі міжетнічних і територіальних проблем як «постсоціалістичної спадщини»: справа в тому, що до складу Хорватії зразку 1945 р.. «були включені не тільки власне хорватські землі, а й Західний Срем, Бараняча, Славонія, Істра і Далмація – історичні області, територія яких частково або повністю не входила до складу Хорватії до 1939 р.» [293, с. 31]. С. Мілошевич – в 1989-2000 рр. керівник Югославії – всіма способами прагнув зберегти Хорватію в складі югославської федерації, проте, рівень «політичних пристрастей» був занадто високий, і у вересні 1991 р. спочатку латентне протистояння двох республік змінилося відкритими збройними зіткненнями. Таким чином, набуття в 1991 р. Хорватією самостійної державності і проголошення хорватської держави в кордонах Хорватської республіки СФРЮ відбувається в умовах кровопролитної міжетнічної війни. Гострота моменту була посилена практично одночасним проголошенням Республіки Сербська Країна – невизнаної держави сербів, які компактно проживають на території Хорватії, – з її прагненням залишитися в складі союзної Югославії і приєднатися до Сербії. За посередництвом міжнародної спільноти збройний конфлікт в Хорватії навесні 1992 р. був заморожений. Однак політична історія Республіки Сербська Країна сумна: вже влітку 1995 р. підрозділи хорватської армії проводять стрімкі операції «Буря» і «Блискавка», в результаті яких

самовизначена (невизнана) держава ліквідується. 12 листопада 1995 р. за участю посла США в Хорватії П. Гелбрейта і спецпредставника Генерального секретаря ООН щодо Югославії Т. Столтенберга підписується Ердутська угода про реінтеграцію цієї території в конституційно-правову систему Хорватії [293, с. 37].

З 2009 р. Хорватія є членом ОБСЄ і НАТО. Незалежна Хорватія розраховувала увійти в ЄС до 2010 р., але переважання в державній ідеології положень радикального націоналізму (зокрема, відмова видати Гаазькому трибуналу хорватських воєначальників, обвинувачених в етнічних чистках) відсунуло процеси інтеграції в європейське співтовариство держав до 2013 р. Однак геополітичні інтереси Європейського союзу відкрили перед Хорватією його двері.

Дуже цікава, якщо не сказати унікальна, політична ситуація, пов'язана з процесом державотворення на постюгославському просторі, склалася в Боснії. Багато в чому це обумовлено історично: у боснійській державності «непроста доля», що, на думку О. Пономарьової, «внаслідок комплексу історичних, етноконфесійних і загальногуманітарних причин до кінця 1980-х років перетворило Боснію і Герцеговину в добре підготовлений пекельний суміш» [293, с. 75]. На території сучасної Боснії і Герцеговини проживають три великі етнічні групи – боснійські мусульмани («потурчені серби») (43,7 %), серби (31,4 %) і хорвати (17,3 %) (дані останнього югославського перепису населення 1991 р.) [293, с. 73]. У складі соціалістичної Югославії Боснія і Герцеговина – єдина з союзних республік була побудована на основі не національного, а історико-географічного принципу, однак внутрішні кордони федерації були затверджені без урахування традиційної та етнокультурної специфіки регіону (наприклад, третина етнічних сербів проживала поза межами адміністративних кордонів Сербії). Особливість боснійських мусульман як етнічної групи полягає в тому, що її оформлення є результатом «мутації національної ідентифікації» [293, с. 74]: свого часу політичним

керівництвом СФРЮ в цілях обмеження великосербських настроїв свідомо формувалася нова народність, яка на початку 1990-х років заявила про себе як про націю і про своє право на самовизначення. В обставинах, що склалися, сербське населення, що компактно проживає в республіці, в свою чергу, заявило про прагнення до створення незалежної від Боснії національної держави. Імпульсом, який спровокував нову війну на постюгославському просторі, стало проголошення у квітні 1992 р. незалежності Боснії від Югославії. Питання було не в тому, що Боснія набувала самостійну державність, а в тому, що нову держава безумовно було визнано міжнародним співтовариством у межах, що склалися в період існування СФРЮ. Саме подвійні стандарти в підходах до питання самовизначення, коли одному народу таке право надано, а іншому – в ньому відмовлено, стали головною причиною безпрецедентної за силою протистояння громадянської війни. Тільки потужне міжнародне дипломатичне і військове втручання дозволило зупинити кровопролиття: компромісом стали Дейтонські угоди 1995 року, відповідно до яких була проведена «демаркація кордонів між Боснією і Герцеговиною та Республікою Сербською – самовизначеною (невизнаною) державою боснійських сербів» [250, ст. 3]. Жертвами боснійської війни стали біля 200 тис. осіб, було поранено понад 500 тис., кількість переміщених осіб і біженців перевищило 3 млн. [384].

На початку 2016 р. Боснія і Герцеговина звернулася в ООН із заявою про вступ до організації.

Найбільш складно аналізувати процес державотворення на території Сербії, яка, маючи в порівнянні з іншими югославськими республіками, найдавнішу державність, до теперішнього час переживає дроблення свого політичного простору. Аналіз становлення сербської державності не входить в завдання даного дослідження, тому відзначимо лише, що утворення в 20-х роках минулого століття спільної держави численних югослов'янських народів під егідою сербської монархічної

династії, з одного боку, відповідало геополітичним інтересам провідних регіональних держав і, в першу чергу, членів Антанти. З іншого – стало практичним втіленням багатовікової «югославянських ідей»: об'єднання нечисленних югослов'янських етносів в економічно і політично заможну і досить велику державу, яка здатна вирішувати внутрішні проблеми і протистояти зовнішній агресії. Під час Другої світової війни територія Югославії була розділена, а в повоєнні роки відбулося нове об'єднання югослов'янських народів у формі соціалістичної федерації. Деякий час Югославія навіть входила в число держав-лідерів світової політики, будучи активним учасником Руху неприєднання. На початку 1990-х років в низці міжетнічних воєн Югославія як єдина держава перестала існувати. Складається враження, що Сербія – єдина з югославських республік – не була готова до розпаду союзної держави і зустріла його з деякою часткою розгубленості. При цьому очевидно, що сучасна криза сербської державності багато в чому закладена різними поколіннями її політичного керівництва, починаючи з політичної боротьби династій Обреновичів і Карагеоргієвичів і закінчуючи утопічним проектом «балканської федерації» Й. Броз Тіто. У складі соціалістичної Югославії Сербія була не тільки поліетнічною державою, а й, включаючи автономний край Воєводина і автономну область Косово, деяким чином федерацією в федерації.

У 1992 р. після відділення Словенії, Хорватії та Боснії і Герцеговини, державний суверенітет Сербії був реалізований у проголошенні Союзної Республіки Югославія, до складу якої поряд з Сербією увійшла Чорногорія. У 1999 р. Сербія фактично втратила контроль над територією самовизначеного ще в 1991 р Косова, а в 2006 р мирно «розійшлися» і політичні шляхи Сербії і Чорногорії.

До Організації Об'єднаних Націй Союзна Республіка Югославія вступила тільки в 2000 р, причому як «новий член, а не правонаступник Югославії – країни-засновника ООН» [309].

На самому початку югославської кризи Європейський Союз проводив політичну лінію, за якою питання політичної перебудови югославської держави могли бути вирішені виключно за допомогою досягнення консенсусу в рамках переговорного процесу. Це означало, що європейське співтовариство розглядало можливість визнання самовизначених республік тільки в разі досягнення угоди між усіма залученими в конфлікт сторонами. Така позиція відповідала курсу, зазначеному на Берлінському саміті НБСЄ 20 червня 1991 року: керівники зовнішньополітичних відомств країн-учасниць організації, які наполягали «на мирному врегулюванні поточної в Югославії кризи і збереження територіальної цілісності країни» [Цит. за: 314, с. 139]. Основу врегулювання склали два принципи: 1) всі югославські народи мають право самостійно визначати майбутнє своєї держави відповідно до норм, встановлених міжнародним правом (за традицією, як уже зазначалося, раніше це право застосовувалося тільки щодо народів, що борються за звільнення від якого б то не було зовнішнього насильства, будь-то колоніальне, расове чи інше іноземне панування). Відносно ситуації, що склалася в Югославії, право на самовизначення було застосовано до самовизначених суб'єктів федерації, немов вони вже були незалежними державами. В результаті такої підміни понять сталася свого роду легітимація втручання Європейського союзу в конфлікт, який перестав розглядатися в Європі як внутрішньодержавний; 2) ніякі односторонні акції, особливо із застосуванням насильства, не можуть бути схвалені і підтримані європейською спільнотою (але і в цьому визнаний міжнародно-правовий принцип також отримав нову інтерпретацію: якщо раніше заборона на застосування сили обмежувалася міждержавними відносинами, то в Югославії він був поширений на внутрішньодержавні).

В умовах зростання загрози європейській безпеці внаслідок розгортання спочатку в Словенії, потім в Хорватії і, нарешті, в Боснії і Герцеговині військових дій позиція провідних політичних акторів Європи

трансформується в бік визнання незалежності самовизначених республік, що входили до складу югославської держави, причому визнання умовне і вибіркоче. Безперервна ескалація конфлікту, у визначенні бельгійського політолога О. Пе, змусила міжнародне співтовариство з метою обмеження масштабів бойових дій посилити восени 1992 р. заходи щодо «менеджменту кризи на Балканах» [314, с. 139–140].

Події початку 1990-х років у Югославії було використано в резолюціях Генасамблеї ООН. 22 травня 1992 року рішенням, закріпленим в резолюції 46/236, за рекомендацією Ради Безпеки ООН, «Республіка Словенія приймається в члени організації» [308]. На цьому ж засіданні членами ООН стають Республіка Боснія і Герцеговина [307] і Республіка Хорватія [310]. Причому, всі три резолюції були прийняті одноголосно і без голосування (іншими словами, факт незалежності нових держав і необхідність їх міжнародно-правової легітимації ніким не заперечувалися). При цьому колишньої Союзної Республіки Югославія в членстві в ООН було відмовлено. Замість визнання, 30 травня 1992 р. Радою Безпеки ООН приймається рішення про введення проти Сербії і Чорногорії санкцій, спрямованих, як зазначається в рішенні, на ослаблення бойової могутності Югославії, запобігання закупівель озброєння, обмеження можливостей використовувати кошти, розміщені в зарубіжних банках [292]. На думку історика О. Гуськової, «міжнародні організації очікували, що введення санкцій запобіжить ескалації югославської кризи. На додаток, збільшуючи розрив між суспільством і політичною владою і підтримуючи опозицію, Захід прагнув до зміни політичної системи країни і відлучення від влади корупційного та непередбачуваного югославського лідера С. Мілошевича [104].

З визнанням незалежності колишніх учасників югославської федерації Балкани не перестали бути осередком напруженості в Європі, і питання про політичну ситуацію в Югославії не раз включалися до порядку денного Генасамблеї. Так, у резолюції 46/242 міститься вимога до

всіх сторін конфлікту «негайно припинити бойові дії і виробити мирне вирішення» [338]. При цьому збройні формування Югославської народної армії і Хорватської армії, дислоковані в Боснії і Герцеговині, «повинні бути або виведені, або передані у відання уряду Боснії і Герцеговини, або розпущені і роззброєні, а їх озброєння поставлено під ефективний міжнародний контроль» [338]. Однак, незважаючи на всі зусилля в спробах врегулювати конфлікт і припинити кровопролиття, Боснія і Герцеговина перебували в стані громадянської війни до 1996 р. Неспокійно було і в інших регіонах постюгославського простору.

Розвиток процесу державотворення в останньому десятилітті ХХ – початку ХХІ ст., що включає возз'єднання Німеччини і розпад СРСР, СФРЮ та Чехословаччини, сприяє значному поширенню ідеї про можливість зв'язку зовнішнього самовизначення не тільки з національно-визвольною боротьбою колоніальних народів, але і з іншими випадками, що склалися в політичному просторі нових держав. Однак серед фахівців і експертів єдиної думки про статус ідеї самовизначення націй (народів) у сучасній міжнародній політико-правовій практиці так і не склалося. За фактом існують три точки зору на проблему, кожна з яких має в політико-правовому експертному співтоваристві, як своїх прихильників, так і супротивників. Деякі експерти визначають право націй (народів) на самовизначення як вищу імперативну норму міжнародного права. Інші вважають за можливе визнання такого права лише при наявності певних умов і обставин процесу самовизначення тих чи інших етнічних груп і, лише, в ув'язці з іншими політико-правовими нормами. Нарешті, досить широко поширена думка, що самовизначення націй (народів) як принцип міжнародних відносин носить етико-політичний, але не правовий характер.

Аналіз політичних рішень Генасамблеї ООН, що розкривають сучасний стан інституту визнання, наочно демонструє обумовлену протиріччям двох основоположних принципів розвитку світової

політичної системи і державного будівництва колізію, закладену практично в кожному з них. Викладене дозволяє помітити, що проблема не у відповідності або невідповідності політичної ситуації в невизнаних державах нормам міжнародного права, а у відсутності в міжнародному праві механізму визнання нових держав і в подвійних стандартах з боку міжнародного співтовариства у відношенні до них.

Дослідження текстів політико-правових актів та угод міжнародного характеру, в т. ч. Резолюцій Генасамблеї ООН на предмет виявлення механізму міжнародно-правового регулювання процесів самовизначення народів, складання нових держав і їх міжнародного визнання показує, що проблема полягає не в тому, відповідає чи не відповідають політико-правові основи нових самовизначених держав нормам міжнародного права, а в тому, що в міжнародному праві відсутній адекватний викликам часу, прозорий механізм визнання нових держав, а у відношенні до них з боку міжнародного співтовариства діють подвійні стандарти. Іншими словами, визнання самовизначених держав, що мають об'єктивні підстави претендувати на самостійну державність і міжнародне визнання свого суверенітету, – питання політичної кон'юнктури.

Важливо наголосити на двох моментах, які є ключовими:

– визнання нової держави – це політико-правовий акт, який чинять інші держави. Щодо самої Організації Об'єднаних Націй або її структурних підрозділів, то вони не володіють повноваженнями визнавати будь-яку державу. Організаційна роль ООН полягає в тому, щоб виробляти в питаннях, пов'язаних з процесами самовизначення і державотворення, узгоджені правила гри за допомогою формування нормативної бази та надання координуючого сприяння учасникам політичних подій і процесів, пов'язаних з проголошенням у політичному просторі і визнанням нових держав;

Незважаючи на наявність у діяльності ООН ознак кризи, будь-якої реальної альтернативи, здатної замінити організацію в механізмі

регулювання питань самовизначення і визнання, в сучасному світі не існує. В даний час йде пошук нових форм співпраці в рамках ООН, спрямованих на використання її потенціалу з урахуванням нових ризиків і викликів міжнародної безпеки, включаючи і загрозу розв'язання громадянських воєн на тлі міжетнічного, міжконфесійного і територіального розмежування народів, які заявили своє право на самовизначення. Більш того, розвиток процесу державотворення в сучасному світі демонструє необхідність об'єднання зусиль всіх держав-членів ООН у пошуку ефективних політико-правових інструментів його регулювання. Тільки такий підхід до досліджуваної проблеми дозволить нівелювати негативні наслідки виникнення в сучасному політичному просторі нових самовизначених держав.

Тому Організації Об'єднаних Націй як представницькому інституту міжнародної спільноти необхідно вжити енергійних зусиль з вироблення консолідованих підходів до інтерпретації права на самовизначення як політико-правової категорії і формуванню в міжнародно-правовому полі механізму його реалізації, що, в свою чергу, створить передумови для конструювання ефективного інструментарію політичної практики державотворення.

5.3. Референдна демократія як інструмент самовизначення народів і легітимації нових держав.

У відсутності міжнародного механізму визнання держав, правовою базою досягнення ними незалежності стають внутрішні конституційно-правові основи державності, головна з яких лежить у площині прямої демократії і пов'язана з проведенням всенародних референдумів. У свій

час теоретик лібералізму і демократії А. де Токвіль вважав, що «не можна знайти по-справжньому сильне суспільство, яке не опирається на вільне волевиявлення людей». Участь у референдумі, на його думку, «здатна пробудити і спрямувати в потрібне русло неусвідомлений інстинкт любові до батьківщини, який фактично ніколи не покидає людське серце і, з'єднавши цей інстинкт з певними поглядами, перетворити його в усвідомлений вибір» [358, с. 88–89].

Політологічний аналіз показує, що референдум має деякі переваги щодо представницької демократії, в рамках якої воля народу делегується своїм представникам – депутатам парламенту, членам місцевих органів самоврядування, які, в свою чергу наділяють волю народу в конкретні політичні рішення. Пряма демократія передбачає безпосередню участь громадян в процесі підготовки, обговорення і прийняття державних рішень, і референдум, тобто, таким чином виступає інструментом реалізації народної волі в державних рішеннях.

В силу того, що результати референдуму нерідко визначають подальший розвиток не тільки держави, а й суспільства в цілому, в політичному житті даний інститут займає особливе місце. Багато в чому референдум здатний змінити якщо не сутність державної влади, то напрямок і характер її діяльності. Проведення референдуму – подія в політиці неординарна: в ході всенародного голосування вирішуються не просто ключові, а життєво важливі для суспільства питання, а схвалені на референдумі громадські проекти або прийняті в ході нього рішення набувають вищої юридичної сили, оскільки вони пов'язані з прямим волевиявленням народу. Референдум, таким чином, є найбільш відкритий і прямий шлях легітимації будь-якого політичного рішення, а позитивні результати голосування на підтримку чинної державної влади з боку населення означають її внутрішню легітимність і засвідчують її відповідність інтересам більшості населення.

Відомий аналітик конституційного права М. Марченко вказує, що «референдум – це загальнолюдська, а не вузькокласова або, тим більше, будь-яка групова цінність» [213, с. 309]. Будучи одночасно формою і способом висловлення громадської думки та прийняття принципів для держави і суспільства рішень, інститут референдуму, без сумніву, є надбання всього людства, а не якоїсь окремо взятої нації, держави або регіону. Тому використання потенціалу референдарної демократії видається не тільки можливим, але і необхідним у вирішенні питань, пов'язаних з визнанням нових самовизначених держав.

Застосування інституту референдуму як механізму самовизначення народу тієї чи іншої держави неодноразово мало місце в політичній практиці новітнього часу: навіть загальний аналіз політичних подій останніх десятиліть дозволяє виявити тенденцію вирішення тривалих конфліктів на ґрунті самовизначення, ядром якої виступає референдарний механізм. При цьому в такій якості референдум має давнє історико-політичне закріплення і не є ані міжнародною, ані національною новацією. Події 2011 року на прикладі Судану показали, що саме референдум може стати дієвим механізмом, використання якого дозволить міжнародному співтовариству вживати ефективні політичні кроки, спрямовані на аналіз обставин і умов появи в політичному просторі нової самовизначеної держави і міжнародно-правову оцінку його життєздатності. Тим більше, що практика застосування референдуму в разі вирішення територіальних суперечок, пов'язаних з правом націй (народів) на самовизначення і прагненням будь-якої етнічної або територіальної групи до самостійної державності, має чимало прикладів.

Так, у квітні 1993 року в рамках всенародного голосування на референдумі свою орієнтацію на побудову самостійної держави підтвердив народ Еритреї. За незалежність Еритреї від Ефіопії висловилося 99,8% еритрейців [302, с. 896]. Примітно, що першою державою, яка визнала суверенну Еритрею, стала сама Ефіопія. В Еритреї

на підставі проведення референдуму вдалося остаточно закріпити самостійність держави, однак, варто відзначити, що це не полегшило конфліктної напруженості в даному регіоні, і територіальні суперечки між Ефіопією і Еритреєю тривали до недавнього часу.

Історичний для Східного Тимору референдум 1999 р. показав, що жителі країни своє майбутнє бачать тільки в умовах незалежності: 30 серпня «за» незалежність висловилося 78,5 % населення. У підсумку, через три роки – в 2002 р. – була проголошена незалежність Східного Тимору від Індонезії, і в політичному просторі Південно-Східної Азії з'явилась нова держава [302, с. 171].

Подібний механізм, однак з «негативним» результатом був застосований для врегулювання проблеми державності Нової Каледонії, яка з 1946 р. має статус заморської території Франції і знаходиться з метропольною державою в асоціативних відносинах. Понад 98 % каледонців, хто проголосував на референдумі, що відбувся 13 вересня 1987 р., висловлюються за збереження політичного статусу Нової Каледонії як французької території, а 14 липня 1989 року починає діяти закон про статус Нової Каледонії, який ґрунтується на Матіньонській угоді між представниками громад архіпелагу і французьким урядом, підписаної 26 червня 1988 року в Парижі» [186]. В рамках дисертаційного дослідження примітно, що названий закон затверджується рішенням загальнонаціонального референдуму, що відбувся у Франції 6 листопада 1988 р. [186]. За цим законом Нова Каледонія є адміністративно-територіальним утворенням Франції з особливим статусом. При цьому питання про самостійну державність Нової Каледонії з порядку денного не знято досі: чергову можливість вирішити подальшу долю французького тихоокеанського архіпелагу жителі цієї заморської території отримають на новому референдумі, який планується провести в період до 2018 р. Це підтвердив президент Франції Ф. Олланд під час своєї першої робочої поїздки на острови в якості глави держави в листопаді 2014 р.

Французький лідер підкреслив, що «Париж з повагою прийме будь-яке рішення остров'ян: саме за каледонцев буде останнє слово» [23].

Але, як здається, і новий референдум з питання державності Нової Каледонії матиме результати, схожі з уже проведеними. Складаючи асоціацію з Францією, Нова Каледонія, розташована на значній віддалі від метрополії, має широкі повноваження, що включають право брати участь у міжнародному співробітництві з незалежними країнами Тихоокеанського регіону.

24 квітня 2004 р. референдарний механізм, відповідно до «плану Аннана», був застосований для вирішення питання щодо самовизначення Північного Кіпру. К. Аннан – у 1997–2006 рр. Генеральний секретар ООН – запропонував план мирного врегулювання кіпрської проблеми, що включає створення Об'єднаної Кіпрської Республіки в складі двох автономій і пропорційним представництвом у загальнодержавних органах влади. Аналіз результатів всенародного голосування («за» політичний проект проголосували 65 % турків, «проти» – 75 % греків, що населяють острів [22]) дає підстави допустити, що референдум, як інструмент політичного врегулювання на Кіпрі, буде ще не раз застосовуватися.

Підготовка та хід референдуму в Південному Судані перебували в центрі пильної уваги міжнародної спільноти. Зокрема, Державний секретар США Дж. Керрі – в 2011 р. глава Сенатського комітету із зовнішньої політики, – знаходився в Судані в період проведення всенародного голосування і заявив, що «лояльне ставлення офіційного Хартума до підсумків референдуму може зробити політику Вашингтона стосовно Судану більш «м'якою», включаючи зняття економічних санкцій і виключення зі списку країн-спонсорів міжнародного тероризму» [131]. За словами американського політика, плебісцит, за допомогою якого жителі Півдня підтвердили свій курс на самовизначення, «є свідченням демократичного процесу, а зусилля сторін заслуговують довіри» [323]. А в оцінках президента Південного Судану С. Кііра, референдум, «хоч ще і не кінець

подорожі, але перша в історії Африки спроба змінити порядок, нав'язаний колоніальною владою» [131].

Результати всенародного голосування з питання про самовизначення Південного Судану, який проходив у країні з 9 по 15 січня 2011 року, визнані міжнародним співтовариством, а саме проведення референдуму, на думку міжнародних спостерігачів, відповідало міжнародним стандартам демократичних процедур.

Підходи до оцінки південно-суданського референдуму з боку авторитетних експертів і міжнародних організацій, а також подальше за референдумом одностороннє визнання південно-суданської держави державами-членами ООН роблять незрозумілим завзяте небажання цих же експертів і організацій визнавати результати подібних плебісцитів, проведених на території деяких інших самовизначених держав, за ходом яких спостерігали авторитетні міжнародні моніторингові місії, тому оцінкам яких у світовій спільноті підстав не довіряти немає.

В рамках теми дослідження особливою видається ситуація з визнанням держави Західна Сахара (колишня іспанська колонія), яка до теперішнього часу не має певного політичного статусу.

У 1966 році Генеральна Асамблея ООН в рамках роботи XXI-й сесії приймає резолюцію, відповідно до якої Іспані пропонується провести в Іспанській Сахарі під егідою ООН референдум з питання про самовизначення цієї території [76]. Пізніше подібні резолюції приймаються і на інших сесіях Генасамблеї і на сесіях Організації Африканської Єдності. Одночасно заслуговує уваги цікавий факт, який певною мірою пояснює неоднозначний політичний статус Західної Сахари: 16 жовтень 1975 р. Міжнародним судом у Гаазі приймається висновок, в якому вказується, що «в доколоніальному часі ця територія не була «нічиєю землею», і визнається існування історичних зв'язків між племенами, які проживають на території Західної Сахари, і племенами Мавританії і королівством Марокко, але зазначається при цьому, що ця

обставина не може перешкоджати здійсненню населенням Західної Сахари права на самовизначення» [Цит. за: 102].

У 1973 р. починає свою діяльність Фронт ПОЛІСАРІО – національно-патріотичний рух, що представляє інтереси корінного населення і виступає за незалежність і самовизначення Західної Сахари. Однак в 1975 р. відбувається офіційна передача адміністративних функцій з управління Західною Сахарою від Іспанії до Марокко і Мавританії з одночасним виведенням з регіону іспанських військ, але вже 27 лютого 1976 р. під прапорами Фронту ПОЛІСАРІО проголошується незалежність Західної Сахари і утворення Сахарської Арабської Демократичної Республіки – нової самовизначеної держави. У 1979 р. в обставинах, що склалися, Мавританія відмовляється від підконтрольної їй частини Західної Сахари, а Марокко, навпаки, прагнучи посилити свій політичний вплив у регіоні, анексує значну частину її території. При цьому Генеральна асамблея ООН у цьому ж році визнає Фронт ПОЛІСАРІО «єдиним і законним представником народу Західної Сахари» [73]. Сахарську Арабську Демократичну Республіку визнають 49 держав світу. З 1984 р. республіка є членом Організації Африканської Єдності (з 2002 р. – Африканський Союз). Наполягаючи на проведенні в Західній Сахарі референдуму, ООН, з одного боку, виступає проти окупаційної політики Марокко в Західній Сахарі, але, з іншого, – відмовляється надавати самовизначеній африканській державі членство в своїх рядах.

У 1981 р. король Марокко Хасан II заявляє про згоду на підготовку і проведення на території Західної Сахари всенародного голосування. Таке рішення було схвально зустрінуте і учасниками Організації Африканської Єдності, і міжнародною спільнотою в особі ООН. Референдум під егідою ООН був запланований на 1991 р., проте всенародне голосування про долю і державний устрій Західної Сахари так і не відбулося. Причиною стали розбіжності між Марокко і Фронтом ПОЛІСАРІО у визначенні критеріїв ідентифікації громадян, що беруть участь в голосуванні. У грудні 2010 р.

проблема Західної Сахари стає головною темою візиту в Брюссель міністра закордонних справ Марокко Т. Фасси Фіхрі. У своєму інтерв'ю кореспонденту «Euronews» С. Кантоні з приводу перспектив проведення референдуму з питання про самовизначення Західної Сахари марокканський дипломат заявив, що «в Хартії ООН поняття «референдум» не зустрічається. У резолюціях Ради безпеки ООН щодо Західній Сахарі воно теж не зустрічається. На Генеральній Асамблеї ООН, яка збирає всі держави, постійних і не постійних членів, про це ні слова. І в практиці ООН такий інструмент, як референдум, використовується рідко» [163]. На думку Т. Фасси Фіхрі, базовим інструментом для вирішення питання про самовизначення є переговори, і коли хто-небудь починає поширювати ідею про те, що самовизначення одне і теж що і референдум, він робить негативний вплив на суспільний розвиток і виступає в ролі прес-секретаря тих сил, які блокують переговорний процес» [163]. Таким чином, глава марокканського зовнішньополітичного відомства озвучив позицію керівництва Марокко щодо права народу Західної Сахари на самовизначення і самостійну державність.

У 1983 р. в процес західно-сахарського врегулювання активно включається Організація Африканської Єдності. На XIX-й сесії Асамблеї ОАЄ приймається резолюція, відповідно до якої Марокко і Фронту ПОЛІСАРІО слід розпочати переговорний процес з питань про припинення вогню і проведення в Західній Сахарі під контролем міжнародних організацій референдуму. Таким чином, в кінці XX ст. учасники конфлікту приходять до розуміння, що єдино можливий вихід з ситуації, що склалася, дозволяє вирішити західно-сахарську проблему і забезпечити безпеку в регіоні відкривається тільки в рамках переговорного процесу. Однак слід зазначити, що протидорчі сторони по-різному інтерпретують суть конфлікту: кожна з них має своє бачення вирішення сахарської проблеми і кінцевого результату мирного процесу. Марокко відстоює принцип «одна держава для двох народів», тобто, веде мову про

«широку автономію» західно-сахарського регіону в межах Марокко, представники Західної Сахари бачать кінцеву мету в міжнародно-правовому визнанні своєї держави.

Процес західно-сахарського врегулювання, запущений на початку 1980-х років, протікає досить складно і суперечливо, зіштовхуючись з перешкодами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. На думку члена Фронту ПОЛСАРІО і вченого-історика М. Салек Алі, західно-сахарське питання – це «не тільки територіальна проблема, а й проблема здійснення законних прав певного народу. В її основі лежить питання про національне самовизначення сахарського народу, відновлення його права на свою батьківщину, на створення суверенної і незалежної держави. Це проблема давно вийшла за вузькодержавні рамки і набула міжнародного характеру. Вона торкається інтересів не тільки сахарців, а й народів інших держав Північної Африки і світової спільноти, так як із її рішенням пов'язано встановлення міцного миру в усьому регіоні» [328, с. 4]. А за твердженням Т. Фасси Фіхрі, саме «фундаментальні переговори, розпочаті зусиллями Марокко в 2006 р, засновані на реалізмі і компромісі» [163]. Реалізм і компроміс, в оцінках марокканського дипломата, – це те, «що дозволяє дистанціюватися від тих крайніх варіантів, які пропонувалися раніше» [163].

Ще більш неоднозначно світова спільнота оцінює референдуми з самовизначенням в пострадянських самовизначилися державах.

10 грудня 1991 референдум про незалежність відбувся в Нагірно-Карабаської Республіці: «за» незалежність проголосувало «99,8 % жителів Нагірного Карабаху» [325]. Але доцільно уточнити наступні деталі, а саме те, що цей референдум бойкотувало азербайджанське населення, яке складало значний відсоток населення Нагірного Карабаху. Тому слід абсолютні цифри тих хто проголосував «за», вважати лише точкою зору частини населення регіону, яке прийняло участь у голосуванні.

Після «референдуму» між Азербайджаном і Нагірним Карабахом, підтримуваним Вірменією, виник збройний конфлікт. У 1994 році після шести років військових дій був підписаний Бішкекський протокол, на підставі якого Азербайджан, Вірменія і НКР домовилися про припинення вогню. 10 грудня 2006 року «на загальнонаціональному референдумі в цій же республіці була прийнята перша Конституція НКР» [325].

19 січня 1992 р. референдум про незалежність відбувся в Республіці Південна Осетія: «за» незалежність висловилися «понад 98 % від числа, що взяли участь в голосуванні» [157]. 3 жовтня 1999 р. всенародний референдум відбувся в Республіці Абхазія: «за» незалежність проголосували «97,7 % населення» [16]. Але враховуючи значні порушення при підготовці та проведенні цих референдумів, світова спільнота висловилася про їх нелегітимність і недемократичність, і тим самим їх результати є невизнаними.

Характеризуючи референдум як форму прямого народовладдя і інструмент визнання держави, необхідно особливо зупинитися на процесах, пов'язаних з утворенням і розвитком невизнаної Придністровської Республіки, яка в своїй політичній історії провела велику кількість референдумів в перерахунку на вік державності і кількість жителів (в республіці на різних етапах державного будівництва їх було проведено сім).

Роль референдумів, як, втім, і прямої демократії в цілому в різних державах різна. Це пов'язано з тим, що на становлення інституту референдуму помітний вплив здійснюють форма правління, що склалася в державі, тип політичної системи, характеристика політичної культури і т. д. Більш того, референдум в різних країнах світу може мати різні організаційні форми, різний ступінь соціально політичної значущості і різні наслідки для життя держави. У Придністров'ї, як невизнаній державі, наразі інститут референдуму складає основу політичної практики. Вперше практика референдуму була застосована на території Придністров'я в

зв'язку з подіями 1989–1990 рр., коли на території Молдавської РСР розпочався процес етнополітизації республіканської еліти. Крім того це посилювалося конфліктом у союзному Центрі.

У результаті сплетіння цілого комплексу обставин і передумов, політичне самовизначення придністровського народу знайшло своє вираження в низці місцевих референдумів, об'єднаних ідеєю створення власної державності на Дністрі. За оцінками придністровського історика А. Волкової, «перші референдуми в умовах руйнування Радянського Союзу з'явилися актом громадянської відповідальності, свідочтвами безпосередньої участі громадян у державних справах, прикладами прямого народовладдя» [71, с. 12].

Вперше право висловлювати свою волю на референдумі, деклароване Конституцією СРСР, але так і не реалізоване в радянській державі, було застосовано придністровцями 3 грудня 1989 року, «коли 81,8 % жителів м Рибниця прийшли на виборчі дільниці: «за» доцільність утворення Придністровської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки з рівноправним функціонуванням трьох мов проголосувало 91,1 %, проти – 5,5 % виборців» [156, с. 271].

Референдум в м. Рибниця поклав початок серії місцевих референдумів та зібрань громадян, що проводилися в різних частинах республіки протягом 1990 р. Так, 28 січня 1990 р. в м. Тирасполь «за» доцільність входження м. Тирасполь в Придністровську АРСР в разі її створення висловилися 96 % від числа тих, хто голосував; 25 березня 1990 р. в с. Рашків Кам'янського району «за» входження села в Придністровську АРСР віддали голоси 95,7 % виборців» [156, с. 271].

1 грудня 1991 р. у Придністров'ї відбувся перший так званий «республіканський» референдум про незалежність: в голосуванні взяло участь 78 % виборців. «За» створення незалежної держави висловилися 97,7 % учасників референдуму» [72, с. 210].

Взагалі, в Придністров'ї «республіканський» референдум як форма прийняття найважливіших політичних рішень з питань державного будівництва та стратегічного розвитку ПМР застосовувався неодноразово:

- референдум 26 березня 1995 р. показав, що 90,9 % населення республіки вважають за необхідне збереження в Придністров'ї російської військової присутності як допомоги за потребою;

- на референдум 24 грудня 1995 р. були винесені два питання принципової важливості – прийняття нової Конституції Придністровської Молдавської Республіки і входження Придністров'я до Співдружності незалежних держав. «За» Основний закон проголосувало більше 80 % громадян; «За» входження в СНД – 90 % придністровців. Таким чином, придністровці висловили свою волю щодо як внутрішніх, так і зовнішніх проявів державності;

- конституційний референдум, присвячений введенню приватної власності на землю, мав місце 6 квітня 2003 року, але не відбувся через низьку явку виборців: на виборчі дільниці прийшло менше 40 % придністровців, що мають право голосу, що, згідно із законодавством ПМР, недостатньо для визнання результатів референдуму» [71, с. 15]. Це поки єдиний приклад застосування в придністровському державі референдуму із неполітичних питань, можливо тому і інтерес до нього був значною мірою менший.

Найбільш важливим у Придністров'ї вважають другий референдум про незалежність, який відбувся 17 вересня 2006 року. В опитувальний лист були внесені «два питання:

- Чи підтримуєте Ви курс на незалежність Придністровської Молдавської Республіки і подальше вільне приєднання Придністров'я до Російської Федерації;

- Вважаєте Ви за можливе відмову від незалежності Придністровської Молдавської Республіки з подальшим входженням до складу Республіки Молдова?» [72, с. 209].

В результаті цього так званого референдуму з'ясувалося, що 97,1 % громадян Придністров'я підтримують курс на незалежність республіки і подальше вільне приєднання Придністров'я до Російської Федерації. При цьому «відмова від незалежності республіки з подальшим входженням Придністров'я до складу Республіки Молдова порахували можливим лише 3,3 % населення ПМР» [71, с. 15]. Але примітно, що варіант неприєднання ні до однієї із держав на референдумі не ставився. Таким чином, невизнане державне утворення Придністров'я не бачить себе суб'єктом міжнародного права, а апріорі розцінює себе як регіон повноправної держави, в даному випадку Молдови або Росії.

Результати референдуму, абсолютно прийняті придністровцями і Росією (що не викликає подиву, адже 14 російська армія до цього часу перебуває на території Придністров'я), але піддаються жорсткій критиці і невизнання з боку міжнародного співтовариства в особі світових і регіональних держав. Як молдавське керівництво, так і ОБСЄ, ЄС та більшість міжнародних організацій оголосили референдум незаконним ще на стадії його підготовки [105, с. 147].

Але, наприклад, на думку політолога В. Журавльова, аналіз генезису придністровської державності показує, що в Придністров'ї створені функціональна соціальна система, здатна існувати за рахунок власних ресурсів; сучасна політична система, відповідна демократичній правовій державі права система, що здійснює інтеграцію суспільства; а також система демократичних процедур по легітимації вищих органів влади і посадових осіб республіки [136, с. 116]. Але тут постає питання: чому ж перераховуючи вищезгадані факти, Придністров'я тяжіє до Росії? Відповідь очевидна: дане державне утворення не здатне функціонувати як повноцінна, самостійна держава, тому навіть кількість проведених референдумів, апеляція до них як до інституту прямої демократії не залишились суто декларативними для Придністров'я, на практиці рішення

стосовно даного регіону приймаються виключно в Росії, як свого часу приймалися в Центрі СРСР.

Визнаючи результати референдуму в якості політико-правової основи самовизначення і державотворення в одних країнах і відмовляючи визнавати результати таких же референдумів – в інших, чітко простежується відносно до міжнародно-правового визнання нових самовизначених держав як політика подвійних стандартів. У свою чергу, такі демонстративно-вибіркові підходи до оцінки подібних політичних процесів у різних країнах веде до втрати з боку населення самовизначених держав довіри до міжнародно-правових інститутів, стимулює «політичне свавілля» держав-метрополій і, як наслідок, призводить до ескалації конфліктів і навіть до відвертого геноциду цілих народів.

Проблема визнання де-факто держав, існуючих на пострадянському просторі, могла б бути вирішена, якби світові і регіональні держави у своїй зовнішньополітичній діяльності керувалися не політичною кон'юнктурою, а виходили з принципів політичного реалізму, гуманності і здорового глузду.

На сьогоднішній день міжнародна спільнота не готова визнати результати референдумів про незалежність, що пройшли в самовизначених державах пострадянського простору і деяких інших державах світу, які прагнуть до незалежності. Однак події в Судані, Східному Тиморі і Новій Каледонії – яскрава демонстрація того, що референдум як спосіб досягнення міжнародного визнання претендує на ефективність. У цьому сенсі розвиток політичної ситуації в Південному Судані здатний виконати роль певного алгоритму вирішення подібних політичних завдань.

Офіційний Тирасполь і до суданського референдуму неодноразово висловлювався за застосування до Придністров'я так званого Дейтонського принципу, або принципу «відкладеного статусу» (відкладеного референдуму), який представляється дієвим інструментом політико-правового регулювання відносин між самовизначеними і метропольними

державами. Дейтонський принцип, вважають експерти, «дозволяє сторонам конфлікту за посередництвом гарантів врегулювання домовитися про певний термін ведення переговорів щодо вирішення територіальної суперечки і призначити дату майбутнього референдуму. У разі якщо переговори ні до чого не приводять, під егідою міжнародних структур проводиться всенародне голосування, за підсумками якого приймається остаточне рішення про визнання незалежності самовизначеної території» [324].

У Судані, як уже зазначалося, домовленість про «відстрочений референдум» була досягнута в 2005 р. Цим подіям передували два десятиліття кровопролитної громадянської війни між півднем і північною країни. Конфліктуючими сторонами за посередництвом міжнародної спільноти було підписано угоду про проведення референдуму про незалежність Південного Судану в січні 2011 р. При цьому всі учасники переговорного процесу заявили про згоду визнати результати волевиявлення жителів регіону. За подібним сценарієм у 1999 р. розвивалися події в Східному Тиморі, а через три роки там відбувся референдум, і тепер ця країна має статус незалежної держави. У 1996 р. був підписаний договір, відповідно до якого сербському населенню Боснії і Герцеговини надавалося «відкладене право» на самовизначення через дев'ять років. Таке ж рішення проблеми пропонувалося і в Нагірному Карабаху, але досить дивно, що і НКР, і Вірменія від цієї ідеї тоді відмовилися, проте в світлі подій 2011 року в Південному Судані питання про призначення подібного референдуму в Нагірному Карабасі включено до порядку денного переговорного процесу з Республікою Азербайджан. Здавалося б, сама практика міжнародних відносин пропонує шлях вирішення проблеми визнання нових самовизначених держав, але не все так просто в досягненні політичних цілей: на жаль, домовленостями про проведення референдумів з питання незалежності передують збройні зіткнення, економічні блокади та інші форми протистояння. Такий стан

справ мотивує формування в політичній науці різних моделей легітимації нових держав, що виникли в силу тих чи інших суб'єктивних, рідше об'єктивних обставин суспільного розвитку.

У сучасному науково-практичному дискурсі наявні різні проекти вирішення проблеми самовизначених держав, що відрізняються різноманіттям методологічних підходів і технологій їх легітимації. Але, незважаючи на це, всі вони, відповідно до класифікації правознавця З. Чемурзієвої, «можуть бути об'єднані в три великі групи» [382, с. 10].

В першу групу проектів включені політико-правові сценарії, в рамках яких міжнародно-правове визнання самовизначених держав, що відбулися, потенційно можливо. Причому ступінь такого визнання може бути різним: від наділення самовизначених держав «умовною незалежністю» під патронажем ООН [382, с. 10]; прийняття їх у регіональне інтеграційне угруповання (наприклад, СНД, ЄврАзЕС) і придбання в її рамках міжнародної правосуб'єктності до повного визнання світовою спільнотою їх незалежності після закінчення певного терміну ефективного функціонування з моменту фактичного проголошення самостійної державності.

Проекти, що складають другу групу, припускають інституційно-правову легітимацію самовизначених держав через їх інтеграцію до складу іншої держави, але не метрополії. При цьому розвиток такого політико-правового сценарію відбувається за принципом ранжування «від приєднання до країни-реципієнта (на загальних підставах, за допомогою створення союзної держави або асоційованого членства) до встановлення різних форм протекторату» [382, с. 11]. У даному контексті розглядається, наприклад, можливість входження Придністров'я до складу України, а Абхазії та Північної Осетії – до складу Російської Федерації.

Третя група проектів передбачає компроміс між правом націй (народів) на самовизначення і принципом територіальної цілісності через зміну конституційно-правових основ метропольних держав, включаючи

створення привабливих умов реінтеграції для територій «проблемного суверенітету». При реалізації таких проектів можливо наділення утворень, що претендують на самостійну державність, «функцією зовнішнього представництва, власною державною символікою, а також фіксацією етнонаціонального представництва в органах державної влади і конституційне закріплення особливого статусу з правом на сецесію в разі його зміни» [382, с. 11] (прикладом можуть слугувати Аландські острови в Фінляндії, Південний Тіроль в Італії, Гагауз Ери в Молдові).

У контексті пошуку шляхів вирішення проблеми самовизначених держав Г. Вельямінов представляє універсальну, на його думку, модель поведінки будь-якої країни по відношенню до самовизначених державних утворень: «по-перше, кожна держава повинна виходити з того, що у неї є повне право визнавати чи не визнавати таке утворення з урахуванням її власних інтересів і завдань, а також вимог реальної політики. По-друге, неприпустимо втручатися в процес самовизначення. Разом з тим, підписання з невизнаною державою будь-якого договору (про ненапад, про співпрацю, про взаємну допомогу та ін.) не буде порушенням норм міжнародного права. Щодо Росії, дослідник стверджує, що спочатку визнання нею невизнаних республік могло б статися в «м'якій» формі де-факто – у вигляді підписання широкоформатних міждержавних договорів про економічні і торговельні взаємини, про гуманітарну допомогу і т. д.» [61]. Але як не важко помітити, в сьогоденні Росія обрала інший шлях по відношенню до Абхазії та Південної Осетії.

Перспективи розвитку інституту визнання можливо розглядати і в контексті питання про статус, місце і роль у світовій політиці великих країн (наддержав) та малих держав. Йдеться про застосування до де-факто держав статусу частково визнаної асоційованої держави. Під асоційованою державою розуміється особлива форма конфедерації нерівнозначних держав, що об'єдналися на двосторонній основі, в якій одна (менша, слабша) держава, зберігаючи формально суверенітет, значну частину своїх

владних компетенцій (як правило, питання зовнішньої політики, зв'язку, транспорту, збройних сил) «довіряє» іншій (більшій, сильнішій) державі. На думку абхазького політолога І. Хінтби, «концепція асоційованих відносин залишається однією з найменш досліджених в сучасній політології та конституційному праві. При цьому вона являє собою існуючу і досить успішну практику політичного і економічного співробітництва держав [371]. Звичайно, для Абхазії такий варіант вирішення ситуації є найбільш прийнятним у сьогоденних реаліях.

В переліку асоційованих держав, що мають місце в сучасній системі міжнародних відносин, знаходяться Монако, Андорра та Ліхтенштейн – так звані «Європейські карлики», які мають статус визнаних держав, є членами ООН, але перебувають при цьому в асоційованих відносинах з Францією, Іспанією і Швейцарією відповідно. Відповідно до Договору про вільну асоціацію від 1986 р., визначається процедура входження Республіки Маршаллові Острови, Республіки Палау і Федеральних Штатів Мікронезії – трьох суверенних держав – у вільну асоціацію з США. В рамках договору США зобов'язуються надавати асоційованим з ними державам значне фінансування під конкретні програми економічного, інфраструктурного та соціального розвитку. В обмін на це вищевказані держави передають уряду США вирішення питань оборони і забезпечення безпеки, наділяють їх правом діяти від їх імені на міжнародній арені. При цьому в асоціативних державах діє внутрішнє самоврядування і зберігається автономія законодавства: закони США, наприклад, не діють на території Маршаллових островів, і, навпаки; в той же час, жителям малих держав надаються пільгові умови для отримання громадянства США.

До даної категорії держав можна віднести і Косово, що являє собою унікальний випадок асоціації, в якій статус «великої» держави-партнера належить Європейському Союзу та НАТО, що забезпечує оборону, виділяють фінансову допомогу і т. д.

Асоційовані відносини вважаються найбільш реалістичною моделлю інтеграції Абхазії і Росії. Ця ідея досить популярна в середовищі абхазьких політиків і політологів. По-перше, утворення «вільної асоціації» не вимагає реформування і гармонізації законодавства, так як асоціативні відносини ґрунтуються на договорі. По-друге, «більше 80 % жителів Абхазії мають російське громадянство» [371], що автоматично наділяє Російську Федерацію пріоритетом у здійсненні безпеки своїх громадян і оборони асоційованої держави в разі збройної агресії. По-третє, Абхазія фактично знаходиться в валютній зоні Російської Федерації, тому що на території республіки платіжним засобом є російський рубль. Крім того, з 1999 р. між Абхазією і Росією введений полегшений митний режим [371]. Відповідно до Договорів про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу, укладених між Російською Федерацією, Республікою Абхазія і Республікою Південна Осетія 17 вересня 2008 р., відносини між цими державами цілком вписуються у визначення асоційованих держав.

На відміну від кавказьких самовизначених держав, Придністров'я спільного кордону з Росією не має. Цей факт дає експертам привід розвести проблеми досягнення міжнародного визнання для Абхазії та Південної Осетії, з одного боку, і Придністров'я – з іншого. Але для наділення будь-якої території статусом асоційованої держави спільний кордон не є обов'язковою умовою: в світі лише карликові європейські держави і Бутан (асоційована держава з Індією) мають з партнерами по конфедерації спільний кордон. Досвідом же успішного існування в статусі асоційованої держави, можливим для застосування щодо придністровської держави, можуть бути відносини асоційованого партнерства між Францією та Новою Каледонією, яка не тільки не має спільного кордону з «великою» державою, а й відокремлена від неї океаном.

Можливий інший варіант ніж асоціація з державами, які є сильними акторами міжнародних відносин, – це асоційоване членство самовизначених держав в субрегіональних структурах, що виникли в

останні десятиліття на просторі СНД і об'єднали пострадянські держави, які здатні до інтеграційної взаємодії, як в економічній сфері – Євразійський економічний союз (ЄАЕС), так і в сфері колективної безпеки і зовнішньополітичного співробітництва – Організація договору колективної безпеки (ОДКБ). Але ці регіональні організації за фактом ініційовані Російською Федерацією і, відповідно, крім цих організацій, ні Абхазії, ні Південній Осетії, ні Придністров'ю та Нагірному Карабаху, як свого роду сателітам Росії, більше не буде можливості приєднатися, адже світові та інші регіональні організації ці утворення не визнають.

Незважаючи на деяку привабливість і навіть успішність стосовно конкретних країн та регіонів, жоден із зазначених сценаріїв легітимації самовизначених держав сучасності не може вважатися універсальним. Але в будь-якому випадку, пошук шляхів вирішення політико-правової проблеми визнання держав більш обґрунтований, ніж політика подвійних стандартів, в рамках якої заперечуються типологічна подібність самовизначених держав і генетичний зв'язок між їх виникненням і трансформацією світопорядку, що спостерігалось в останні десятиліття ХХ ст.

Аналіз історії становлення та сучасного етапу розвитку самовизначених, але невизнаних міжнародним співтовариством держав сучасності показує, що деякі з них мали або мають політико-правові підстави для міжнародного визнання їхньої державності. Більш того, саме міжнародне співтовариство в особі визнаних міжнародних організацій повинні виробити універсальний механізм реалізації інституту визнання.

5.4. Інституціоналізація зовнішньополітичної діяльності самовизначених держав та її роль в їх міжнародній легітимації.

Однією із методологічних підстав кращого розуміння природи самовизначених держав виступає структурно-функціональний підхід, що дозволяє розглянути нові суб'єкти політики крізь призму їхніх стосунків з іншими елементами світової політичної системи. Процес державотворення в сучасному світі функціонує у взаємодії з іншими учасниками політичного життя, з однієї сторони, відчуваючи на собі їх вплив, з іншої – певною мірою впливаючи на них. Особливу роль у режимі такої взаємодії відіграє взаємозумовленість процесу державотворення і світової політики, центральне місце в якій належить міжнародним відносинам.

Міжнародні відносини, як і процес державотворення, є найважливішим системним елементом політичного розвитку, якому властиві деякі специфічні риси. По-перше, міжнародне життя відрізняється поліцентричністю, тобто, мається на увазі, що в світовому політичному просторі діють більш-менш рівноправні суб'єкти, здатні стати центрами прийняття рішень. Тому основну роль у розвитку взаємодії між учасниками міжнародних відносин відіграють домовленості, засновані на компромісі. Це означає, що навіть статус світової держави не може бути запорукою безумовного сприйняття її волі невеликою суверенною державою. Крім того, міжнародні відносини досить складно спрогнозувати, тому що вони відрізняються стихійним характером, а в їх розвитку висока частка випадковості. Головним мотивом активної участі держав у міжнародному житті виступають особливі інтереси і прагнення, які є у всіх, без винятку, суб'єктів світового політичного процесу.

Міжнародні відносини, таким чином, являють собою сферу прояву своєрідного національного «егоїзму» держав як основних акторів світової політики. Це підтверджують знамениті слова з промови в англійській палаті громад, в якій лорд Г. Дж. Пальмерстон – у 1855-1858 рр. глава зовнішньополітичного відомства, а в 1859-1865 рр. прем'єр-міністр Великобританії – сформулював завдання британської дипломатії. «У нас немає незмінних союзників, у нас немає вічних ворогів. Лише наші

інтереси незмінні і вічні, і наш обов'язок – дотримуватися їх» [227, с. 228] – теза, яку і через півтора століття цілком можна застосувати до будь-якої держави, бо вона не втрачає своєї актуальності і в сучасному світі. Названі особливості сучасних міжнародних відносин обумовлюють створення такої тенденції в їхньому розвитку як інституціоналізація зовнішньополітичної діяльності, яка проявляється у всіх суб'єктах міжнародних відносин, і також у невизнаних міжнародною спільнотою самовизначених державах.

Під інституціоналізацією у запропонованому контексті розуміється створення у рамках світового співтовариства різних інститутів – організацій, загальноприйнятих норм і принципів, політичних статусів і процедур, призначених відігравати роль світового інструментарію стабілізації та успішного функціонування міжнародних відносин. Для сучасної політики характерні дві форми інституціоналізації міжнародного життя: перша реалізується за допомогою всесвітніх і регіональних організацій, друга ґрунтується на принципах і нормах міжнародного права, визнаних у всьому світі. Як приклади інституціоналізації зовнішньополітичної діяльності самовизначених держав, найбільшу значимість мають створення в рамках державного будівництва зовнішньополітичного відомства, різнопланових міжнародних асоціацій (союзи і блоки) і переговорний процес щодо врегулювання проблем і вирішення протиріч, які виникають в процесі державотворення.

Міждержавна взаємодія існує з часу виникнення перших держав, але тільки в епоху новітньої історії вона стала здатною набувати форми співпраці. У ХХ ст. політичні інститути перетворюються в своєрідні інструменти зовнішньої політики і авторитетні арбітри у міжнародних відносинах, що сприяють ефективності функціонування світової політичної системи. У центрі уваги політичних інститутів різного рівня (в т. ч. Організації Об'єднаних Націй) виявляються процеси прийняття управлінських та інших рішень, розстановка політичних сил, формування і

розпад різного роду коаліцій, діяльність міждержавних і неурядових організацій, а також різноманіття зовнішньополітичних взаємодій, що складаються в світовому політичному просторі. Вирішальну роль політичні інститути в особі формально структурованих міжнародних організацій відіграють у контролі над фінансовими потоками і в наданні тим чи іншим державам фінансової допомоги; генерують миротворчі зусилля і забезпечують сталий розвиток людства; виробляють механізми міждержавної і неурядової взаємодії; у випадку політичної потреби впливають на рішення внутрішньополітичних проблем тих чи інших суверенних держав.

Все різноманіття сучасних підходів до інтерпретації політичних інститутів та процесу інституціоналізації політики укладається в рамки двох парадигм – політичного реалізму і ліберального інституціоналізму. Представники політичного реалізму з проблеми міжнародних інститутів безпосередньо висловлюють свою позицію зрідка, їм більшою мірою цікава сама можливість міжнародної співпраці: створювані політичні інститути розглядаються ними «як інструменти реалізації інтересів меншості могутніх держав, а випадки визначеної інститутами поведінки вважаються результатом збігу їх інтересів» [331]. Так, адепти «англійської школи» міжнародних відносин Х. Булл і А. Уотсон підкреслюють значущість ролі «світового суспільства» для підтримки існуючого міжнародного порядку, визначаючи його як «співтовариство держав, які встановили шляхом діалогу і взаємної згоди загальні правила та інститути для організації своїх відносин і зацікавлені в дотриманні цих домовленостей» [Цит. за: 331]. Саме «світове співтовариство» в розумінні англійських політологів, є основоположною основою міжнародних інститутів. При цьому Х. Булл вбачає потенційні можливості формування «світового суспільства» в будь-якій групі держав, «які поділяють цілі, що збігаються, як, наприклад, встановлення обмежень на використання сили» [Цит. за: 331].

В рамках «англійської школи» політичні інститути визначаються як певні (відносно широкі) кластери норм, правил і установок прийнятих у тому чи іншому суспільстві, свого роду набір конвенціональних положень, що регламентують суспільне життя і визнані усіма членами тієї чи іншої спільноти. При цьому кінцева мета будь-якого політичного інституту полягає в досягненні певного світопорядку. Така інтерпретація політичних інститутів максимально наближає представників «англійської школи» до позиції ліберальних інституціоналістів, які у визначенні ролі і місця в політичному процесі інститутів опираються на теорію раціональної поведінки і розглядають акторів світової політики як раціонально діючих суб'єктів, які здійснюють політичний вибір.

Прихильники ліберального інституціоналізму наполягають на тому, що існування інститутів полегшує політичний вибір: вони сприяють розширенню інформаційного поля і скорочення трансакційних витрат; пропонують певний алгоритм можливих дій і, що в кінцевому рахунку, збільшує ефективність політичної взаємодії та співпраці. На думку професора Мічиганського університету Р. Аксельрода, «в світі держав-«егоїстів» дійсно можуть виникнути відносини співпраці під час відсутності примусу. Для цього необхідно, щоб держави як учасники міжнародних відносин зіштовхувалися з великою ймовірністю вторинної взаємодії, тоді результати первинної взаємодії матимуть для них значення у довгостроковій перспективі. Якщо держави залучені до повторної взаємодії, якщо в результаті вони виявляються змінно у виграші або у програші, і якщо так чи інакше вони будуть змушені знову вступати в таку взаємодію, то вони не будуть зацікавлені виходити з неї і не вважатимуть за краще тактику односторонніх дій» [Цит. за: 331].

Найкращою стратегією зовнішньої політики, за версією ліберального інституціоналізму, є поведінка, заснована на співробітництві, і саме інститути, що складаються в силу різних обставин у світовій політиці, здатні залучити до відповідальності порушників правил

«політичної гри» і створити преференції для тих, хто політично чесний. В силу цього суб'єкти міжнародних відносин, прагнучі раціоналізувати зовнішню політику, надати визначеність і прозорість розвитку світової політичної системи, рано чи пізно приходять до розуміння користі інститутів. У свою чергу, гнучкість інститутів дозволяє державам застосовувати у своїй зовнішньополітичній діяльності більш ефективні моделі міжнародного співробітництва.

Експерт-міжнародник М. Сафонов, аналізуючи діяльність світових і регіональних політичних інститутів, констатує, що вони «впливають на залучені до діяльності держави в трьох напрямках:

- змінюючи поведінку держав шляхом трансформації «поля можливостей», що знаходиться в їх розпорядженні;
- перебудовуючи систему взаємодії держав через встановлення контролю над ресурсами, що наявні в їхньому розпорядженні;
- підвищуючи вплив держав за допомогою надання в їх розпорядження додаткової інформації» [331].

Таким чином, позиції представників обох парадигм збігаються щодо місця і ролі інститутів в політичному процесі, при цьому серйозні розбіжності між ними зберігаються у визначенні предметного поля інституційного аналізу. Для реалістів головне – проблема розподілу влади і реалізації в рамках міжнародних інститутів національних інтересів, їх же опонентів цікавить використання можливостей політичних інститутів у створенні ефективної системи національної, регіональної та міжнародної безпеки.

Інституціоналізація в широкому сенсі слова – не що інше, як процес формалізації, структуризації і впорядкування соціальних зв'язків і відносин. Це створення свого роду системи суспільних відносин, заснованої на визнанні соціальних норм, статусів і ролей, сформованих в результаті суспільного розвитку, і здатних, в силу цього, задовольняти соціально значущі потреби людей. Це означає, що будь-який соціальний

інститут є сукупністю стійких, нормативно закріплених форм соціальної взаємодії людей. У контексті досліджень соціолога Д. Кухарчука, в інституціоналізації політичних процесів, в тому числі і в зовнішньополітичній діяльності самовизначених держав, можливо виділити такі послідовні етапи:

- на початковому етапі в суспільній свідомості виникає певна суспільна потреба, для задоволення якої необхідні спільні організовані дії;
- як наслідок, формуються спільні цілі;
- потім в результаті стихійної соціальної взаємодії складаються соціальні норми і правила, а також виникають процедури, пов'язані з ними;
- через деякий час відбувається формалізація сформованих норм, правил, процедур, що означає прийняття їх соціумом, і створюються умови для їх практичного застосування;
- пізніше для підтримки позначених норм і правил встановлюється порядок їх застосування і система санкцій за їх порушення;
- створюється система відповідних статусів і ролей;
- нарешті, відбувається організаційне оформлення нової інституційної структури [Див. докл.: 187, с. 66].

Підсумком інституціоналізації в світовій політиці є створення суворої статусно-рольової структури міжнародних відносин, що відповідає нормам і правилам міжнародного права. Самі міжнародні політичні інститути виступають у сучасному глобалізованому світі як символи організованості і порядку. На слушне міркування С. Хантінгтона, «політична інституціоналізація виступає як концентроване вираження всього різноманіття змін, що відбуваються в політичній сфері. І якщо інституціоналізація – це процес, за допомогою якого організації і процедури набувають цілісності і стійкості, то політична інституціоналізація – певна сукупність подій, пов'язана зі створенням політичних інститутів, їх зміцненням, стабілізацією і укоріненням в суспільстві» [367, с. 32].

Інституціоналізація зовнішньополітичної діяльності та і міжнародних відносин у цілому є процес створення, становлення і функціонування міждержавних союзів, блоків, організацій, що сприяють впорядкуванню і зростанню ефективності взаємодії держав як суб'єктів світової політики. Види об'єднань держав, що характеризують процес інституціоналізації зовнішньополітичної діяльності, представлені в сучасному політичному полі, відрізняються різноманіттям: найбільш поширеними організаційними формами є конфедерація, співдружність держав, інкорпорація, протекторат, різного роду союзи (співтовариства, блоки, унії) та ін. Як правило, об'єднання держав засновано на установчому міжнародному договорі, в рамках якого встановлюються цілі і завдання створюваного інституту, основні напрямки та принципи діяльності, внутрішня структура та повноваження органів управління. При цьому сам договір – результат переговорного процесу, що об'єднує договірні сторони.

Незважаючи на значну роль міжнародних об'єднань, організаційні засади інституціоналізації зовнішньополітичної діяльності проявляються в процесах державного будівництва, які включає систему органів влади та інших відомств, що забезпечують їх зовнішню політику. При цьому все різноманіття форм і видів політичних інститутів, інституціоналізація політичного життя передбачає тільки два шляхи розвитку: 1) поява нових політичних інститутів; і 2) зміна і вдосконалення вже сформованих.

Перший шлях, як правило, спостерігається в країнах, які здобули політичну незалежність, і включає створення всієї системи управління, а також входження в новому статусі в уже існуючу систему міжнародних відносин. Наприклад, нові самовизначені держави, що виникли на пострадянському просторі, навіть після чверті століття продовжують відчувати процес інституціоналізації: коли практично оформлені такі найважливіші внутрішньополітичні інститути, як національна фінансова система, дипломатія, армія, правоохоронні органи, та настає час

інституційної організованості міждержавного співробітництва в нових політичних умовах (прикладом може слугувати спроба реалізації на пострадянському просторі політичного проекту «Євразійський економічний союз»).

Другий шлях, пов'язаний з еволюційними процесами в політичній сфері, що включають реформування і модернізацію діючих інститутів, допускає два варіанти розвитку: 1) приведення політичного інституту у відповідність до вимог часу або зміну соціально-економічних та політичних умов (так, в Азербайджані, Вірменії, Латвії, Молдові, Росії та ін. із загальносудової системи як самостійного інституту було диференційовано конституційне судочинство, а в Україні – апеляційні та вищі спеціальні суди); 2) розвиток політичного інституту за рахунок зміни всієї системи інституційних зв'язків і норм інституціоналізованої взаємодії (так, в пострадянських державах інститут представницької влади в особі рад усіх рівнів – від місцевого до Верховного – зажадав кардинальної зміни, орієнтованої на потреби суспільства, що демократизувалося і на принцип парламентаризму). До речі, шлях, пов'язаний з перерегулюванням діючих інститутів як варіант інституціоналізації суспільного життя, є більш складним діяльним конструктом і навіть конфліктогенним. І в цьому є певна логіка, тобто означений процес торкається ціннісних основ регулювання взаємодії людей – їх соціальних інтересів, світоглядних принципів та ідеологічних установок. Найбільш складно реформування основних (економічних, політичних та ін.) інститутів суспільства відбувається у випадку, коли передбачається перегляд не лише визнаних суспільством принципів, на основі яких функціонують всі елементи суспільного організму, але і системи цивілізаційних (моральних, духовних, релігійних) цінностей.

Велика увага питанням інституціоналізації приділяється в роботах Т. Парсонса, що становлять класику структурно-функціонального підходу. Відомий політолог виділяє «два джерела зміни соціальних (політичних)

інститутів: екзогенні (зовнішні) і ендогенні (внутрішні) чинники. Перші характеризують вплив на соціальну систему тих чи інших особливостей культури (наявність культурних підсистем, ціннісні орієнтації, сформовані в суспільстві, способи духовного освоєння світу) і особистості (різні прояви інноваційної діяльності); другі – з нездатністю існуючих соціальних інститутів задовольняти ті чи інші соціально значущі потреби повною мірою» [282]. На думку Т. Парсонса, прояв даних факторів найбільш помітно в політичному розвитку суспільства перехідного типу, коли «вся його інституційна структура переживає глибоку трансформацію, в ході якої виникають нові політичні інститути і значно змінюються функції існуючих» [282]. Теоретична позиція Т. Парсонса знаходить своє підтвердження на прикладі суперечливого розвитку інституціоналізації міждержавного співробітництва на пострадянському просторі, зокрема становлення і функціонування міждержавних союзів, організацій щодо забезпечення колективної безпеки, різних міжвідомчих (економічних, митних, духовних і т. д.) об'єднань.

Інституціоналізація зовнішньополітичної діяльності пострадянських держав включає практично весь спектр інтеграційних і дезінтеграційних чинників: на пострадянському просторі створені і з різною мірою ефективності діють такі інституційно структуровані міждержавні об'єднання та міжнародні проекти, як Співдружність незалежних держав, Союзна держава Росії та Білорусі, Єдиний економічний простір, Митний союз, організація договору про колективну безпеку, Шанхайська організація співробітництва, а також ГУАМ – «Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова».

Інституціоналізація міжнародних відносин і світової політики, виступаючи як тенденція сучасного світопорядку, охоплює весь політичний простір, не розділяючи суб'єкти міжнародних відносин на визнані і невизнані. Природно, що самовизначеним державам, які є невизнаними світовим співтовариством, закритий вхід не тільки в

глобальні і регіональні політичні об'єднання (такі, як ООН, ОБСЄ), а й в економічні, митні та інші союзи (наприклад, СОТ, МВФ), однак це не означає, що вони не здійснюють спроби зовнішньополітичної діяльності.

Актуальність процесів інституціоналізації зовнішньополітичної діяльності пострадянських самовизначених держав обумовлюється необхідністю формування інститутів, здатних забезпечити військово-політичну безпеку і стабільний поступальний розвиток нових держав, що функціонують в умовах міжнародно-правової невизнаності.

Наприклад, у політичній системі Придністров'я, є навіть міністерство закордонних справ – орган виконавчої влади, який здійснює державне управління у сфері відносин Придністровської Молдавської Республіки з іншими державами і міжнародними організаціями. Будучи одним з ключових інститутів політичної системи ПМР, зовнішньополітичне відомство формує, транслює і згодом відстежує зовнішньополітичну діяльність самовизначеної держави. Крім того, забезпечуючи зовнішньополітичний курс республіки, міністерство координує дії державних органів ПМР всіх рівнів, пов'язані з міжнародним співробітництвом, і здійснює системний контроль над виконанням придністровським державою міжнародних зобов'язань [224].

Формування та інституційне оформлення придністровського зовнішньополітичного відомства відбувалося в рамках загальнодержавного будівництва самовизначеної держави. Початок його діяльності припадає на найскладніший період політичної історії самовизначеної держави, в умовах відкритого збройного молдовсько-придністровського протистояння. 1 липня 1992 року, відповідно до указу Президента ПМР о статусі республіканського управління (так в Придністров'ї називалися перші органи виконавчої влади, створюється Республіканське бюро зовнішніх зв'язків Придністровської Молдавської Республіки, якому ставиться за мету «організація і координація культурних, економічних і політичних зв'язків придністровських

державних органів і установ з органами і установами інших держав» [224]. 8 вересня 1992 р. дане бюро реорганізується в Республіканське управління з зовнішніх зв'язків [224]. Крім цього в апараті Адміністрації Президента ПМР передбачається посада Державного секретаря, відповідального за зовнішньополітичну діяльність. Влітку 2000 року починає діяти нова редакція Конституції ПМР, відповідно до якої відбувається реформування системи виконавчої влади придністровської держави: в цілях вдосконалення державного управління в республіці створюються міністерства, і 3 серпня 2000 апарат Державного секретаря ПМР і республіканське управління з зовнішніх зв'язків шляхом злиття перетворюються в Міністерство закордонних справ Придністровської Молдавської Республіки [224]. Такий стан справ зберігається в Придністров'ї і в даний час.

Основні завдання придністровського зовнішньополітичного відомства мало відрізняються від завдань зовнішньополітичних і дипломатичних інститутів інших держав і включають:

- реалізацію зовнішньополітичного курсу ПМР;
- розробку загальної стратегії зовнішньої політики Придністров'я;
- забезпечення узгодженого функціонування та взаємодії всіх гілок і рівнів державної влади ПМР в питаннях реалізації зовнішньополітичного курсу;
- організацію дипломатичних і консульських відносин Придністров'я з іноземними державами і їх представництвами, а також відносин з міжнародними організаціями;
- забезпечення дипломатичними засобами захисту суверенітету, безпеки, територіальної цілісності та інших інтересів Придністровської Молдавської Республіки на міжнародній арені;
- захист прав і законних інтересів придністровських громадян і юридичних осіб за кордоном і т. д. [Див. докл.: 224].

Так, звичайно, що за структурою та функціями Придністров'я дублює процес організації зовнішньополітичного відомства повноцінної держави,

але ефективність діяльності та географія міжнародної співпраці викликає питання. Адже географія міжнародної діяльності обмежена, фактично це такі ж невизнані держави та Росія.

У структуру придністровського зовнішньополітичного відомства входять дипломатичні та інші представництва, в т. ч. при міжнародних і міжурядових організаціях. На даний момент представництва Придністров'я функціонують у Москві, Сухумі і Цхінвалі. У Тирасполі відкриті офіційні представництва Абхазії і Південної Осетії, а також офіс Місії ОБСЄ в Молдові [224].

Перша спроба інституційно оформити міждержавне співробітництво самовизначилися держав пострадянського простору відбулося в 1992 р., коли було засновано Співдружність невизнаних держав (т. зв. СНД-2) – об'єднання невизнаних пострадянських утворень – Абхазія, Нагірний Карабах, Придністров'я і Південна Осетія, а також (до 1995 р.) постюгославських держав – Республіка Сербська, утворена в Боснії і Герцеговині, і Сербська Країна, що існувала на території Хорватії. Організаційна структура об'єднання самовизначених держав зразку 1992 р. відповідала практиці подібних об'єднань, як пострадянського, так і світового політичного простору: в рамках Співдружності діяв координуючий орган – Нарада міністрів закордонних справ, і консультативна рада, до складу якої були включені експерти, які здійснювали аналітичну та організаційну роботу. Але результативності діяльності не було.

Наступний, якісно новий етап інституціоналізації міждержавного співробітництва пострадянських самовизначених держав пов'язаний з діяльністю Товариства «За демократію і права народів», утворення якого було проголошено 14 червня 2006 р. в м. Сухумі, під час зустрічі президентів Абхазії, Придністров'я і Південної Осетії [149, с. 58]. Це стало початком стратегічного зовнішньополітичного співробітництва

пострадянських де-факто держав, спрямованого на створення певної моделі їх зовнішньополітичної взаємодії.

Для успішного існування будь-якого об'єднання держав необхідна наявність продуманої і чітко структурованої регламентації всіх, без винятку, сфер життєдіяльності. Організаційна структура, функції, цілі і завдання, повноваження органів та установ, порядок взаємодії учасників організації традиційно закріплюються в спільних міжнародно-правових актах, які в сукупності складають політико-правову основу діяльності міждержавної інституції. Таким основоположним документом у Співтоваристві «За демократію і права народів» є Спільна декларація держав-засновників.

Одним із результатів міждержавного співробітництва республік, що входять до Співтовариства, стали узгоджені дії в процесі підготовки і проведення всенародних референдумів про закріплення зовнішньополітичних орієнтирів самовизначених держав. Як уже зазначалося, такі референдуми проводилися 17 вересня 2006 р. у Придністров'ї, 12 листопада 2006 р. – в Південній Осетії, 6 грудня 2006 р. – в Абхазії. Результати всенародного голосування ці самовизначені держави вважають політико-правовою підставою зовнішньополітичного курсу.

Зовнішньополітична взаємодія самовизначених республік в рамках їх міждержавного об'єднання ґрунтується на положеннях Статуту та Рамкової Угоди про основні принципи діяльності Товариства «За демократію і права народів», прийнятих в кінці 2007 р.

Один із розділів статуту містить формулювання основних цілей Співтовариства, серед яких:

– здійснення співробітництва в політичній, економічній, екологічній, гуманітарній, культурній та інших галузях;

- забезпечення прав і основних свобод людини відповідно до загально визнаних принципів і норм міжнародного права, міжнародних зобов'язань держав-членів;
- співпраця між державами-членами в забезпеченні міжнародного миру і безпеки, сприяння остаточного і всебічного мирного врегулювання відносин держав-членів Співтовариства з Грузією і Республікою Молдова;
- політичне, інформаційне, економічне та інше співробітництво з третіми країнами [365].

У рамковій угоді сторонами підкреслюється, що «Спільнота заснована на засадах суверенної рівності всіх його членів, при цьому держави-учасники є самостійними і рівноправними суб'єктами міжнародного права, а також відзначається прагнення сторін вдосконалювати механізми співпраці в межах Співтовариства, підвищувати їх ефективність. У сферу співробітництва, що реалізується відповідно до зобов'язань, прийнятих державами-членами в рамках Співтовариства, через спільні координуючі інститути і на рівноправній основі включена і спільна координація зовнішньополітичної діяльності країн-учасниць» [316]. Крім того, рамкова угода доповнює і розширює інтерпретацію цілей створення Товариства: поступальне нарощування спільних зусиль, формування нових і розвиток вже існуючих напрямків співпраці між учасниками. Включені в рамках Співтовариства міждержавні договори і угоди, охоплюють практично всі сфери суспільного життя, до найбільш важливих з них відносяться: про створення Ради з соціально-економічного співробітництва Співтовариства «За демократію і права народів»; про торгівельно-економічне, науково-технічне і культурне співробітництво між Республікою Абхазія і Придністровською Молдавською Республікою [246]; про основи надання правової допомоги у цивільних, сімейних і кримінальних справах; про організаційні та правові засади гуманітарного співробітництва держав-

учасниць Співтовариства [249]; про взаємні безвізові подорожі громадян [239] та ін.

Певний інтерес представляє взаємодія пострадянських самовизначених держав на рівні законодавчих органів, яка реалізується за допомогою міжпарламентського співробітництва: з 30 вересня 2006 року, відповідно до угоди, підписаної в м Сухумі, функціонує Міжпарламентська асамблея держав-учасниць Співтовариства «За демократію і права народів». У статті 1 документа говориться, що «сторони засновують Міжпарламентську асамблею держав в якості консультативного інституту для обговорення питань і розгляду проектів документів, що становлять спільний інтерес» [241].

Міжвідомчі галузеві угоди між учасниками Товариства представлені Декларацією «Про створення Асоціації університетів самовизначених держав» [244]; Протоколом про створення Ради з питань міжбанківського співробітництва Співтовариства «За демократію і права народів» та Угодою про співробітництво між Торгово-промисловою палатою Придністровської Молдавської Республіки і Торгово-промисловою палатою Республіки Південна Осетія [245].

В оцінках придністровського МЗС, «першорядне значення для здійснення Абхазією, Придністров'ям і Південною Осетією успішної скоординованої політики на світовій арені має подальше вдосконалення існуючої системи зовнішньополітичної кооперації» [116, с. 21]. В рамках реалізації зазначеної задачі в листопаді 2007 р. підписаний Протокол про заходи щодо організаційно-правового забезпечення діяльності представництв (посольств) у державах-учасниках Товариства «За демократію і права народів» на території Республіки Абхазія, Придністровської Молдавської Республіки і Республіки Південна Осетія. Придністровці використовують політичний потенціал Співтовариства «За демократію і права народів» не тільки як зручний майданчик для міждержавного співробітництва пострадянських самовизначених держав,

а й як механізм просування їх зовнішньополітичних інтересів, пов'язаних з досягненням міжнародно-правового визнання. Проводячи єдину стратегічну лінію, країни-учасниці Співтовариства «За демократію і права народів» намагаються виробити універсальний підхід до розуміння проблеми самовизначених (невизнаних) держав з метою визначення їх ролі і місця в світовому політичному процесі. Визнаючи незалежність і суверенітет один одного, учасники Товариства розглядають міжнародно-правове визнання пострадянських самовизначених держав як остаточне історико-правове оформлення завершення розпаду СРСР.

Спільнота «За демократію і права народів», на думку В. Ястребчака – в 2006–2011 рр. глава придністровського зовнішньополітичного відомства, – «досягло безумовних успіхів у вирішенні тих завдань, які ставилися при створенні організації. Перш за все, це консолідація політичних зусиль Абхазії, Південної Осетії і ПМР в досягненні тих загальних цілей, які стоять перед самовизначеними державами» [66].

Однак, незважаючи на певні успіхи, відносини між самовизначеними державами навіть в рамках відносно ефективно структурованих організаційних інститутів не можна вважати повноцінними: вони важливі виключно в сенсі державного будівництва та створенні умов для реалізації соціально значущих функцій держави, в т. ч. і зовнішньополітичних. Міжнародне співтовариство, відмовляючи пострадянським самовизначеним державам у визнанні, не визнає і їх міждержавних об'єднань.

Доцільно нагадати, що Придністров'я як державне утворення виникло в умовах гострого політичного конфлікту, будучи свого роду реакцією з боку російськомовного населення лівобережних районів Дністра на політику молдавського керівництва напередодні розпаду СРСР. З середини 1990-х років конфлікт знаходиться в латентній фазі, тому важливим елементом зовнішньополітичної діяльності придністровської

держави є участь у переговорному процесі, спрямованому на врегулювання молдовсько-придністровського конфлікту.

Початок переговорного процесу було покладено 28 квітня 1994 р. спільною офіційною заявою президентів Молдови та Придністров'я. На думку Н. Штанскі – в 2012-2015 рр. учільника придністровського зовнішньополітичного відомства, – «це був перший узгоджений документ переговорного процесу, в якому Придністров'я виступило підписантом і стало повноцінним суб'єктом міжнародних правовідносин, і саме в цьому документі Придністров'я вперше визнається стороною конфлікту» [284].

Початок переговорного процесу можна назвати відносно успішним:

- 5 липня 1995 р. підписується Угода про підтримку миру і гарантії безпеки між Республікою Молдова і Придністров'ям – перший міжнародний документ, підписаний за безпосередньої участі голови придністровської держави;

- 11 березня 1996 р. – протокол узгоджених питань, в якому за Придністров'ям закріплюється право прийняття власної конституції, законів і нормативних актів, а також використання своєї національної символіки та перелік інших положень;

- 8 травня 1997 р. в Москві за посередництвом чинного Голови ОБСЄ і президентів Росії і України – Меморандум «Про основи нормалізації відносин між Республікою Молдова і Придністров'ям», який визначив основні принципи молдовсько-придністровських відносин. Ця подія стала кульмінацією першого умовного етапу молдовсько-придністровського переговорного процесу, свого роду як прорив у відносинах між Кишинівом і Тирасполем: самовизначене Придністров'я відстояло своє право самостійного встановлення економічних, торгівельних, культурних, науково-технічних зв'язків з іншими державами. Крім цього, угодою обмовлялося участь Придністров'я в зовнішньополітичній діяльності Республіки Молдова в питаннях, які торкаються його інтересів.

За наполяганням сторін Російська Федерація і Україна погодилися стати гарантами переговорного процесу, а ОБСЄ, хоча і відмовилася від прийняття на себе функцій гаранта, зберегла в переговорах статус посередника.

Незважаючи на успіх 1997 року, в переговорному процесі виникає пауза, і тільки весною 2001 року відбувається підтвердження готовності сторін розпочати переговори відповідно до механізму, що був закріпленим в 1997 р. Так, з 9 квітня до 8 серпня 2001 р. підписується ряд документів, спрямованих на вирішення проблем двосторонніх відносин, як на економічному, так і на політичному рівнях. Однак в серпні молдавська сторона перериває всі контакти з Придністров'ям. Більш того, в односторонньому порядку Молдова вводить нове митне забезпечення, яке триває до теперішнього моменту. В обставинах, що склалися, переговорний процес вимушено призупинено.

Наступний етап у розвитку переговорного процесу починається влітку 2002 року, коли до порядку денного вноситься ідея федералізації. З метою активізації переговорного процесу в нових політичних умовах від російської сторони в переговори вступає Д. Козак – у 2000-2003 рр. заступник голови президентської адміністрації. До осені 2003 р. був підготовлений Меморандум «Про основні засади державного устрою об'єднаної держави» («план Козака»). За визнанням придністровських політиків, «цей документ був максимальним компромісом, який був можливий у переговорах з Кишиневом» [285] і, на думку Д. Козака, в той момент «сторони перебували в міліметрі від остаточного врегулювання» [285]. Врегулювання виявляється зірваним, а переговорний процес «скочується» в глибоку кризу.

Повернення за стіл переговорів стає можливим весною 2005 р. завдяки ініціативам В. Ющенко – у 2005–2010 рр. президент України, який запропонував своє бачення молдовсько-придністровського врегулювання. Сім принципів українського політика («план Ющенко») стали предметом

обговорення в молдавському парламенті, і в результаті, не дивлячись на досить жорстку ревізію документа, 27–28 жовтня 2005 року відбувся перший раунд переговорів. Саме тоді остаточно складається звичний сьогодні формат «5 + 2»: до учасників переговорів додаються спостерігачі – США і Євросоюз. Однак будь-яких значущих результатів учасникам переговорів досягти не вдається: 28 лютого 2006 р. переговорний процес знову переривається і надалі стає «замороженим».

Політичне «потепління» у відносинах між Тирасполем і Кишиневом настає тільки в 2011 р. Новий раунд переговорів минає 30 листопада – 1 грудня 2011 року в м. Вільнюс: дискусії зосереджені на організаційних аспектах і процедурних принципах. В кінці 2011 р. в Придністров'ї відбувається зміна політичної еліти, яка, здавалося, зможе відкрити нові горизонти переговорного процесу: вирішуються питання про відновлення залізничного сполучення по придністровській території, свободу переміщення придністровських громадян і деякі ін. Але розбіжності щодо концептуальних проблем молдовсько-придністровських відносин зводять переговорний процес нанівець. Новій придністровській еліті не вдалося проявити свою ефективність.

На початок 2016 р. робота експертних груп, контакти політичних представників Придністров'я і Молдови та переговорний процес у форматі «5 + 2» в цілому в черговий раз заморожені. У листопаді 2015 р. придністровськими дипломатами за посередництвом місії ОБСЄ в Молдові здійснюється спроба відновлення діалогу між сторонами. Для представників офіційного Кишинева підготовлені питання, які хвилюють придністровську сторону: про зовнішньоекономічну діяльність, про свободу пересування придністровських громадян, про проблеми телекомунікації, а також про кримінальне переслідування придністровських посадових осіб – таким бачиться придністровській стороні коло основних проблем, які вимагають негайного обговорення.

За твердженням політолога А. Сафонова, ще в кінці 2013 р. стало очевидно, що «багаторічний переговорний процес, який ведеться між Придністров'ям і Молдовою в різних форматах, при кардинальних розбіжностях у шляхах подальшого розвитку обох республік, себе повністю вичерпав: книга в форматі «5 + 2» прочитана» [330]. Дійсно, конфліктні сторони чекають від переговорного процесу діаметрально протилежного результату: для Республіки Молдова – це реінтеграція країни в її межах за станом на 1 січня 1990 року, для Придністров'я – визнання незалежності.

Сучасний світопорядок такий, що багато держав в силу об'єктивних обставин потребують підтримки з боку більш сильної і авторитетної на світовій арені держави. Особливо в підтримці впливових союзників потребують самовизначені держави. Придністровська держава демонструє російський вектор своєї політики і розвивається в російському цивілізаційному просторі. Не випадково, самовизначену республіку називають «південно-західним форпостом Росії», «євразійським регіоном на Дністрі», «частиною Російського світу». Безсумнівний факт, що Придністров'я для Росії – зона стратегічних інтересів. Російська Федерація надає Придністров'ю гуманітарну, економічну, політичну і військову допомогу. Такий стан справ стало стимулом для формування в придністровському політичному полі особливих інститутів, які не мають явного відношення до державної влади, але, тим не менш, які суттєво впливають на зовнішньополітичну діяльність ПМР.

У листопаді 2012 року в цілях надання Придністров'ю економічної підтримки створюється Автономна некомерційна організація «Євразійська інтеграція», в рамках якої на території ПМР сформувався унікальний механізм, який є, за суттю, багатопрофільною службою, яка здійснює свою діяльність в придністровській державі у формі благодійності. Основний офіс організації знаходиться в м. Москва, в придністровській столиці відкрито представництво.

Програма дій некомерційної організації в Придністров'ї включає соціально значущі проекти в охороні здоров'я, дошкільному вихованні, початковій, середній і вищій освіті, які були визначені на основі аналізу соціально-економічної ситуації в Придністров'ї і звернень придністровського уряду, та з урахуванням міжнародного досвіду діяльності некомерційних організацій [8].

Євразійська інтеграція проголошена в Придністров'ї національною ідеєю, тому придністровська держава прагне всіляко сприяти створенню життєздатних інтеграційних проектів, які складаються на євразійському просторі нового наднаціонального об'єднання, якщо не в якості повноправного, то хоча б як асоційованого члена.

У 2013 р. у рамках проекту «Євразійський регіон Придністров'я» було створено інформаційно-аналітичний медіапортал «Євразійське Придністров'я» – відкритого інформаційного ресурсу і медіамайданчика «для експертного обговорення актуальних для населення Придністров'я, Молдови, України та Росії питань у контексті євразійської інтеграції. Проект розрахований на тісну інформаційну взаємодію з експертним співтовариством, найбільшими регіональними засобами масової інформації з метою популяризації ідеї включення в процес євразійської інтеграції держав, а також окремих регіонів і територій, позбавлених такої можливості з політичних мотивів» [123].

Проект «Євразійський регіон Придністров'я» – нова форма регіональної інтеграції, орієнтована на співпрацю з країнами Єдиного економічного простору і Митного союзу в сфері економіки і торгівлі, освіти та культури, екології та туризму [123].

На думку першого президента ПМР І. Смирнова, «визначаючи основою свого зовнішньополітичного курсу прагнення до партнерства та взаємоприйнятних рішень, Придністров'я зацікавлене в розширенні кола своїх союзників, в створенні навколо себе пояса добросусідства, активному використанні механізмів міжнародного співробітництва для

просування своїх національних інтересів, відстоювання власних позицій і пріоритетів в рамках конструктивної взаємодії»[158]. Але, як показує практика, розширення міжнародної діяльності не відбулося, і сфера міжнародних інтересів залишилася у межах Євразійського простору, а точніше – рівні співпраці з такими ж невизначеними державними утвореннями.

В даний час світова політика, міжнародні відносини та й світ політичний в цілому, переживають фундаментальні і динамічні зміни, які глибоко торкаються інтересів усіх учасників світового політичного процесу. Та політична ситуація, яка наразі є у світі, висуває нові вимоги перед самовизначеними державами. Дієвим інструментом вирішення зазначених проблем, а також питань, пов'язаних з процесами легітимації нових самовизначених держав, може стати інституціоналізація їх зовнішньополітичної діяльності за допомогою оптимізації діяльності зовнішньополітичних відомств, вдосконалення переговорних форматів і асоційованої участі в міждержавних об'єднаннях.

Висновки до п'ятого розділу.

Процес державотворення, що спостерігається у світовому політичному просторі в кінці ХХ – початку ХХІ ст., виступає в якості своєрідного виклику існуючому світо устрою. При цьому ключовою проблемою позначеного процесу в сучасному світі є питання про легітимацію нових держав, що виникли до теперішнього часу і претендують на статус повноправних членів міжнародного співтовариства та на міжнародно-правове визнання свого суверенітету. До сучасних інститутів, які обумовлюють процеси легітимації нових держав, відносяться інститут міжнародно-правового визнання, референдарна демократія, а також зовнішньополітична діяльність (міжнародне

співробітництво та інші зовнішньополітичні контакти) де-факто існуючих держав.

Одним з найбільш важливих факторів, що впливають на розвиток процесу державотворення в сучасному світі, безумовно, є інститут міжнародно-правового визнання держав і урядів, що склався в політико-правовій практиці і став однією з основних категорій теорії міжнародних відносин і міжнародного права. Функціонування новостворених держав в якості повноправних суб'єктів міжнародних відносин можливе лише за умови міжнародно-правового визнання їх суверенітету. Однак аналіз практики державотворення показує, що деякі де-факто існуючі держави демонструють відносно сталий розвиток в умовах міжнародно-правової невизнаності.

Визнаючи, що процес державотворення, який існує на різних етапах політичної історії, включаючи сучасність, є одним із важливіших у світовому політичному процесі, міжнародна спільнота все ж досить не виробила механізми та процедури міжнародно-правового визнання нових держав консолідованої позиції. Норми міжнародного права, що регулюють питання міжнародного визнання, виключають кодифікацію, що створює широке поле для різного розуміння їх змісту та формування подвійних стандартів до їх сприйняття в політичній практиці.

На час формування національних держав, суверенною вважалася держава, що визначалася членами міжнародного співтовариства на основі права давності і правового звичаю. Історично інститут визнання починає впливати на розстановку і баланс політичних сил у Європі і світі, забезпечувати стабільність міждержавних двосторонніх і багатосторонніх відносин, сприяти не лише вдосконаленню нормативно-правової бази, яка регламентує міжнародне співробітництво, а й поступальному політичному розвитку світової спільноти в цілому з 1648 р., після його політико-правового оформлення в результаті рішень Вестфальського конгресу.

Сучасною політичною наукою інститут міжнародного покликання нових держав трактується як механізм політико-правового регулювання міждержавних відносин, спрямований на визнання тих чи інших самовизначених держав як легально діючих суб'єктів міжнародних відносин, що, в свою чергу, створює політико-правову основу міжнародної взаємодії з новими державами за допомогою встановлення з ними формату співпраці в різноманітних сферах. Однак при цьому слід пам'ятати, що правосуб'єктність нових держав не є наслідком оформлення їх міжнародно-правового статусу, тобто, незалежно від визнання (або невизнання) з боку міжнародного співтовариства самовизначеними державами вже встановлено контроль над їхньою територією, сформований так званий апарат влади і управління, встановлено внутрішній державний суверенітет. Особливості розвитку процесу державотворення в даний час полягають у тому, що міжнародно-правове визнання держав, залишаючись єдиним інструментом легітимації нових держав, схвалених світовою спільнотою, відображає геополітичні інтереси учасників міжнародної взаємодії, і в цьому сенсі являє собою суперечливе і складне явище. Інститут визнання в умовах сучасного світу став інструментом геополітичної боротьби, що дозволяє здійснювати контроль не тільки над урядами і державами, а й над розвитком політичної ситуації в стратегічно важливих регіонах і в світі в цілому. У сукупності з існуючим протиріччям між двома основними міжнародно-правовими принципами – правом народів (націй) на самовизначення і прагненням до непорушності кордонів, даний стан речей в сучасних геополітичних реаліях створює умови, при яких стає можливим порушення сформованого в світі балансу сил, а протиріччя щодо необхідності застосування двох основоположних міжнародних принципів життєздатності держав викликає найбільш гострі суперечки в науковому та експертному середовищі, включаючи ООН, причому політиками-практиками пріоритет віддається принципу непорушності кордонів. Однак бувають випадки, коли

відповідно до геополітичної кон'юнктури самовизначені держави знаходять підтримку зі сторони провідних світових держав.

Варто визнати, що в сучасній системі міжнародних політико-правових відносин немає чітко структурованої процедури легітимації нових держав, що, власне, ускладнює їх інтеграцію в світовий політичний простір. Тому науковим і експертним середовищем здійснюється пошук інструментів, здатних створити ефективний механізм вирішення суперечностей, викликаних розвитком процесу державотворення. Так, дієвими елементами такого механізму можуть стати кодифікація норм міжнародного права, миротворчість, переговорний процес в тому чи іншому форматі, референдарна демократія.

Недосконалість міжнародно-правового механізму визнання нових держав, роль юридичного підґрунтя самовизначення відводиться внутрішнім конституційно-правовим елементам державності, головне місце серед яких належить референдумам, у рамках яких відбувається формалізація процесу державотворення. Саме в рамках референдарної демократії закладається політичний фундамент нової (самовизначеної) держави, більш того, саме всенародне волевиявлення уможлиблює становлення нової держави і забезпечує її спроможність не тільки на ранніх етапах державного будівництва, а й в майбутньому. Референдум з питань самовизначення характеризує якісну відмінність процесу державотворення від державного перевороту, мета якого не виходить за рамки перерозподілу влади в країні. Організований відповідно до вимог внутрішнього законодавства, і обов'язково із відповідністю до міжнародного права (лише у цьому випадку рішення буде визнане світовою спільнотою) референдум, в разі позитивного голосування населення, є однією з підстав виникнення на сучасному етапі політичної історії нової державності.

Практика застосування референдарної демократії в питаннях, пов'язаних з процесом державотворення, широко представлено в

сучасному світі: від рішення залишитися в асоційованих відносинах з метропольною державою (Південна Каледонія), виникнення цілого переліку самовизначених, але невизнаних міжнародним співтовариством держав (Придністров'я) до проголошення нової незалежної держави з прийняттям її в члени ООН (Південний Судан).

Отже, незважаючи на певні складнощі, пов'язані з міжнародно-правовою системою, із інститутом визнання, із внутрішнім волевиявленням населення, легітимацією нових держав, процес державотворення об'єктивно детермінований.

Як вже зазначалося, побічним ефектом процесу державотворення є формування феномена самовизначених (невизнаних) держав, що зазнають труднощі в досягненні міжнародно-правового визнання, але досить можуть реалізувати внутрішній суверенітет, пов'язаний з виконанням функцій держави на власній невизнаній території. Більш того, процес державотворення зумовлює необхідність інституціоналізації зовнішньополітичної діяльності новоствореного суб'єкта міжнародних відносин, що виражено в становленні міждержавних союзів і об'єднань, міжнародних блоків та організацій, що дозволяють інтегрувати нову державу в міжнародний простір. Інституціоналізація зовнішньої політики держави, незалежно від її міжнародно-правового статусу, наявності (або відсутності) визнання з боку світової спільноти, нерозривно пов'язана з державним будівництвом і формуванням органів влади, наділених дипломатичними функціями.

Таким чином, вирішення питань державного будівництва, які підтримують життєздатність держави, а також проблем, пов'язаних з процесами легітимації нових самовизначених (невизнаних), держав, безпосередньо залежить від інституціоналізації їх зовнішньополітичної діяльності як суб'єктів світової політичної системи через вдосконалення діяльності зовнішньополітичних відомств, модернізації переговорних форматів і асоційованої участі в міждержавних об'єднаннях.

Висновки

Актуальність і складність проблеми, що досліджується, неминуче апелює до комплексного аналізу всіх її складових і узагальнення сформованих у політичній науці теоретико-методологічних підходів до визначення природи і сутності процесу державотворення, що дозволяє сформулювати його визначення як функціональної характеристики і системного елемента сучасного етапу політичного розвитку і робить обґрунтованим правомірність вживання терміну «державотворення» як наукової категорії.

1. На формування теоретико-методологічних і прикладних основ теорії держави, включаючи питання, пов'язані з державотворенням, вплинули багато ідей, наукових положень і висновків, що увійшли в доробок суспільно-політичної думки. Всю різноманітну теоретико-методологічну спадщину минулого можна розглядати як першооснову в розумінні питань, пов'язаних з аналізом передумов, особливостей протікання і наслідків процесу виникнення держави як соціального явища і політичного інституту. Науково обґрунтоване розуміння природи процесу державотворення в умовах сучасності неможливо без опори на теоретичну спадщину видатних суспільствознавців і юристів ХІХ–першої половини ХХ ст., які розглядали виникнення і розвиток нових держав у контексті їх міжнародно-правового визнання. Аналіз досліджень з проблеми показує, що формування теорії державотворення як цілісного системного елемента політичного розвитку в сучасному суспільствознавстві не закінчено, а початок оформлення нових підходів до теоретико-методологічного осмислення названої дослідницької проблеми як самостійного напрямку політичної науки відноситься до першої половини 1990-х років, коли політична історія представила світові новий етап державотворення,

пов'язаний з певними ризиками, здатними поставити під сумнів стабільність і безпеку суспільного розвитку.

В умовах нестачі комплексних досліджень процесу державотворення як системного елементу політичного розвитку теоретичну основу розуміння даного процесу складають суміжні дослідження в галузі політичної теорії, політичної історії, теорії держави і права та політичної географії, що торкаються окремих аспектів проблематики досліджуваного феномена, в яких представлені альтернативні підходи до інтерпретації проблем, пов'язаних з процесом виникнення нових держав в умовах сучасності.

Наразі в науці здійснені спроби систематизації теорій і концепцій походження держави, які тією чи іншою мірою представлені в світовій політичній думці, й на основі класичних і сучасних концепцій і теорій державотворення визначено варіативність і загальні тенденції походження держави в різних регіонах світу і в різний історичний час, включаючи сучасність.

2. Аналіз теоретико-методологічних підходів, представлених в сучасній політичній науці, показує, що на сучасний момент розвитку політичної історії питання процесу державотворення з його важко регламентованою, складною природою і обумовлені цим процесом проблеми утворення нових держав дуже актуальні і вимагають подальшого вивчення. Причому не тільки з точки зору сучасних геополітичних трансформацій, а й процесів регіональної інтеграції та глобалізації. Глобалізаційні процеси при цьому виступають у якості виклику не тільки існування сучасних держав (щонайменше, в їх колишньому вигляді), а й збереженню самодостатності й самобутності багатьох сучасних народів.

Процес державотворення розгортається, як мінімум, в двох вимірах: перший – пов'язаний з цивілізаційним розвитком людства, тобто розкриває, яким чином держава зародилося на зорі людської історії; другий – дозволяє з'ясувати, яким чином можлива поява нових держав у

даний час, коли в абсолютній більшості народи вже є державно організовані спільноти.

Такий диференційований підхід до дослідження процесу виникнення і розвитку держави обумовлений тим, що в тому та іншому випадку існують різні умови протікання процесу державотворення, далеко не однакові причини виникнення цього явища, значно відрізняються один від одного закономірності їх становлення і подальшого розвитку. Прагнення проникнути в суть процесу державотворення має не тільки академічний, глибоко науковий, але і політико-практичний характер, що дозволяє глибше зрозуміти сутнісні особливості держави, її соціальну природу і основні характеристики; створює можливість проаналізувати причини і умови державотворення; дозволяє визначити властиві їй функції і тенденції розвитку, встановити місце і роль держави в суспільному житті і у функціонуванні політичної системи.

Незважаючи на виражене різноманіття теоретичних і емпіричних матеріалів з проблем, пов'язаних з утворенням держав у сучасному світі, слід зазначити, що вони не відрізняються системністю і розглядають цілісний процес державотворення фрагментарно.

3. Процес державотворення, розпочавшись в період розпаду первісного ладу, не припинявся впродовж всієї історії людського суспільства, проте яскраво вирізняються історичні періоди, коли позначений процес проходив найбільш інтенсивно:

– ранній етап, коли в умовах первісного суспільства на основі суспільного поділу праці, виділення управлінських функцій, виникнення приватної власності, змін у відтворенні людського роду виникають перші в історії людства державні утворення (IV-II тис. до н. е.);

– імперський етап рабовласницького світу характеризує становлення, розвиток і занепад імперій як найбільших держав, могутніх військових держав, які об'єднують різні народи і величезні території в єдине ціле (I тис. до н. е. – I тис. н. е.);

– феодальний етап включає процеси виникнення і розвитку держави, що представляє собою організацію класу великих землевласників, в рамках якої відбувається апробація різних форм державного правління і ладу (VI-XI ст.);

– конституційний етап, пов'язаний з розвитком правової регламентації державної діяльності і створенням інституційного механізму гарантій прав людини, результатом якого стає виникнення національної держави сучасного типу (XVII – середина XIX ст.);

– імперський етап нового часу, коли виникнення централізованих національних держав поєднується із загостренням міждержавних відносин, нарощуванням військового потенціалу і колоніальною експансією і призводить до зміцнення існуючих (Російської, що виникла ще на зорі нового часу, Британської – колоніальної) і виникнення нових (Австро-Угорської та німецької) імперій (друга половина XIX ст.);

– нарешті, новітній (сучасний етап) охоплює події XX – початку XXI ст. і характеризується різноманіттям передумов і умов виникнення нових держав. Окремо слід зауважити, що в світі на цей момент політичної історії існує близько двох з половиною тисяч народів, а держав – більш ніж в десять разів менше, тому прагнення окремих відокремлених спільністю мови, культури, історії народів, що населяють певну державу або кілька суміжних держав, до незалежності і створення самостійної державності і, як наслідок, до її міжнародно-правового визнання в перспективі суспільного розвитку завжди матиме місце.

4. Віднесення державотворення до складного багатовимірного явища суспільного життя передбачає його визначення як історично і об'єктивно детермінованого процесу, в результаті якого в суспільстві формується держава як інститут політичної організації соціуму, а також виникають, розвиваються, досягають розквіту і переживають занепад конкретні держави, що розрізняються своїми формами і типами, починаючи з рабовласницьких деспотій і закінчуючи сучасними світовими

державами, що проголошують демократичний, правовий характер державності.

Детермінованість процесу державотворення означає його закономірну зумовленість: нові держави виникають при певному збігу обставин і при складанні певних умов, що становлять у сукупності передумови для їх появи і розвитку. Процес державотворення, спостережуваний у сучасному світі, характеризується різноманіттям факторів, що детермінують і логічно вкладаються в різні системи класифікації. По-перше, виділяють зовнішні (насамперед, глобалізація у всьому різноманітті її проявів, а також політико-географічне положення території, яка претендує на самостійну державність, вплив політики світових і регіональних держав, локальні етнічні та інші конфлікти) і внутрішні (наявність національної ідеї, державна ідеологія, ознаки соціально-економічної, політичної або системної кризи), детермінанти державотворення. При цьому ступінь впливу зовнішніх факторів на процеси державотворення знаходиться в зворотній пропорційній залежності від ступеня внутрішньої самоорганізації, характеру і рівня розвитку внутрішніх механізмів розвитку самовизначеної території.

По-друге, державотворення є наслідком причинної детермінації (як об'єктивно обумовленої, так і випадкової), включаючи самодетермінацію: стан існуючої держави, її стійкий (або нестійкий) розвиток, проведені або плановані реформи, діяльність опозиційних політичних сил.

По-третє, в сучасному процесі державотворення очевидним є вплив на нього соціально-економічної, історико-політичної, етнополітичної та соціокультурної детермінацій. Найбільш часто роль таких детермінант відіграє дискримінація частини населення за мовною, етнічною, конфесійною та іншими ознаками. Імпульсом до утворення більшості сучасних нових держав стає формування саме такого імпульсу.

Нарешті, для державотворення як складного багатогранного політичного процесу характерні складно структуровані системна, структурна і цільова детермінанти, які характеризують процес державотворення як динамічну складову політичного розвитку.

Все різноманіття детермінант державотворення в сучасному світі класифіковані на два типу: стійкий тип має форму постійно діючої закономірності; динамічний тип, що застосовується до конкретної політичної ситуації і в інших обставинах не працює. І незважаючи на певну умовність визначення причин виникнення нових сучасних держав, слід визнати, що їх виявлення і аналіз створюють теоретико-методологічну базу прогнозування виникнення нових держав і, при необхідності, нівелювання ризиків, пов'язаних з процесом державотворення.

5. Визначено особливості косовської і південно-суданської державності, історичних передумов і політико-правових обґрунтувань становлення названих держав, а також позначення основних етапів політичної історії Косово і Південного Судану, що характеризують процес досягнення республіками політичної незалежності, що є певним політико-правовим досвідом становлення нових держав у сучасному світі.

Безперечно, що найгострішою проблемою міжнародної політики в 1990-ті роки слід назвати «югославський конфлікт», який став для світової спільноти своєрідним лакмусом щодо ставлення до його учасників. Для більшості провідних акторів сучасних міжнародних відносин, на погляд автора, косовське врегулювання набуває статусу, навіть, моменту істини, оскільки дозволяє до кінця виявити їх уявлення щодо перспектив світового розвитку і є показником ступеня їх політичного авторитету в світі.

Оцінки факту визнання Косово далеко неоднозначні і навіть суперечливі. Даний приклад є фактором ризику, що здатний повернути світ в сторону національно-територіальних конфліктів, пов'язаних з сплеском сепаратистських настроїв. Прикладом можуть слугувати процеси, що вже сьогодні мають місце в державах, які визнали Косово, а саме Бельгія,

Великобританія та Франція, яка, одна з перших визнавши нову державу, ризикує ускладнити ситуацію навколо Корсики і Бретані. Кількість країн, які тією чи іншою мірою відчують подібні загрози наразі значна. Проте, визнання Косово характеризує і певний прорив в політичній практиці реалізації права народів на самовизначення.

Офіційний поділ Судану на дві незалежні держави і міжнародно-правове визнання Республіки Південний Судан є рідкісний у світовій практиці випадок, коли можна констатувати реальний пріоритет права народів (націй) на самовизначення над принципом територіальної цілісності суверенної держави. Особливість (і навіть унікальність) ситуації, пов'язаної з утворенням Південно-суданської незалежної держави, полягає в тому, що дана територія ніколи не мала ні статусу автономії, ні статусу союзного або федеративного суб'єкта, ні взагалі будь-якого державотворчого статусу, більш того, навіть чіткої межі, яка відділяє Південний Судан від решти Судану, на момент визнання держави не існувало.

Порівняльна аналіз двох суттєво відмінних одна від одної держав, які отримали міжнародно-правове визнання в кінці першого десятиліття ХХІ ст., продемонструвало відмінні приклади, які наразі склалися в світовій політиці щодо практики визнання самовизначених держав.

6. Витоки процесу державотворення слід шукати в ранній історії людства, коли держава формувалася в якості головної організаційної форми, яка об'єднувала людей в соціум. Згодом характер процесу змінився: в необхідності держави як такої, що представляє найбільш ефективний механізм соціального менеджменту, давно ніхто не сумнівається, а зміст державотворення визначається виникненням і розвитком нових держав (або, щонайменше, нових форм існуючих держав). Сучасний етап політичної історії характеризується високим ступенем інтенсивності процесу державотворення, що якісно відрізняє даний час від більшості еволюційних періодів, які мали місце в суспільному розвитку, так як

історичні передумови та соціально-політичні умови для масового виникнення в світовому політичному просторі нових держав складаються не так часто. Сучасне співтовариство має рідкісну можливість спостерігати розгортання політичних сценаріїв процесу державотворення у всьому світі.

У сучасній політичній практиці найбільш поширеною формою процесу державотворення є сецесія, зміст якої становить історично обумовлене прагнення тих чи інших територій і регіонів, особливо автономних утворень у складі багатонаціональних або полікультурних держав до отримання політичної незалежності. Важко не помітити, що в 1990-2000-х роках сецесійні тенденції спостерігаються у всьому світовому геополітичному просторі. При цьому ставлення до сецесії в науковому і в експертному співтоваристві, а також у повсякденній політичній свідомості досить негативне. Такий стан справ безпосередньо пов'язаний з тим, що в більшості випадків, які мали місце в політичній історії і в сучасному політичному полі, розвиток сецесіонізму супроводжується відкритою, нерідко збройною конфронтацією з владою метропольної держави, а дестабілізуючий вплив сецесійних тенденцій на внутрішньополітичну ситуацію в ряді держав є значним. Однак позначена позиція знаходиться, швидше за все, в площині емоційних, морально-етичних оцінок політичної реальності у випадках загрози політичної стабільності та сталого розвитку. Насправді слід визнати, що сецесія є об'єктивно обумовленим процесом у силу диспропорцій між етнічним різноманіттям людства і кількістю держав, формально існуючих в політичному просторі сучасного світу, і навіть самі негативні оцінки сецесійних тенденцій не означають їх відсутності. Навпаки, визнання за сецесією статусу об'єктивного елемента процесу державотворення дозволить протистояти сецесіоністським настроям за допомогою вироблення адекватного механізму попередження їх розвитку в рамках вирішення соціально-економічних, конфесійних, етнокультурних та інших проблем суспільного життя, здатних провокувати

розвиток сецесії. Крім того, гостроту проблеми зніме розуміння, що в певних кризових обставинах сецесія можлива, при цьому вона повинна бути організована на основі здорового глузду і в рамках забезпечення міжнародної та регіональної безпеки.

7. Саме відсутність організаційно структурованого механізму врегулювання сецесійних конфліктів, які виступають у більшості випадків обґрунтуванням сецесії як політичного процесу, стала причиною зростання в останній чверті ХХ – на початку ХХІ ст. кількості самовизначених (невизнаних) держав, в т. ч. на пострадянському просторі. Розгляд же нових (самовизначених) держав в рамках визнання сецесійних тенденцій як закономірного політичного процесу найбільшою мірою відповідає науково обґрунтованому розумінню природи і сутності сучасного етапу процесу державотворення. Власне, сам процес утворення нових держав, а також перспектив міжнародно-правового визнання їх незалежності в різних точках геополітичного простору являє собою результат сецесії. Тому об'єктивну обґрунтованість (або необґрунтованість) сецесії того чи іншого територіально-політичного утворення можна розглядати як критерій міжнародно-правового визнання (або невизнання) його державності.

У розвитку сецесійних процесів на пострадянському просторі явно проглядаються два основні типи: сецесія союзних республік з СРСР і вторинна сецесія автономних утворень, реалізована в Абхазії, Нагірному Карабасі, Придністров'ї та Південній Осетії. Крім того, яскраві прояви сецесії спостерігалися в Російській Федерації (Татарстан, Чечня), але фактичного відділення автономних республік не відбулося.

З останніми пов'язане таке явище як невизнані (самовизначені) державні утворення, які виступають у сучасному світі таким же продуктом процесу державотворення, як і нові держави, самовизначення і незалежність яких формально визнається світовим співтовариством. Причини утворення пострадянських самовизначених держав знаходяться в

межах тенденцій, що характеризують процес державотворення в світовому й історичному масштабі. В якості підстав для початку процесу утворення нових держав світовою спільнотою визнаються право на самовизначення, дискримінація за національною (етнічною, расовою) ознакою та історична справедливість, причому, за винятком другого, ці поняття не мають у політичній свідомості чіткої артикуляції, а їх інтерпретації відрізняються різноманіттям. Незважаючи на відмінність експертних оцінок правомірності виникнення на пострадянському просторі самовизначених (невизнаних) держав, вони сходяться в розумінні історичної обумовленості їх існування і відносять до головних історичних передумов їх формування власне розпад СРСР і попередню неефективну і певною мірою алогічну політику радянського керівництва в питаннях побудови адміністративно-територіальних кордонів.

Процесі державотворення в пострадянський час і виникнення самовизначених (невизнаних) держав характеризуються як мінімум трьома факторами: насамперед, це фактор політичної волі, потім – принцип безперервності (континуїтета) державності і, нарешті, – волевиявлення народу: для населення проголошення власної держави уявлялося єдиним способом уникнути дискримінації і відвертого геноциду, всі вони, без винятку, тією чи іншою мірою мають історичний досвід самостійної державності. Рішення про самовизначення і створення позначених держав повинно було прийматися в рамках референдної демократії (але цей принцип фактично було порушено). З ліквідацією союзної держави і скасуванням її правової бази шлях до встановлення самостійної державності відкрився не тільки для союзних республік як основних суб'єктів розпаду федерації (що сталося в реальності), але і для автономій у складі союзних республік, у яких ситуація з державним будівництвом була «запущена на самоплив». Нехтування цією обставиною і є основною причиною формування на пострадянському просторі самовизначених (невизнаних) держав як політичного феномена.

8. Неоднозначне ставлення до самовизначених (невизнаних) держав, перспектив їх розвитку та ролі, яку вони відіграють у міжнародних відносинах, обумовлено переліком обставин, що супроводжують їх виникнення та функціонування. Перш за все, слід зазначити, що всі вони являють собою результат реалізації права народів (націй) на самовизначення, що відповідає основним принципам міжнародного права, проте в певних умовах це право вступає в протиріччя з іншим базовим міжнародно-правовим становищем – принципом непорушності кордонів, в силу чого феномен самовизначених (невизнаних) держав відіграє роль дестабілізуючого, конфліктогенного фактора світового політичного розвитку, що виник в результаті системної кризи, в якій перебуває сучасний світоустрій.

Процес державотворення і проблему самовизначених (невизнаних) держав можливо розглядати і в контексті локальних конфліктів – грузино-абхазького, грузино-осетинського, нагірно-карабаського, придністровського, чеченського, що супроводжували розпад Радянського Союзу. Так, акцентуючи увагу на специфіці та загальних рисах у їх генезі й процесі врегулювання, існують гіпотези про подібну природу досліджуваних конфліктів з аналогічними в інших регіонах (наприклад, на постюгославському просторі) та їх взаємозв'язку з глобальними проблемами сучасності. Тому постає проблема пошуку нових підходів до організації міжнародного співтовариства для попередження викликів і ризиків сучасного світу.

Єдиним легітимним механізмом регулювання процесу державотворення є інститут міжнародно-правового визнання, який, залишаючись одним з найстаріших принципів міждержавних відносин у політичних координатах сучасного світу, на жаль, не відрізняється ефективністю. Причина такого стану справ криється у відсутності формального упорядкування норм, яке до теперішнього часу так й не прийнято, незважаючи на те, що ще в 1949 р. питання щодо визнання

держав і урядів був включений в список тем, відібраних ООН для першочергової кодифікації. Це ще одна обставина, що змушує розглядати процес державотворення в сучасному світі в якості певного ризику, якщо не загрози сталому суспільному розвитку. В існуючій редакції міжнародних політико-правових актів право народів на самовизначення і інститут визнання допускає застосування подвійних стандартів, що є суперечливим і навіть небезпечним. Тому право народів (націй) на самовизначення можна оцінювати як моральне право або політичне гасло, але з позицій реальної політики самовизначення слід трактувати як тривалий багатосторонній процес, який становить один з елементів державотворення, що можливо за умови суворої регламентації процедури визнання нових держав. Це означає, що проблема не лише у відповідності або невідповідності політичної ситуації в самовизначених (невизнаних) державах нормам міжнародного права, а у відсутності в міжнародному праві механізму визнання нових держав.

9. Формування геополітичного дизайну сучасного світу було значною мірою обумовлено підсумками та наслідками знакових подій ХХ ст. – двох світових воєн, національно-визвольного руху колоніальних народів, протистояння світових держав у роки холодної війни і закінчення епохи біполярного світу та розпад соціалістичних федерацій. Перераховані події стали своєрідним імпульсом процесу державотворення в сучасному світі і стимулювали кардинальні зміни в геополітичних потенціалах як провідних світових і регіональних, так і невеликих держав.

В кінці ХХ – на початку ХХІ ст. інститут міжнародного визнання отримав геополітичну складову: в сучасному світоустрою інститут міжнародного визнання стає способом втягування самовизначених держав у сферу геополітичних інтересів провідних акторів міжнародних відносин, в цьому проявляється третя обставина, що ускладнює врегулювання питань, пов'язаних з визнанням (або невизнанням) нових держав.

З метою ж забезпечення поступального розвитку світової спільноти означені проблеми повинні вирішуватися в зв'язку з питаннями міжнародної та регіональної безпеки, в іншому випадку виникнення нових держав буде організовано за допомогою громадянських воєн і локальних міжнародних збройних конфліктів, а дестабілізуючий характер процесу державотворення в сучасному світі лише посилиться. У контексті сучасних глобалізаційних процесів існує цілий спектр чинників, що впливають на становлення державності нового типу в умовах глобальної трансформації міжнародної системи координат.

10. У правовому аспекті визнання є питанням міжнародної дієздатності та правоздатності конкретної держави. Якщо державу не визнано, то вона на власний розсуд розцінює позиції міжнародного права. Тому будь-яка створена держава, яка відповідає вимогам міжнародно-правових актів, що містять визначення держави, має бути визнаною такою і, як наслідок, наділеною відповідною сукупністю не тільки політико-юридичних прав, але і відповідних обов'язків.

При такому політичному сенсі самовизначенням (невизнаним) державам залишається всіма можливими способами забезпечувати свій де-факто суверенітет. На практиці, якщо якась конкретна держава не визнається міжнародним співтовариством, але відносно ефективно функціонує, то мова йде про те, що в міжнародному плані вже по факту створення вона стає дієздатною, не володіючи при цьому правосуб'єктністю і не будучи правоздатною. Дієздатність нової (самовизначеної) держави забезпечують такі канали легітимації державності, як референдна демократія, за допомогою якої нова держава проголошується, та її зовнішньополітична діяльність, поряд з соціально-економічним розвитком, що обумовлює життєздатність нової держави. Але в міжнародній політичній практиці таких демократичних референдумів одиниці.

11. Держави, навіть в разі відсутності міжнародно-правового визнання, функціонують в умовах сформованого світопорядку і не можуть бути ізольовані (навіть у разі застосування до них різного роду блокад і бойових дій) від подій і процесів, що відбуваються в світі, тому можна вести мову про де-факто легітимацію, формою реалізації якої виступає зовнішньополітична діяльність самовизначених (невизнаних) держав, включаючи переговорний процес про врегулювання, в рамках якого за такими державами визнається статус сторони, а також різні форми взаємодії з іншими країнами, що визнають у самовизначених невизнаних державах партнерів у економічній, культурній та інших сферах співробітництва.

Криза інституту міжнародно-правового визнання держав ставить на порядок денний вироблення критеріїв і ефективної моделі легітимації нових державних утворень, які не вписуються в існуючі міжнародні стандарти зовнішнього визнання. Світова спільнота в здійсненні політичної лінії щодо нових держав знаходиться в неоднозначному становищі: з одного боку, відповідно до Статуту ООН, його учасники зобов'язані здійснювати підтримку народів, що самовизначилися в створенні власних держав, а з іншого – дотримуватися міжнародних норм і взяті на себе міжнародні зобов'язання із забезпечення миру в усіх регіонах земної кулі. Однак міжнародне співтовариство в особі визнаних міжнародних організацій, ґрунтуючись на кроках, що мали місце в історії ХХ ст., і діях із визнання незалежності конкретних держав, у даний час цілком здатне виробити універсальний механізм реалізації інституту визнання. Для цього необхідно створити спеціальний координаційний орган при Комісії з міжнародного права ООН, який функціонально завершив би роботу з кодифікації інституту міжнародно-правового визнання держав, виробив критерії, які можуть розглядатися як підстави претензій вже існуючих де-факто держав і тих держав, які можуть виникнути в ході історичного розвитку, на самостійну державність, а

також спроектува модель процедури визнання нових держав у рамках діяльності Організації Об'єднаних Націй. Для ефективного вирішення питань, що виникають у зв'язку з процесом державотворення, необхідне вироблення нових концептуальних підходів до вирішення означеного політичної проблеми.

Утворення нових держав слід розглядати як соціальну інновацію, а власне процес державотворення – як системний елемент політичного розвитку людського суспільства. Майбутнє політичної системи суспільства лежить в площині визнання всіма зацікавленими сторонами реалій зміненого світу.

Список літератури

1. Абосзода Ф. Конституции писать умеешь? История Талыш-Муганской республики Азербайджана [Электронный ресурс] / Ф. Абосзода // Справочный интернет-проект «ЦентрАзия». – Режим доступа : <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1056939900>. – 17.06.2012 г.
2. Авксентьев В. А. «Конфликт цивилизаций» в региональном преломлении: Кавказ и Балканы [Текст] / В. А. Авксентьев, Б. В. Аксюмов // Полис. – 2007. – № 4. – С. 146–157.
3. Адамян Г. Г. Прецедент Косово и перспективы международного признания Нагорно-Карабахской Республики [Текст]: автореферат дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Адамян Гегам Гургенович; Институт национальных стратегических исследований им. Д. Канаяна. – Ереван, 2013. – 31 с.
4. Акаба Н. Международное признание государств и правительств: теория и практика [Текст] / Н. Акаба // Политика непризнания в контексте грузино-абхазского конфликта: сб. науч. тр. – Лондон: International Alert, 2011. – С. 10–12.
5. Аксененок А. Г. Самоопределение: между правом и политикой [Текст] / А. Г. Аксененок // Россия в глобальной политике. – Т. 4. – № 5. – 2006. – С. 185–198.
6. Алпай А. Кризис института признания государств [Электронный ресурс] / А. Алпай // Независимый информационно-аналитический ресурс «Диалог.UA». – Режим доступа : http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=13582. – 30.10.2015 г.
7. Алябьева Т. К. Теория и общественная практика происхождения государства [Текст] : курс лекций / Т. К. Алябьева. – М. : Издательство МГОУ, 2012. – 556 с.
8. АНО «Евразийская интеграция» : о нас [Электронный ресурс] // Официальный сайт АНО «Евразийская интеграция». – Режим доступа : <http://eurasianintegration.ru/?q=node/71>. – 14.12.2015 г.

9. Анцилотти Д. Курс международного права [Текст] : пер. с итал. : в 2 т. – Т. 1 «Введение – Общая теория»/ Д. Анцилотти. – М. : Издательство иностранной литературы, 1961. – 457 с.
10. Арешев А. Неприменение силы как принцип решения проблемы непризнанных государств [Текст] / А. Арешев // 21-й век. – 2007. – № 2 (6). – С. 123–141.
11. Аристотель. Политика [Текст] : пер. с древнегр. / Аристотель. Сочинения: в 4 т. – М. : Мысль, 1984. – Т. 4. – С. 376– 644.
12. Бабаян Д. К. Китайская Народная Республика и непризнанные государства [Текст] / Д. К. Бабаян // Вестник МГИМО-Университета. – № 3 (24). – 2012. – С. 75–79.
13. Бабаян Д. К. Нагорно-карабахский конфликт сквозь призму национальной и государственной безопасности [Текст] / Д. К. Бабаян // От самоопределения к международному признанию : Абхазия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Южная Осетия: сб. науч. тр. ; Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, Центр социальных и политических исследований «Перспектива». – Тирасполь, 2008. – С. 61–74.
14. Бабурин С. Н. Мир империй. Территория государств и мировой порядок [Текст] : монография / С. Н. Бабурин. – М.: Инфра-М, 2010. – 828 с.
15. Багапш Н. В. Модели этнодемографического развития непризнанных международным сообществом государств на территории постсоветского пространства [Текст] / Н. В. Багапш // Бюллетень Владикавказского института управления. – 2010. – № 32. – С. 81–127.
16. Багапш : «Мы можем провести еще один референдум, если мировое сообщество признает Абхазию [Электронный ресурс] // Информационное агентство «Regnum». – Режим доступа : <http://regnum.ru/news/716056.html>. – 16.10.2011 г.
17. Бажанов Е. П. Куда идет человечество? О тенденциях развития международных отношений в XXI веке [Текст]: науч. изд. / Е. П. Бажанов, Н. Е. Бажанова. – М.: Восток-Запад, 2009. – 96 с.

18. Бажанов Е. П. Многополюсный мир [Текст]: монография / Е. П. Бажанов, Н. Е. Бажанова. – М.: Восток-Запад, 2010. – 462 с.
19. Бакори И. Н. Великобритания и гражданская война в Нигерии 1967–1970 гг. [Текст] : автореферат дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Бакори Иса Найя ; Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб., 1994. – 15 с.
20. Барановский К. Ю. Квебекский сепаратизм накануне провинциальных выборов 2003 г. [Текст] / К. Ю. Барановский // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2003. – № 2. – С. 81–91.
21. Барсегов Ю. Г. Территория в международном праве. Юридическая природа территориального верховенства и правовые основания распоряжения территорией [Текст] : монография / Ю. Г. Барсегов. – М. : Госюриздат, 1958. – 371 с.
22. Батт Дж. Референдум на Кипре добавил проблем ЕС [Электронный ресурс] / Дж. Батт // Сайт «BBC. Russian.com». – Режим доступа : http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid_3656000/3656901.stm. – 22.04.2015 г.
23. Батырев И. Олланд подтвердил проведение референдума о самоопределении Новой Каледонии [Электронный ресурс] // Портал о глобальных изменениях в обществе, политике, науке, природе «Око планеты». – Режим доступа : <http://oko-planet.su/politik/newsday/261282-olland-podtverdil-provedenie-referenduma-o-samoopredelenii-v-novoy-kaledonii.html>. – 24.11.2015 г.
24. Беликова Ю. В. Молдавия – Румыния: перспективы сближения [Текст] / Ю. В. Беликова, А. Л. Бовдунов // Проблемы национальной стратегии. – 2011. – № 2 (7). – С. 70–86.
25. Белова К. А. Особенности развития сепаратизма в Испании после падения диктатуры Ф. Франко (Страна Басков, Каталония, Галисия) [Текст]: дисс. канд. ист. наук: 07.00.03 / Белова Кира Андреевна. – М.: РУДН, 2004. – 214 с.

26. Бердегулова Л. А. Квазигосударства в постсоветском пространстве : Историко-правовое исследование [Текст] : автореферат дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.01 / Бердегулова Любовь Алексеевна ; Владимирский государственный педагогический университет. – Владимир, 2007. – 22 с.
27. Берлявский Л. Г. Становление Республики Южная Осетия как самоопределившегося государства [Текст] / Л. Г. Берлявский // Языковой суверенитет в контексте политической субъектности самоопределившихся государств : сб. ст.; Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, Центр социальных и политических исследований «Перспектива». – Тирасполь, 2010. – С. 14–17.
28. Бжинава И. В. Право народов на самоопределение как юридическая основа для признания государственной независимости Республики Абхазия [Текст] / И. В. Бжинава // Закон. – 2009. – № 2. – С. 193–197.
29. Бжинава И. В. Право народов на самоопределение : научное развитие и практика реализации в контексте становления государственности Республики Абхазия / И. В. Бжинава // От самоопределения к международному признанию : Абхазия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Южная Осетия : сб. науч. тр. ; Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, Центр социальных и политических исследований «Перспектива». – Тирасполь, 2008. – С. 195–203.
30. Бирюков П. Н. Международное право : учеб. для вузов [Текст] / П. Н. Бирюков. – М. : Юрайт, 2011. – 793 с.
31. Благодатских И. М. Государственная правопреемственность Приднестровья : сущность и значение проблемы [Текст] / И. М. Благодатских // Социогуманитарные и естественнонаучные проблемы устойчивого развития : Приднестровье : сб. науч. тр. / Приднестровский государственный

- университет им. Т. Г. Шевченко, ЦСПИ «Перспектива».– Тирасполь, 2008. – Вып. 2. – С. 49–56.
32. Благодатских И. М. К вопросу о государственной правопреемственности Приднестровья [Текст] / И. М. Благодатских // От самоопределения к международному признанию : Абхазия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Южная Осетия : сб. науч. тр. / Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, ЦСПИ «Перспектива». – Тирасполь, 2008. – С. 41–49.
33. Благодатских И. М. От федерации к «бархатному разводу» : опыт чехословацкой государственности [Текст] / И. М. Благодатских // Приднестровская государственность в контексте современного международного опыта федерализма : сб. науч. тр. / Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, ЦСПИ «Перспектива». – Тирасполь, 2003. – С. 30–35.
34. Блиев М. М. История Осетии с древнейших времен до конца XIX в. [Текст] : учебник / М. М. Блиев, Р.С. Бзаров. – Владикавказ : Ир, 2000. – 354 с.
35. Блинов, А. С. Национальное государство в условиях глобализации : контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка [Текст] : монография / А. С. Блинов. – М.: МАКС-Пресс, 2003. – 149 с.
36. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка [Текст] : пер. с фр. / М. Блок. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
37. Бобкова Е. М. Приднестровье как цивилизационно-политический феномен [Текст]: монография / Е. М. Бобкова, С. В. Олейников. – Тирасполь: Изд-во Приднестровского ун-та, 2015. – 236 с.
38. Боден Ж. Шесть книг о государстве (отрывки) [Текст] : пер. с фр. / Ж. Боден // Антология мировой философии. Возрождение. – М. : Харвест, 2001. – С. 671–675.

39. Большаков А. Г. Возможности политического урегулирования «замороженных конфликтов» в постсоветских странах, или Почему Приднестровье не Косово? [Электронный ресурс] / А. Г. Большаков // Политэкс. – Режим доступа : <http://www.politex.info/content/view/383/30/>. – 23.09.2011 г.
40. Большаков А. Г. «Замороженные конфликты» постсоветского пространства : туники международного миротворчества [Текст] / А. Г. Большаков // Полития. – 2008. – № 1. – С. 27–37.
41. Большаков А. Г. Непризнанные государства европейской периферии и пограничья [Текст] / А. Г. Большаков // Международные процессы. – Т. 5 «Интеграция и национальный интерес». – 2007. – № 3 (15). – С. 83–88.
42. Большаков А. Г. Непризнанные государства постсоветского пространства в системе российских национальных интересов [Электронный ресурс] / А. Г. Большаков // Политэкс. – Режим доступа : <http://www.politex.info/content/view/413/30/>. – 21.09.2013 г.
43. Большаков А. Г. Этнические вооруженные конфликты в посткоммунистических государствах европейской периферии [Текст] : автореферат дисс. ... докт. полит. наук : 23.00.02 / Большаков Андрей Георгиевич ; Казанский государственный университет им. В. И. Ульянова-Ленина. – Казань, 2009. – 42 с.
44. Бомешко Б. Г. Создание первой приднестровской государственности (20–30-е гг. XX в.) [Текст] / Б. Г. Бомешко // Приднестровье в геополитической системе координат XXI века. – Тирасполь: ЦСПИ «Перспектива», 2002. – С. 135–137.
45. Брусиловский Н. Косово – святая земля Сербии. Аналитические обозрения [Электронный ресурс] / Н. Брусиловский // Ежедневное интернет-издание «Православие и мир». – Режим доступа : http://www.pravmir.ru/printer_2718.html. – 31.08.2011 г.
46. Брусалинская Г. С. Органы законодательной и исполнительной власти Приднестровской Молдавской Республики на современном этапе

- [Текст] : монография / Г. С. Брусалинская. – Тирасполь: Изд-во Приднестровского ун-та, 2008. – 208 с.
47. Брусалинская Г. С. Конституционные характеристики приднестровского суверенитета / Г. С. Брусалинская // Языковой суверенитет в контексте политической субъектности самоопределившихся государств : сб. ст.; Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, Центр социальных и политических исследований «Перспектива». – Тирасполь, 2010. – С. 24–35.
48. Брюно П. Международное право и независимость Приднестровья [Текст] : монография / П. Брюно, О. Верник, Ф. Шансе Вельмот. – Бендеры : Полиграфист, 2007. – 176 с.
49. Бусыгина И. М. Политическая регионалистика [Текст] : учеб. пособие / И. М. Бусыгина. – М. : РОССПЭН, 2006. – 280 с.
50. Бушелл Д. Парад суверенитетов : две трети населения Корсики требуют независимости от Франции [Электронный ресурс] / Д. Бушелл // Сайт «Русская весна». – Режим доступа : <http://rusvesna.su/news/1451902462>. – 4.01.2016 г.
51. Бьюкенен А. Сецессия. Право на отделение, права человека и территориальная целостность государства [Текст] : пер. с англ. / А. Бьюкенен. – М. : Рудомино, 2001. – 240 с.
52. В мире появилось новое государство – Южный Судан [Электронный ресурс] // Общественно-политический журнал «Эхо России». – Режим доступа : <http://ehorussia.com/new/node/3433>. – 19.09.2011 г. – 30.10.2015 г.
53. В Южной Осетии в 2017 году пройдет референдум о вхождении в состав России [Электронный ресурс] // Новостное агентство «РИА Новости». – Режим доступа : <http://ria.ru/world/20160526/1439695048.html>. – 14.06.2016 г.
54. Ваал Т. де. Черный сад: Армения и Азербайджан в мирное и военное время [Текст]: пер. с англ. / Т. де Ваал. – Лондон: Conciliation Resources, 2003. – 251 с.

55. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуации в современном мире [Текст] : сб. науч. тр.: пер. с англ. / И. Валлерстайн. – СПб.: Издательство «Университетская книга», 2001. – 416 с.
56. Ванюков Д. А. Непризнанные государства [Текст] : справ. изд.; серия «Передел мира» / Д. А. Ванюков, С. П. Веселовский. – М.: Книжный клуб «Книгобек», 2011. – 416 с.
57. Василенко И. А. Политические переговоры [Текст] : учебник / И. А. Василенко. – СПб. : Питер, 2015. – 448 с.
58. Васильев А. В. Законодательство и правовая система дореволюционной России [Текст] : учеб. пособие для вузов / А. В. Васильев; под ред. С. А. Комарова. – СПб. : Питер, 2004. – 224 с.
59. Васильев В. В. Самоопределение балканских народов и образование новых государств [Текст]: дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Васильев Василий Владимирович. – М.: Дипломатическая академия МИД России, 2004. – 128 с.
60. Васильева Н. Балканский тупик? [Текст] : монография / Н. Васильева, В. Гаврилов. – М. : Издательство «Гей итэрум», 2000. – 497 с.
61. Вельяминов Г. М. Признание «непризнанных» и международное право [Электронный ресурс] / Г. М. Вельяминов // Россия в глобальной политике. – 2007. – № 1. – Режим доступа : http://www.globalaffairs.ru/number/n_8146. – 22.04.2015 г.
62. Венская конвенция о представительстве государств в их отношениях с международными организациями универсального характера [Электронный ресурс] : от 14 мар. 1975 г. // Юридический интернет-портал «ЗонаЗакона.ru». – Режим доступа : <http://www.zonazakona.ru/law/abro/157/>. – 18.07. 2013 г.
63. Вершинина М. И. Особенности межгосударственного сотрудничества по урегулированию конфликтов на постсоветском пространстве: на примере Абхазии, Южной Осетии, Приднестровья: 1992–2007 гг. [Текст] : дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Вершинина Мария Игоревна. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 2008. – 182 с.

64. Висенс Е. От национальности к нации, или Уроки национализма [Текст] / Е. Висенс // Испания – Каталония: империя и реальность: сб. статей. – М.: Regnum, 2007. – С. 8–15.
65. Включение в Международный пакт или Международные пакты о правах человека статьи о праве народов на самоопределение [Электронный ресурс]: резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 5 фев. 1952 г., № 545 (VI) // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/070/14/IMG/NR007014.pdf?OpenElement>. – 23.09.2011 г.
66. Владимир Ястребчак: «Для нас вопрос статуса не является предметом диалога с Республикой Молдова» [Электронный ресурс]: брифинг министра иностранных дел Приднестровской Молдавской Республики // Информационный сайт пресс-центра Межведомственного координационного совета при Президенте Приднестровской Молдавской Республики. – Режим доступа: <http://mkspmр.idknet.com/content/view/31/216/>. – 28.12.2012 г.
67. Водичка К. Раздел Чехословакии – десять лет спустя [Текст] / К. Водичка // Социс. – 2003. – № 10. – С. 129–139.
68. Войтенко О. В. Государство, государственное образование, государственность (теоретико-методологический анализ их соотношения) [Текст]: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01 / Войтенко Оксана Викторовна. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 2007. – 155 с.
69. Волков Я. В. Геополитика и ее влияние на обеспечение безопасности в современном мире [Текст]: дисс. ... докт. полит. наук: 23.00.01 / Волков Ярослав Валерьевич. – М.: Военный университет, 2001. – 354 с.
70. Волкова А. З. Осуждение военных преступлений Молдовы против Приднестровской Молдавской Республики Международным Общественным трибуналом 1993 г. [Текст] / А. З. Волкова // Суд истории – суд народов. К 65-летию Нюрнбергского процесса: сб. науч. тр. / Приднестровский государственный университет

- им. Т. Г. Шевченко, ЦСПИ «Перспектива». – Тирасполь, 2011. – С. 30–35.
71. Волкова А. З. Референдумы в контексте истории становления и развития институтов демократии в Приднестровье (конец 1980-х – 2000-е годы) [Текст] / А. З. Волкова // Государство и безопасность. – 2009. – № 2. – С. 12–15.
72. Волкова А. З. Референдумы в Приднестровской Молдавской Республике (1989–2006 гг.) [Текст]: монография / А. З. Волкова. – Тирасполь: Типар, 2006. – 392 с.
73. Вопрос о Западной Сахаре [Электронный ресурс]: резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 12 дек. 1973 г., № 3437 (XXVIII) // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа: [http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/381/32/IMG/NR038132.pdf?](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/381/32/IMG/NR038132.pdf?OpenElement)
[OpenElement](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/381/32/IMG/NR038132.pdf?OpenElement). – 17.09.2011 г.
74. Вопрос о Намибии [Электронный ресурс]: резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 12 дек. 1973 г., № 3111 (XXVIII) // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа: http://www.un.org/russian/ga/28/docs/res28_2.htm. – 30.10.2015 г.
75. Вопрос о Палестине [Электронный ресурс]: резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 22 нояб. 1974 г., № 3236 (XXIX) // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа: http://www.un.org/russian/ga/29/docs/res29_1.htm. – 30.10.2015 г.
76. Вопрос об Ифни и Испанской Сахаре [Электронный ресурс]: резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 20 дек. 1966 г.; № 2229 (XXI). – Режим доступа: [http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/788/22/IMG/NR078822.pdf?](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/788/22/IMG/NR078822.pdf?OpenElement)
[OpenElement](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/788/22/IMG/NR078822.pdf?OpenElement). – 2.11.2011 г.
77. Воронов Ю. Н. Древняя Аписилия [Текст]: монография / Ю. Н. Воронов. – Сухум: Алашара, 1998. – 336 с.
78. Восстановление законных прав Китайской Народной Республики в Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]: резолюция

- Генеральной Ассамблеи ООН от 25 окт. 1971 г., № 2758 (XXVI) // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/330/82/IMG/NR033082.pdf?OpenElement>. – 27.06.2011 г.
79. Всеобщее осуществление права народов на самоопределение [Электронный ресурс] : резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 16 дек. 1991 г. № 4688 // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/586/19/IMG/NR058619.pdf?OpenElement>. – 30.10.2015 г.
80. Выборы в Каталонии : победили сторонники независимости [Электронный ресурс] // Информационное агентство «Regnum». – Режим доступа : <http://regnum.ru/news/polit/1979643.html>. – 21.11.2015 г.
81. Вяйринен Р. К теории этнических конфликтов и их решения [Текст] / Р. Вяйринен // Этнос и политика : хрестоматия / авт.-сост. А. А. Прусаускас. – М. : Издательство УРАО, 2000. – С. 256–262.
82. Галанюк В. В. Социокультурные детерминанты политического процесса : Теоретико-методологический аспект [Текст] : дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.03 / Галанюк Владимир Васильевич. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1999. – 135 с.
83. Галинский И. Н. Международная правосубъектность – гарантия признания Приднестровской Молдавской Республики [Текст] / И. Н. Галинский // От самоопределения к международному признанию : Абхазия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Южная Осетия : сб. науч. тр. / Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, ЦСПИ «Перспектива». – Тирасполь, 2008. – С. 7–14.
84. Галинский И. Н. Политика и национальные интересы Украины в приднестровском урегулировании [Электронный ресурс] : выступление на международных общественных слушаниях «Новая геополитическая роль Украины: будущее постсоветской интеграции», г. Киев, 12 нояб.

- 2010 г. // Информационное агентство «Regnum». – Режим доступа : <http://regnum.ru/news/polit/1346612.html>. – 17.11.2015 г.
85. Гасымов Ф. Возникновение новых субъектов международного права в результате распада СССР и Югославии [Электронный ресурс] / Ф. Гасымов // Информационный юридический портал «Legal.az». – Режим доступа : http://www.legal.az/content/view/176/77/#_ftn24. – 30.10.2015 г.
86. Гезервада С. Государственный суверенитет Абхазии и взаимоотношения с Россией [Текст] / С. Герзервада // Политика непризнания в контексте грузино-абхазского конфликта: сб. науч. тр. – Лондон: International Alert, 2011. – С. 19–21.
87. Генон Р. Кризис современного мира [Текст] : пер с фр. / Р. Генон. – М. : Эксмо, 2008. – 784 с.
88. Гесиод. Работы и дни. Теогония. Щит Геракла [Текст] : пер. с древнегреч. / Гесиод. – М. : Либроком, 2012. – 284 с.
89. Гильдебранд Б. Политическая экономия настоящего и будущего [Текст] : пер. с нем. / Б. Гильдебранд. – М. : Либроком, 2012. – 296 с.
90. Глава ООН призвал продлить на год мандат миссии в Южном Судане [Электронный ресурс] // Новостное агентство «РИА Новости». – Режим доступа: <http://ria.ru/world/20130620/944751158.html#13724506467063&message=resize&relto=register&action=addClass&value=registration#ixzz2XXrUB9hQ>. – 28.06.2013 г.
91. Глава Южной Осетии предложил провести референдум о вхождении республики в Россию [Электронный ресурс] // Информационное агентство «LENTA.ru». – Режим доступа: <https://lenta.ru/news/2015/10/19/ossetiya/>. – 18.04.2016 г.
92. Глушаченко С. Б. Правовые идеалы в отечественной правовой мысли : парадигма построения правовой государственности [Текст] / С. Б. Глушаченко // История государства и права. – 2009. – № 5. – С. 33–36.
93. Голышев В. Периодизация истории: время непрерывно и бесконечно [Текст] / В. Голышев // Коммерсантъ. – 1996. – 6 апр. – С. 19.

94. Горовиц Д. Разрушенные основания права сепарации / Д. Горовиц: пер. с англ. // Власть. – 2013. – № 11 (Приложение). – 24 с.
95. Государства-члены ООН [Электронный ресурс] // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/members/>. – 19.01.2015 г.
96. Государственная политика [Текст] : учеб. пособие / А. И. Соловьев [и др.]; под ред. А. И. Соловьева. – М.: Издательство Московского университета, 2013. – 544 с.
97. Государственный суверенитет Приднестровской Молдавской Республики в соответствии с международным законодательством [Текст]: доклад В 219, подготовленный Международным советом по демократическим институтам и государственному суверенитету (МСДИГС) // Государственный суверенитет Приднестровской Молдавской Республики: науч. изд. / Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, ЦСПИ «Перспектива». – Тирасполь, 2006. – С. 12–49.
98. Гриневецкий, С. Р. Черноморский узел [Текст]: монография / С. Р. Гринецкий, С. С. Жильцов, И. С. Зонн. – М.: Международные отношения, 2007. – 200 с.
99. Гринин, Л. Е. Государство и исторический процесс [Текст] : монография : в 3 т. – Т. 1 «Эпоха формирования государства : общий контекст социальной эволюции при образовании государства» / Л. Е. Гринин. – М. : КомКнига, 2007. – 272 с.
100. Гринин, Л. Е. Государство и исторический процесс [Текст] : монография : в 3 т. – Т. 2 «Эволюция государственности : от раннего государства к зрелому» / Л. Е. Гринин. – М. : Комкнига, 2007. – 368 с.
101. Гринин, Л. Е. Государство и исторический процесс [Текст] : монография : в 3 т. – Т. 3 «Политический срез исторического процесса» / Л. Е. Гринин. – М. : КомКнига, 2007. – 240 с.
102. Грушкин Д. В. Право народов на самоопределение: история развития и воплощения идеи [Электронный ресурс] / Д. В. Грушкин // Сайт

- Международного общества «Мемориал». – Режим доступа : <http://www.memo.ru/hr/referats/selfdet/Chapter2.htm>. – 23.06.2010 г.
103. Гургулия М. Частичное признание государственной независимости Абхазии: возможности и вызовы [Текст] / М. Гургулия // Политика непризнания в контексте грузино-абхазского конфликта: сб. науч. тр. – Лондон: International Alert, 2011. – С. 17–18.
104. Гуськова Е. Ю. Последствия международных санкций для Югославии [Электронный ресурс] / Е. Ю. Гуськова // Сайт Института славяноведения Российской академии наук. – Режим доступа : http://inslav.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=190&Itemid=1. – 18.09.2011 г.
105. Гуцул, М. Что принесет России прошедший в Приднестровье референдум? [Текст] / М. Гуцул // Государственный суверенитет Приднестровской Молдавской Республики : науч. изд. / Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, ЦСПИ «Перспектива». – Тирасполь, 2006. – С. 147–151.
106. Гучуа Е. Б. Становление и развитие государства и права Абхазии [Текст]: дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.01 / Гучуа Екатерина Борисовна. – М.: Российский государственный социальный университет, 2011. – 231 с.
107. Данилова А. Сербские погромы в Косово и Метохии : что, если не геноцид? [Электронный ресурс] / А. Данилова // Ежедневное интернет-издание «Православие и мир». – Режим доступа : <http://www.pravmir.ru/serbskie-pogromy-v-kosovo-i-metoxii-cto-esli-ne-genocid/>. – 31.08.2011 г.
108. Девятков А. В. История геополитизации приднестровского урегулирования [Электронный ресурс] / А. В. Девятков // Вестник Волго-Вятской академии госслужбы. – 2009. – Вып. 4. – Режим доступа: http://nauka.vvags.ru/index.php?name=art&a=r_art&id=183. – 15.01.2012 г.
109. Девятков А. В. Политика России в отношении Приднестровской Молдавской Республики [Текст]: дисс. ... канд. ист. наук:

- 07.00.15 / Девятков Андрей Владимирович. – Тюмень: Тюменский государственный университет, 2010. – 190 с.
110. Дегтярев А. Непризнанные государства: дилемма мирового политического порядка [Электронный ресурс] / А. Дегтярев // Информационный сайт «Абхазия.org». – Режим доступа: <http://www.abkhaziya.org/server-articles/article-4f39aaf248311f6768e8ff030c3386b5.html>. – 29.11.2012.
111. Декларация независимости США [Текст]: принята единогласно Вторым Континентальным конгрессом 4 июля 1776 г. в Филадельфии, штат Пенсильвания // Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII–XVIII вв.: сб. документов / под ред. П. Н. Галанзы. – М.: Госюриздат, 1957. – С. 167–170.
112. Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам [Электронный ресурс] : резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1960 г., № 1514 (XV) // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа: http://www.un.org/russian/ga/15/docs/res15_2.htm. – 30.10.2015 г.
113. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом ООН [Электронный ресурс] : резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 24 окт. 1970 г., № 2625 (XXV) // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : http://www.un.org/russian/ga/25/docs/res25_1.htm. – 30.10.2015 г.
114. Добрынин Н. М. Юридическая наука о государстве как осознанная необходимость [Текст] / Н. М. Добрынин // Конституционное и муниципальное право. – 2010. – № 6. – С. 10–15.
115. Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества : от 10 окт. 2000 г. // Официальный сайт Евразийского экономического сообщества. – Режим доступа: <http://www.evrazes.com/docs/view/3>. – 21.12.2012 г.

116. Договорно-правовые основы деятельности Сообщества «За демократию и права народов» [Текст] // Дипломатический вестник Приднестровья. – 2011. – № 4. – С. 21–24.
117. Дораш В. Косово и Приднестровье : дилемма политического сознания [Электронный ресурс] / В. Дораш // Информационно-аналитический портал «AVA.MD». – Режим доступа: <http://ava.md/02-pridnestrove/0427-kosovo-i-pridnestrove-dilemma-politicheskogo-soznaniya.html>. – 29.08.2011 г.
118. Дрвески Б. Есть жизнь на берегах Днестра, или Почему существует Приднестровская Молдавская Республика [Текст] : пер. с фр. / Б. Дрвески. – Бендеры: Полиграфист, 2008. – 72 с.
119. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология [Текст]: учеб. для вузов / В. Н. Дружинин. – СПб. : Питер, 2011. – 320 с.
120. Дугин А. Г. Геополитика [Текст] : учеб. пособие / А. Г. Дугин. – М.: Академический проект, Гаудеамус, 2011. – 592 с.
121. Евгений Шевчук обратился с речью к участникам Конференции, посвященной мерам по укреплению доверия [Электронный ресурс] // Официальный сайт Президента Приднестровской Молдавской Республики. – Режим доступа : <http://president.gospmr.ru/ru/news/evgeniy-shevchuk-obratilsya-s-rechyu-k-uchastnikam-konferencii-posvyashchennoy-meram-po>. – 27.11.2014 г.
122. Евгений Шевчук: Считаю, что одним из лучших вариантов урегулирования является формула «цивилизованного развода» [Электронный ресурс] // Сайт телевизионного канала «21». – Режим доступа : <http://www.tvc21.md/politics/5494>. – 27.11.2014 г.
123. Евразийское Приднестровье : о проекте [Электронный ресурс] // Официальный сайт Министерства иностранных дел Приднестровской Молдавской Республики. – Режим доступа : <http://eurasian.su/page/o-proekte>. – 14.12.2015 г.
124. Евразийское Приднестровье. 2014–2015 [Текст] : сб. статей / под общ. ред. Н. В. Штански. – Тирасполь: Медиациентр «Евразийское Приднестровье», 2016. – 316 с.

125. Егорова М. А. Малые народы Европы и новые вызовы времени: проблема самоопределения [Текст] / М. А. Егорова // Вестник РУДН. Серия Политология. – 2009. – № 2. – С. 94–101.
126. Егорова М. А. Принцип территориальной целостности или право наций на самоопределение [Текст] / М. А. Егорова // Историологос: материалы междунар. конф. «Сферы социума: в контексте традиций и новаций», Москва, 3 мар. 2007 г. / науч. ред. Н. Л. Соколова, В. В. Блохин. – М.: РУДН, 2007. – Вып. 1. – С. 258–271.
127. Егорова М.А. Проблема Тайваня на фоне поиска решения вопроса непризнанных государств [Текст] / М. А. Егорова // Диалог цивилизаций: Восток – Запад. Глобализация и мультикультурализм: Россия в современном мире: материалы VII Межвуз. науч. конф. молодых ученых / под. ред. Н. П. Нарбута. – М.: РУДН, 2007. – С. 137–141.
128. Жезуш Ф. Н. де. Политика испанского государства по противодействию сепаратизму [Текст] / Ф. Н. де Жезуш // Вестник Томского государственного университета. – Серия: Философия. Социология. Политология. – 2012. – № 3 (19). – С. 128–133.
129. Жигжитов С. Государственный суверенитет – особенности теоретического и прикладного исследования [Электронный ресурс] / С. Жигжитов // Сайт Общероссийского союза общественных объединений «Российская нация». – Режим доступа : <http://www.rosnation.ru/index.php?D=37&goto=111>. – 30.10.2015 г.
130. Жидков С. К. Южный Судан – великий прецедент [Электронный ресурс] / С. К. Жидков // Информационно-аналитический портал постсоветского пространства «Материк». – Режим доступа : <http://materik.ru/rubric/detail.php?ID=11893>. – 2.10.2015 г.
131. Жители Южного Судана решат, быть ли на земле новому государству [Электронный ресурс] // Новостное агентство «РИА Новости». – Режим доступа : <http://ria.ru/world/20110109/319129823.html>. – 16.10.2011 г.

132. Жмудь Л. Я. Пифагор и его школа [Текст] : монография / Л. Я. Жмудь. – Л. : Наука, 1990.
133. Жуков А. Е. Мир в обмен на отделение: Северный и Южный Судан на завершающем этапе дезинтеграции [Текст]: в 2 ч. / А.Е. Жуков, С. А. Мифтахова // Азия и Африка сегодня. – 2012. – № 3. – С. 19–25; № 4. – С. 17–23.
134. Жуков А. Е. Предпосылки и этапы интернационализации военно-политического конфликта между Севером и Югом Судана [Текст] : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.15 / Жуков Александр Евгеньевич. – М. : Институт Африки РАН, 2012. – 240 с.
135. Жуков В. Н. Философское познание государства и права [Текст] / В. Н. Жуков // Государство и право. – 2010. – № 6. – С. 31–40.
136. Журавлев В. Е. Легитимация приднестровского государства : структурно-функциональный подход [Текст] : монография / В. Е. Журавлев. – Тирасполь : ЦСПИ «Перспектива», 2005. – 164 с.
137. Журавлев В. Е. Международная легитимация Приднестровья как объективная перспектива [Текст] / В. Е. Журавлев // Языковой суверенитет в контексте политической субъектности самоопределившихся государств : сб. ст.; Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, Центр социальных и политических исследований «Перспектива». – Тирасполь, 2010. – С. 18–23.
138. Журавлев В. Е. О подходах к проблеме признания самоопределившихся государств [Текст] / В. Е. Журавлев // От самоопределения к международному признанию : Абхазия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Южная Осетия : сб. науч. статей / Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, ЦСПИ «Перспектива». – Тирасполь, 2008. – С. 34–40.
139. Журавлев В. Е. О применении принципа признания «де-юре» для «непризнанных» государств [Электронный

- ресурс] / В. Е. Журавлев // Россия и соотечественники. – Режим доступа : <http://russkie.org/index.php?id=10114&module=fullitem>. – 30.10.2015 г.
140. Задохин А. Г. Введение [Текст] / А. Г. Задохин // Пономарева Е. Г. Политическое развитие постюгославского пространства (внутренние и внешние факторы). – М. : МГИМО(У) МИД России, 2007. – С. 9–11.
141. Заключительный акт Хельсинского совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе [Электронный ресурс]: от 01 авг. 1975 г. // Правовая консультативная служба «Закон прост!». – Режим доступа : <http://www.zakonprost.ru/content/base/29039>. – 24.11.2015 г.
142. Заргарян Р. Южный Судан за независимость НКР [Электронный ресурс] / Р. Заргарян // Информационно-аналитическое агентство «PanARMENIANnet». – Режим доступа : <http://www.panarmenian.net/rus/news/60510/>. – 27.10.2015 г.
143. Захаров В. А. Признание Южной Осетии и Абхазии: политико-правовые аспекты [Текст]: науч. изд. / В. А. Захаров, А. Г. Арешев. – М.: Знание, 2008. – 88 с.
144. Заявления «двенадцати» о будущем статусе России и других бывших республик [Электронный ресурс]: подписано 23 дек. 1991 г.; Брюссель, Гаага // Сайт «Законы и право. ZAKI.RU». – Режим доступа : <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=1202>. – 14.10.2014 г.
145. Значение всеобщего осуществления права народов на самоопределение и скорейшего предоставления независимости колониальным странам и народам для эффективной гарантии и соблюдения прав человека [Электронный ресурс]: резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 16 дек. 1991 г., № 4687 // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/586/19/IMG/NR058619.pdf?OpenElement>. – 17.09.2011 г.

146. Золотарева М. Национальный суверенитет : на стыке права и политики [Текст] / М. Золотарева // Федерализм. – 1999. – № 3. – С. 157–159.
147. Зухба М. И. Абхазская независимость : история и современность / М. И. Зухба // От самоопределения к международному признанию : Абхазия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Южная Осетия : сб. науч. тр.; Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, Центр социальных и политических исследований «Перспектива». – Тирасполь, 2008. – С. 88–95.
148. Зухба М. И. Исторические, политико-правовые и экономические основы государственности Абхазии [Текст] / М. И. Зухба // Языковой суверенитет в контексте политической субъектности самоопределившихся государств : сб. ст.; Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, Центр социальных и политических исследований «Перспектива». – Тирасполь, 2010. – С. 7–9.
149. Игнатъев В. В. Сообщество «За демократию и права народов» как международный механизм реализации внешнеполитических интересов де-факто государств постсоветского пространства / В. В. Игнатъев // Языковой суверенитет в контексте политической субъектности самоопределившихся государств : сб. ст.; Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, Центр социальных и политических исследований «Перспектива». – Тирасполь, 2010. – С. 58–70.
150. Избирком Черногории объявил победу сторонников независимости [Электронный ресурс] // Сайт «Газета.Ru». – Режим доступа : <http://www.gazeta.ru/2006/05/23/last200610.shtml>. – 27.11.2014 г.
151. Ильин М. В. Альтернативные формы суверенной государственности [Электронный ресурс] : доклад на конференции «Двадцать лет карабахскому движению : реалии и перспективы» ; г. Степанокерт, 22–23 мая 2008 г. // Сайт Международного института гуманитарно-

- политических исследований. – Режим доступа : http://igpi.ru/bibl/other_articl/1253005141.html#sdfootnote17sym. – 24.09.2011 г.
152. Ильин М. В. Формирование новых государств : внешние и внутренние факторы консолидации [Текст] / М. В. Ильин, Е. Ю. Мелешкина, А. Ю. Мельвиль // Полис. – 2010. – № 3. – С. 26–39.
153. Инал-Ипа А. Экспертное мнение о перспективах международного признания Абхазии и роли Грузии [Текст] / А. Инал-Ипа, А. Шакрыл // Политика непризнания в контексте грузино-абхазского конфликта: сб. науч. тр. – Лондон: International Alert, 2011. – С. 22–29.
154. Испанская конституция [Электронный ресурс] : одобрена генеральными Кортесами 31 окт. 1978 г., утверждена испанским народом на референдуме 6 дек. 1978 г., подписана Е. В. Королем 27 дек. 1978 г. // Официальный сайт Посольства Испании в Российской Федерации. – Режим доступа : <http://vivovoco.ibmh.msk.su/VV/LAW/SPAIN.HTM>. – 22.04.2016 г.
155. История Каталонии [Электронный ресурс] // Путеводитель по Барселоне «Barcelona 365.ru». – Режим доступа : <http://barcelona365.ru/istoriya-katalonii/>. – 22.04.2015 г.
156. История Приднестровской Молдавской Республики [Текст] : монография / Н. В. Бабилунга [и др.] : в 2 т. ; 3 кн. – Тирасполь : РИО ПГУ, 2001. – Т. 2 ; кн. 2. – 512 с.
157. История противостояния Грузии и Южной Осетии [Электронный ресурс] // Сайт «РосБизнесКонсалтинг». – Режим доступа : <http://top.rbc.ru/society/08/08/2008/216916.shtml>. – 16.10.2011 г.
158. К одиннадцатой годовщине образования Приднестровской Молдавской Республики [Электронный ресурс] : доклад Президента Приднестровской Молдавской Республики И. Н. Смирнова на торжественном заседании 1 сен. 2001 г. ; г. Тирасполь // Информационное агентство «Ольвия пресс» (с 2011 г. «Новости Приднестровья»). – Режим доступа : <http://www.olvia.idknet.com/ol02-09-01.htm>. – 21.11.2015 г.

159. Казаринов М. Ю. Детерминизм в сложных системах управления и самоорганизации [Текст] : монография / М. Ю. Казаринов. – Л. : ЛГУ, 1990. – 166 с.
160. Казимиров В. Политический' атлас конфликтов и два хельсинкских принципа [Электронный ресурс] / В. Казимиров // Информационное агентство «Regnum». – Режим доступа: <http://www.regnum.ru/news/814011.html>. – 17.03.2013 г.
161. Калюжный В. Г. Геополитическое противоборство как фактор формирования современного мирового порядка [Текст] : дисс. докт. полит. наук : 23.00.02 / Калюжный Вадим Геннадьевич. – М. : Военный университет, 2012. – 401 с.
162. Кандюк О. Придністров'я як сфера американського національного інтересу [Текст] / О. Кандюк // Україна – Румунія – Молдова : історичні, політичні та культурні аспекти взаємин у контексті сучасних європейських процесів : зб. наук. пр.; Буковинський політологічний центр; під заг. ред. А. М. Круглашова. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2006. – С. 336–352.
163. Кантоне С. Марокко : референдум – не синоним самоопределения Западной Сахары [Электронный ресурс] : интервью Т. Фихри / С. Кантоне // Новостное агентство «Euronews». – Режим доступа : <http://ru.euronews.net/2010/12/04/euronews-interviews-taib-fassi-fihri/>. – 2.11.2011 г.
164. Карадже Т. В. Политическая философия [Текст] : учеб. пособие для вузов / Т. В. Карадже. – М. : Мысль, 2007. – 512 с.
165. Караев Р. М. «Цена признания», или Почему Армения не признает независимость т. н. «НКР» [Электронный ресурс] / Р. М. Караев // Сайт «1NEWS.az» информационного агентства «The First News». – Режим доступа : <http://www.1news.az/analytics/20101016102137860.html>. – 2.10.2011 г.
166. Квициния Н. В. Право Абхазии на самоопределение и восстановление государственности [Текст]: дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.02 / Квициния

- Наталья Вячеславовна. – Волгоград: Волгоградский институт экономики, социологии и права, 2007. – 253 с.
167. Кирчанов М. В. Националистическая модернизация (каталонский опыт) [Текст] : монография / М. В. Кирчанов. – Воронеж : Научная книга, 2010. – 151 с.
168. Киселев С. Пять постулатов крымского регионализма [Электронный ресурс] / С. Киселев // Сетевой проект «Русский Архипелаг». – Режим доступа : <http://www.archipelag.ru/authors/kiselev/?library=404>. – 17.11.2013 г.
169. Классен Х. Проблемы, парадоксы и перспективы эволюционизма [Текст] / Х. Классен // Альтернативные пути к цивилизации : коллективная монография / под ред. Н. Н. Крадина, А. В. Коротаева, Д. М. Бондаренко. – М. : Логос, 2000. – С. 6–23.
170. Клычев Р. А. Государственно-правовое развитие Карачаево-Черкесской республики : предпосылки, современные проблемы [Текст] : автореферат дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.01 / Клычев Рафаэль Азарбекович ; Ростовский юридический институт. – Ростов-н/ Д., 2003. – 27 с.
171. Колеров М. Война : внешняя политика России и политическая борьба [Текст] : статьи 1999–2009 гг. / М. Колеров. – М. : Regnum, 2009. – 332 с.
172. Конвенция о правах и обязанностях государств [Электронный ресурс] : подписана в 26 дек. 1933 г. в Монтевидео, Уругвай. // Официальный сайт Министерства иностранных дел Республики Абхазия. – Режим доступа : <http://www.mfaabkhazia.net/ru/node/327>. – 24.09.2014 г.
173. Конституционная хартия Чехословацкой Республики [Электронный ресурс] : от 29 фев. 1920 г. // Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова. – Режим доступа : <http://worldconstitutions.ru/?p=690>. – 26.01.2015 г.
174. Конституционный закон «О Чехословацкой Федерации» [Электронный ресурс] : № 143 от 27 окт. 1968 г. // Сайт о советском

- времени «Sovetika.ru». – Режим доступа : <http://www.sovetika.ru/cz/konst143.htm>. – 27.11.2014 г.
175. Конституция Приднестровской Молдавской Республики [Электронный ресурс]: принята на всенародном референдуме 24 дек. 1995 г. // Официальный сайт Президента Приднестровской Молдавской Республики. – Режим доступа: <http://president.gospmr.ru/ru/news/konstituciya-pridnestrovskoy-moldavskoy-respubliki>. – 26.04.2016 г.
176. Конституция Социалистической Федеративной Республики Югославия [Электронный ресурс]: принята на заседании Веча национальностей 22 янв. 1974 г. // Сайт о советской жизни «Sovetika.ru». – Режим доступа : <http://www.sovetika.ru/sfrj/konst031.htm>. – 30.08.2011 г.
177. Конституция Чехословацкой республики [Электронный ресурс] : от 9 мая 1948 г. // Сайт цифровых учебно-методических материалов ВГУЭС. – Режим доступа : http://abc.vvsu.ru/Books/u_state_hist/page0117.asp. – 27.11.2014 г.
178. Косарев А. И. О закономерностях развития в истории государства и права [Текст] / А. И. Косарев // Государство и право. – 2007. – № 4. – С. 10–17.
179. Косово : международные аспекты кризиса [Текст] : монография / под ред. Д. Тренина и Е. Степановой ; Моск. Центр Карнеги. – М. : Гендальф, 1999. – 309 с.
180. Косовский прецедент [Электронный ресурс] // Клуб политологов «Южный Кавказ». – Режим доступа : <http://club.xronika.az/analitika/142-kosovskij-precedent.html>. – 29.08.2011 г.
181. Куббель Л. Е. Очерки потестарно-политической этнографии [Текст] : монография / Л. Е. Куббель. – М. : Наука, 1988. – 274 с.
182. Куделев В. В. Ситуация в Судане и Южном Судане : май 2012 г. [Электронный ресурс] / В. В. Куделев // Официальный сайт Института Ближнего Востока. – Режим доступа : <http://www.iimes.ru/rus/stat/2012/13-06-12c.htm>. – 15.06.2012 г.

183. Кудряшова И. В. Государственная состоятельность как критерий легитимации новых государств [Текст] / И. В. Кудряшова // Сравнительная политика. – 2011. – № 3. – С. 20–36.
184. Кудряшова И. В. Предисловие [Текст] / И. В. Кудряшова // Мировая политика : взгляд из будущего : материалы V Конвента РАМИ, г. Москва, 26–27 сен. 2008 г. / под ред. А. В. Торкунова. Т. 18 : Асимметрия мирового суверенитета : зоны проблемной государственности / под ред. И. В. Кудряшовой. – М. : РАМИ, 2009. С. 7–8.
185. Кулакова Ю. Ю. Трансформация современных государств: теория и практика / Ю. Ю. Кулакова // История государства и права России. – 2010. – № 13. – С. 17–19.
186. Культура Новой Каледонии [Электронный ресурс] // Сайт туризма и путешествий «Travel.ru». – Режим доступа : http://guide.travel.ru/new_caledonia_fr/people/. – 24.11.2015 г.
187. Кухарчук Д. В. Социология [Текст] : конспект лекций / Д. В. Кухарчук. – М. : Юрайт, 2011. – 192 с.
188. Лазарев В. В. Общая теория права и государства [Текст] : учеб. для вузов / В. В. Лазарев. – М. : Юристъ, 2007. – 575 с.
189. Лакоба С. З. Абхазия после двух империй [Текст] : монография / С. З. Лакоба. – М. : Материк, 2004. – 208 с.
190. Лакоба С. З. Очерки политической истории Абхазии [Текст] : монография / С. З. Лакоба. – Сухуми : Алашара, 1990. – 154 с.
191. Лебедева М. М. Мировая политика [Текст] : учебник / М. М. Лебедева. – М. : Аспект Пресс, 2007. – 368 с.
192. Лебедева Т. П. Государство как актор геополитики [Электронный ресурс] / Т. П. Лебедева // Научно-аналитический проект «Геополитика». – Режим доступа : <http://www.geopolitics.ru/2012/10/gosudarstvo-kak-aktor-geopolitiki/>. – 19.01.2015 г.

193. Ленин В. И. Письмо членам ЦК [24 окт. 1917 г.] [Текст] / В. И. Ленин // Полн. собр. соч. / В. И. Ленин. – Т. 34. – С. 435–436.
194. Лидер народно-освободительного движения стал президентом Южного Судана [Электронный ресурс] // Новостное агентство «РИА Новости». – Режим доступа : <http://ria.ru/world/20110709/399307272.html#13724563549453&message=resize&relto=register&action=addClass&value=registration>. – 28.06.2013 г.
195. Литвиненко В. Т. Политические процессы становления государственности Абхазии, Южной Осетии и Приднестровья в контексте обеспечения безопасности граждан России, проживающих в этих республиках [Текст]: дисс. ... докт. полит. наук: 23.00.02 / Литвиненко Виктор Тимофеевич. – Ростов-н/Д.: Северокавказская академия государственной службы, 2010. – 336 с.
196. Логвина В. Л. Политология [Текст]: учеб. пособие / В. Л. Логвина. – К.: Центр учебной литературы, 2006. – 304 с.
197. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть [Текст]: учебник / И. И. Лукашук. – М.: [Wolters Kluwer](http://www.wolterskluwer.com), 2005. – 432 с.
198. Ляука И. Эволюция проблемы Косово и ее современное состояние [Текст]: дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Ляука Ислям. – М.: Дипломатическая академия МИД РФ, 1994. – 193 с.
199. Малярчук О. А. Теоретическая основа института международно-правового признания [Текст] / О. А. Малярчук // Дипломатический вестник Приднестровья. – 2011. – №1. – С. 82–83.
200. Маначинский, А. Броз Тито, Энвер Ходжа, Иосиф Сталин и НАТО в битве за Косово [Электронный ресурс] // Косовская правда. – Режим доступа : <http://www.kosovo.ws/history/manach-tito.htm>. – 30.08.2011 г.
201. Мансурова В. В. Социально-экономические факторы формирования идентичности (по материалам истории Испании) [Текст] / В. В. Мансурова // Теория и практика общественного развития. – 2013. – №11. – С. 368–370.
202. Маркедонов С.М. Государства de facto [Электронный ресурс] / С. М. Маркедонов // Агентство политических новостей

- (АПН). – Режим доступа : <http://www.apn.ru/publications/article10896.htm>. – 30.10.2015 г.
203. Маркедонов С. М. Де-факто образования постсоветского пространства : двадцать лет государственного строительства [Текст] / С. М. Маркедонов // Аналитические доклады Института Кавказа. – Ереван : Институт Кавказа, 2012. – Вып. 5. – 180 с.
204. Маркедонов С. М. Европа в поисках приднестровской идентичности [Электронный ресурс] / С. М. Маркедонов // Информационный сайт политических комментариев «ПОЛИТКОМ.RU». – Режим доступа : <http://politcom.ru/3756.html>. – 21.09.2013 г.
205. Маркедонов С. М. Непризнанные государства – важный элемент современных геополитических трансформаций [Электронный ресурс] / С. М. Маркедонов // Воскепар. – Режим доступа : http://voskepar.ucoz.ru/news/nepriznannye_gosudarstva_vazhnyj_ehlement_sovremennykh_geopoliticheskikh_transformacij/2010-11-08-237. – 30.10.2015 г.
206. Маркедонов С. М. Проблема непризнанных государств [Электронный ресурс] : доклад на заседании Краснодарского клуба гражданского образования им. Всеволода Тихомирова / С. М. Маркедонов // Сайт «Эксперты для гражданского общества. – Режим доступа : http://www.4cs.ru/calendar/wp-cont_long/id_94/. – 30.10.2015 г.
207. Маркедонов С. М. СНГ : Война за «свою» землю. К определению природы феномена непризнанных государств бывшего СССР [Электронный ресурс] / С. М. Маркедонов // Веб-сайт «Полит.ру». – Режим доступа : <http://www.polit.ru/analytics/2005/08/03/outlow.html>. – 30.10.2015 г.
208. Маркедонов С. М. СНГ-2 : Непризнанные государства на постсоветском пространстве (к определению природы феномена) [Текст] / С. М. Маркедонов // Гуманитарная мысль Юга России. – 2005. – № 1. – С. 118–126.
209. Маркедонов С. М. Уроки и последствия пятидневной войны в Южной Осетии [Электронный ресурс] : лекция, прочитанная во

- Владикавказском институте цивилизаций ; 7 окт. 2008 г. // Информационный сайт «Абхазия.ORG» / С. М. Маркедонов. – Режим доступа : <http://www.abkhaziya.org/server-articles/article-7956d947766bcd832b3b415c1afe838.html> – 29.08.2014 г.
210. Маркедонов С. М. Чеченский сепаратизм и чеченская независимость [Электронный ресурс]. – <http://www.apn.ru/publications/article18496.Htm>. – 29.08.2014 г.
211. Маркс, К. К критике политической экономии [Текст] : пер. с нем. / К. Маркс // Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – Т. 13. – С. 1–167.
212. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов [Текст] : учебник. В 2 т. Т. 1. – М. : Зерцало, 2008. – 210 с.
213. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права [Текст] : учебник / М. Н. Марченко. – М.: Проспект, 2013. – 768 с.
214. Маршал, Т. Х. Природа классового конфликта [Текст] / Т. Х. Маршал // Личность. Культура. Общество : сб. науч. тр. – 2005. – Вып. 1 (25). – С. 18–30.
215. Международный институт новейших государств [Текст] // Официальный сайт неправительственной организации «Международный институт новейших государств». – Режим доступа : <http://www.iines.org/about>. – 16.10.2013 г.
216. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, Международный пакт о гражданских и политических правах и Факультативный протокол к Международному пакту о гражданских и политических правах [Электронный ресурс] : резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 16 дек. 1966 г., № 2200 (XXI) // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : http://www.un.org/russian/ga/21/docs/res21_1.htm. – 30.10.2015 г.
217. Мезяев А. Б. Процесс против Слободана Милошевича в Гаагском трибунале : Некоторые международно-правовые проблемы [Электронный ресурс] / А. Б. Мезяев // Сайт памяти Слободана

- Милошевича. – Режим доступа : <http://www.slobodan-memoria.narod.ru/process/proc.htm>. – 30.10.2015 г.
218. Мелешкина Е. Ю. Институциональные альтернативы становления новых государств в Восточной Европе в XX – начале XXI вв. [Текст] : автореф. дисс. ... докт. полит. наук : 23.00.02 / Мелешкина Елена Юрьевна ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 2012. – 45 с.
219. Мелешкина Е. Ю. Формирование государств и наций на постсоветском пространстве : непризнанные государства [Текст] / Е. Ю. Мелешкина // Мировая политика : взгляд из будущего : материалы V Конвента РАМИ, г. Москва, 26–27 сен. 2008 г. / под ред. А. В. Торкунова. Т. 18 : Асимметрия мирового суверенитета : зоны проблемной государственности / под ред. И. В. Кудряшовой. – М. : РАМИ, 2009. С. 79–88.
220. Мельвиль А. Ю. Политический атлас современности : опыт многомерного статистического анализа политических систем современных государств [Текст] / А. Ю. Мельвиль [и др.]. – М. : МГИМО-Университет, 2007. – 272 с.
221. Меморандум об основах нормализации отношений между Республикой Молдова и Приднестровьем [Текст]: от 08 мая 1997 г., подписан в г. Москва // Шалыгин, М. В. Российская Федерация – Приднестровская Молдавская Республика: 1991–2011 [Текст]: сб. документов / М. В. Шалыгин, В. В. Ястребчак. – М.: ИЦ «Новая реальность», 2014. – С. 32.
222. Меморандум об основных принципах государственного устройства объединенного государства [Электронный ресурс] // Информационное агентство «Regnum». – Режим доступа: <http://regnum.ru/news/458547.html>. – 24.02.2016 г.
223. Мечников Л. И. Цивилизация и великие исторические реки [Текст] / Л. Мечников. – М. : Айрис-Пресс, 2013. – 320 с.
224. Министерство иностранных дел Приднестровской Молдавской Республики : общие сведения [Электронный ресурс] // Официальный сайт Министерства иностранных дел Приднестровской Молдавской

- Республики. – Режим доступа : <http://mfa-pmr.org/ru/main>. – 14.12.2015 г.
225. Моджорян Л. А. Значение признания государств и правительств на современном этапе [Текст] / Л. А. Морджорян // Вопросы теории и практики современного международного права. – М.: Изд-во ИМО, 1960. – Вып. 3. – С. 15–31.
226. Моспанов А. Буфер для России, Украины и Евросоюза [Текст] / А. Моспанов // Дипломатический вестник Приднестровья. – 2010. – № 1. – С. 99–100.
227. Мусский И. А. 100 великих дипломатов [Текст] : справочник / И. А. Мусский. – М. : Вече, 2002. – 608 с.
228. Мухаев Р. Т. Теория политики [Текст] : учеб. для студентов вузов / Р. Т. Мухаев. – М. : Юнити-дана, 2005. – 623 с.
229. На карте мира появилось новое государство – Южный Судан [Электронный ресурс] // Центр новостей ООН. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=15901#UdFaVr31VnM>. – Дата обращения 18.08.2012 г.
230. Нагорный Карабах [Текст] : историческая справка / под ред. Г. А. Галоян, К. С. Худавердян. – Ереван : Издательство АН Армянской ССР, 1988. – 96 с.
231. Народы без государства. Коллекция фактов [Электронный ресурс] // Интернет-портал медиагруппы «Континент». – Режим доступа : http://www.kontinent.org/article_rus_473d08ce7f644.html. – 23.09.2011 г.
232. Нарочницкая Н. А. Размораживание статуса «непризнанных» [Текст] / Н. А. Нарочницкая // Приднестровье. – 2006. – № 226. – С. 2.
233. Неклесса А. И. Будущее и грядущее : кризис современного мира [Текст] / А. И. Неклесса // Полис. – 2012. – № 2. – С. 70–84.
234. Неотъемлемый суверенитет над естественными ресурсами [Электронный ресурс] : резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 14 дек. 1962 г., № 1803 (XVII) // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : http://www.un.org/russian/ga/17/docs/res17_2.htm. – 30.10.2015 г.

235. Неполноценные члены сообщества. Абхазии и Южной Осетии не хватает признания 190 членов ООН [Текст] // Коммерсантъ. – № 177 (3994). – 2008. – 1 окт.
236. Николаев Д. Г. Политические основания и условия признания независимости Абхазии, Южной Осетии и Косово [Текст]: дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Николаев Дмитрий Григорьевич. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2011. – 185 с.
237. Нуруллин Р. М. Сецессия как политический процесс [Текст]: автореферат дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Нуруллин Ринат Маратович; ФГАОУ ВПО «Казанский (Приволжский) федеральный университет». – Казань, 2012. – 26 с.
238. Нутчева Г. Сербия и Черногория [Текст] / Г. Нутчева, М. Хейссен // Европеизация и разрешение конфликтов: конкретные исследования европейской периферии: монография / Б. Коппитерс [и др.]. – М.: Весь мир, 2005. – С. 115–154.
239. О взаимных безвизовых поездках граждан государств-участников Сообщества «За демократию и права народов» [Электронный ресурс]: соглашение от 4 нояб. 2007 г. // Официальный сайт Министерства юстиции Приднестровской Молдавской Республики. – Режим доступа: [http://www.justice.idknet.com/Web.nsf/952ef148a704e588c22574d5002acf1b/30155974aacff95ac225752c003cc3c7!](http://www.justice.idknet.com/Web.nsf/952ef148a704e588c22574d5002acf1b/30155974aacff95ac225752c003cc3c7!OpenDocument&ExpandSection=2.2.7) – 28.12.2012 г.
240. О критериях ЕС для признания новых государств в Восточной Европе и на территории Советского Союза [Электронный ресурс]: заявление Совета ЕС от 16 дек. 1991 г. // Сайт «Законы и право. ZAKI.RU». – Режим доступа: <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=1202>. – 14.10.2014 г.
241. О Межпарламентской ассамблее государств-участников Сообщества «За демократию и права народов» [Электронный ресурс]: соглашение от 30 сен. 2006 г. // Сайт «Закон ПМР». – Режим доступа: <http://zakon-pmr.com/DetailDoc.aspx?document=60884>. – 16.02.2015 г.

242. О поддержании мира и гарантиях безопасности между Республикой Молдова и Приднестровьем [Текст]: соглашение от 05 июля 1995 г., подписанное в г. Тирасполь // Шалыгин, М. В. Российская Федерация – Приднестровская Молдавская Республика: 1991–2011: сб. документов / М. В. Шалыгин, В. В. Ястребчак. – М.: ИЦ «Новая реальность», 2014. – С. 31.
243. О порядке реализации протокольных решений, соглашений и иных документов, подписанных между Приднестровьем и Республикой Молдова [Текст]: соглашение от 08 авг. 2001 г., подписанное в Г. Тирасполь // Шалыгин М. В. Российская Федерация – Приднестровская Молдавская Республика: 1991–2011: сб. документов / М. В. Шалыгин, В. В. Ястребчак. – М.: ИЦ «Новая реальность», 2014. – С. 39–40.
244. О создании Ассоциации университетов самоопределившихся государств [Электронный ресурс]: декларация от 1 нояб. 2007 г. // Официальный сайт Приднестровского государственного университета им. Т.Г. Шевченко. – Режим доступа : <http://www.spsu.ru/?mode=ausg>. – 28.12.2012 г.
245. О сотрудничестве между Торгово-промышленной палатой Приднестровской Молдавской Республики и Торгово-промышленной палатой Республики Южная Осетия [Электронный ресурс]: соглашение от 5 июля 2008 г. // Официальный сайт Министерства иностранных дел Приднестровской Молдавской Республики. – Режим доступа : http://mfa-pmr.org/index.php?category_no=446&p=13. – 28.12.2012 г.
246. О торгово-экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве между Республикой Абхазия и Приднестровской Молдавской Республикой [Электронный ресурс]: соглашение от 22 дек. 2006 г. // Официальный сайт Министерства иностранных дел Приднестровской Молдавской Республики. – Режим доступа : http://mfa-pmr.org/index.php?category_no=446&p=13. – 28.12.2012 г.
247. Об образовании ФРГ и ГДР [Электронный ресурс] // Информационный сайт Историко-документального

- департамента МИД России «Дипломатия России : от посольского приказа до наших дней». – Режим доступа : http://www.idd.mid.ru/inf/inf_17.html. – 06.02.2015 г.
248. Об организационных и правовых основах гуманитарного сотрудничества государств-участников Сообщества [Электронный ресурс] : соглашение от 4 нояб. 2007 г. // Официальный сайт Министерства иностранных дел Приднестровской Молдавской Республики. – Режим доступа : http://mfa-pmr.org/index.php?category_no=446&p=13. – 28.12.2012 г.
249. Об основах оказания правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам [Электронный ресурс] : соглашение от 4 нояб. 2007 г. // Официальный сайт Министерства юстиции Приднестровской Молдавской Республики. – Режим доступа : <http://justice.idknet.com/web.nsf/767eb8a58ad76a2bc22574d5002acf15/df1079d198bb97d4c22575ec002539ca!OpenDocument>. – 28.12.2012 г.
250. Общее рамочное соглашение о мире в Боснии и Герцеговине (Дейтонские соглашения) [Электронный ресурс] : от 21 нояб. 1995 г. // Справочно-правовая система «Право.ру». – Режим доступа : <http://docs.pravo.ru/document/view/20943336/>. – 12.05.2015 г.
251. Оппенгейм Л. Международное право [Текст]: в 2 т.: пер. с англ. / Л. Оппенгейм. – М.: Изд-во иностранной лит-ры, 1948. – Т. 1. – 407 с.
252. Осипова С. А. Бухарестский мирный договор 1812 года : политические последствия формирования юго-западной границы Российской империи и их оценка сквозь призму политических процессов начала XXI века [Текст] / С. А. Осипова // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Юридична література, 2015. – Вип. 52. – С. 432–439.
253. Осипова С. А. Влияние внутри- и внешнеполитических факторов на развитие современных политических процессов в Приднестровской Молдавской Республике [Текст] : материалы круглого стола «Политические процессы в новых независимых государствах»,

- г. Москва, ОМЭПИ ИЭ РАН, 18 нояб. 2010 г. / С. А. Осипова // Вестник научной информации. – № 2. – 2011. – С. 150–160.
254. Осипова С. А. Военная агрессия как форма самореализации политических элит : политологический анализ (на примере молдово-приднестровского конфликта) [Текст] / С. А. Осипова // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр.– Одеса : Юридична література, 2008. – Вип. 33. – С. 281–385.
255. Осипова С. А. Детерминанты процесса государствообразования на современном этапе политической истории [Текст] / С. А. Осипова //
256. Осипова С. А. Институт международного признания государственных образований : история развития и воплощения идеи [Текст] / С. А. Осипова // Науковий вісник. – Одеса : Одеський державний економічний університет, 2011. – № 9 (134).– С. 118–127.
257. Осипова С. А. Историко-политологическое обоснование государственности непризнанных : исторические факты против политической конъюнктуры [Текст] / С. А. Осипова // Панорама політологічних студій : науковий вісник РДГУ. – Рівне : Рівненський державний гуманітарний університет, 2013. – № 11. – С. 81–89.
258. Осипова С. А. Косовское противостояние и проблема международно-правового признания государств [Текст] / С. А. Осипова // Політологічні записки : зб. наук. пр. / Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля. – Луганськ , 2011. – № 4. – С. 115–123.
259. Осипова С. А. Международно-правовое признание государств : поиски эффективного механизма реализации [Текст] / С. А. Осипова // Наукові праці. Серія : Політологія.– Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 163. – С. 64–67.
260. Осипова С. А. Международно-правовое признание Республики Южный Судан : итоги, особенности процесса и политические риски [Текст] / С. А. Осипова // Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice. – Chisinau : Academia de Științe a Moldovei, 2014. – № 3 (166). – P. 49–56.

261. Осипова С. А. Непризнанные государства как политико-правовой феномен : теоретико-методологический аспект [Текст] / С. А. Осипова // Вісник СевНТУ : зб. наук. пр. Серія : Політологія. – Севастополь, 2011. – Вип. 123. – С. 124–127.
262. Осипова С. А. Непризнанные государства постсоветского пространства : политические предпосылки возникновения и перспективы развития [Текст] / С. А. Осипова // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Юридична література, 2014. – Вип. 51. – С. 177–185.
263. Осипова С. А. Непризнанные государства постсоветского пространства – политический «продукт» распада СССР [Текст] / С. А. Осипова // Современные проблемы управления конкурентоспособностью и инновационным развитием России : сб. статей международной научно-практ. конф. памяти заслуженного деятеля науки В. И. Кравцовой, г. Москва, 27 нояб. 2014 г. – М. : Университет машиностроения, 2014. – С. 217–225.
264. Осипова С. А. Непризнанные государственные образования как фактор международной и региональной безопасности [Текст] / С. А. Осипова // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр.– Одеса : Юридична література, 2012. – Вип. 45. – С. 94–102.
265. Осипова С.А. Организация объединенных наций: риски и шансы современного этапа развития [Электронный ресурс] / С.А. Осипова // Информационно-аналитический портал «Стратегия Приднестровья». – Режим доступа: http://strategiya-pmr.ucoz.net/news/organizacija_obedinennykh_nacij_riski_i_shansy_sovremennogo_etchapa_razvitija/2010-08-27-394. – 24.04.2016 г.
266. Осипова С. А. Особливості та перспективи розвитку інституту референдуму та інших форм прямої демократії в політичній практиці невизнаної держави (на прикладі Придністровської Молдавської Республіки) [Текст] / С. А. Осипова // Перспективи. Соціально-політичний журнал. Серія : Філософія, політологія, соціологія. –

- Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, 2013. – № 3 (57). – С. 83–88.
267. Осипова С. А. Периодизация политической истории как метод научного познания социальных фактов [Текст] / С. А. Осипова // Северная война и Приднестровье: история и современность : сб. науч. тр. / Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, центр социальных и политических исследований «Перспектива». – Тирасполь, 2010. – С. 157–163.
268. Осипова С. А. Политический процесс в Приднестровье : общее и особенное [Текст] / С. А. Осипова // Постсоветское пространство : реалии и перспективы / под. общ. ред. Б. А. Шмелева. – М. : ИЭ РАН, 2009. – С. 348–353.
269. Осипова С. А. Право народов на самоопределение : отражение проблемы в резолюциях Генеральной Ассамблеи ООН (1940–1970-е годы) [Текст] / С. А. Осипова // Сучасна українська політика : сб. наук. пр. / Центр соціальних комунікацій. – К., 2011. – Вип. 25. – С. 275–282.
270. Осипова С. А. Право народів на самовизначення : відображення проблеми в резолюціях Генеральної Ассамблеї ООН (1990-і роки) / С. А. Осипова // Освіта регіону. – 2012. – № 1. – С. 164–168.
271. Осипова С. А. Процесс государствообразования в современном мире в контексте геополитики [Текст] / С. А. Осипова // Україна і світ у третьому тисячолітті : політичний, економічний, правовий та культурний виміри : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 13–14 бер. 2015 р. : у 2 ч. – Ч. II. – Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, Міжнародний Вишеградський Фонд, 2015. – С. 43–47.
272. Осипова С. А. Процесс государствообразования в современном мире : особенности протекания и политические риски [Текст] / С. А. Осипова // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Юридична література, 2015. – Вип. 54. – С. 229–235.

273. Осипова С. А. Процесс государствообразования в современном мире : подходы к интерпретации понятия [Текст] / С. А. Осипова // Актуальные проблемы международных отношений в условиях формирования мультиполярного мира : сб. научных статей II Международной научно-практ. конф., г. Курск, 22 янв. 2015 г. / под ред. Л. В. Бычковой, В. М. Кузьминой. – Курск : Университетская книга, 2015. – С. 90–97.
274. Осипова С. А. Процесс государствообразования : подходы к определению природы, понятие и структура [Текст] / С. А. Осипова // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Юридична література 2015. – Вип. 55. – С. 123–131.
275. Осипова С. А. Процесс государствообразования в современном мире : примеры политической практики [Текст] / С. А. Осипова // *Administrarea Publică*. – Chisinau : Academia de Administrare Publică, 2015. – № 1 (85). – P. 171–176.
276. Осипова С. А. Сецессия и ее влияние на процессы государствообразования в современном мире [Текст] / С. А. Осипова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Історія. Філософія. Політологія. – Одеса, 2015. – Вип. 9. – С. 143–148.
277. Осипова С. А. Современные войны за независимость: особенности и характерные черты / С. А. Осипова [Текст] // Політологічні записки : зб. наук. пр. – Луганськ : Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля, 2013. – № 2 (8). – С. 157–162.
278. Основы политической власти Приднестровской Молдавской Республики [Текст] : учеб. пособие / И. Н. Галинский, С. А. Осипова [и др.]. – 2-е изд., перераб. и доп. – Тирасполь : Литера, 2016. – 160 с.
279. Осуществление Декларации о предоставлении независимости колониальным странам и народам [Электронный ресурс] : резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 20 дек. 1965 г., № 2105 (XX) // Официальный сайт Организации Объединенных Наций.

- Режим доступа : http://www.un.org/russian/ga/20/docs/res20_1.htm. – 30.10.2015 г.
280. Охрименко А. В. Политика Франции в отношении Новой Каледонии [Текст] : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.15 / Охрименко Алексей Владимирович. – М. : РУДН, 2011. – 265 с.
281. Париж признал право Новой Каледонии на референдум о независимости [Электронный ресурс] // Информационный сайт «OANEWS». – Режим доступа : http://oane.ws/2014/11/17/parizh_priznal_pravo_novoy_kaledonii_na_referendum_o_nezavisimosti.html#. – 28.01.2015 г.
282. Парсонс Т. Система современных обществ [Текст] : монография : пер. с англ. / Т. Парсонс. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
283. Первый Мировой конгресс подкарпатских русинов признал Украину, Абхазию, Южную Осетию и Приднестровье [Электронный ресурс] // Информационное агентство «Regnum». – <http://www.regnum.ru/news/1157068.html/> – 31.10.2015 г.
284. Переговорному процессу между Приднестровьем и Молдовой – 20 лет [Электронный ресурс] // Информационное агентство «Новости Приднестровья». – Режим доступа : <http://novostipmr.com/ru/news/14-04-29/peregovornomu-processu-mezhdu-pridnestrovem-i-moldovoy-20-let>. – 4.01.2016 г.
285. Переговорный процесс между ПМР и РМ. Основные этапы // Информационное агентство «Ольвия-пресс» (с 2011 г. «Новости Приднестровья»). – Режим доступа : <http://www.olvia.idknet.com/ol66-09-06.htm>. – 4.01.2016 г.
286. Переговоры между Суданом и Южным Суданом о приграничной зоне зашли в тупик [Электронный ресурс] // Сайт «РБК. Весь мир». – Режим доступа : <http://www.rbc.ru/rbcfreenews/20130120103103.shtml>. – 27.10.2015 г.
287. Петрова І. Інтереси та впливи Румунії на придністровський конфлікт / І. Петрова // Україна – Румунія – Молдова : історичні, політичні та культурні аспекти взаємин у контексті сучасних

- европейських процесів : зб. наук. пр.; Буковинський політологічний центр; під заг. ред. А. М. Круглашова. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2006. – С. 353–370.
288. Погорельский А. Непризнанные государства – вызов XXI века [Электронный ресурс] / А. Погорельский // Журнальный клуб «Интелрос». Прогнозис. – 2006. – № 8 – Режим доступа : http://www.intelros.ru/2007/08/09/nepriznannye_gosudarstva_vyzov_xxi_veka.html. – 2.10.2011 г.
289. Познер В. О воссоединении Крыма с Россией и не только. [Электронный ресурс] / В. Познер // Информационный портал «Факты». – Режим доступа : <http://fakty.ictv.ua/ru/index/read-blog/id/1121>. – 28.01.2015 г.
290. Политическая конфликтология [Текст] : учеб. пособие / под ред. С. А. Ланцова. – СПб. : Питер, 2008. – 320 с.
291. Политический процесс : основные аспекты и способы анализа [Текст] : пособие по социологии политических процессов / под ред. Е. Ю. Мелешкиной. – М. : Весь мир, 2001. – 304 с.
292. Положение в бывшей Югославии [Электронный ресурс] : резолюция Совета Безопасности ООН от 30 мая 1992 г., № 757 // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/document/scresol/res1992/res757.htm>. – 18.09.2011 г.
293. Пономарева Е. Г. Новые государства на Балканах [Текст] : монография / Е. Г. Пономарева. – М.: МГИМО Университет, 2010. – 254 с.
294. Пономарева Е. Г. Политическое развитие постюгославского пространства (внутренние и внешние факторы) [Текст] : монография / Е. Г. Пономарева. – М. : МГИМО(У) МИД России, 2007. – 236 с.
295. Пономарева Е. Г. Суверенитет в эпоху глобализации : уроки для России [Текст] / Е. Г. Пономарева // Российская Федерация сегодня. – № 4. – 2008. – С. 51–52.

296. Пономарева Е. Г. Формирование государственности на постъюгославском пространстве : внутренние и внешние факторы [Текст] : дисс. ... докт. полит. наук: 23.00.02 / Пономарева Елена Георгиевна. – М.: МГИМО (Университет) МИД России, 2010. – 373 с.
297. Попов Ф. А. География сецессионизма в современном мире [Текст] : дисс. ... канд. геогр. наук : 25.00.24 / Попов Федор Аркадьевич. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2010. – 166 с.
298. Попов Ф. А. Проблема Южного Судана. Билядас-Судан – Страна черных [Электронный ресурс] / Ф. А. Попов // Электронная версия журнала «География». – Режим доступа : <http://geo.1september.ru/2007/02/17.htm>. – 28.06 2013 г.
299. Попова А. В. Теория государства и права [Текст] : учеб. пособие / А. В. Попова. – СПб. : Питер, 2008. – 208 с.
300. Право на самоопределение [Электронный ресурс] : доклад эксперта / Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций ; XXI Московская международная молодежная модель ООН, г. Москва, 1–3 дек. 2010 г. – М., 2010. – 17 с.
301. Право народов и наций на самоопределение [Электронный ресурс] : резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 16 дек. 1952 г., № 637 (VII) // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/ga/7/docs/res7.htm>. – 30.10.2015 г.
302. [Правовые системы стран мира \[Текст\] : энцикл. справочник / Ф. М. Решетников \[и др.\] ; под общ. ред. А. Я. Сухарева. – М. : НОРМА, 2003. – 944 с.](#)
303. Представитель США : Южный Судан занял законное место среди сообщества суверенных государств // Центр новостей ООН. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=15929#.UdFgub31VnM>. – 18.08.2012 г.
304. Президент Чехии поддерживает идею федерализации Украины [Электронный ресурс] // Новостное агентство «РИА Новости». – Режим доступа : http://rian.com.ua/world_news/20140407/343309648.html. – 27.11.2014 г.

305. Приднестровская Молдавская Республика. История. Атлас : [карты] / редкол. : А. З. Волкова [и др.]. – Бендеры : Полиграфист, 2005. – 64 с.
306. Приднестровье в макрорегиональном контексте черноморского побережья [Текст] : сб. науч. тр. / Slavic Research Centre, Hokkaido University ; под ред. К. Мацузато. – Sapporo, 2008. – 226 с.
307. Прием Республики Боснии и Герцеговины в члены Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс] : резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 22 мая 1992 г., № 46/237 // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : [http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/353/07/IMG/N9235307.pdf?](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/353/07/IMG/N9235307.pdf?OpenElement)
[OpenElement](#). – 18.09.2011 г.
308. Прием Республики Словении в члены Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс] : резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 22 мая 1992 г., № 46/236 // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : [http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/353/01/IMG/N9235301.pdf?](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/353/01/IMG/N9235301.pdf?OpenElement)
[OpenElement](#). – 18.09.2011 г.
309. Прием Союзной Республики Югославии в члены Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс] : резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 1 нояб. 2000 г., № 55/12 // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : [http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/560/13/PDF/N0056013.pdf?](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/560/13/PDF/N0056013.pdf?OpenElement)
[OpenElement](#). – 18.09.2011 г.
310. Прием Республики Хорватии в члены Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс] : резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 22 мая 1992 г., № 46/238 // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : [http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/353/13/IMG/N9235313.pdf?](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/353/13/IMG/N9235313.pdf?OpenElement)
[OpenElement](#). – 18.09.2011 г.
311. Прием Республики Южный Судан в члены Организации Объединенных Наций : резолюция Генеральной Ассамблеи ООН

- [Электронный ресурс] : от 14 июл. 2011 г. ; № 65/308 // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/418/49/PDF/N1141849.pdf?OpenElement>. – 09.09.2011 г.
312. Признание Приднестровья как гарантия будущего России [Электронный ресурс] / М. Ремизов [и др.] // Агентство политических новостей (АПН). – Режим доступа : <http://www.apn.ru/publications/article10560.htm>. – 23.09.2011 г.
313. Пряхин В. Ф. Региональные конфликты на постсоветском пространстве (Абхазия, Южная Осетия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Таджикистан) [Текст] : монография / В. Ф. Пряхин. – М. : ООО «Издательство ГНОМ и Д», 2002. – 344 с.
314. Пэ О. Процесс международного признания бывших югославских республик – опасный прецедент для многонациональных государств [Текст] / О. Пэ // Этнические и религиозные конфликты в Евразии сб. науч. тр. : в 3 кн. – Кн. 3 «Международный опыт разрешения этнических конфликтов / общ. ред. Б. Коппитерс, Э. Ремакль, А. Зверев. – М. : Весь мир, 1997. – С. 139–149.
315. Разуваев Н. В. Об историческом развитии государства [Текст] / Н. В. Разуваев // Личность Культура Общество. – 2010. – № 2. – С. 324–330.
316. Рамочное Соглашение об основных принципах деятельности Сообщества «За демократию и права народов» : от 4 нояб. 2007 г. ; г. Сухум // Официальный сайт Министерства юстиции Приднестровской Молдавской Республики. – Режим доступа : <http://justice.idknet.com/web.nsf/952ef148a704e588c22574d5002acf1b/5fb06bf17590993c2257521003d2b19!OpenDocument&ExpandSection=1.1.8.14>. – 28.12.2012 г.
317. Раннее государство, его альтернативы и аналоги [Текст]: колл. монография / под ред. Л. Е. Гринина, Д. М. Бондаренко, Н. Н. Крадина, А. В. Коротаева. – Волгоград : Учитель, 2006. – 560 с.

318. Распределение населения по национальностям [Текст] // Об итогах переписи населения Приднестровской Молдавской Республики 2004 года : аналитическая записка / Министерство экономики Приднестровской Молдавской Республики. – Тирасполь, 2006. – 556 с.
319. Региональные выборы в Каталонии назначены на 27 сентября [Электронный ресурс] // Последние новости об Испании на русском языке «Noticia.ru». – Режим доступа : <http://noticia.ru/allnews/politika/regionalnyie-vyiboryi-v-katalonii-naznachenyi-na-27-sentyabrya-11981.htm>. – 22.04.2015 г.
320. Резолюция Совета Безопасности ООН [Электронный ресурс] : от 10 июня 1999 г. ; № 1244 // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/document/scresol/res1999/res1244.htm>. – 27.10.2015 г.
321. Репина Л. П. История исторического знания [Текст] : учеб. для вузов / Л. П. Репина, В. В. Зверева, М. Ю. Парамонова. – М. : Дрофа, 2004. – 288 с.
322. Республика Абхазия [Электронный ресурс] // Официальный сайт Сообщества «За демократию и права народов». – Режим доступа : http://community-dpr.org/about_country/abhazia.php. – 16.10.2011 г.
323. Референдум в Судане может стать примером для всей Африки – сенатор США [Электронный ресурс] // Новостное агентство «РИА Новости». – Режим доступа : <http://ria.ru/world/20110109/319291954.html>. – 16.10.2011 г.
324. Референдум в Южном Судане – на очереди Приднестровье [Электронный ресурс] // Сайт Центра Льва Гумилева. – Режим доступа : <http://www.gumilev-center.ru/?p=419>. – 16.10.2011 г.
325. Референдум о независимости НКР стал поворотным событием : экс-глава МИД [Электронный ресурс] // Новостное агентство «NEWS.am». – Режим доступа : <http://news.am/rus/news/41259.html>. – 16.10.2011 г.
326. Россия предложила перед рассмотрением предложений Ахтисаари по Косово направить в Белград и Приштину миссию Совета Безопасности

- ООН [Электронный ресурс] // Центр новостей ООН. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/news/fullstorynews.asp?newsID=7301>. – 27.10.2015 г.
327. Сабов А. Почему его сердце не выдержало, или Как и за что судили бывшего лидера Югославии [Текст] / А. Сабов // Российская газета. – № 4021. – 2006. – 18 мар.
328. Салек Али, М. Проблема Западной Сахары в международном и региональном контекстах : 1964–2002 гг. [Текст] : дисс ... канд. ист. наук : 07.00.15 / Мухамед Салек Али. – М. : РУДН, 2003. – 160 с.
329. Саркисова Н. А. Государство в политической системе общества переходного периода [Текст] / Н. А. Саркисова // История государства и права. – 2009. – № 3. – С. 4–6.
330. Сафонов А. Молдово-приднестровское урегулирование : книга в формате «5+2» прочитана [Электронный ресурс] / А. Сафонов // Интернет-газета «Press Обзорение». – Режим доступа : <http://press.try.md/item.php?id=138589>. – 4.01.2016 г.
331. Сафонов, М. Современные подходы к изучению международных отношений [Электронный ресурс] / М. Сафонов // Журнал теории международных отношений и мировой политики. – 2003. – Т. 1. – № 1. – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/one/006.htm>. – 01.12.12 г.
332. Саяги Мохаммед, А. М. аль. Объединение Северного и Южного Йемена и йеменско-российские отношения : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Мохаммед Ахмед Мохаммед аль Саяги. – М. : РУДН, 2010. – 192 с.
333. Семушин Д. Победа сторонников независимости на выборах в Каталонии: Брюссель останавливает развал Испании [Электронный ресурс] / Д. Семушин // Информационное агентство «REGNUM». – Режим доступа : <http://www.regnum.ru/news/1598213.html>. – 22.04.2015 г.
334. Серегичев С. Ю. Референдум в Южном Судане : итоги и последствия [Электронный ресурс] / С. Ю. Серегичев // Институт Ближнего

- Востока. – Режим доступа : <http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/27-01-11.htm>. 37.10.2015 г.
335. Сецессия [Электронный ресурс] // Большая Советская Энциклопедия. – Режим доступа : <http://bse.sci-lib.com/article101785.html>. – 17.11.2014 г.
336. Симон М. Е. Воздействие глобализации на национальное государство (в контексте европейской интеграции) [Текст] : дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.04 / Симон Марк Евгеньевич. – М. : Институт экономики РАН, 2009. – 216 с.
337. Симон М. Е. Воздействие процессов регионализации на национальные государства Европы [Текст] / М. Е. Симон // Власть. – 2009. – С. 109–113.
338. Ситуация в Боснии и Герцеговине [Электронный ресурс] : резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 25 авг. 1992 г., № 46/242 // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/599/11/IMG/NR059911.pdf?OpenElement>. – 18.09.2011 г.
339. Смыр С. М. Современный этап развития государственности Республики Абхазия [Текст] / С. М. Смыр // Языковой суверенитет в контексте политической субъектности самоопределившихся государств : сб. ст.; Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, Центр социальных и политических исследований «Перспектива». – Тирасполь, 2010. – С. 10–13.
340. Совет Безопасности ООН потребовал от Судана и Южного Судана немедленно прекратить все боевые действия [Электронный ресурс] // Центр новостей ООН. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=17419#.UdFxS731VnM>. – 27.10.2015 г.
341. Совет Безопасности рекомендовал Генеральной Ассамблее принять Республику Южный Судан в члены ООН [Электронный ресурс] // Центр новостей ООН. – Режим доступа :

- <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=15923#.UdFfdL31VnM>. – 27.10.2015 г.
342. Совместная декларация Республики Абхазия, Приднестровской Молдавской Республики, Республики Южная Осетия (Сухумская декларация): от 14 июня. 2006 г.; г. Сухум // Официальный сайт Сообщества «За демократию и права народов». – Режим доступа : <http://community-dpr.org/about/index.php>. – 28.12.2012 г.
343. Соглашение о прекращении огня в Карабахе: как это было [Электронный ресурс] // Информационное аналитическое агентство «Армедиа». – Режим доступа: <http://armedia.am/rus/news/17923/soglashenie-o-prekrashchenii-ognya-v-karabakhe-kak-eto-biylo.html>. – 18.04.2016 г.
344. Соколова Е. Н. Босния и Герцеговина: опыт несuverенной демократии [Электронный ресурс] / Е. Н. Соколова // Журнальный клуб «Интелрос». – Режим доступа : http://www.intelros.ru/readroom/nz/nz_56/1926-ekaterina-sokolova-bosnija-i.html. – 31.10.2015 г.
345. Соколова Р. И. Государство в современном мире [Текст]: монография / Р. И. Соколова, В. И. Спиридонова. – М.: ИФРАН, 2003. – 253 с.
346. Соколовский С. В. Права меньшинств: антропологические, социологические и международно-правовые аспекты [Текст]: монография / С. В. Соколовский. – М.: Московский Общественный научный фонд, 1997. – 543 с.
347. Соловьев А. И. Политология. Политическая теория, политические технологии [Текст]: учеб. для вузов / А. И. Соловьев. – М.: Аспект Пресс, 2010. – 576 с.
348. Солозобов Ю. Непризнанная Евразия [Текст] / Ю. Солозобов // Логос. – 2004. – № 6. – С. 130–139.
349. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор [Текст]: пер. с англ. / Г. Алмонд [и др.]. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
350. Степанов В. П. Этнополитическое конструирование гражданской идентичности на двух берегах Днестра, 1989–2014 гг. [Текст]:

- монография / В. П. Степанов. – Тирасполь: Изд-во Приднестровского ун-та, 2015. – 224 с.
351. Степанюк В. Государственность молдавского народа: исторические, политические и правовые аспекты [Текст]: монография / В. Степанюк. – Кишинев: Tipografia Centrală, 2008. – 632 с.
352. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология [Текст]: учеб. для вузов / Т. Г. Стефаненко. – М.: Аспект Пресс, 2014. – 352 с.
353. Судан и Южный Судан достигли соглашения по ряду конфликтных вопросов [Электронный ресурс] // Новостной сайт «Bigmir)net». – Режим доступа: <http://news.bigmir.net/world/618693-Sydan-i-Ujni-Sydan-dostigli-soglasheniya-po-ryady-konfliktnih-voprosov>. – 28.06.2013 г.
354. Сярова Т. Южный Судан официально обрел суверенитет [Электронный ресурс] / Т. Сярова // Радио Приднестровья. – Режим доступа: <http://radiopmr.org/news/3927/3/YUzhnyj-Sudan-oficialno-obrel-suverenitet/>. – 27.10.2015 г.
355. Тайваньский гамбит (Размышления о некоторых причинах нынешнего обострения китайско-тайваньских отношений) // Информационно-аналитический сайт «Dumaem.ru». – Режим доступа: http://dumaem.ru/index.php?iq=st_show&st_id=747&RSS=1/ – 27.06.2011 г.
356. Тойнби А. Постыжение истории [Текст]: пер. с англ. / А. Тойнби. – М.: Айрис-Пресс, 2010. – 640 с.
357. Токарев А. А. Влияние государственности на эволюцию политических режимов Грузии и Украины в 1991–2014 гг. [Текст]: монография / А. А. Токарев. – М.: МГИМО,
358. Токвиль А. де. Демократия в Америке [Текст]: монография: пер. с англ. / А. де Токвиль. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
359. Троицкий М. Цена непризнания [Текст]: рецензия / М. Троицкий // Международные процессы. Журнал теории международных отношений и мировой политики. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twenty/016.htm>. – 28.09.2014 г.
360. Управление Верховного комиссара ООН по делам беженцев [Электронный ресурс] // Официальный сайт Управления Верховного

- комиссара ООН по делам беженцев. – Режим доступа : <http://www.unhcr.ru/>. – 2.11.2011 г.
361. Урбанская Т. Украина и ее непризнанные соседи: хата больше не с краю [Электронный ресурс] / Т. Урбанская // Информационное агентство «УНИАН». – Режим доступа : <http://www.unian.net/politics/823312-ukraina-i-ee-nepriznannyye-sosedi-hata-bolshe-ne-s-krayu.html>. – 18.04.2015 г.
362. Устав Организации американских государств [Электронный ресурс] : принят 30 апр. 1948 г. ; Богота, // Законы России. – Режим доступа : http://www.lawrussia.ru/texts/legal_524/doc524a657x473.htm. – 16.07.2013 г.
363. Устав Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс] : принят 26 июн. 1945 г. ; Сан-Франциско // Официальный сайт Организации объединенных Наций. Режим доступа : <http://www.un.org/ru/documents/charter/chapter2.shtml>. – 14.09.2014 г.
364. Устав Републике Србије [Електронски извор] : из 1990 г. // Дигитална Народна библиотека Србије. – Режим приступа : <http://scc.digital.nb.rs/document/RA-ustav-1990>. – 20.09.2011 г.
365. Устав Сообщества «За демократию и права народов» [Электронный ресурс] : принят 4 нояб. 2007 г. ; г. Сухум // Официальный сайт Министерства иностранных дел Приднестровской Молдавской Республики. – Режим доступа : <http://mfa-pmr.org/index.php?newsid=235>. – 28.12.2012 г.
366. Хайд Ч. Ч. Международное право, его понимание и применение Соединенными Штатами Америки [Текст]: в 2 т.; пер. с англ. / Ч. Ч. Хайд. – М.: Иностранная литература, 1950. – Т. 1. – 523 с
367. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах [Текст] : монография : пер. с англ. / С. Хантингтон. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
368. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций [Текст] : пер. с англ. / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2006. – 576 с.
369. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века [Текст] : пер. с англ. / С. Хантингтон. – М. : РОССПЭН, 2003. – 368 с.

370. Харитоновна Н. И. Приднестровский конфликт и проблема непризнанных государств на постсоветском пространстве в конце XX – начале XXI вв. [Текст]: автореферат дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / Харитоновна Наталия Ивановна; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 2008. – 35 с.
371. Хинтба И. «Ассоциированные отношения» – модель интеграции для России и Абхазии [Электронный ресурс] // Официальный сайт Сообщества «За демократию и права народа». Режим доступа: http://community-dpr.org/news/union/news_full.php?nid=133. – 17.10.2011 г.
372. Хомяков Л. С. Семирамида. Исследование истины исторических идей [Текст] / Л. С. Хомяков // Хомяков Л. С. Сочинения: в 2 т. – Т. 1 «Работы по историософии». – М.: URSS, 1994. – 589 с.
373. Хропанюк В. Н. Теория государства и права [Текст]: учебник / В. Н. Хропанюк. – М.: Омега-Л, 2011. – 336 с.
374. Цвятков Н. В. Голос Приднестровья: эхо великой страны [Текст]: монография / Н. В. Цвятков. – Кишинев: Intellect Group, 2016. – 100 с.
375. Цицерон М. Т. Диалоги: О государстве; О законах [Текст] / М. Т. Цицерон. – М.: Книга по требованию, 2012. – 226 с.
376. Цуканова О. В. Деятельность ОБСЕ в области молдово-приднестровского урегулирования [Текст] / О. В. Цуканова // Пробелы в российском законодательстве. – 2011. – № 3. – С. 276–279.
377. Цуканова О. В. Основные этапы переговорного процесса в области урегулирования молдово-приднестровского конфликта [Текст] / О. В. Цуканова // Бизнес в законе. – 2011. – № 3. – С. 135–139.
378. Цуканова О. В. Этапы молдово-приднестровского конфликта [Текст] / О. В. Цуканова // Пробелы в российском законодательстве. – 2011. – № 2. – С. 246–249.
379. Цуциев А. А. Атлас этнополитической истории Кавказа (1774–2004) [Карты] / А. А. Цуциев. – М.: Европа, 2006. – 128 с.
380. Цуциев А. А. Территории проблемного суверенитета [Текст] / А. А. Цуциев // Научные тетради Института Восточной

- Европы. – М. : ИД «Территория будущего», 2006. – Вып. 1 «Непризнанные государства». – 192 с.
381. Чарногурский Я. Косово как тест для России [Электронный ресурс] / Я. Чарногурский // Россия в глобальной политике. Журнал о мировой политике и международных отношениях. – № 1. – 2007. – Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/numbers/24/7048.html>. – 30.08.2011 г.
382. Чемурзиева З. И. Институционально-правовые технологии легитимации непризнанных государств на постсоветском политическом пространстве [Текст] : дисс. ... канд. юр. наук :23.00.02 / Чемурзиева Зара Ибрагимовна. – Ростов-н/Д. : Ростовский юридический институт МВД РФ, 2007. – 148 с.
383. Чиркин В. Е. Государствоведение [Текст]: учеб. для магистров / В. Е. Чиркин. – М.: МПСУ; Воронеж: МОДЭК, 2012. – 480 с.
384. Чуксин Н. Я. Детали распада : Босния и Герцеговина [Электронный ресурс] / Н. Я. Чуксин // Сайт «ARMY.LV». – Режим доступа : <http://army.lv/ru/-Detali-raspada-Bosniya-i-Gertsegovina/1199/2628>. – 17.09.2011 г.
385. Шамба Т. М. Абхазия : Правовые основы государственности и суверенитета [Текст] : монография /Т. М. Шамба, А. Ю. Непрошин. – М. : ООО «Ин-Октаво», 2005. – 240 с.
386. Швейцария : левые – за признание Палестины, правые – против // Новостной сайт «NEWS.ru.co.il». – Режим доступа : http://newsru.co.il/mideast/17aug2011/un_swiss8010.html. – 3.10.2011 г.
387. Шелест А. Нужен ли нам Южный Судан? [Текст] / А. Шелест // Зеркало недели. Украина. – 2011. – № 26. – 15 июл.
388. Шимов Я. Чехи и словаки: непростой «брак» и тихий «развод» [Электронный ресурс] / Я. Шимов // Сайт «Radio Praha». – Режим доступа : <http://www.radio.cz/ru/rubrika/progulki/chexi-i-slovaki-neprosto-ij-brak-i-tixij-razvod>. – 27.11.2014 г.
389. Шишелина Л. Н. Вишеградская Европа : откуда и куда? Два десятилетия по пути реформ в Венгрии, Польше, Словакии и Чехии

- [Текст] : монография / Л. Н. Шишелина, Н. И. Бухарин, А. В. Дрыночкин [и др.] ; под ред. Л. Н. Шишелиной. – М. : Весь мир, 2010. – 266 с.
390. Штански Н. В. Неразрешимое противоречие между принципом наций на самоопределение и принципом нерушимости границ, или Ограниченный суверенитет? [Текст] / Н. В. Штански // *Общественная мысль Приднестровья*. – 2006. – № 2. – С. 106–110.
391. Штански Н. В. Постсоветские непризнанные государства в современной системе регулирования международных отношений: подходы и оценки [Текст] / Н. В. Штански // *От самоопределения к международному признанию : Абхазия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Южная Осетия : сб. науч. тр. / Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, ЦСПИ «Перспектива»*. – Тирасполь, 2008. – С. 217–229.
392. Штански Н. В. Проблемы урегулирования конфликта в Приднестровье / Молдове [Текст]: автореф. ... дисс. канд. полит. наук: 23.00.04 / Штански Нина Викторовна; МГИМО (Университет) МИД Российской Федерации. – М., 2012. – 30 с.
393. Щербина А. И. Специфика социального детерминизма [Текст] : автореф. дисс. ... канд. философ. наук : 09.00.01 / Щербина Анатолий Иванович .. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1982. – 15 с.
394. Экс-президент Италии призывает Европу признать Южную Осетию и Абхазию [Электронный ресурс] // Информационное агентство «REGNUM». – Режим доступа : <http://regnum.ru/news/polit/1046641.htmlzak>. – 3.10.2011 г.
395. Энгельс Ф. Анти-Дюринг. Переворот в науке, произведенный господином Евгением Дюрингом [Текст] : пер. с нем. / Ф. Энгельс // *Сочинения / Маркс К., Энгельс Ф.* – 2-е изд. – Т. 20. – С. 1–338.
396. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства [Текст] : пер. с нем. / Ф. Энгельс // *Сочинения / Маркс К., Энгельс Ф.* – 2-е изд. – Т. 21. – С. 23–178.

397. Энгельс Ф. Диалектика природы [Текст] : пер. с нем. / Ф. Энгельс // Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – Т. 20. – С. 339–626.
398. Эритрея : доклад комиссара организации Объединенных Наций в Эритрее [Электронный ресурс] : резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 17 дек. 1952 г., № 617 (VII) // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : [http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/081/42/IMG/NR008142.pdf?](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/081/42/IMG/NR008142.pdf?OpenElement)
[OpenElement](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/081/42/IMG/NR008142.pdf?OpenElement). – 18.09.2011 г.
399. Этциони, А. От империи к сообществу : новый подход к международным отношениям [Текст] : монография : пер. с англ. / А. Этциони. – М. : Ладомир, 2004. – 384 с.
400. Южный Судан стал независимым государством [Электронный ресурс] // Информационное агентство «LENTA.ru». – Режим доступа : <http://lenta.ru/news/2011/07/09/finally/>. – 2.11.2011 г.
401. Язькова А. Национальные движения в Кабардино-Балкарии и их роль в развитии политической системы в республике [Электронный ресурс] / А. Язькова // Балкария и Карачай. – http://www.balkaria.info/public/yazkova/national_movements.htm. – 31.10.2015 г.
402. Ямбаев М. Л. Берлинский конгресс и влияние его решений на национально-освободительное движение в Европейской Турции [Электронный ресурс] / М. Л. Ямбаев // СРПСКА.ru. Все о Сербии на одном сайте. – Режим доступа : <http://www.srpska.ru/article.php?nid=8733>. – 30.08.2011 г.
403. Яшлавский А. Парламент Каталонии проголосовал за независимость от Испании к 2017 г. : Мадрид не собирается отпускать автономию из состава страны [Электронный ресурс] / А. Яшлавский // Электронное периодическое издание «МК.ru». – Режим доступа : <http://www.mk.ru/politics/2015/11/09/parlament-katalonii-progolosoval-za-nezavisimost-ot-ispanii-k-2017-godu.html>. – 20.11.2015 г.

404. Armitage D. The Declaration of Independence : A Global History [The text] / D. Armitage. – Cambridge : [Harvard University](#) Press, 2007. – 300 c.
405. Brown L. B. Ideology [Text] / L. B. Brown. – Harmondsworth : Penguin Education, 1973. – 208 p.
406. Buchanan A. Self-determination, secession, and the rule of law [The text] / A. Buchanan // The morality of nationalism / Ed. by R. McKim, J. McMahan. – Oxford : Oxford University Press, 1997. – P. 301–323.
407. Freeman M. The Priority of Function over Structure: a New Approach to Secession [The text] / M. Freeman // Theories of secession / Ed. by P. B. Lehning. – L., N.Y. : Routledge, 1998. – P. 13–32.
408. Geldenhuys D. Contested States in World Politics [The text] / D. Geldenhuys. – L. : Palgrave Macmillan, 2009. – 295 p.
409. Gurr T. R. Peace and conflict 2005 : A global survey of armed conflicts, self-determination movements, and democracy [The text] / T. R. Gurr, M. G. Marshall. – College Park : Center for International Development & Conflict Management, University of Maryland, 2005. – 99 p.
410. Hannum H. Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination : The Accomodation of Conflicting Rights [The text] / H. Hannum. – Philadelphia : Universtity of Pennsylvania Press. – 1994. – 231 p.
411. Is the US Declaration of Independence illegal? [The digital resource] // NEWS magazine. BBC. 19 October 2011. – URL : <http://www.bbc.co.uk/news/magazine-15345511>. – 29/10/2011.
412. Jackson R. H. Quasi-states, dual regimes and neoclassical theory [The text] / R. H. Jackson // International Organization. – 1987. – № 4. – Vol. 41. – P. 519–549.
413. Kolsto P. The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States [The text] / P. Kolsto // Journal of Peace Research. – 2006. – № 6. – Vol. 43. – P. 723–740.
414. Lynch D. Engaging Eurasia's Separatist States: Unresolved Conflicts and De Facto States [The text] / D. Lynch. – Washington : United States Institute of Pease Press, 2004. – 172 p.
415. McGarry J. Foreword : De facto states and the international order [The text] / J. McGarry // De Facto States : The Quest For Sovereignty / Ed. by

- T. Bahcheli, B. Bartmann & H. Srebrnik. – L., N.Y. : Routledge, 2004. – 296 p.
416. Minahan J. Encyclopedia of the Stateless Nations Ethnic and National Groups Around the World [The text] / J. Minahan. – Westport; Connecticut; L. : Greenwood Press, 2002. – 2175 p.
417. Osipova S. State Formation Process : Specificity of Theoretical and Methodological Approaches to the Interpretation of the Concept [The text] / S. Osipova // European Political and Low Discourse. – Vol. 2, is. 1. – 2015. – P. 145–150.
418. Osipova S. Public Life Democratization in the Context of the State Formation Process and Global Trends of Political Transition [The text] / S. Osipova // European Political and Low Discourse. – Vol. 2, is. 2. – 2015. – P. 161–166.
419. Osipova S. Political history periodization and its methodological possibilities as a tool to study the process of state formation [The text] / S. Osipova // European Political and Low Discourse. – Vol. 2, is. 4. – 2015. – P. 194–198.
420. Pfister, T. From State to Stateness [The text] / T. Pfister. – Belfast : Queen's University Belfast, 2004. – 28 p.
421. Roeder Ph. G. Where nation-states come from : Institutional change in the age of nationalism [The text] / Ph. G. Roeder. – Princeton : Princeton University Press, 2007. – 144 p.